

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

MANIFESTĂRI ANTIDINASTICE ÎN PERIOADA VENIRII
LUI CAROL I ÎN ROMÂNIA (APRILIE—MAI 1866).

GH. CRISTEA

INFRÎNGEREA DE CĂTRE FORȚELE REVOLUȚIONARE
A ACȚIUNILOR ANTIDEMOCRATICE ȘI ANTIGUVERNAMEN-
TALE ÎNTREPRINSE DE PARTIDELE POLITICE REACȚIO-
NARE ȘI DE MONARHIE (AUGUST 1945 — IANUARIE
1946).

GH. TUTUI

ECOUL INTERNAȚIONAL AL PROCLAMĂRII REPUBLICII
POPULARE ROMÂNE. EUFROSINA POPESCU ȘI M. RUSESCU
STRATEGIA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN BĂTĂLIA DE LA
BAIA (1467).

AL. I. GONȚA

GEOGRAFIA CA MIJLOC DE CUNOAȘTERE ÎN ISTORIE.

I. DONAT

STUDII DOCUMENTARE

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMĂRI

TOMUL 20 — 1967

6

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; Acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; I. BANYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘT. ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 20 1967 Nr. 6

S U M A R

	Pag.
GH. CRISTEA, Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie—mai 1866).	1073
GH. TUTUI, Înfrișgerea de către forțele revoluționare a acțiunilor antidemocratice și antiguvernamentale întreprinse de partidele politice reacționare și de monarhie (august 1945 — ianuarie 1946)	1093
EUFROSINA POPESCU și M. RUSENESCU, Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române	1115

AL. I. GONȚA, Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)	1127
--	------

I. DONAT, Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie	1145
N. CAMARIANO, Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu	1163
. STAN, Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice	1177

BLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

romisul Austro-Ungar din 1867 în discuția Congresului internațional de la Bratislava (28 august — 1 septembrie 1967) (<i>Vasile Maciu</i>)	1199
--	------

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Călătorii de studii în U.R.S.S. (<i>C. Șerban, L. Demény</i>); Călătorie de studii în R. P. Ungară (<i>E. Lazea</i>); Sesiunea științifică de la Sibiu (<i>I. Florea</i>); Cronică	1209
--	------

RECENZII

ALEXANDRU ELIAN (red. resp.), CONSTANTIN BĂLAN, HARALAMBIE CHIRCA, OLIMPIA DIACONESCU, <i>Inscripțiile medievale ale României. Orașul București</i> , vol. I (1395—1800), Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, 934 p. (<i>Ț. Șerban</i>)	1217
---	------

	Pag
M. KOGĂLNICEANU, <i>Scrisori</i> — Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop. <i>Note de călătorie</i> — Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Dan Simonescu, în colecția „Studii și documente”, E.P.L., București, 1967, 312 p. + 36 ilustrații (Al. D. Vasile)	1220
STEFANOS I. PAPADOPOULOS, ‘Η κίνηση τοῦ δοῦκα τοῦ Νεῦερ Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν (1603—1625) (Mișcarea lui Carol Gonzaga, duce de Nevers, pentru eliberarea popoarelor balcanice), Salonic, 1966, 291 p. (Olga Cicanci)	1223
* * * MÉLANGES PIERRE RENOUVIN, Etudes d'histoire des relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, p. 240 (Bcatrice Marinescu)	1228

REVISTA REVISTELOR

„Kwartalnik Historyczny” (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, nr. 1—4, 1050 p. (I. Corfus)	1235
„Studime Historike” (Studii de istorie), Tirana, Universitatea de stat din Tirana. Institutul de istorie și lingvistică, an. XIX (II), nr. 1—4, 1965, 746 p.; an. XX (III), nr. 1—4, 1966, 752 p. (G. Maksutovici)	1241

ÎNSEMĂRI

Istoria României * * * Stephan Ludwig Roth — <i>viața și opera</i> . Ediție bilingvă. Studiu introductiv și alegerea textelor de Carol Göllner. Edit. Științifică, București, 1966, 239 p. (C.V.); MARIN BUCUR, C. A. Rosetti la ziarul „Românul”, în „Revista de istorie și teorie literară”, 16 (1967), nr. 2, p. 205—219 (D.B.); Istoria universală . A. IA. AVREH, Царям и претейионьская система, Moscova, „Наука”, 1966, 181 p. (A.L.); * * * Архив на Г.С. Раковски (Arhiva Gheorghe Sava Rakovski), Изда̀телство на българската академия на науките, t. III, Sofia, 1966, p. 961. Sub redacția lui Nikola Traikov	
Preștitit pentru tipar și comentat de Veselin N. Traikov (Tr. I.-N.); * * * Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag, Akademie Verlag, Berlin, 1966, 816 p. (A.A.); * * * Americans in the Greek Revolution: Samuel G. Howe. An Historical Sketch of the Greek Revolution. Part I — Book I—IV. Revised Edition With Introduction and Notes by George Georgiades Arnakis, Austin, Texas, 1966, 254 p. (Gh. C.); LUCIEN MUSSET, Les invasions: Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII ^e —XI ^e siècles), Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 298 p. (Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes, N ^o 12 bis) (R. M.); Henry Grenville, Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman, Edited by Andrew S. Ehrenkreutz, The University of Michigan Press, 1965, XXIV+110 p. (P.C.). Bizantinologie. M.G. NYSTAZOPULU, ‘Η ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ γ' μέχρι τοῦ ιβ' αἰῶνος (Orașul Sougdea din Chersonesul Tauric din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XV-lea). Publicațiile buletinului arheologic nr. 7, Atena, 1965, p. 189 + 4 pl. (E. Fr.). Bibliografie, Arhivistieă, Muzeografie. MIHAIL GUBOGLU și MUSTAFA MEHMET, Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, 562 p. Colecția Izvoare orientale privind istoria României, I. (C.Ș.)	1247
Index alfabetic, tomul 20, 1967	1265

MANIFESTĂRI ANTIDINASTICE ÎN PERIOADA VENIRII LUI CAROL I ÎN ROMÂNIA (APRILIE — MAI 1866)*

DE

GH. CRISTEA

După înlăturarea lui Al. I. Cuza și încercarea neizbutită cu contele de Flandra, sortită de la început eșecului, a fost adus în discuție numele lui Carol de Hohenzollern ca viitor domn și întemeietor al dinastiei în România.

Aplanarea dificultăților diplomatice cu sprijinul Franței lui Napoleon al III-lea, încă arbitru al Europei și favorabil nouă în perioada acestor evenimente, precum și cu ajutorul Prusiei, va contribui la soluționarea crizei care fusese declanșată de detronarea lui Cuza, în fapt greu de justificat¹, și care putea deveni fatală tânărului stat amenințat de pericolul revenirii la situația de dinainte de 1859.

De cum s-a cunoscut în mod sigur învoirea lui Napoleon al III-lea și răspunsul favorabil al prințului Carol, guvernul provizoriu din București a procedat la organizarea precipitată a unui nou plebiscit. Publicațiile din 2/14 aprilie 1866 aduceau la cunoștința țării „Decretul Locotenenței Domnești” privind desfășurarea lucrărilor plebiscitului, „Proclamația către români”, semnată de locotenenții domnești și de membrii guvernului, precum și „Apelul Consiliului de miniștri”² adresat, de asemenea, românilor ca să-și dea votul pentru noul candidat de care nimeni nu auzise vreodată până atunci.

Despre desfășurarea lucrărilor plebiscitului pentru alegerea domnitorului Carol există puține date documentare. Unele știri din arhive și din

* Fragment din lucrarea: *Acțiuni antidinastice. 1866—1900*.

¹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României. 1866—1900*, București, 1925, p. 5.

² „Monitorul, Jurnal oficial al Principatelor-Unite-Române”, nr. 71 din 2/14 aprilie 1866, p. 317. Alegerea lui Carol de Hohenzollern era, în fapt, supusă unui mod de votare împotriva căruia se ridicaseră chiar acei care acum încuviințau și urmăreau aplicarea lui. „Românul” din 16 februarie 1866 scrie relativ la plebiscitul pe care se întemeiasă lovitură de stat a lui Cuza Vodă că sufragiul universal „fundat pe ignoranță” este adesea „instrumentul despotismului”, iar la 27 februarie reproduce din „Dezbaterile” un extras dintr-un articol în care se spune: „Ce deriziune mai mare decât acel Statut supus în bloc la sufragiul popular într-o țară unde majoritatea nu știe măcar a scrie și a citi”. După nici două luni, în numărul din 3 aprilie 1866, afirmă, dimpotrivă, fără nici o jenă, că plebiscitul exprimă voința națiunii. Cf. A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I (*De la origini până la 1866*). Partea II (*De la 1818 până la 1866*), București, 1910, p. 472, 477.

presa vremii, în primul rînd „Trompeta Carpaților” a lui Cezar Bolliac și „Legalitatea” lui I. Heliade Rădulescu, pot contribui să reconstituim, în parte, o serie de aspecte privind diversele metode de presiune, directe sau indirecte, folosite de autoritățile administrative. În afară de țelul concret — mărirea numărului de voturi favorabile și înăbușirea glasurilor potrivnice — urmărit prin asemenea măsuri energice, cîteodată de mină forte, răsturnătorii lui Cuza Vodă simțeau nevoia regizării unei atmosfere de entuziasm general, care să dea impresia adeziunii întregii națiuni și să contribuie în interior la consolidarea noului regim, iar pe plan extern să justifice, în fața Europei, evenimentele de la 11 februarie.

Cu o zi înainte, la 1/13 aprilie, ministrul de Interne, Dimitrie Ghica, expedia prefectilor, în districte, decretul prin care Locotenența Domnească chema poporul român a se pronunța „printr-un plebiscit dacă voiește să suie pe tronul ereditar al Principatelor-Unite-România pe principele Carol Ludovic de Hohenzollern, sub numele de Carol I”³; o dată cu acest decret, el trimetea și o circulară telegrafică cu indicații concrete, detaliate, nu numai pentru prefecți. ci și pentru subprefecți, privind organizarea plebiscitului (alcătuirea celor două caiete — unul cu cuvîntul *pentru*, altul cu cuvîntul *contra* — sigilarea lor după terminarea votării, șnuruirea, adevierirea de tribunal etc.)⁴. Formulările circularei invitau, de la început, pe cei în subordine, la ingerințe, prin care să se împiedice locuitorii a-și exprima liber voința: „Și mergînd din comună în comună (subprefectul — Gh.C.) va cere înscrierea tuturor locuitorilor, care, nu mă îndoiesc, vor subsemna *fără multă gîndire* (sublinierea noastră — Gh.C.) în caietul cu cuvîntul *pentru*”⁵.

O nouă circulară telegrafică, trimisă în aceeași zi de Dimitrie Ghica, își exprima încrederea în devotamentul prefecților: „... nu mă îndoiesc că vom conlucra toți cu aceeași rivnă spre asigurarea fericirii României”⁶.

Era firesc ca în urma acestor instrucțiuni subalternii să promită tot concursul pentru ca rezultatul să fie cel hotărît dinainte. „Contînd pe patriotismul românilor din Dolj și pe nestrămutatul lor princip pentru Domn străin — raporta prefectul de Dolj — vă poci asigura D. Ministru că plebiscitul va fi iscălit în general cu cuvîntul *pentru*”⁷. În același timp, prefectul de Suceava informa și mai precis pe ministrul de Interne: „... pînă în trei zile, toți concetățenii din districtul ce administrez vor subscrie *pentru*”⁸. Numeroși prefecți, „siguri de izbutire”, vor cere, din exces de zel, rechemarea comisarilor extraordinari, rînduiți de la centru pentru fiecare district în parte în vederea lucrărilor plebiscitului⁹, deoarece s-au dovedit inutili¹⁰.

³ Este vorba de Decretul nr. 569 din 30 martie 1866; primul text, cu semnăturile originale, în Arhiva istorică centrală, Fondul Ministerul de Interne, Direcțiunea Administrativă, dos. nr. 136/1866, f. 1.

⁴ Ibidem, f. 3.

⁵ Ibidem, f. 3.

⁶ Arhivele Statului Craiova, Prefectura județului Dolj, dos. 102 a/1866 (inv. 185), f. 3.

⁷ Ibidem, f. 4.

⁸ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 125.

⁹ Ibidem, f. 4, 5.

¹⁰ Ibidem, f. 27, 94, 188. Locotenenții domnești general N. Goleșcu și L. Catargiu vor insista, printr-o notă telegrafică trimisă din Iași la 4/16 aprilie 1866 către Dimitrie Ghica, pentru revocarea comisarilor din județele moldovenești: cei mai mulți prefecți s-au simțit jigniți denumirea comisarilor, care, adesea, luau alte măsuri decît prefecții și produceau confuziuni (ibidem, f. 121); chiar a doua zi, la 5 aprilie, comisarilor din Dolj și Suceava sînt revocați (ibidem, f. 120).

Prefecți, subprefecți, comisari extraordinari — atît cît au funcționat, pînă la revocarea lor — „osebiți oameni de credință” delegați să meargă în ocoale „spre înlesnire și grăbnie”¹¹ și „prin autoritatea cuvintelor”, prin „întinsele cunoștințe cu locuitorii”, să-i îndemne a subscrisie plebiscitul¹², preoți chemați „a-și da concursul lor moral” atît de indispensabil „a insufla colocuitorilor spiritul faptului îndeplinit”¹³, primari și notari cu noi atribuții provizorii, o întreagă armată de agenți ai guvernului era mobilizată în toate colțurile țării să asigure succesul acelei mistificări de mari proporții ce avea ca scop „alegerea” principelui Carol.

Este semnificativ, într-o anumită privință, felul cum a fost „convins” I. Heliade Rădulescu, unul din conducătorii revoluției de la 1848, personalitate de frunte a literaturii române, în ultimul timp remarcîndu-se printr-o poziție intransigentă împotriva dinastiei străine. Chiar în prima zi a plebiscitului, prefectul poliției G. M. Ghica l-a vizitat acasă pentru a-l ruga să fie „unul din începătorii susemnărilor”, i-a descris, cu lacrimi în ochi, pericolele mari ce ar amenința Bucureștii, i-a pus în față spectrul războiului civil; cînd, emoționat de tabloul sumbru, bătrînul revoluționar, după refuzuri îndărătnice, a promis, în sfîrșit, că se va duce de bunăvoie să-și dea semnătura pentru liniștea Capitalei, G.M.Ghica l-a însoțit la biroul de vot și a stat lîngă el pînă a iscălit. „Am susemnat d'alături cu poliția”, va declara mai tîrziu Heliade¹⁴.

Gestul lui Heliade a avut o mare valoare propagandistică. Dacă „Românul”, relatînd evenimentul, păstrează o atitudine sobră¹⁵, ziarul „Dezbaterile” (apărea sub direcțiunea lui N. Blaramberg, I.A. Cantacuzin, P.P.Carp, Pantazi Ghica, Al. Lahovari) va exulta în ditirambe lipsite de decență¹⁶.

Se înțelege de la sine că în cazul a numeroase categorii de votanți — oameni simpli de la sate, de la orașe — autoritățile au mizat mai ales pe ignoranța maselor. Faptele enumerate de presa opozantă, deși nelocalizate, sînt totuși destul de verosimile, dacă se ține seamă și de moravurile epocii transmise ulterior de-a lungul atîtor decenii.

În unele sate, locuitorii au fost chemați de pe drum sau din cîmp, de la muncă, li s-a trecut numele în caiet și au fost puși „să iscălească” cu degetul, fără a li se spune măcar dacă principele pe care îl „votau” în felul acesta este pămîntean sau străin, ortodox sau catolic¹⁷. În alte sate, locuitorii, chemați la primărie, erau întrebați dacă și-au luat pogoanele după legiuire. Indiferent de răspuns, autoritățile îi puneau să iscălească în regis-

¹¹ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 3.

¹² Arh. St. Craiova, pref. Dolj, dos. 162 a/1866 (inv. 185), f. 12—23.

¹³ Ibidem, f. 22.

¹⁴ V. procesul-verbal al ședinței Adunării electivă a României din 1/13 mai 1866 publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 438; „Legalitatea”, I, nr. 7 din 1 mai 1866, p. 5.

¹⁵ „Românul”, X, din 3 aprilie 1866, p. 149: „Prin această adevărată, d-sa a dat un exemplu frumos”.

¹⁶ Fiecare frază abundă în superlative cînd este vorba de persoana lui Heliade: „ilustrațiune a literaturii române”; „stilp al gloriei naționale”; „bărbat de care România e mîndră”; „inimă nobilă”; „inteligentă înaltă” („Dezbaterile”, I, nr. 16 din 3 aprilie 1866, p. 61).

¹⁷ „Legalitatea”, I, nr. 8 din 8 mai 1866, p. 1; Cf. Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie, Documents diplomatiques*, Paris, 1930, p. 359 (doc. nr. 253).

trele pentru alegerea lui Carol, iar ei semnav „ca să știe stăpînirea” dacă și-au primit sau nu pogoanele legiuite¹⁸. Există relatări despre notari care, în urma ordinelor primite dela subprefecturi, au luat rolurile de contribuție fiscală, unde erau trecute numele tuturor locuitorilor, și aceste nume le-au așternut, așa cum s-au aflat la ultimul recensămînt, în registrul întocmit pentru plebiscit în favoarea principelui Carol. În comunele unde notarii au fost noi, aceștia au transcris numele tuturor contribuabililor de pe tabele, fără excepție, deci și ale tuturor morților de la ultimul recensămînt pînă la plebiscit¹⁹.

În același timp, o întreagă categorie de cetățeni — funcționarii publici (civili și militari) — n-a putut să se opună voinței guvernului și s-a văzut silită să voteze, pentru a nu-și periclita situația, împotriva convingerilor proprii²⁰. Sute, poate mii de persoane au fost puse să subscrie în mai multe orașe deodată — Craiova, Pitești, București — la două sau trei birouri de vot²¹.

Firește, sute de mii de votanți, la orașe îndeosebi, au semnat pentru Carol I în deplină cunoștință de cauză, conform intereselor și convingerilor proprii; grupări ale burgheziei ce sperau în stabilizarea ordinii prin instaurarea dinastiei străine, funcționari publici ale căror principii politice se adaptau liniei oficiale, meseriași și mici comercianți cu legături mai ales în lumea liberalilor-radicali, diverși solicitanți, intelectuali în primul rînd, receptivi la mirajul promisiunilor de posturi în aparatul de stat. Datorită psihozei ce s-a creat, atmosferei de entuziasm bine regizat²², prielnic dezvoltării spiritului de turmă, „contagiunii misterioase” — cum se exprimă Paul Henry²³ —, și-au dat adeviziunea cei care oscilau, precum și unii din adversarii aducerii prințului străin.

Într-o astfel de atmosferă, cînd prevala folosirea metodelor de presiune, directă sau indirectă, administrative, voturile împotriva prințului Carol, deși nu în mare număr, aveau o deosebită însemnătate. Am relatat episodul semnării registrului de către I. Heliade Rădulescu. Prin publicarea acelei „Declarații” în ziarul său „Legalitatea”, adeviziunea dată pentru prințul Carol a fost însă, în fond, anulată: „Credința sau religia mea politică — arăta el — a fost, este și va fi, în toată viața mea, domn român pe cinci ani, după cum am proclamat-o la 1848... cauza de am susemnat n-a fost vreo convicție, căci pentru convicția sa este cineva gata la orice martiriu... pentru liniștea publică am căutat să-mi sacrific nu corpul, ci sufletul meu...”²⁴. Ca o consecință, în urma acestei declarații, numele său a fost șters din listele de alegători²⁵.

¹⁸ „Legalitatea”, I, nr. 8 din 8 mai 1866, p. 1.

¹⁹ Ibidem, nr. 5 din 26 aprilie 1866, p. 6; „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 419 din 10 mai 1866, p. 1674.

²⁰ „Legalitatea”, I, nr. 8 din 8 mai 1866, p. 1.

²¹ Ibidem, p. 2; Cf. Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza...*, p. 359 (doc. nr. 250).

²² Prefectul județului Prahova (T. C. Văcărescu) raportează telegrafic, la 4/16 aprilie, ministrului de Interne că „într-adevăr orășanii ploieșteni, în entuziasmul lor la deschiderea plebiscitului, au cerut nimicirea registrului de contra, dar explicîndu-le subsemnatul necesitatea de formă a rămas și acela înființat de la început, măcar deși nu se va subscrie nimeni într-însul” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 130).

²³ Paul Henry, *op. cit.*, p. 79.

²⁴ „Legalitatea”, I, nr. 1 din 10/22 aprilie 1866, p. 8.

²⁵ Ibidem, nr. 7. din 1/13 mai 1866.

În ziarul „Legalitatea” va apărea, de asemenea, scrisoarea trimisă, din Rîmnicul Vilcii, de căpitanul în retragere P. Munteanu, prin care acesta își exprima fără echivoc atitudinea : „...ași comite cea mai mare crimă ca să votez pentru domn străin, precum nici n-am votat”²⁶.

Adversar al principiului domnului străin de rasă nelatină, B.P.Hasdeu a subscris la plebiscit contra alegerii lui Carol de Hohenzollern, deși, în urma incidentelor de la Iași, se va grăbi să-și retragă semnătura²⁷. Iar Cezar Bolliac se va declara de la început contra „și în fond și în formă”²⁸.

Interesantă, în ceea ce privește evoluția concepției unor persoane în zilele plebiscitului, este și petiția adresată de D.M. Romniceanu ministrului de Interne, D.Ghica, prin care cere ca semnătura sa, dată după două zile de ezitări, să fie totuși anulată²⁹.

La sate, manifestările ce s-au produs, cu prilejul plebiscitului, împotriva prințului Carol au fost mult mai numeroase, unele de-a dreptul ostile. În comuna Grebăn, de exemplu, se ivise „o opoziție din cele mai tenace”, raportează telegrafic ministrului de Interne, încă din primele zile (3/15 aprilie), prefectul județului Rm. Sărat ; opoziția provenea din teama că subscrierile sînt pentru a se reda pămîntul proprietarului Suțu, teamă inspirată de prezența acestuia la primărie și de „un infam sgomot răspîndit de oameni nefoști din 10 februarie”, care s-au încercat să-i facă pe săteni a crede că dacă vor iscăli plebiscitul, Cuza va veni cu oștire spre a-i pedepsi³⁰. „Manifestațiuni contrarii” au avut loc și în alte două comune rurale, învecinate cu orașul de reședință³¹. Prefectul informează telegrafic despre „voitorii de rău, inamicii” care au răspîndit în județ „sgomot că plebiscitul are de scop revocarea legii rurale și reluarea pămîntului” și insistă ca publicații tipărite să combată și să dezmință imediat „aceste funeste sgomote care sînt în prejudiciul plebiscitului”³².

Rapoarte telegrafice alarmează Ministerul de Interne și în legătură cu acțiunea fostului deputat C.Borănescu, care „face propagandă în termenii cei mai violenți contra plebiscitului, insultînd guvernul cu titlu de pseudo-liberal”³³ ; la percheziția ce i s-a făcut de către procuror și judecătorul de instrucție, s-ar fi găsit la el două epistole „a căroră stil și conținere sînt ultrajoase și conțin ideile cele mai pernicioase”. Incidentul ia amploare în mod nejustificat. Arestat, C. Borănescu va fi eliberat mult mai tîrziu³⁴.

²⁶ Ibidem, nr. 9 din 12 mai 1866, p. 6.

²⁷ „Românul”, X, din 6 aprilie 1866, p. 159 : „...văzînd triste scene de reacțiune petrecute la Iași și prin care se pune în pericol pînă și marea idee de Unire, ca unul ce am fost și voi fi totdeauna pentru Unire, mă grăbesc a-mi retrage votul, declarînd că, în interesul Unirii, sînt pentru alegerea lui Carol I”.

²⁸ „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 414 din 19 aprilie 1866, p. 77.

²⁹ „...La 4 ale curente, adică după două zile de ezitare, am subsemnat în codicele sect. II col. de roșu pentru darea Principatelor-Române-Unite Alteții Sale principele de Hohenzollern. Aceasta am făcut-o, în fine, ardente pentru fericirea României, nevoind a o compromite prin un moment de întîrziere, deși deja nu-mi aveam opiniunea mea proprie. Astăzi însă, mi-am făcut-o, pre cît mi-a permis bunul simț, și cînd nu văd care ar fi, dacă ar fi această fericire, vă rog respectuos, d-le ministru, ca milioanele de subsemnături ce se vor fi strîns de guvern să se considere cu una mai puțin” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 175).

³⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 74.

³¹ Ibidem f. 77.

³² Ibidem, f. 80.

³³ Ibidem, f. 126.

³⁴ Ibidem, f. 220, 221.

În vederea potolirii spiritelor, prefectul județului Putna e trimis la Rm. Sărat pentru a da tot concursul colegului său³⁵ și împreună să exercite „în limitele legilor toată rigoarea în contra acelor care se încearcă a compromite liniștea”³⁶. Un comisar extraordinar, trimis cu însărcinări speciale, de „aplanare a conflictului”, va trebui să rămână în județ câteva zile³⁷.

Opozițiuni „provenite din o veche propagandă ascunsă și răuvoitoare” — se arată într-un raport al comisarilor extraordinari pentru județul Dîmbovița — s-au întâmpinat în satele Cornetul, Sălcuța, Bela, Bezdeadul. Locuitorii din aceste sate „se sfiau a subsemna plebiscitul sub pretext că le era teamă, pentru că au fost încredințați cum că domnitorul Cuza se va întoarce, că domnitorul străin le va schimba religia, și că, revocînd legea rurală, le va lua’napoi moșiile”³⁸.

Este foarte cunoscută atitudinea locuitorilor din comuna Căiut, județul Bacău, relatată în amintirile sale de Radu Rosetti. În ziua în care s-a ținut plebiscitul, numărul celor care au răspuns la vot a fost „excesiv de mic”. Sătenii s-au strîns la primărie și au silit pe notar să modifice formula plebiscitului, în sensul că ei nu-l aleg pe prințul Carol, formulă sub care și-au pus toți degetul. Această hotărîre au motivat-o arătînd că „nu au avut nici un temei de nemulțumire împotriva lui Cuza care li-a dat pămînturile și i-a scăpat de boieresc” și că nu vor să aleagă pe „un neamț pe care nu-l cunoaște nimene”. Radu Rosetti conchide : „... după cîte știu, comuna Căiutu a fost departe de a fi singura din țară care a manifestat asemenea simțiminte... dar aceste manifestațiuni au fost cu îngrijire ascunse de guvern”. Numărul voturilor patriotice, arată în continuare Rosetti, „s-a ridicat în comuni la multe zecimi de mii, care, ca și acele ale marii majorități a comunei noastre, au fost sau pur și simplu neținute în seamă la subprefecturi sau prefecturi, sau poate chiar la centru, sau convertite în da”³⁹.

În această privință este edificator cazul județelor Dîmbovița și Rîmnîcu-Sărat : cu toate manifestările ostile plebiscitului, s-a avut grijă ca în situațiile comunicate de prefecturi ministerului de Interne, să nu se treacă nici un vot contra⁴⁰, sau cazul județului Vîlcea unde fapte din cele mai evidente, cunoscute public, din presă, au fost cu totul ignorate⁴¹. Cu atît mai mult pot fi puse la îndoială datele oficiale privind județele Olt⁴² și Romanați⁴³, care arată, pentru fiecare din acestea, un număr de 25 de votanți contra, precum și situațiile județului și orașului Iași, care dau, adunate la un loc, 167 voturi contra⁴⁴.

³⁵ Ibidem, f. 466, 467.

³⁶ Ibidem, f. 158.

³⁷ Ibidem, f. 381 — 383, 460.

³⁸ Ibidem, f. 288.

³⁹ Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, București, 1927, p. 5, 6.

⁴⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 288, respectiv 315.

⁴¹ Ibidem, f. 222, 228 ; Cf. scrisoarea căpitanului P. Munteanu în p. 1077.

⁴² „Monitorul Oficial”, nr. 79 din 12 24 aprilie 1866, p. 350.

⁴³ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 274.

⁴⁴ Arh. St. Iași, Primărie, dos. 163/1866, f. 49. N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua Sa capitală. Relații istorico-politice*, Iași, 1916, p. 15.

Subliniem că numărul celor care s-au abținut de la vot și a căror evidență nici măcar nu s-a luat în considerare⁴⁵, a rămas cu totul necunoscut; el trebuie să fi fost cel puțin de ordinul zecilor de mii⁴⁶.

Toate acestea demonstrează că rezultatul final publicat — 685 969 *da*, contra 224 *nu* — este departe de a reflecta realitatea, constituind o adevărată parodie de vot universal, abil regizată. Ar fi și greu de imaginat cum același popor, care aprobase lovitura destat a domnitorului Cuza, putea să consacre cu o majoritate zdrobitoare, superioară celei din 1864, alegerea unui prinț străin despre care nu știuse nimic pînă atunci⁴⁷. Aceasta explică, credem, într-o anumită măsură, de ce istoriografia noastră din trecut s-a ferit, în parte, să insiste asupra unei astfel de consultări „populare” ale cărei rezultate fuseseră nu numai, în general, cunoscute, dar și calculate precis și stabilite în amănunt dinainte⁴⁸.

În cadrul manifestărilor ostile prințului străin, afirmate în zilele plebiscitului, un loc aparte deține, credem, acțiunea separatiștilor din Iași, care a izbucnit la 3/15 aprilie, avînd ca pretext tocmai ținerea acestui plebiscit pentru aducerea lui Carol de Hohenzollern.

Orașul Iași cedase — în interesul superior al Unirii celor două Principate — așa cum era și firesc, primul loc Bucureștilor; fuseseră sacrificate tradiții istorice, sentimente patriotice locale, avantaje materiale concrete⁴⁹. Stagnarea vieții economice și culturale, decăderea pe plan administrativ — consecință directă a renunțării la vechile prerogative de capitală — creaseră unele nemulțumiri, mai ales în rîndul clerului și al cîtorva moșieri precum și al celor ce se ocupau cu tranzacții comerciale. Pe fondul acestor nemulțumiri — amplificate în urma evenimentelor neașteptate de la 11 februarie 1866, care luaseră prin surprindere și turburaseră spiritele din Iași mai mult decît în restul țării⁵⁰ (domnitorul detronat fusese doar moldovean) — încercau separatiștii a grefa agitațiile lor, izolate totuși, fără un ecou larg în masa populației moldovene⁵¹, dar sprijinite puternic de Rusia.

Aceasta urmărea să provoace în Moldova o mișcare menită să aducă argumente evidente în sprijinul reprezentantului său la Conferința de la Paris, demonstrînd imposibilitatea menținerii Unirii. Încă de la primele ședințe, baronul de Budberg exprimase convingerea Rusiei „că marea majoritate

⁴⁵ Comisarii extraordinari pentru județul Dimbovița, de exemplu, raportalau că „un *desăvîrșit mic* (? !) număr de individe induse în eroare” (subl.ns. Gh. C.) „au refuzat a semna și pentru și contra” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136 1866, f. 293).

⁴⁶ Cf. „Legalitatea”, I, nr. 8 din 8 mai 1866, p. 2.

⁴⁷ Cf. Paul Henry, *op. cit.*, p. 78 și A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 470—480.

⁴⁸ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 10; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregirii*, București, 1930, p. 30; D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1908, p. 172—173.

⁴⁹ Cf. N. A. Bogdan, *Regele Carol...*, p. 7.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 12.

⁵¹ O primă știre privind manifestări ale separatiștilor este raportul telegrafic trimis de prefectul județului Botoșani, la 17 februarie 1866, către Ministerul de Interne: „Aici se face propagandă pentru separatism; binevoii a-mi da grabnic deslegare despre măsurile ce veți socoti de cuviință a le lua pentru asemenea caz” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 32/1866, f. 58). Despre mișcarea separatistă din Iași, cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 482—488.

a moldovenilor doresc în fond separarea”⁵². Mai mult, în şedinţa de la 19/31 martie, el „prezicea”, anticipînd, viitoarea acţiune separatistă ce se va dezlănţui, peste cîteva zile⁵³, la Iaşi unde se agitau consulul rus şi agenţii săi, supuşi ruşi, cu strînse legături în ţară. Rolul cel mai important îl avea, se pare, prinţul Constantin Moruzi „de la Dănuţeni”, care, ca şi fratele său, Al. Moruzi din Pechea, crescuse la Petersburg împreună cu viitorul împărat Alexandru (alt frate Moruzi, Zvorîşteanu, era cel mai mare proprietar din Moldova desus)⁵⁴; trebuie amintit de asemenea fiul prinţului Constantin Moruzi şi Alexandru Balş, ataşat la ambasada Rusiei din Paris⁵⁵. Dintre localnici, oameni fără nici o însemnătate se erijaseră în conducători: tinărul boier Nicolae Rosetti-Roznovanu, rudă cu Constantin Moruzi, nulitate completă dar foarte bogat⁵⁶, cu veleităţi de a fi ales şi aşezat în scaunul Moldovei dacă aceasta n-ar mai fi format acelaşi trup cu Muntenia, Teodor Boldur-Lăţescu, Nicu Cœur-Aslan, avocaţii Alecu Cernea, Panaite Cristea, Alecu Spiru etc.⁵⁷

Aceştia puneau din nou în discuţie problema prinţului străin şi chiar a Unirii, la început destul de moderat, apoi din ce în ce mai vehement, încît guvernul provizoriu s-a decis pentru măsuri preventive, unele lipsite de tact. Astfel, înlocuirea prefectului cu Ştefan Golescu, fratele locotenentului domnesc — care venea cu prestigiul şi autoritatea de participant la revoluţia din 1848 din Ţara Românească, dar dovedea o adîncă necunoaştere a realităţilor moldovene, declarînd, în schimb, că „misiunea sa era curat politică” — va avea un rău efect asupra spiritelor ieşene, rănite în amorul lor propriu⁵⁸. Nefavorabil va fi privită şi venirea lui Al. Golescu, liberal moderat, şi a conservatorului Al. Lahovari, trimişi de guvern cu sarcini de propagandă împotriva agitaţiilor separatiste şi pentru a explica intenţiile sale în legătură cu noile alegeri de deputaţi⁵⁹.

În acest timp, existau în Iaşi cel puţin trei curenţi bine determinate: adepţii guvernului, situaţi pe poziţia oficială, pentru Unire, sub un prinţ străin (în primele rînduri se găseau junimiştii Vasile Pogor, Titu Maiorescu, fraţii Negruzzi, P.P. Carp); adversarii dinastiei străine susţinînd menţinerea Unirii, dar sub un prinţ pămîntean (N. Ionescu, D. Lăteş, D. Tacu etc.); separatiştii.

În întrunirile care au avut loc — uneori cîte două în aceeaşi zi — acasă la V. Pogor, la primărie sau aula Universităţii, în perioada 26—31 martie, s-au confruntat opiniile celor trei curenţi. Dintre vorbitori au ex-

⁵² Protocolul nr. 2 al Conferinţei de la Paris. Şedinţa din 6/18 martie 1866 (Demètre A. Sturdza, *Charles I-er roi de Roumanie, Chronique — Actes — Documents*, tome I-er, 1866—1875, Bucarest, 1899, p. 28).

⁵³ Protocolul nr. 4 al Conferinţei de la Paris; şedinţa din 19/31 martie 1866: „Pour ce qui concerne l’union, M. le Baron de Budberg conteste, comme il l’a fait précédemment, qu’elle soit dans le vœu des populations. La Moldavie n’en veut pas, et si l’on tarde d’avoir égard à ses tendances, il y aura certainement des démonstrations en sens contraire. A l’appui de cette assertion, M. le Plénipotentiaire de Russie donne lecture d’une dépêche du Consul russe à Iassy en date du 5, et d’une autre du 9 mars...” (*ibidem*, p. 59).

⁵⁴ Paul Henry, *op. cit.*, p. 344 (doc. nr. 236).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*..., p. 13; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 23; N. A. Bogdan, *Regele Carol I...*, p. 14.

⁵⁸ Cf. „Moldova”, I, nr. 19 din 20 decembrie 1866, p. 70.

⁵⁹ *Ibidem*.

celat, în primul rând, T. Maiorescu și D. Lăteș directorul gimnaziului din Iași. Semnificativă este tactica politică adoptată de separatiști: în concordanță cu poziția Rusiei în Conferința de la Paris, ei și-au dat adeziunea, printr-o declarație citită de N. Rosetti-Roznovanu, la programul guvernului expus de Al. Golescu și Al. Lahovari — constituționalism, unire, principe străin — dacă se va obține principele străin, iar dacă nu, cereau „o nouă cercetare a fundamentului pe care s-ar putea menține unirea”⁶⁰. La rândul său, T.B.Lăteșcu se declara și el, de formă, pentru principe străin, dar opiniile sale politice, rezumate la o mare simpatie pentru „scumpa Moldovă” amenințată „a deveni vasală” și la o mai mare antipatie contra „muntenilor” calificați ca dușmani, aminteau limbajul folosit de baronul de Budberg la Paris⁶¹; expresii violente, injurioase, abundau în cuvîntarea lui T.B.Lăteșcu lipsită de cel mai elementar simț de decență⁶².

Majoritatea întrunirilor s-a caracterizat prin discuții vii, furtunoase chiar, separatiștii remarcîndu-se prin agresivitate și provocări menite a turbura ordinea, dar care pînă la urmă vor duce la izolarea lor: ultimele manifestări electorale s-au ținut fără ca separatiștii să participe la ele⁶³.

La una din aceste manifestări electorale — deschiderea Clubului Național din Iași — s-a pus problema unificării eforturilor celor două curente — în favoarea și împotriva dinastiei străine — care militau amîndouă pentru menținerea Unirii. Întrunirea s-a deschis în seara zilei de 30 martie 1866, în aula palatului Universității, sub președinția lui Vasile Pogor⁶⁴.

⁶⁰ Declarația a fost citită în ședința din 27 martie, ținută acasă la V. Pogor. V. art. *Mișcarea electorală în Iași*, în „Vocea națională” (Iași), nr. 2 din 8 aprilie 1866.

⁶¹ Vezi relatarea întrunirii din seara zilei de 28 martie, ținută în aula Universității (ibidem).

⁶² De ex. atacurile împotriva fostului Domnitor Cuza, acuzat de a fi făcut reforma agrară din 1864 în folosul proprietarilor munteni. Vezi *Discursul ținut în ședința publică la 28 martie în sala Municipality de către D. Theodor Boldour-Lăteșcu* (Arh. St. Iași, Foi Volante, nr. 156).

⁶³ Marți, 23 martie, urma să se constituie Comitetul electoral, potrivit hotărîrii din ziua precedentă. Sala primăriei a fost însă ocupată de la început de oamenii lui Roznovanu. Pe cînd vorbea separatistul Ceaur-Aslan, N. Ionescu a fost dat afară din sală din cauza unei exclamații referitoare, probabil, la cele spuse de Aslan. „În mijlocul celui mai mare tumult de voci și de strigăte contrare”, președintele, V. Pogor, a declarat că va închide ședința dacă nu se va respecta libertatea opiniilor și nu i se va permite lui N. Ionescu să reintre în sală. A luat apoi cuvîntul avocatul Constantin Cazimir, cu înclinații separatiste, care a folosit expresii insultătoare referitoare la populația Bucureștiului. Din nou vacarm în sală, violente protestări împotriva acestor afirmații. Pogor a arătat că nu mai poate prezida o ședință în care se aruncă injurii contra românilor, ori de unde ar fi, și a declarat ședința închisă, părăsind sala. O dată cu el au plecat toți cei care erau pentru ordine și libertatea opiniilor, rămînînd doar separatiștii. Roznovanu a ocupat fotoliul de președinte și a expus încă o dată profesiunea de credință, folosind un limbaj patriotard, plin de invective la adresa „fraților de peste Mîlcov” (v. *Cuvînt pronunțat de d. Neculai Rosetti-Roznovanu în sala Primăriei, în ziua de 29 martie 1866*, în Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acle care pot fotosi la istoria românilor*, vol. IX, Iași, 1887, p. 109—111). Au luat apoi cuvîntul diferite persoane. În sfîrșit s-a citit o listă de membri pentru Comitetul electoral în care erau trecuți Roznovanu, Lăteșcu, Ceaur-Aslan, Spiru — numai separatiști. Lista a fost iscălită întîi acolo, la primărie, apoi acasă la Roznovanu, unde s-a dat un ospăț la care „s-a distins mai întîi consului rusesc” („Vocea națională” din 8 aprilie 1866). În aceeași zi, 29 martie, seara, s-au adunat la primărie numeroși alegători unioniști, care au decis ca la alegerea Comitetului electoral să nu primească în mijlocul lor decît pe alegătorii municipiului Iași conform legii în vigoare; s-a fixat data alegerii—31 martie—și s-a ales biroul electoral (V. Pogor, președinte; D. Tacu și T. Maiorescu, membri. *ibidem*).

⁶⁴ Vezi art. *Deschiderea Clubului Național din Iași*, în „Vocea națională” nr. 2 din 8 aprilie 1866.

Cauza prințului străin apusean a fost susținută de Titu Maiorescu și Iacob Negruzzi. „Principele străin este astăzi o necesitate — sublinia în finalul cuvântării sale, Maiorescu ; de-l vom cere, îl vom avea. Dar chiar dacă nu ni l-ar da, să persistăm a nu alege domn pămîntean, să lăsăm să ni-l impuie Conferința ; vom avea atunci avantajul că nu s-a urcat pe tron prin machinațiuni corumpătoare și că nu ne va putea lovi sub cuvînt că este alesul națiunii”⁶⁵.

Mulți din cei care erau de față au semnat după aceea o rezoluție în favoarea „principelui străin ori care ar fi”⁶⁶.

Punctul de vedere al „unioniștilor cu domn pămîntean” a fost apărut de Dimitrie Tacu⁶⁷. În urma acestor expuneri, V. Pogor a făcut un apel „fierbinte și înfocat” către cei care voiau un domn pămîntean, ca să fuzioneze cu cei care erau pentru domn străin : „... separatismul, inamicul nostru comun, ne ucide : dați mîna cu noi !... Să lucrăm toți împreună ; care nu dă mîna cu mine e separatist”⁶⁸. Alexandru Șendrea renunță la ideea de prinț indigen și propune domn străin, dar de viță latină ; propunerea este primită ca o concesie pentru a salva „onoarea Iașului”. V. Pogor supune adunării spre semnare următoarea declarație : „Subscriși cetățeni români recunoaștem că mîntuirea țării noastre în împrejurările de față este numai Unirea și principele străin (de viță latină), două puncte nedespărțite în care trebuie să persistăm cu energie”. Declarația a fost iscălită de toți cei prezenți⁶⁹.

După fuziunea care a avut loc în aula Universității, în zina de 31 martie a fost ales, în sala primăriei, Comitetul electoral unionist compus din 9 persoane⁷⁰.

Agitațiile din Iași sporiseră temerile guvernului și justificau măsurile luate pentru a preîntîmpina orice încercare de tulburare. Pe de o parte fusese trimis un regiment muntean — cu el și căpitanii Costiescu și Pilat, cunoscuții conspiratori împotriva lui Cuza la 11 februarie — , pe de alta veniseră aci doi dintre cei trei locotenenți domnești, Nicolae Golescu și Lascăr Catargiu, precum și ministrul Dimitrie Sturdza (Ștefan Golescu luase mai înainte locul prefectului de județ)⁷¹ : așadar o concentrare de forțe care demonstra importanța deosebită dată celei de a doua capitale a țării.

Dezlănțuirea tulburărilor a fost grăbită de afișarea placatului din 2 aprilie care anunța candidatura lui Carol de Hohenzollern și prin care cetățenii erau invitați să-și dea adeziunea la plebiscit, votînd în unul din

⁶⁵ Ibidem. Principalele argumente prin care T. Maiorescu a susținut cauza prințului străin sînt reproduse pe scurt în articolul *Principe străin apusean oricare ar fi* (ibidem, nr. 1 din 5 aprilie 1866). Cf. E[manoil] Q[uienezu], *Despre adoptarea în România a unei case suverane din Europa, în locul principatului electiv*, articol scris pentru ziarul „Românul”, dar care a fost refuzat de redacția ziarului, 1866, p. 239—244. Autorul are o atitudine critică față de cuvintele rostite de Maiorescu la deschiderea Clubului Național : „Fiu al unui istoric român” T. Maiorescu „nu cunoaște bine istoria României”. Nenorocirile nu vin că la tronul țării au venit indigeni ; documentele arată „din contra” (p. 240).

⁶⁶ „Vocea națională” nr. 2 din 8 aprilie 1866.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ „Vocea națională” nr. 2 din 8 aprilie 1866.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 341, 342 (nota nr. 307).

cele trei birouri — sala primăriei, școala de băieți din Tătărași, școala de fete din Păcurari ⁷².

Prin această candidatură separatiștii își vedeau năruindu-se speranțele de a rupe Moldova din trupul țării și de a alege ca domn pe N. Rosetti-Roznovanu ⁷³. La cele anunțate prin afișul guvernului se reacționează imediat. Unii „frunțași moldoveni” încheie un „prescript verbal” ⁷⁴ prin care hotărăsc, „ca linie de purtare”, să nu primească noua propunere a guvernului privind alegerea prințului Carol și să ceară ca „Moldova să aibă adunarea și guvernul său, fără nici un amestec cu Valachia”, să intre deci pe calea prescrisă de Convențiunea din 1858 ⁷⁵. Și de această dată formularea era aproape identică cu aceea a reprezentantului Rusiei la Conferința de la Paris. Cu îndeplinirea hotărârii au fost însărcinați membrii Comitetului numiți în ședința din 29 martie — dimineața la primărie, seara acasă la Roznovanu ⁷⁶. O proclamație „răzvrătitoare”, alcătuită în urma și, probabil, în spiritul acestui „prescript verbal”, a fost imprimată și răspândită în oraș, pe străzi și în case particulare, chiar în seara aceleiași zile (2 aprilie) ⁷⁷.

A doua zi, 3/15 aprilie, după terminarea serviciului religios (era Duminica Tomii), „perturbatorii”, concentrați în casele lui Roznovanu și în fața Mitropoliei, au pornit spre Palatul Administrativ unde se găseau locotenenții domnești ⁷⁸. În rîndurile lor erau mulți oameni cinstiți induși în eroare datorită, mai ales, orizontului politic mărginit la un patriotism local, îngust ⁷⁹, dar și lume de adunătură, elemente dubioase, slugi plătite și amețite de băutură. În fruntea manifestanților, îmbrăcat în odăjdii, cu crucea în mină — abia ieșise de la slujba bisericească — se găsea mitropolitul Calinic Miclescu ⁸⁰, cîștigat de separatiști care voiau, prin atragerea clerului, să dea un colorit religios mișcării lor prezentată și ca o reacție a creștinilor ortodocși împotriva aducerii prințului catolic. Înarmați cu pari smulși din gard și cu pietre — fuseseră ridicate și baricade, iar unii dintre ei vor folosi chiar puști — revoltații n-au putut rezista unităților de infanterie și cavalerie; după ce fuseseră insultați și loviți mult timp fără să reacționeze, pentru că primiseră ordine drastice să facă doar somațiuni legale și să nu intervină cu focuri de armă, soldații au pornit atacul trăgînd în carne vie ⁸¹. În mai puțin de o oră ordinea a fost restabilită; capii răzvrătiților au fost o parte arestați, o parte au scăpat cu fuga. Constantin Moruzi s-a grăbit să treacă frontiera în Rusia.

⁷² Arh. St. Iași, Primăria, dos. 63 1866, f. 4.

⁷³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 23.

⁷⁴ Arh. Ist. Centrală, Achiziții noi (Rosetti-Roznovanu), Pachet CCI.V, doc. nr. 54, „Prescriptul verbal” (Concept), poartă data de 3 aprilie; din text reiese însă că el a fost întocmit la 2 aprilie 1866.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Vezi raportul telegrafic al prefectului județului Iași, Stefan Goleescu, din 3 15 aprilie 1866 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 73 din 5/17 aprilie 1866, p. 325; vezi și nota trimisă consulului Austriei, p. 326.

⁷⁸ Proclamația prefectului Ștefan Goleescu, adresată ieșenilor în dimineața zilei de 4/16 aprilie, dă un număr de 500 de „perturbatorii” („Monitorul Oficial”, nr. 73 din 5/17 aprilie 1866, p. 325).

⁷⁹ Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 23.

⁸⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 143/1866, f. 1.

⁸¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 23.

Numărul morților și al răniților nu s-a știut precis niciodată ⁸², pentru că autoritățile locale au avut tot interesul să ascundă adevărul, iar guvernul și presa oficială sau favorabilă lui au căutat să minimalizeze consecințele evenimentelor din 3/15 aprilie ⁸³.

Dimpotrivă, separatiștii vor căuta să prezinte turburările de stradă din 3/15 aprilie — cu date și fapte denaturate și exagerate fără nici un scrupul — ca o mare mișcare națională, de o amploare neobișnuită, înăbușită doar după lupte sângeroase, prin masacre și în urma arestării a 400 de moldoveni ⁸⁴.

Deși amestecul Rusiei fusese evident, guvernul avea să dea dovadă de prudență, fără a ascunde însă adevărata realitate. Încă în ajunul tulburărilor, prefectul Ștefan Goleșcu adresase o cerere consulului rus pentru îndepărtarea lui Constantin Moruzi, pe care chiar propriile mărturisiri îl desemnau ca uneltitorul de căpetenie al conspirației ⁸⁵. În nota adresată baronului Eder, decanul corpului diplomatic, de Ministerul Afacerilor Străine, Ion Ghica, relatînd evenimentele de la Iași, sublinia, printre altele, că mijloacele secrete și sprijinul de care dispunea Constantin Moruzi „supus rus, unul din conducătorii cei mai îndrăzneți”, „au contribuit a aduce deplorabila stare ce s-a întîmplat” ⁸⁶. El răspundea cu demnitate și în același timp cu tact consulului general al Rusiei, care protestase violent împotriva aserțiunilor ce păreau „a voi să facă a se înțelege că provocările la dezordine ar fi venit din partea Rusiei” ⁸⁷. În ceea ce privește supușii ruși care ar fi participat în modul cel mai activ, arăta I. Ghica, faptele nu lasă nici o îndoială, de exemplu Moruzi și Inge, ultimul arestat cînd se folosea de armele sale. El, I. Ghica, însă, nu numai nu s-a gîndit să publice, dar nici măcar să presupună că guvernul împăratului ar fi recurs la căi piezișe și echivoce. În momentul cînd voința Rusiei avea o greutate atît de însemnată în cumpăna destinului țării noastre, guvernul n-ar fi comis

⁸² În Proclamația amintită, prefectul Ștefan Goleșcu arată că au căzut 15 oșteni răniți și doi morți, iar dintre „perturbatori” 25 răniți și 15 morți („Monitorul Oficial”, nr. 73 din 5/17 aprilie 1866, p. 325). Consulul Franței dă 70 de morți și 20 de răniți (Paul Henry, *op. cit.* p. 316, doc. nr. 209 și p. 361 și urm., doc. 254).

⁸³ Vezi relațiile din : „Monitorul Oficial” nr. 73 din 5/17 aprilie 1866, p. 325 ; „Românul”, X, din 8 aprilie 1866, p. 166 ; cf. Gr. N. Ionașcu, *După 45 de ani. Mișcarea separatistă din Iași respinsă*, Brăila, 1911, p. 5—87.

⁸⁴ Arh. Ist. Centrală, Achiziții noi (Rosetti-Roznovanu) P. CCLVI, doc. nr. 19, p. 5—7. Fragmente dintr-o scrisoare privind descrierea mișcării de la Iași. Unele aserțiuni sînt adevărate elucubrații : incidentele din „ziua sfîntului Toma” (duminică, 3/15 aprilie 1866) asemănate cu masacrul din noaptea sfîntului Bartolomeu (23/24 august 1572). D. T. Boldour-Lățesco, *Adivărul adivărul. Răspunderea la articolul din „Vocea națională”, subscris X.—Y, din 5 april 1866 sau relatarea evenimentelor petrecute în Iași la 3 april 1866*, Cernăuți, 1866, p. 7—10, 14. Pentru acest articol publicat în broșură, Ministerul Public a intentat acțiune contra lui Lățesco. Procesul s-a judecat la Iași de către Curtea Juraților în ședința din 14 decembrie 1866, prilej pentru acuzat, care va fi achitat, și pentru apărătorilor său, C. Cazimir, de a face un aspru rechizitoriu februaristilor („Moldova”, I, nr. 19 din 20 decembrie 1866, p. 70—72 și nr. 20 din 23 decembrie 1866, p. 75). Același articol va fi reprodus, un an mai tîrziu, cu prilejul comemorării evenimentelor, în ziarul „Moldova”, nr. 12 din 3 aprilie 1867, a cărui primă pagină apărea în chenar de doliu. T. Boldour-Lățesco, *Respuns domnilor G. Suțiu, D. Balș, D. Sturza, A. Sturza și M. Sturza și G. Sturza. Pentru articolul subscris de domnia lor și înșirat în ziarul „Românul” din 10 iunie 1866*, Botoșani, 1866, p. 3, 4.

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 73 din 5/17 aprilie 1866, p. 326.

⁸⁶ Ibidem, nr. 81 din 14/27 aprilie 1866, p. 357.

⁸⁷ Ibidem.

strania imprudență de a împrăști pe seama ei insinuări gratuite și nechibzuite⁸⁸.

Alte știri, din anturajul adeptilor guvernului, veneau să confirme ingerințele rusești; era vorba, de exemplu, de un depozit de arme pregătit de ruși la Sculeni, punct de frontieră pe Prut la o mică distanță de Iași; trei căruțe încărcate s-au și adus la Stînca, proprietatea lui Roznovanu. Toate armele au fost ridicate și duse înapoi, peste graniță, imediat ce Constantin Moruzi, scăpat cu fuga de la Iași, a trecut Prutul⁸⁹.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, în unele județe (Putna, de exemplu) se semnalau imixtiuni directe ale agenților locali ruși în legătură cu hotărîrile Conferinței de la Paris privind alegerea domnitorului⁹⁰.

Acțiunea de la Iași poate fi considerată o ultimă încercare de revenire, cu ajutorul intrigilor străine, la dezbinarea veche de secole între țările române. Epilogul s-a dovedit destul de comun. Ceata separatiștilor răzvrătiți, izolată și restrînsă, iar după înfrîngere stigmatizată de întreaga opinie publică, s-a dispersat imediat în urma măsurilor energice ale guvernului⁹¹. Conducătorii, printre care, în primul rînd, N. Rosetti-Roznovanu⁹² și mitropolitul Calinic Miclescu⁹³, s-au împăcat, mai devreme sau mai tîrziu, cu noua stare de lucruri. Singur T.B.Lătescu a continuat să-și manifeste public, prin articole și broșuri, cu accente profund antipatriotice, dușmănia împotriva Unirii⁹⁴.

Înăbușirea mișcării din 3/15 aprilie 1866, dezlănțuită chiar la începutul plebiscitului, a dus la creșterea autorității guvernului provizoriu și la

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Paul Henry *op. cit.*, p. 317 (doc. nr. 209) și p. 363 (doc. nr. 254).

⁹⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dos. 136/1866, f. 443, 489, 495.

⁹¹ O proclamație a separatiștilor, tipărită după 3 aprilie, probabil la Chișinău, pentru a fi difuzată dincolo de Prut, demonstrează cît de mult ignorau realitățile din țară și cît de jalnice erau iluziile în care își puneau speranțele („Cercetări istorice. Revistă de istorie românească”, an. VIII—IX (1932—1933), nr. 2, Iași, 1933, p. 199, 200).

⁹² În toamna anului 1866, hotărînd să candideze la alegerile de deputați, N. Rosetti-Roznovanu a convocat o întrunire publică (9 octombrie 1866) în care își făcea profesiunea de credință cu o linie politică deosebită de aceea de la 3/15 aprilie; deși folosea un ton injurios la adresa muncitorilor, el se declara totuși pentru „școala uniștilor de cuget curat, a adevăraților patrioți” (*Cuvînt pronunțat de d. Nicolai Rosetti-Roznovanu înaintea colegiului electoral III din Iași în ziua de 9 octombrie 1866*, Iași, 1866, p. 3—5, 7). Iar în jurămîntul făcut înaintea colegiului al IV-lea din ținutul Iași (7 noiembrie 1866), va vorbi de „organizarea unirii cu deopotrivă sacrificii și foloase” (Arh. St. Iași, F.V., nr. 80), deși, un an mai tîrziu, o epistolă adresată lui N. Căur-Aslan (1 decembrie 1867) va reflecta unele dări înapoi (Arh. Ist. Centrală, Achiziții noi — Rosetti-Roznovanu, P. CCLXXXIV, doc. 7). Vederile lui Roznovanu se vor schimba într-o asemenea măsură, încît, în aprilie 1868, cu prilejul venirii lui Carol I la Iași, se va simți onorat să fie invitat de acesta la masă și, la rîndul său, să-l invite pe domnitor a lua parte la căsătoria sa cu fiica latifundiarului Lascăr Cantacuzino-Pașcanu (N. A. Bogdan, *Regele Carol I...*, p. 67, 123, 126).

⁹³ Acuzat de participare „la crima de înaltă trădare comisă la Iași în ziua de 3/15 aprilie”, mitropolitul urma să fie arestat și judecat de Înalta Curte de Casație și Justiție (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dosar 143/1866, f. 1). Înainte chiar de sosirea sa în Capitală, în seara de 9 mai, principele Carol I-a grațiat (T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României...*, p. 14). La 20 mai, L. Catargiu, președintele Consiliului de miniștri și ministru de Interne, a primit o telegramă din Iași, de la mitropolitul bolnav, care se grăbea să anunțe: „... Îndată ce-mi va fi puțin mai bine, însumi mă voi presa a veni și a-mi depune omagiul de respect către domnitorul țării” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dosar 143/1866, f. 15).

⁹⁴ Vezi mai sus, p. 1084 nota 84; de asemenea *Răspuns „Constituțiunii” din 5 octombrie 1866, art. de Teodor Bouldur-Lătescu*, Iași, 17 octombrie 1866 (Arh. Ist. Centrală, Achiziții noi — Rosetti-Roznovanu, P. CCLXXXIV, doc. 5); „Moldova”, I, nr. 33 din 14 februarie 1867, p. 121, 122. În vara lui 1867, T. B. Lătescu redactează ziarul satiric „Boldul” cu program separatist (N. A. Bogdan, *Regele Carol I...*, p. 63).

acumularea unei experiențe în plus în folosirea diverselor metode⁹⁵ menite să asigure, cu orice preț, aproape unanimitatea voturilor pentru alegerea lui Carol de Hohenzollern. Orice manifestare critică față de poziția oficială risca de acum să fie taxată drept acțiune separatistă ; în același timp, teama de război civil — pretext de intervenție armată pentru puterile vecine — va contribui, nu într-o mică măsură, ca plebiscitul să se desfășoare, până la încheierea lui (8/20 aprilie) într-o relativă ordine și liniște în favoarea prințului Carol de Hohenzollern.

Deși, o dată cu rezultatul plebiscitului, bătălia pentru alegerea prințului străin putea fi considerată definitiv câștigată în interior⁹⁶, totuși debaterile Conferinței de la Paris făcuseră să crească răspunderea noii Adunări „elective” deschisă cu deosebită solemnitate joi 28 aprilie. Adunarea cuprindea mulți conservatori, moșieri în primul rând și profesori munceni : A. și I. Cantacuzin, Grigore și Constantin Suțu, Gr. Arghiropol, Al. Lahovari, Ion Heliade-Rădulescu, Christian Tell, C. Brăiloiu, Aristide Pascal, ardeleanul A. Treboniu-Laurian, ca și șefi ai liberalilor I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Gh. Magheru, N.G. Racoviță etc. Deputații moldoveni încă întirziau să vină ; din rîndurile lor făceau parte numeroși tineri ca Ion Strat, Nicolae Voinov, Gheorghe Mîrzescu, oameni ai lui 1848 (Ion și Nicolae Ionescu) ; moșieri însă mai puțini⁹⁷.

Deocamdată nu avem încă date din care să reiasă cum au decurs toate debaterile. Procesele-verbale ale ședințelor, publicate în „Monitorul Oficial”, sînt departe de a reflecta adevărul. Unele detalii transpar în presa de opoziție, dar ele sînt insuficiente pentru a ne ajuta să clarificăm pe deplin ceea ce s-a petrecut în acele zile, mai ales în întrunirile secrete ale deputaților. Rezultă însă limpede, încă de la prima ședință, că măsuri pregătite din vreme erau menite să asigure aclamarea prințului Carol. „Poporul” fusese adus în curtea Mitropoliei și afară, pe deal⁹⁸. La citirea unei fraze din mesajul deschiderii Adunării, pronunțat în numele Locotenentei Domnești de Lascăr Catargiu („Răspundeți domnilor deputați la marea misiune ce aveți strigînd într-un glas : să trăiască Carol I alesul poporului întreg ! . . .”), uralele din adunare urmau să se transmită și în afară, printr-un „semnal înadins, spre a repeta poporul ura”. Se pare că entuziasmul n-a găsit ecoul scontat ; manifestația palidă a deconcertat pe organizatori și curtea Mitropoliei a fost părăsită. Ziarele vremii relatează despre entuziasmul publicului introdus „în mod special” și despre aclamațiile deputaților, care, împreună cu spectatorii din tribună, aplaudau în semn de vot unanim. Numai Christian Tell și Heliade Rădulescu stăteau jos pe fotolii neclintiți, adevărate „statue de piatră, bravînd toate amenințările și vociferațiunile exaltaților”⁹⁹.

⁹⁵ Ministrul de Interne, D. Ghica, de exemplu, îl anunța pe Dimitrie Cozadini, la Iași, că guvernul „aprobă orice măsură energetică ce va fi și totodată dreaptă. Nenorocitul eveniment de la 3 aprilie ne dovedește cum că inimicii țării nu fac decît a interpreta rău mîrinimia noastră” (Arh. Ist. Centrală, Min. de Interne, dosar 143/1866, f. 7).

⁹⁶ Paul Henry, *op. cit.*, p. 80.

⁹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 29—30 ; „Monitorul Oficial”, nr. 85 din 19 aprilie/1 mai 1866, p. 374 și nr. 87 din 21 aprilie/3 mai 1866, p. 381.

⁹⁸ „Legalitatea”, I, nr. 7 din 1 mai 1866, p. 1.

⁹⁹ Ibidem.

Discuțiile, departe de a fi liniștite, au durat pînă aproape de miezul nopții, cînd ședința a fost suspendată, se pare în urma știrilor externe îngrijorătoare în legătură cu lucrările Conferinței de la Paris. A doua zi, vineri 29, lucrurile au intrat oarecum în ordine. Sîmbătă, 30 aprilie, N. Ionescu își dovedea din nou elocvența. El se ridica împotriva celor exprimate de Ion Ghica, președintele Consiliului de miniștri, care ținuse să sublinieze prudent dar într-o măsură lipsit, de data aceasta, de tact, că așteptarea deputaților din ținuturile de dincolo de Milcov este o „chestiune de curtoazie” și afirmase voința deputaților de a merge pe urmele „părinților noștri”, menținînd ce s-a adoptat de adunările ad-hoc, deci, cu alte cuvinte, prințul străin ¹⁰⁰.

Așteptarea deputaților de dincolo de Milcov — îi răspundea N. Ionescu, într-un stil oarecum polemic, cu fraze, ca de obicei, sonore, emfatice uneori — nu e o simplă chestiune de curtenire; dacă majoritatea acestor deputați n-ar fi prezentă în Cameră, validitatea deciziunilor Adunării s-ar infirma, iar „efectul lor s-ar paraliza în diplomație” ¹⁰¹. În ce privește cea de a doua problemă, el preciza clar că părinții noștri datează de secole, iar nu numai de la divanurile ad-hoc; amintea numele celor mai însemnați prinți pămînteni, începînd cu întemeietorii, care ne-au transmis un patrimoniu ce nu trebuie supus întîmplărilor ¹⁰².

În ziua de 1 mai, după mai multe dezbateri în secțiuni unite, s-a deschis, sub președinția lui Manolache Costache Epureanu, ședința publică; într-altă ședință, secretă, deputații, atît moldoveni cît și munteni, hotărîseră să voteze împreună în problema prințului străin ¹⁰³. Pentru ca orice surpriză să fie exclusă, Comisia numită spre a cerceta toate actele și a întocmi un proiect de răspuns privind declarațiunile Conferinței de la Paris, a depus pe biroul Adunării acest proiect iscălit de nu mai puțin de 101 deputați, din 115 cîți erau prezenți. Adunarea, interpretă fidelă a voinței naționale — se arăta în proiectul de răspuns — declară pentru ultima oară „că voința nestrămutată a Principatelor Unite este de a rămîne pururea ceea ce sînt, o Romînie una și nedespărțită, sub domnia ereditară a unui principe străin, luat dintr-una din familiile suverane ale Occidentului și că principele ereditar al Romîniei una și nedespărțită este principele Carol Ludovic de Hohenzollern Sigmaringen, pe care și Adunarea, la rîndul său, îl proclamă sub numele de Carol I” ¹⁰⁴.

Primul care deschide seria discuțiilor este Christian Tell (probabil că și lucrul acesta fusese hotărît mai dinainte). În fața pericolului de război civil, care neapărat ar fi provocat o invazie sub pretextul restabilirii ordinii, Tell își reneagă vechile credințe, renunță la ideea principelui indigen și declară că se supune voinței națiunii, votînd pentru principele de Hohenzollern ¹⁰⁵. Pe aceeași poziție se găsesc, în cuvîntul lor, deputații Ion Strat și Gh. Mîrzescu ¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Vezi procesul-verbal al ședinței din 30 aprilie 1866 a Adunării electivă a Romîniei, în „Monitorul Oficial”, nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 432.

¹⁰¹ „Monitorul Oficial”, nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 432.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem, p. 433.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 438.

Ideea principelui pămîntean este susţinută în Adunare de un număr mai mare de deputaţi — cinci, dintre care patru din Moldova. Principalul exponent, Nicolae Ionescu, ridică şi o altă problemă „mai gravă”: intra-rea noastră în familia popoarelor libere şi independente. Românii, arată N. Ionescu, îşi respectă independenţa naţională pe care au avut-o de drept şi pe care Europa are căderea să n-o nege, să n-o micşoreze; ei nu cer un prinţ străin pentru ca acesta să continue a guverna în aceleaşi condiţii în care au guvernat de la un timp prinţii indigeni. În faţa intereselor marilor puteri, oricare prinţ, indigen sau străin, „fie cel mai mare din Europa, nu poate fi acel gigante politic într-armat cu atîta forţă ca să curme...nu sfîşierile noastre din întru, dară... invidia puterilor vecine asupra acestei ţări”¹⁰⁷. Problema care se pune — sublinia el — este dacă astăzi pentru noi românii valorează mai mult consolidarea Unirii sub un principe străin, decît garanţia colectivă şi politica noastră naţională de secole în bune relaţii cu turcii. Sînt amintite sfaturile strămoşilor: niciodată turcii nu ne vor răpi naţionalitatea; a ne uni cu statele vecine constituie un pericol mai mare pentru noi. Aşadar, dacă puterile Europei înlătură combinaţia prinţului străin, nu e în interesul ţării să sacrifice garanţia colectivă a Europei pentru principele străin¹⁰⁸.

Angajat într-o polemică vie, inegală însă ca forţe, cu deputatul Ioan Strat, care susţinea că statul român nu e cu putinţă fără un prinţ străin¹⁰⁹, N. Ionescu încearcă o patetică pledoarie pentru Unirea cu regim naţional. „A zice azi că Unirea este imposibilă fără domn străin — subliniază el — este a nu recunoaşte toată existenţa noastră trecută, existenţa atît de glorioasă”. Istoria întreagă, continuă N. Ionescu, este martoră că ţara a respins orice străin şi chiar pe candidaţii susţinuţi de străini, că nu se poate Unire fără domn pămîntean. „Cînd domnia naţională a fost susţinută cu atîta tărie este ingratitudine din partea noastră, către trecutul nostru chiar, ca să zicem că nu se poate Unire cu regim naţional”¹¹⁰. Pe de altă parte, e de părere N. Ionescu, ar însemna o absurditate ca atunci cînd puterile Europei sînt şi pentru o monarhie cu un principe indigen, românii să solicite un prinţ străin; trebuie să se ţină seama de interesele generale ale Europei, de deciziunile ei, nu să se continue a merge din bravadă în bravadă¹¹¹. Adunarea, propune N. Ionescu, n-ar trebui să voteze nici un principe — străin sau pămîntean —, ci misiunea ei să fie a alcătui Constituţia; după aceea să vină altă Adunare care să voteze pe principe!¹¹².

D. Tacu, deputat de Iaşi, se pronunţă, de asemenea, împotriva propunerii citite. Popoarele, arată el, nu se regenerează prin domnitor, ci prin ele însele. Dacă numai poporul, el singur, e în drept a-şi crea viaţa lui politică, atunci unde este necesitatea imperioasă ca pe tronul României să fie adus un principe străin?¹¹³.

În acelaşi spirit vorbeşte şi I. Lecca, tot deputat moldovean, care proclamă de la tribuna Adunării crezul său: apărarea domniei pămîntene

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 433.

¹⁰⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 434.

¹⁰⁹ Ibidem, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 438.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ „Monitorul Oficial”, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 438.

„instituiunea cea mai veche a țării”, pentru care și-au vărsat singele strămoșii ¹¹⁴.

Dintre munteni, singur I. Heliade Rădulescu, deputat de Cîmpulung, se declară pentru prinț român ales pe cinci ani, rămînînd credincios jurămintului din 1848, de la Islaz, cînd a fost ridicat stindardul revoluției; martor ocular al progresului țării sub prinții Ghica, Știrbei, Bibescu și chiar sub Cuza, nimeni nu l-a văzut profesînd vreodată „credința de principie străin, ci totdeauna pe aceea de pămîntean”. Atmosfera Adunării era însă dacă nu ostilă, cel puțin potrivnică lui Heliade, al cărui cuvînt, desuet și confuz uneori, întîmpinat cu ilaritate, a fost întrerupt, iar bătrînul luptător chemat în mod brutal la ordine ¹¹⁵ atunci cînd a relatat cum a subscris plebiscitul: cu prefectul poliției (G. M. Ghica) lingă el, silit să voteze *da* „nu prin baionete, ci numai prin o forță morală, care e mai mare decît cea materială”. Și de data aceasta, ca și cu prilejul plebiscitului, a votat împotriva conștiinței și convingerilor sale ¹¹⁶. La apelul nominal, chemat să subscrie pentru Carol I, I. Heliade ținea totuși să rostească în fața deputaților: „N-am drept a vota, ci ca mandatar al Națiunii îmi împlinesc mandatul; ca individ, ca persoană însă, rămîiu cu credințele mele și am susemnat pentru Cîmpulung iar nu pentru mine”. În scris a adăugat apoi cuvintele: „am suscris pentru cîmpulungeni, iar nu pentru mine, și cu aceasta din parte-mi este un protest; nu pot fi solidar” ¹¹⁷.

Așa cum era de așteptat, și cum fusese dinainte aranjat, marea majoritate a deputaților a votat pentru Carol de Hohenzollern; șase deputați — toți moldoveni — s-au abținut de la vot (N. Ionescu, D. Lateș, I. Lecca, I. Negură, D. Tacu, N. Iamandi) ¹¹⁸.

¹¹⁴ Ibidem.,

¹¹⁵ Ibidem. Despre atitudinea Adunării, „Trompeta Carpaților” (nr. 421 din 20 mai 1866, p. 1681) relatează, printre altele: „... bătrînul Heliade R., capul literaturii române și al revoluțiunii române, a fost insultat în ședința de la 1 mai a Adunării actuale. Și dacă limba sa care a propovăduit o jumătate de secol naționalitatea română, autonomia naționale, libertatea poporului român; dacă limba îmbătrînită în vorba apostolică o jumătate de secol s-a împiedicat în larma sfidărilor din toate părțile; dacă genuchii eptagenariului s-au muiat în fața insultei; aceasta nu poate fi luată nicidecum drept o lașitate, ci numai drept o mirare, drept o spaimă, drept o deconcertare în fața celor neașteptate”.

¹¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 438; vezi și scrisoarea lui I. Heliade Rădulescu în „Legalitatea”, nr. 7 din 1 mai 1866, p. 3, 5.

¹¹⁷ „Legalitatea”, nr. 7 din 1 mai 1866, p. 5. Cuvintele acestea, ca și cele rostite către deputați, nu sînt trecute în procesul-verbal al ședinței publicat în „Monitorul Oficial”.

¹¹⁸ În procesul-verbal al ședinței din 1/13 mai se arată că din 115 deputați 106 au votat pentru și 6 s-au abținut; aceasta ar însemna însă un număr de 112 deputați, pentru că împotriva 115 deputați; n-au răspuns la apelul nominal 21 deputați (16 moldoveni și 5 munteni). Deputații aleși ai României de dincolo de Milcov erau 75, din care scăzîndu-se îndoitele alegeri (zece) și trei alegeri a căror verificare s-a amînat, rămînea un număr real de 62 deputați. Majoritatea absolută ce se cerea ca Adunarea Moldovei să fie completă era de 32; deputații prezenți din județele de peste Milcov erau 39; în cursul ședinței au mai venit doi, așa că la vot au luat parte 41. Încă cinci deputați moldoveni care n-au putut veni la Adunare și-au dat telegrafic votul pentru Unire și domnie ereditară a principelui Carol. Au votat pentru 109 și anume 35 moldoveni (din cei 41) și 74 munteni; voturi exprimate prin telegrame cinci; s-au abținut șase deputați.

O ultimă manifestare a unor atitudini antidinastice în această perioadă — de altfel foarte palidă, de aceea nici nu vom insista asupra ei — s-a înregistrat în satele de pe frontiera Dunării. Agitațiile și frământările țăranilor îngrijorați că „ciocoi au alungat pe Cuza ca să le ia pământul”¹¹⁹ și nemulțumiți de nedreptățile ce se făceau în aplicarea legii rurale, au culminat cu răscoala grănicerilor care s-a întins aproape pe toată linia Dunării, din apropierea orașului Turnu-Severin pînă la Galați, și care a avut ca pretext refuzul de a merge în tabăra de la Sabar și de a depune jurămint noului domnitor. Grănicerii revoltați, cărora li s-au alăturat țăranii, declarau că au jurat credință lui Cuza și pe acesta îl vor, nu pe Carol pe care „l-au pus ciocoi”¹²⁰.

Vorbind de manifestările antidinastice din această perioadă, nu poate fi omisă atitudinea celor două ziare din Capitală care militau să influențeze opinia publică împotriva prințului străin: „Legalitatea”, redactată de I.Heliade-Rădulescu, cu concursul unor prieteni rămași în jurul său¹²¹ și „Trompeta Carpaților” a lui Cezar Bolliac.

Ziarul lui I. Heliade reprezenta „credințele și convicțiunile celor ce au adoptat și susținut Constituțiunea de la 1848”¹²²; pe frontispiciul său se puteau citi două aforisme luate din folclorul indigen: „Românul zice: «Cine tot caută stăpîn moare slugă» și «Am plecat să mă bag slugă, d-ar da Dumnezeu să nu găsesc stăpîn»”¹²³. Articolele publicate pleddau cu căldură cauza domnului pămîntean și totodată atacau violent și uneori cu ironie pe aventurierii ce susțineau alegerea prințului de Hohenzollern, care „și de este neamț, dar este de viță latină”¹²⁴; cu o deosebită vehemență se ridicau în apărarea țării creată de străbunii noștri pe al căror sent era scris *Lege și Moșie* și care au prevăzut, ca testament pentru posteritate, neînstrăinarea acestei Moșii mari cît România întreagă¹²⁵.

Pe măsură ce situația internă a început însă să se clarifice, mai ales după votarea lui Carol de Hohenzollern de către Adunare ca domn al românilor, articolele lui I.Heliade scad în intensitate ca pînă la urmă să releve abdicarea lamentabilă a autorului de la lupta antidinastică¹²⁶.

Evoluția ziarului „Trompeta Carpaților” a fost mult mai sinuoasă. Nu trecuse decît o zi de la detronarea lui Cuza, și Cezar Bolliac ataca pe fostul domnitor „cu o lipsă de cel mai elementar cavalerism, cu o obrăznicie de simbriaș revoltat, în căutarea altei simbrii de la un stăpîn nou”¹²⁷.

Nu știm care vor fi fost cauzele schimbării atitudinii sale, pentru că nu mustrarea de cuget, cum credea N.Iorga, îl va lămuri deodată „asupra ticăloșiei pe care o săvîrșea” și „în care cădea din frică și din interes”¹²⁸.

¹¹⁹ V. Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1958, p. 46.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 38, 39, 51, 52.

¹²¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 24.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ „Legalitatea”, I, nr. 1 din 10/22 aprilie 1866.

¹²⁴ *Ibidem*, nr. 4 din 21 aprilie 1866, p. 1.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 4, 5.

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 23 din 4 iulie 1866, p. 2, și nr. 24 din 10 iulie 1866, p. 2.

¹²⁷ N. Iorga, *Cuza vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, rezumat al unei conferințe ținute la Rm. Vilcii în februarie 1909. Vălenii de Munte, 1909, p. 16.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 34.

Recunoașterea faptelor mari săvârșite de fostul domnitor nu putea estompa deodată tonul detractor și gravitatea celor afirmate.

Toate problemele în legătură cu propaganda în favoarea domnului pămîntean și împotriva dinastiei străine vor fi privite de Bolliac prin prisma personalității lui Alexandru Cuza ale cărui merite revin deseori, ca un lait-motiv, în diverse articole.

„Domnul Cuza” a întemeiat Unirea ca să nu se mai desfacă, a plantat în mintea și inima românilor „cugetări temerare”, „aspirațiile României întregi”¹²⁹. Nici o asemănare nu putea exista între „marele căpitan Cuza”, „Hercule care a zdrobit hidra policefale, care a spart casta oligarhică” și între prințisorul neamț necunoscut, străin, de altă rasă, de altă limbă, de altă lege¹³⁰.

Din nou surprinzătoare va apărea apoi renunțarea „spontană” a lui Cezar Bolliac la poziția sa de luptător împotriva dinastiei Hohenzollern¹³¹.

Acțiunile răzlețe ale unor personalități ce s-au ridicat împotriva dinastiei străine în perioada aducerii lui Carol I pe tronul țării noastre (aprilie-mai 1866) au rămas, în general, fără ecou, deși erau evidente „lipsa oricărui simțimînt dinastic în poporul român”¹³² și „baza locală destul de șubredă”¹³³ a Hohenzollernilor. Un I. Heliade Rădulescu, un Cezar Bolliac au abdicat de la luptă înainte ca îndemnurile lor să ajungă la minte ași conștiința maselor.

¹²⁹ „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 148 din 6 mai 1866, p. 1669.

¹³⁰ Ibidem, nr. 419, din 10 mai 1866, p. 1673, 1674.

¹³¹ Vezi articolul *Rectificare*, în „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 423 din 26 mai 1866, p. 1689.

¹³² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 14.

¹³³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 29.

ÎNFRÎNGEREA DE CĂTRE FORȚELE REVOLUȚIONARE A ACȚIUNILOR ANTIDEMOCRATICE ȘI ANTIGUVER- NAMENTALE ÎNTREPRINSE DE PARTIDELE POLITICE REAȚIONARE ȘI DE MONARHIE

(august 1945 — ianuarie 1946)

DE

GH. ȚUȚUI

Evoluția evenimentelor din România după victoria insurecției armate antifasciste din august 1944 poartă pecetea ofensivei neîntrerupte a maselor populare care au pătruns impetuos pe arena istoriei și au devenit factorul determinant al dezvoltării țării noastre pe calea democrației și a progresului. Descătușate din lanțurile dictaturii fasciste și a dominației străine, masele de oameni ai muncii, în cursul unor îndârjite ciocniri cu clasele exploatatoare și partidele lor politice și în ciuda a numeroase alte piedici și greutăți au reușit să impună — la 6 martie 1945 — aducerea la cirna țării a unui guvern democrat care să le reprezinte și apere interesele. „Instaurarea primului guvern în istoria țării în care clasa muncitoare are rolul conducător — arată Secretarul general al C.C. al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu — a constituit o mare victorie a luptei revoluționare din România, asigurând dezvoltarea democratică și progresistă a societății noastre”¹.

Schimbarea de la 6 martie a determinat modificări importante în ceea ce privește raportul de forțe dintre diferitele grupări și partide politice. Partidele clasei muncitoare, țărănimii și ale păturilor mijlocii dețineau în noul guvern președinția Consiliului de Miniștri și 14 din cele 17 ministere existente, în timp ce vicepreședinția Consiliului de Miniștri și 3 ministere (externe, industrie și comerț, finanțe) au revenit reprezentanților grupării burgheze condusă de Gh. Tătăărăscu.

---

¹ N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 57.

În ceea ce privește forma de stat, România a continuat să rămână și după 6 martie monarhie constituțională. Pe baza Decretului din 2 septembrie 1944² a fost repusă în vigoare Constituția din 1866 cu modificările ei din 1923 prin care România redevenea stat monarhic constituțional, iar regele reîntra în posibilitatea de a folosi prerogativele înscrise în legea fundamentală a statului care-i asigurau o anumită influență în viața de stat, în conducerea armatei și în domeniul politicii externe. Regele participa la exercitarea puterii legislative³ și executive, el avea dreptul de a numi și revoca pe miniștri, de a convoca, deschide și dizolva Reprezentanța Națională, de a sancționa și promulga legile, de a încheia convenții internaționale, de a acorda amnistie în materie politică, de a confirma și numi funcțiile publice, a bate monedă etc. Regele era capul puterii armate, având dreptul de a conferi gradele militare.

În afară de prerogativele acordate de Constituția în vigoare, regele se bucura de sprijinul nelimitat al partidelor politice reacționare de sub conducerea lui Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu⁴, ca și a elementelor extremiste de dreapta. Pe poziții monarhice se situa de asemenea și gruparea politică burgheză de sub conducerea lui Gh. Tătăărăscu și alte grupări politice și asociații profesionale burgheze, o parte însemnată a cadrelor din aparatul de stat și din armată. Membrii familiei regale au continuat și după 23 August 1944 să dețină acțiuni, titluri de rentă și alte valori la numeroase întreprinderi industriale și instituții din țară și peste hotare, mari suprafețe de teren și alte bunuri imobile, aur, bijuterii etc.

La evaluarea bunurilor fostei familii regale s-a stabilit că aceasta avea aproape 4 milioane de acțiuni la cele mai importante întreprinderi industriale din țară ca: Reșița, Astra Română, Titan-Nadrag-Călan, Steaua Română, Letea, Mica etc., la un număr însemnat de instituții financiare și de credit cum ar fi: Banca Românească, Banca de Credit, Banca Marmorosch-Blank, ca și la alte numeroase societăți capitaliste — S.A.R. Telefoane, S.T.B., Clădirea Românească, S.R.D., Creditul Minier etc. În afară de aceste poziții economice puternice, Casa Regală din România deținea alte numeroase titluri și efecte publice evaluate la circa 70 milioane lei la valuta din 1947, precum și acțiuni la o serie de firme străine cum ar fi: „Bank of Roumania”, „Société Financière pour la France et l'Etranger”, „Royal Dutch”, „Citroën”, „Goetz & Co.”, „Erste Ungarische Versicherungs A.G.” etc., realizând direct imbinarea de interese dintre capitalul autohton și cel străin. Pe lângă acestea regele Mihai era proprietar absolut asupra fabricilor de salam și sticlărie din Azuga.

² Decretul Constituțional nr. 1626 din 2 septembrie 1944 („Monitorul Oficial”, nr. 202 din 2 septembrie 1944).

³ Constituția din 1923 prevedea că „Puterea legislativă se exercită colectiv de către rege și Reprezentanța Națională”. Datorită faptului că Reprezentanța Națională urma să fie organizată ulterior, Decretul Constituțional din 2 septembrie 1944 prevedea: „Pînă la organizarea Reprezentanței Naționale, puterea legislativă se exercită de către Rege, la propunerea Consiliului de Miniștri”.

⁴ Definind poziția P.N.L. față de monarhie, C.I.C. Brătianu, președintele partidului, sublinia: „Partidul Național Liberal crede în necesitatea și virtuțile izbăvitoare ale monarhiei constituționale. Timp de 80 de ani, de cînd monarhia a fost instituită în țara noastră și de cînd ea a fost întruhipată în dinastia actuală, România a putut cunoaște și s-a putut feri de roadele binecuvîntate ale acestei instituții, pe care întotdeauna a sprijinit-o și al cărui credincios slujitor înțelege să fie și să rămînă în viitor” (Arhiva istorică centrală a Republicii Socialiste România, Fond Min. Prop., dos. 46).

Fiind deci unul din cei mai mari capitaliști ai țării, monarhia deținea în același timp în județele Arad, Argeș, Baia, Brăila, Brașov, Caraș, Constanța, Dolj, Făgăraș, Iași, Ilfov, Ialomița, Neamț, Prahova, Severin, Timiș-Torontal, Tutova și Vaslui, aproape 160 000 hectare de teren arabil și pădure, zeci de palate, castele, case de vînătoare, ferme de animale și păsări, un însemnat parc de mașini agricole, autovehicule etc.

Mari proprietari funciari și capitaliști, membrii familiei regale din România și îndeosebi regele Mihai de Hohenzollern erau în permanentă și în strînsă legătură cu virfurile burgheziei și moșierimii române. În jurul regelui se afla un grup numeros de ofițeri și civili, care îi asigurau legăturile economice și politice necesare, îi elaborau principalele puncte de vedere în legătură cu problemele interne și externe, îi serveau ca informatori, agenți de legătură etc. Această camarilă, eterogenă ca compoziție socială și pes-trită din punct de vedere al orientării politice, exercita asupra monarhului o influență permanentă.

Existența formei de stat monarhice în prima etapă a revoluției democrat-populare din România, determinată atît de raportul de forțe pe plan intern, de gradul de maturitate și conștiință politică a maselor, de sarcinile revoluției, ca și de situația internațională în care s-a aflat țara noastră pînă la semnarea și ratificarea tratatului de pace, a reprezentat în același timp o latură importantă a politicii promovată de P.C.R. și de celelalte forțe revoluționare. Aceasta a determinat anumite trăsături caracteristice regimului democrat, au influențat asupra politicii sale.

Cu toate că și după 6 martie 1945 principalele poziții economice au rămas în mîinile claselor exploatatoare, iar monarhia și partidele politice burghezo-moșieresti aveau încă o însemnată influență în viața țării, cursul revoluției a intrat într-o nouă fază. Forțele populare puteau acum să folosească puterea de stat în scopul înfăptuirii pînă la capăt a transformărilor economice și sociale de tip burghezo-democratic și a pregătirii condițiilor de trecere la revoluția socialistă. Guvernul a acționat cu fermitate în direcția democratizării continue a vieții politice, a legiferat reforma agrară, a luat măsuri îndreptate împotriva sabotajului și speculei practicate de clasele exploatatoare, pentru normalizarea vieții economice etc. Măsurile hotărîte luate de guvern — în ciuda greutăților economice și a privațiunilor — au fost larg sprijinite de masele muncitoare, care se convingeau zi de zi că politica guvernului constituie o înfrunghiere a năzuințelor lor spre o viață mai bună și progres social. Activitatea desfășurată de guvern pentru consolidarea și lărgirea cuceririlor democratice, refacerea economică și îmbunătățirea condițiilor de viață ale maselor s-au desfășurat în strînsă legătură cu lupta împotriva forțelor reacționare din țară și de peste hotare. Partidele politice „istorice” înfrinte în lupta pentru putere, sprijinite activ de S.U.A. și Anglia, și-au intensificat acțiunea de regroupare a forțelor pentru a lupta împotriva guvernului democrat. Acestea sperau să înfringă guvernul democratic pe frontul economic, să adîncească starea de haos și greutățile din economie pentru a stîrni nemulțumirea populației și a o canaliza împotriva tinerei puteri democratice. În planurile Partidului Național Țărănesc, centrul de raliere a reacțiunii, ca și în acelea ale monarhiei, nemulțumirile populare trebuiau să ducă la www.daporomanic.ro care să dea pretext

cercurilor imperialiste anglo-americane să intervină cu forțele militare în viața politică a României pentru a readuce în fruntea țării un guvern de orientare burghezo-moșierească. De aceea întreaga strategie și tactică național-țărănistă⁵ era legată de provocarea dezordinii publice, intensificarea sabotajului și speculei, ațîțarea spiritului naționalist șovin, toate acestea coordonate cu amestecul cercurilor imperialiste în treburile țării noastre.

Referindu-se la poziția adoptată de Partidul Național Țărănesc față de guvernul instaurat la 6 martie, N. Penescu, fost secretar general al acestui partid, arăta că partidul „trecind în opoziție, după 6 martie 1945, a luat față de guvernul Groza o atitudine de luptă...”⁶. În aceeași problemă, un alt lider manist, N. Pascu, sublinia că după instaurarea guvernului democrat, viața internă a Partidului Național Țărănesc a fost indisolubil legată de lupta pentru doborârea acestuia⁷.

Pentru asigurarea acestui obiectiv, partidele reacționare au mizat — în afară de sprijinul claselor exploatoare și al monarhiei —, pe o intervenție a puterilor occidentale din coaliția antihitleristă. „În acest scop P.N.Ț. s-a îngrijit ca străinătatea să fie informată cit mai bine despre starea de lucruri din țara noastră. S-a ținut contactul strâns cu ziariștii britanici și americani... Între diplomații americani și britanici, pe de o parte, și Partidul Național Țărănesc, pe de alta, a existat un contact strins și permanent care s-a stabilit la dorința ambelor părți...”⁸.

Exprimind interesele comune ale claselor exploatoare din țară și de peste hotare, ambasadorul S.U.A. la Moscova a adresat la 14 martie 1945 o scrisoare Comisarului Poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S., prin care se făcea propunerea ca „reprezentanții guvernelor U.R.S.S., S.U.A. și Angliei să discute situația din România, pentru a elabora de comun acord o politică și metode de ajutorare a românilor în rezolvarea problemelor lor politice imediate”⁹. Aceeași problemă „a ajutorării românilor” a făcut obiectul unor interpelări și dezbateri în Camera Comunelor. Aici, A. Eden, ministrul de externe, a făcut în ziua de 14 martie o expunere asupra situației din România și a tras concluzia că guvernul român „nu este un corp reprezentativ”.

Aceste luări de poziții din partea S.U.A. și Angliei au fost amplu comentate de presa și posturile de radio occidentale. Ziarul britanic „Times” în editorialul din 15 martie s-a ocupat de situația din România și de discursul lui Eden în această problemă. Tot la 15 martie, corespon-

⁵ După 23 August 1944, în ciuda declarațiilor și programelor ce conțineau numeroase prevederi cu caracter democratic, partidele „istorice”, Îndecosebi P.N.Ț., s-au situat consecvent în aripa de dreapta a vieții politice din România, constituind centrul de raliere a celor mai reacționare și retrograde elemente. În urma acordului încheiat la 26 august 1944 între Iuliu Maniu și Horațiu Comaniciu, porțile P.N.Ț. au fost oficial deschise pentru membrii fostei Gărzi de fier și alte elemente fasciste.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 104, dos. nr. 9152, f. 444.

⁷ Ibidem, dos. nr. 9152, f. 61—63.

⁸ Ibidem.

⁹ *Corespondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu Președintele Statelor Unite și primii miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei*, vol. II, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 363. Vezi și François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires*, Paris, 1952, p. 103—104.

dentul din New York al ziarului suedez „Svenska Dagebladet” scria că „situația din Balcani pricinuieste mari griji observatorilor americani”, iar ziarul englez „Daily Herald” din 17 martie arăta că „Guvernul Statelor Unite a cerut să se facă consultări între cele trei mari puteri, în virtutea acordului de la Yalta. În același timp — scria ziarul sus-amintit — Ministerul de Externe american dă semne evidente că nu aprobă schimbarea guvernului din România și nici nu consideră noul guvern român ca un guvern reprezentativ”¹⁰.

Ce anume determina atitudinea Statelor Unite și a Angliei față de schimbările survenite în România? Era oare grija pe care cercurile conducătoare din aceste țări o purtau poporului român? Evident că nu. Această atitudine provenea de acolo că guvernării americani și englezi erau — după cum relatează și D.F. Fleming — „deosebit de sensibili la interesele claselor exploatatoare”. „Ei — scria Fleming — nu puteau admite ca gentelmenii lustruiți și rafinați care stăpîneau moșiile și casele . . . să-și piardă rangul și averea . . .”¹¹.

Prin poziția lor de apreciere a guvernului democrat ca „nereprezentativ”, cât și prin cererile insistente de a se lua în discuție situația guvernului legal din România, cercurile conducătoare din S.U.A. și Anglia sprijineau în mod direct clasele reacționare din țară, tindeau să creeze în mod artificial o așa-zisă problemă românească în scopul împiedicării maselor populare din țara noastră să-și hotărască singure regimul politic.

La sfîrșitul lui martie 1945, guvernul american a repetat propunerea ca evenimentele din România să constituie obiectul unei examinări din partea celor trei mari puteri: S.U.A., Anglia și U.R.S.S.¹². Aceași cerință a fost formulată și într-un mesaj al lui W. Churchill către șeful guvernului sovietic, din 28 aprilie 1945, în care premierul britanic își manifesta nemulțumirea că în aceste țări interesele S.U.A. și Angliei sînt ignorate¹³.

Grija deosebită a guvernului S.U.A. și Angliei față de situația din România nu era determinată de dorința de a ajuta poporul român să „rezolve problemele politice imediate” — așa cum se arăta în documentele citate —, ci de multiplele interese economice și politice. În legătură cu aceasta, ziarul englez „Times” reliefa faptul că litigiul din România „...nu este atît un litigiu local, român, cît o parte esențială a litigiului mai vast dintre aliați cu privire la caracterul regimurilor din sud-estul Europei”¹⁴.

În ceea ce privește poziția Statelor Unite în această problemă, sînt grăitoare materialele pregătitoare ale Conferinței de la Potsdam, elaborate de Departamentul de Stat și publicate în anii 1960—1961. Astfel, Instrucțiunile Departamentului de Stat referitor la relațiile dintre S.U.A. și U.R.S.S. recomandă ca la conferința de la Potsdam să se ceară anumite avantaje economice în România. Aceste cereri erau motivate prin aceea că „Statele Unite au un mare interes în menținerea unor condiții în țările

¹⁰ Arhiva „Agerpres”, Buletinele de presă din 14, 15 și 17 III 1945.

¹¹ D. F. Fleming, *The Cold War and its Origins 1917—1960*, George Allen and Unwin LTD, London, 1961, p. 259.

¹² *Correspondența președintelui* . . . , p. 244—248.

¹³ *Eșuarea încercărilor monarhiei și a reacțiunii interne și externe de a răsturna regimul democrat-popular (6 martie 1945—ianuarie 1946)*, în „Studii”, nr. 6, 1957.

¹⁴ Arhiva „Agerpres”, Buletinul de presă din 14 III 1945.

Europei de est... de a susține nu numai propriile lor interese și poziții comerciale, ci și interesele și pozițiile comerciale ale altor țări care au fost importatori și exportatori în Europa de est înainte de război”¹⁵. Într-o notă pe care Secretarul de Stat a trimis-o reprezentanților americani din Bulgaria, Ungaria și România, se arăta că: „Standard Oil Company of New Jersey» posedă în România bunuri evaluate la 33 milioane dolari... există de asemenea interese americane în rafinarea și distribuirea produselor petroliere, în fabrici textile, în fabrici pentru utilaj de telecomunicații, distilerii etc.”¹⁶.

De aceste „interese” și planuri ale puterilor imperialiste, cercurile palatului și partidele reacționare erau bine informate și strâns legate. De altfel, și familia regală din România avea „interese” nu numai în industria petrolului ci și în alte sectoare ale economiei naționale, precum și în numeroase întreprinderi și instituții din străinătate¹⁷.

Prima manifestare mai evidentă a faptului că regele și cercurile palatului aveau să se încadreze fățiș în acțiunea antiguvernamentală a fost aceea că la scurt timp după 6 martie 1945 în anturajul regelui începe să se discute tot mai insistent despre eventualitatea unei schimbări de guvern. După vizitele făcute la palat în zilele de 10 și 11 aprilie și după discuțiile avute cu regele și colaboratorii săi apropiați, liderii partidelor liberal și țărănesc au ajuns la concluzia că: „factorul constituțional ar avea în vedere importante schimbări ce se vor produce în viața politică internațională”¹⁸. În cursul lunilor ce au urmat, cercurile reacționare din România și-au intensificat activitatea împotriva guvernului. Regele a luat noi măsuri de întărire a serviciului de informații interne și externe ale palatului. S-au intensificat legăturile dintre Curtea regală și reprezentanții diplomatiei ai S.U.A. și Angliei. Au fost stabilite noi legături cu o serie de elemente reacționare deblocate din armată, poliție și presă. S-au înmulțit contactele între reprezentanții palatului și unii comandanți de mari unități militare etc. În iunie 1945 au avut loc o serie de convorbiri între ofițeri monarhiști și fruntași ai P.N.Ț. în vederea creării unui partid monarhic. S-au dus tratative cu liderii diferitelor grupări politice, inclusiv ai P.S.D., pentru a se vedea în ce măsură ar susține pe rege într-o acțiune antiguvernamentală. Prin șeful poliției palatului s-a încercat să se creeze rețeaua de informatori și agenți pentru a fi strecurați în rândurile P.C.R. Prin intermediul unor persoane din anturajul regelui și al P.N.Ț., palatul și-a strâns legăturile cu organizațiile teroriste subversive și cu resturile mișcării legionare.

Începând din iulie 1945, simultan cu desfășurarea lucrărilor Conferinței de la Potsdam, reacțiunea română și-a intensificat activitatea antiguvernamentală. După întâlnirea ce a avut loc la 17 iulie între Iuliu Maniu, C.I.C. Brătianu și prințul Barbu Știrbey, la 18 iulie Maniu a ținut o cuvîntare în fața unui grup de studenți național-țărăniști, pe care i-a chemat să ducă în masă cuvîntul partidului țărănesc și să le mobilizeze

¹⁵ *Foreign Relations of the United States; Diplomatic Papers the Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945* (in two volumes), United States Government Printing Office — Washington, 1960—1961, p. 420.

¹⁶ *Ibidem*, p. 420—426.

¹⁷ Arhiva M.A.I., fond Comisia de inventariere a bunurilor regale, f. 1.

¹⁸ *Ibidem*, dos. gener. www.dacoromanica.ro

la acțiuni antiguvernamentale. „Guvernul — arăta Iuliu Maniu în încheierea cuvântării — este incapabil de a soluționa vreuna din problemele anunțate. ...Mizeria crește pretutindeni, viața devine insuportabilă... situația nu mai poate fi tolerată... Guvernul trebuie să plece”¹⁹. După această manifestare antiguvernamentală organizată de P.N.Ț., tinerii național-țărăniști au făcut o scurtă demonstrație în fața palatului regal ovaționând pentru rege și Iuliu Maniu. O acțiune asemănătoare a avut loc în ziua de 20 iulie, fiind organizată de tineretul liberal și precedată de o cuvântare a lui Brătianu.

Analiza evenimentelor desfășurate în România în acest timp demonstrează o dată în plus că fiecare acțiune mai importantă întreprinsă de partidele reacționare și de rege era precedată și urmată de consultări cu reprezentanții S.U.A. și Angliei. Astfel, în ziua de 23 iulie, Iuliu Maniu l-a informat pe Roy Melbourne, locțiitorul reprezentantului S.U.A. în România, despre activitatea desfășurată de reacțiune și despre direcțiile acestei activități. La 24 iulie 1945, nota referitoare la discuțiile cu Iuliu Maniu a fost transmisă Departamentului de Stat cuprinzând și punctul de vedere exprimat de Maniu cu privire la situația din România. „El — Maniu, se arată în documentul citat — și-a exprimat preferința pentru un guvern nepolitic, de tehnicieni care să conducă alegerile”²⁰.

Informațiile și materialele elaborate de reprezentanții S.U.A. din România, rapoartele personale prezentate de aceștia reflectau de multe ori punctele de vedere ale reacțiunii din România și nu constituiau o bază de apreciere reală a stărilor din țară, a raporturilor de forțe. „Actualul guvern Groza — se spune în documentul nr. 288 din 5 iulie — reprezintă numai blocul de stînga, iar nu și partidele național-țărănist și național-liberal”, grupări politice pe care autorii documentului le considerau ca avînd „o largă aderență populară”. Pornind de la această apreciere nerealistă, documentul — deși face o caracterizare în general justă a guvernului, ca fiind de stînga — ajunge la concluzia că sînt necesare noi discuții pentru schimbarea guvernului de la 6 martie, deoarece S.U.A. îl consideră drept „un guvern minoritar și nereprezentativ...”²¹.

Hotărîrea conferinței de la Potsdam care a însărcinat pe miniștrii afacerilor externe ai celor trei mari puteri să treacă la pregătirea tratatelor de pace cu fostele țări satelite, ca și prevederea după care fiecare din cele trei guverne putea stabili relații diplomatice cu aceste țări, reprezentau succese de seamă ale forțelor democrate. Partidele politice burghezo-moșierești din România și monarhia s-au cramponat însă de rezerva făcută în comunicat și anume că tratativele de pace urmau să fie încheiate „cu guverne recunoscute”²² și au trecut cu mai multă hotărîre la acțiune împotriva guvernului.

În moțiunea adoptată de delegația permanentă a Partidului Național-Țărănesc la 4 august 1945 — imediat după terminarea conferinței de la Potsdam — se sublinia faptul că guvernul condus de Petru Groza „nu este recunoscut nici pînă astăzi”, trăgîndu-se concluzia despre carac-

¹⁹ Arhiva istorică centrală, fond Casa regală, dos. nr. 10/1945, f. 7—8.

²⁰ *Foreign Relations of the United States; Diplomatic Papers the Conference of Berlin*, p. 714.

²¹ *Ibidem*, p. 373—375.

²² „România liberă”, nr. 307, 24 iulie 1945.

terul „antidemocratic” al acestui guvern și despre necesitatea demiterii lui²³.

La începutul lunii august s-au intensificat schimburile de vederi între rege și șefii partidelor reacționare, iar propaganda antiguvernamentală s-a intensificat. Între 10 și 15 august 1945 regele Mihai a avut în repetate rânduri întrevederi cu Maniu și Brătianu cu privire la necesitatea schimbării guvernului²⁴.

În acest timp, forțele democratice participante la guvern au avut față de monarhie o atitudine prin care s-a căutat să împiedice apariția și dezvoltarea unor noi neînțelegeri de care ar fi profitat forțele reacționare²⁵. Pornind de la realitățile existente guvernul democrat, prin legea de reformă agrară, a exceptat de la expropriere moșiile și domeniile coroanei, a evitat pe cât posibil adoptarea unor măsuri economice sau politice care ar fi lezat direct monarhia, prerogativele regale și uzanțele stabilite între rege și membrii guvernului au fost observate cu atenție, aniversările și comemorările legate de numele regelui și de istoria monarhiei au fost sărbătorite oficial etc.

Partidele politice democratice, nici cele care reprezentau clasa muncitoare, care erau prin definiție partide republicane, nu au atacat sub nici o formă regimul monarhic, considerând că transformările burghezo-democratice pot fi desăvârșite în cadrul existent²⁶.

Una din preocupările principale ale forțelor reacționare din România a fost aceea de a-și crea „o forță”²⁷ care să fie folosită împotriva guvernului, prin atragerea armatei de partea lor. Aceste speranțe se bazau pe faptul că regele continua să fie capul puterii armate, că un număr însemnat de ofițeri superiori și alte cadre de comandă erau atașați regelui. Dar și în acest sector planurile reacțiunii s-au dovedit a fi nerealizabile.

Partidul Comunist și guvernul democrat au luat toate măsurile ca armata ce se întorcea de pe front să fie bine primită, cu onorurile ce se cuvin unei armate victorioase, ca încercările reacțiunii de a provoca dezordini să fie demascate și zdrobite. În vederea primirii trupelor ce se întorceau de pe front au fost organizate mitinguri la care au luat cuvântul alături de reprezentanții autorităților și delegați ai P.C.R. și ai celorlalte organizații democratice. Au avut loc numeroase întâlniri între ostași și oameni ai muncii. În gări, în orașele și satele pe unde treceau trupele, au fost înălțate arcuri de triumf, s-au organizat cantine unde s-a servit

²³ „Studii”, nr. 6, 1957, p. 22.

²⁴ Iată cum sînt prezentate evenimentele premergătoare „grevei regale” în *Buletinul P.N.Ț.*: „Criza politică s-a deschis îndată după conferința de la Potsdam și în urma acestei conferințe... Timpul presa și trebuia ca cineva să întreprindă primii pași spre a pune în curs o schimbare... D-l Iuliu Maniu, președintele P.N.Ț., a deschis atunci seria intervențiilor sale pe lângă coroană. În vreo cinci audiențe urmate de audiențele d-lui Dinu Brătianu, D-sa a expus necesitatea schimbării guvernului, motivată de împrejurări grave, interne și externe. D-sa a demonstrat Suveranului că după hotărârile de la Potsdam, în care Marile Puteri s-au rostit, este rîndul Coroanei să ia inițiativa și uzînd de prerogativele instituționale, să treacă la înfăptuirea noului guvern” (Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 17, dos. 353, f. 2).

²⁵ Gh. Țuțui, *Poziția forțelor democratice față de monarhie în perioada 23 August — 30 decembrie 1947*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1962, nr. 5.

²⁶ V. Liveanu, *Premisele proclamării R.P.R.*, în „Studii”, nr. 4, 1964, p. 884—885.

²⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 17, dos. 353, f. 2.

ostașilor mîncare, ceai, țigări. O atenție deosebită s-a acordat încarti-ririi trupelor și creării condițiilor necesare pentru odihnă și igienă.

Faptul că armata, formată în majoritatea sa din oameni ai muncii, se întorcea dintr-un război victorios pe care-l începuse la chemarea for-țelor democratice, reformele și măsurile adoptate de guvern în interesul maselor, ca și munca politică desfășurată de organele și organizațiile P.C.R. și de celelalte organizații democratice, au făcut să eșueze planurile reacțiunii de a provoca tulburări cu prilejul întoarcerii armatei de pe frontul antihitlerist.

Pregătirea de reacțiune a condițiilor interne pentru declanșarea „grevei regale” a cuprins și încercarea de a produce scindarea coaliției guvernamentale sau cel puțin de a îndepărta de guvern unele orga-nizații și asociații profesionale.

Dar nici această acțiune nu a reușit. În ciuda manevrelor scizio-niste puse la cale de Titel Petrescu²⁸ și alți lideri de dreapta ai P.S.D., uni-tatea clasei muncitoare a fost menținută și consolidată. În comunicatul biroului operativ central al F.U.M. dat publicității la 10 iunie 1945 se scoate în evidență faptul că unitatea dintre comuniști și social-democrați a dus la consolidarea democratică a României și la combaterea necruță-toare a uneltirilor reacționare de subminare a regimului²⁹. La Congresele și conferințele pe care le-au ținut în această perioadă Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioților, Uniunile sindicale, Asociațiile meseriașilor patroni, s-au făcut declarații și s-au adoptat rezolu-ții de sprijinire necondiționată a guvernului.

În legătură cu poziția grupării burgheze participante la guvern este semnificativă declarația făcută de Gh. Tătăărăscu la Congresul P.N.L. din iulie 1945, cînd a arătat că colaborarea în guvern se face „într-o totală încredere și prietenie din ce în ce mai crescîndă”³⁰, precum și precizarea că „Partidul Național Liberal consideră necesară colaborarea și în viitor”³¹.

Consolidarea pozițiilor interne ale guvernului și eșuarea încercă-rilor reacțiunii de a provoca scindarea sa creau o bază trainică pentru întă-rirea pozițiilor României pe plan internațional, pentru respingerea încercărilor puterilor occidentale de a se amesteca în treburile interne ale țării noastre. În această acțiune o mare însemnătate a avut-o restabilirea la 6 august 1945 a relațiilor diplomatice dintre U.R.S.S. și România.

Referindu-se la motivele ce l-au determinat să adopte hotărîrea de reluare a relațiilor diplomatice cu România, guvernul sovietic arăta că s-a luat în considerație participarea activă a României la războiul anti-hitlerist după 23 August 1944, contribuția adusă de poporul român la înfrîngerea Germaniei naziste, precum și îndeplinirea leală de către Româ-nia a obligațiilor decurgînd pentru ea din Convenția de armistițiu³². Com-mentînd această hotărîre, ziarul „Scînteia” arăta că ea reprezintă un act de mare importanță și constituie o dovadă a încrederii pe care guver-nul sovietic o acorda guvernului democrat din România³³.

²⁸ „Libertatea”, nr. 244 din 8 iunie 1945.

²⁹ Idem, din 11 iunie 1945.

³⁰ „Drapelul”, nr. 158 din 3 iulie 1945.

³¹ Ibidem.

³² „Scînteia”, nr. 296 din 10 august 1945.

³³ Ibidem.

Consolidarea regimului democrat, sprijinul tot mai larg de care acesta se bucura în rîndurile maselor au determinat forţele reacţionare să arunce în luptă şi „rezerva” regală.

La 18 august 1945, Mihai de Hohenzollern s-a întors la Bucureşti de la Sinaia, „aşteptînd — după cum relatează biograful său — momentul să acţioneze”³⁴. Şi acest moment se părea că a sosit. În ziua de 19 august, primul ministru şi ministrul de externe l-au informat pe rege despre conţinutul notei verbale remisă la 17 august de Roy Melbourne, locţiitorul reprezentantului Statelor Unite în România, şi despre poziţia adoptată de guvern. În această notă se aducea la cunoştinţă că „guvernul S.U.A. nu poate aprecia ca reprezentativ guvernul existent şi, deci, nu-l poate recunoaşte şi nu poate relua raporturile diplomatice cu România, cit timp el se găseşte în fruntea ţării”³⁵. „Majestatea Sa Regele — arăta dr. Petru Groza în şedinţa Consiliului de Miniştri din 24 august 1945 — a fost informat de mine şi de domnul ministru de externe”³⁶. Nota prezentată de guvernul S.U.A. nu constituia decît o verigă dintr-un nou şir de acţiuni îndreptate împotriva guvernului. La 20 august regele a adus la cunoştinţă guvernului o nouă notă verbală cu acelaşi conţinut ca şi cel din 17 august, remisă de data aceasta de către reprezentantul Angliei³⁷. În acelaşi timp, la Londra şi Washington au fost făcute noi declaraţii împotriva guvernului legal din România. La 19 august, preşedintele Statelor Unite, H. Truman, aprecia guvernul român ca nefiind „suficient de reprezentativ”, iar a doua zi, ministrul de Externe al Angliei, A. Bevin, vorbind în Camera Comunelor despre guvernele din România, Bulgaria şi Ungaria, le-a atribuit acestora caracterul de guverne nedemocratice³⁸.

Aceste poziţii adoptate de cercurile conducătoare din S.U.A. şi Anglia faţă de guvernul democrat din România au constituit o încurajare şi un semnal pentru reacţiunea internă. Încă în seara zilei de 20 august, în casa din Bucureşti a lui Barbu Ştirbey, a avut loc o întîlnire la care s-au discutat diferite modalităţi de înlocuire a guvernului dr. Petru Groza. Discuţia a continuat şi a doua zi cînd s-a făcut şi propunerea ca Barbu Ştirbey să preia preşedinţia noului cabinet³⁹.

Referindu-se la aceste întîlniri, fruntaşul naţional-ţărănist Victor Pogoneanu arăta : „A doua zi au venit, pe rînd, Grigore Niculescu-Buzeşti . . Dl. Iuliu Maniu, Dl. Dinu Brătianu şi mai tîrziu Dl. Titel Petrescu care au discutat împreună cu prinţul Ştirbey şi în prezenţa, şi pe alocurea cu participarea mea, chestiunea deschisă de demersul american, stabilind totodată o linie de conduită similară pentru partidele Naţional-ţărănesc, Liberal şi Social-democrat⁴⁰. Sensul acestei atitudini comune era de a se

³⁴ Arthur Gould Lee, *Crown Against Sickle*, Londra, 1950, p. 122.

³⁵ Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, Stenograma şedinţei din 24 august 1945, f. 4—5.

³⁶ Ibidem, f. 4, 5, 6.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 104, dos. 9142, f. 640.

³⁹ Încercarea reacţiunii de a constitui un guvern prezidat de Barbu Ştirbey, în care P.N.T. şi P.N.L. să deţină preponderenţa, mai fusese făcută şi în februarie 1945, după ce N. Rădescu demisionase, dar fără succes.

⁴⁰ În vara anului 1945, elementele de dreapta din conducerea Partidului Social-Democrat, îndeosebi Titel Petrescu, preşedintele partidului, Şerban Voinea şi alţii încep să manifeste tot mai evident tendinţa de a se desprinde din coaliţia guvernamentală în scopul mărturisit de a-şi

recomanda M.S. Regelui, în numele fiecăruia dintre partidele politice sus-menționate, înlocuirea guvernului în funcție, printr-o formațiune de mai largă colaborare și anume pe baze asemănătoare acelor pe care se constituiseră guvernele anterioare datei de 6 martie 1945. Acordul acesta s-a realizat fără nici o dificultate”⁴¹.

Referindu-se la aceeași problemă, Nicolae Penescu arăta: „Dl. Maniu și Dl. Brătianu au vorbit M.S. Regelui în sensul ca Majestatea sa să provoace o criză de guvern”⁴².

În urma legăturilor și consultărilor cu șefii reacțiunii române și reprezentanții puterilor occidentale, regele, încurajat de aceștia, la 21 august 1945 somează guvernul să-și prezinte demisia. La refuzul categoric de a se da curs unei asemenea cereri, regele a rupt orice legătură cu guvernul dr. Petru Groza și a refuzat semnarea decretelor-legi, cu scopul de a-i face inoportună activitatea și a-l înlătura ⁴³. După această dată regele a întrerupt orice contact cu guvernul, a refuzat să acorde audiențele cerute și contrasemnarea legilor elaborate de guvern⁴⁴. Cunoscută în istorie sub denumirea de „greva regală”, acțiunea monarhului susținută de forțele reacționare din țară și de peste hotare a creat un grav pericol pentru existența guvernului democrat, a îngreunat mult activitatea acestuia.

Referindu-se la cauza care a determinat pe rege să provoace această ruptură, Gh. Gheorghiu-Dej arăta în ianuarie 1946: „Era teama că după stabilirea regimului de la 6 martie 1945, țara va merge hotărît pe linia democratizării, spre lichidarea resturilor fasciste, că va merge pe calea respingerii oricăror încercări de restabilire a pozițiilor pierdute de cercurile reacționare”⁴⁵.

Acțiunea antiguvernamentală și antipopulară întreprinsă de Mihai de Hohenzollern a fost primită cu multă bucurie de cercurile reacționare din țară și de peste hotare, care scontau pe o victorie rapidă. Însuși regele — după cum notează biograful său — spera „să paralizeze acțiunile guvernului, forțându-l pe Groza să-i accepte ordinea”⁴⁶. Aceleași convingeri le nutreau și membrii camarilei regale. Astfel, N. Ioanițiu ⁴⁷ declara: „actualul guvern și în special Petru Groza va trebui să abandoneze puterea

---

asuma singuri răspunderea guvernării. Aceste tendințe au devenit și mai pronunțate după victoria laburiștilor englezi în alegerile din 26 iulie 1945, victorie pe care unii lideri social-democrați și presa partidului o apreciau ca „un eveniment de însemnătate mondială”, al doilea ca importanță după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, ca o „adevărată revoluție politică” ce va influența în mod hotărîtor asupra dezvoltării democrației și socialismului în lume și, bineînțeles, asupra relațiilor dintre partidele comuniste și social-democrate („Libertatea”, nr. 285 și 286 din 28 și 29 iulie 1945).

⁴¹ „Studii”, nr. 6, 1957, p. 25.

⁴² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 101, dos. 9142, f. 610.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ În ciuda acestei poziții, între 22 august 1945 — 7 ianuarie 1946 guvernul a rezolvat consecvent numeroasele probleme economice, politice și administrative, inclusiv chestiuni financiare, numiri și revocări în funcții, crearea și desființarea de instituții centrale și organe de stat etc., prin jurnale ale Consiliului de Miniștri și Decizii Ministeriale (vezi „Monitorul Oficial”, partea I, numerele 193 din 27 aug. 1945—15 din 17 ianuarie 1946).

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. 6, f. 171.

⁴⁶ Arthur Gould Lee, *Crown Against Sickle*, Londra 1950, p. 123.

⁴⁷ N. Ioanițiu era fratele secretarului particular al regelui Mihai de Hohenzollern. El ținea legătura între rege și partidele politice reacționare — P.N.Ț. și P.N.L., iar uneori și cu Misiunea americană.

în 2—3 zile”⁴⁸. În cercurile liberale se aprecia, de asemenea, că în două zile cel mai târziu Barbu Știrbey va forma guvernul cu reprezentanți ai partidelor Național-Liberal și Social-Democrat⁴⁹, iar conducerea P.N.Ț. aștepta ca demisia guvernului să se producă cel mai târziu la 2 septembrie 1915.

După declararea „grevei regale”, monarhul a încercat să dea o lovitură de „gratie” guvernului, cerându-i să amâne festivitățile de la 23 August. Acceptarea acestei propuneri ar fi însemnat practic primul pas pe calea capitulării față de rege, iar neacceptarea ar fi putut duce la adîncirea conflictului existent. Guvernul a apreciat că ziua de 23 August este o sărbătoare națională de mare importanță, iar serbarea ei o datorie de onoare față de cei ce au luptat și s-au jertfit pentru doborîrea dictaturii fasciste, eliberarea țării și zdrobirea Germaniei hitleriste și a respins această provocare.

În ziua de 22 august, în întreaga țară, cu prilejul adunărilor festive închinete zilei de 23 August, au avut loc puternice manifestații populare. La aceste adunări au luat cuvîntul fruntași ai Partidului Comunist, ai Partidului Social-Democrat și ai Confederației Generale a Muncii, care au arătat condițiile în care a fost înfăptuit actul istoric de la 23 August 1944 și realizările obținute de guvernul democrat, subliniind hotărîrea fermă a partidelor și organizațiilor democratice de a apăra și dezvolta cuceririle obținute.

În Capitală au avut loc adunări deosebit de entuziaste la Atelierele C.F.R. „Grivița”, „Malaxa” și „Gaz și electricitate”, S.T.B., I.O.R., Socec, „Cartea românească”, „Dacia Traiană”, „Monitorul Oficial”, „Tăbăcăria națională”, „Mociornița”, A.P.A.C.A., „Lemaître”, S.E.T. etc., la care s-au votat moțiuni de atașament față de guvern. „Salariații ceferiști — se spune în moțiunea muncitorilor de la C.F.R. «Grivița» — adunați astăzi, 22 august 1945, ascultînd cuvintele vorbitorilor noștri, ne luăm angajamentul de a lupta cu hotărîre pentru sprijinirea guvernului de largă concentrare democratică în frunte cu dr. Petru Groza și orice încercare de a submina autoritatea guvernului nostru o vom combate cu toată energia”⁵⁰.

După adunările din fabrici și întreprinderi, pe străzile Capitalei a avut loc o mare demonstrație, sub lozincile : „Jos reacțiunea”, „Jos Maniu și Brătianu — trădători ai intereselor poporului !”, „Trăiască Partidul Comunist !”, „Trăiască guvernul dr. Petru Groza !”⁵¹.

Seara, la posturile de radio a vorbit Emil Bodnăraș — membru al C.C. al P.C.R. —, care, după ce a făcut o amplă analiză a condițiilor în care a fost înfăptuit actul de la 23 August 1944, scoțînd în evidență rolul hotărîtor avut de forțele patriotice conduse de P.C.R., al luptelor și succeselor obținute de masele populare după insurecția armată din august 1944, a spus : „La un an de la înfăptuirea actului de la 23 August, România se găsește pe drumul care îi va asigura un viitor strălucit, în rîndul tuturor țărilor iubitoare de libertate și progres. Nici o manevră a reacțiunii

⁴⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Interne, dos. nr. 24, f. 7.

⁴⁹ Idem, dos. nr. 24, general, vol. III, f. 2.

⁵⁰ „Scînteia”, nr. 909 din 24 august 1944, p. 3.

⁵¹ Ibidem.

nu va putea clinti hotărîrea poporului român de a sprijini cu tot elanul guvernul de concentrare democratică dr. Petru Groza”⁵².

În ziua de 23 August, în București și în celelalte orașe din țară au avut loc festivitățile aniversării unui an de la insurecția națională anti-fascistă și sărbătorirea întoarcerii victorioase a trupelor române de pe frontul antihitlerist. La București, în prezența guvernului, s-a desfășurat o mare paradă militară la care au participat alături de unitățile armatei și detașamente ale formațiunilor de luptă patriotice, iar după amiază, în piețe și parcuri, populația Capitalei a luat parte la frumoase manifestări culturale.

Sărbătorirea primei aniversări a zilei de 23 August a demonstrat forța uriașă a maselor populare, atașamentul acestora pentru regimul democratic.

Referindu-se la manifestările ce au avut loc în întreaga țară, în ajunul și în ziua de 23 August, ziarul „Scînteia” scria că toate acestea arată clar hotărîrea de nestrămutat a întregului popor de a bara drumul reacțiunii, de a împiedica cu orice preț repetarea „experienței” guvernelor de pînă la 6 martie. Articolul se încheia cu următoarea concluzie: „Nu există nici o cale de întoarcere înapoi spre ceea ce a fost. Poporul nostru vrea să pășească înainte și-i va zdrobi pe acei care i se vor pune în cale”⁵³.

După sărbătorirea zilei de 23 August, guvernul a trecut la analiza situației create ca urmare a poziției adoptate de rege. În ziua de 24 august 1945, la ședința Consiliului de Miniștri, dr. Petru Groza a prezentat felul în care s-au desfășurat evenimentele ce au dus la ruptura dintre rege și guvern. Referindu-se la sarcinile guvernului, președintele Consiliului de Miniștri arăta: „Noi avem sfînta datorie de a ne vedea de treabă. Țara, în asemenea împrejurări, nu poate fi lipsită nici pentru cinci minute de o guvernare efectivă. Avem, prin urmare, datoria de a ne ocupa de problemele zilnice, de a le da soluții potrivite și de a îngriji de suferințele grele care apasă asupra noastră în urma secetei și a tulburărilor economice și financiare”⁵⁴. Poziția fermă exprimată de dr. Petru Groza a fost sprijinită în unanimitate de reprezentanții tuturor grupărilor politice din guvern, fiind exprimată în următorul comunicat: „Guvernul este hotărît să ducă lupta pînă la capăt cu toate forțele sale împotriva acțiunii antinaționale și antidemocratice a resturilor fasciste... Sprijinit de întregul popor, guvernul este hotărît să rămînă neclintit la postul său, pentru a continua și desăvîrși opera constructivă începută la 6 martie 1945”⁵⁵.

În activitatea desfășurată de guvern în perioada următoare pe prim plan au stat problemele economice și administrative. Țara suferea din greu urmările dominației hitleriste și ale războiului, producția industrială era mult sub nivelul anului 1938, iar cea agricolă compromisă în bună parte din cauza secetei. Inflația, specula și sabotajul capitaliștilor făceau ca măsurile de normalizare a vieții economice să fie deosebit de grele, înrăutățeau pînă la extrem situația și așa mizeră a oamenilor muncii.

⁵² „Scînteia”, nr. 909 din 24 august 1944, p. 3.

⁵³ Idem, nr. 310 din 26 august 1945.

⁵⁴ Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri, Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 24.XII.1945, f. 13.

⁵⁵ „Scînteia”, nr. 318 din 5 septembrie 1945.

Referindu-se la greutățile mari pe care guvernul le întâmpina în aprovizionarea populației, Anton Alexandrescu, ministrul cooperăției, arăta în ședința Consiliului de Miniștri din 25 august 1945 : „...Ne aflăm în fața unei crize alimentare... Sîntem în deficit la alimentarea cu cereale a țării cu peste 100 000 de vagoane și aceasta după ce s-a raționalizat la maxim. Din acest deficit cel puțin o parte trebuie adusă de undeva ca să nu intrăm, nu în foamete, ci în situația de a muri lumea de foamete”⁵⁶. Două zile mai târziu N. Pîrvulescu, subsecretar de stat la aprovizionare, completa acest tablou sumbru arătînd că „cel puțin cinci luni nu vom avea de loc grîu și porumb”⁵⁷. În timp ce bugetul țării nu se realiza lună de lună la capitolul încasări, la cheltuieli depășirile erau obișnuite și în continuă creștere. Astfel din cele 830 milioane lei prezente pe anul 1945 la capitolul cheltuieli, pînă în august se cheltuiseră 620 milioane lei⁵⁸.

Stimulată de poziția de nrecunoaștere a guvernului adoptată de rege și puterile occidentale, de propaganda înverșunată dusă de partidele de opoziție și îndeosebi de P.N.Ț., burghezia și-a intensificat acțiunile împotriva încercărilor puterii de stat de a stăvili creșterea prețurilor și de a interveni în viața economică, și-a multiplicat activitatea speculativă și sabotoare.

Ca o reflectare a acestei stări în guvern, miniștrii liberali, îndeosebi cei din sectoarele economice, contribuie direct la adîncirea marasmului și încearcă să slăbească pozițiile forțelor revoluționare. Pe această linie se încadrează neaplicarea hotărîită a legilor economice din mai 1945, o politică financiară care favoriza elementele capitaliste, lipsa de fermitate și sancționarea celor vinovați de evaziune fiscală, speculă și sabotaj etc. Apreciind rezultatele acțiunii de aplicare a regimului de impozite existent, Petru Groza arăta în ședința Consiliului de Miniștri din 15 septembrie 1945 că „Ministerul de finanțe nu și-a făcut datoria”. El cere să se înceteze cu lipsa de hotărîre și fermitate în aplicarea hotărîrilor guvernului.

⁵⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8980, f. 10 (stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 25 august 1945).

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 103, dos. 8981, f. 3 (stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 august 1945).

⁵⁸ Ibidem. Un aspect foarte important al scăderii nivelului de trai al maselor îl constituie continua ridicare a prețurilor, ca și faptul că datorită lipsei de pe piață a numeroase mărfuri populația era obligată să se aprovizioneze de la speculanți la prețuri mult mai mari. Pentru a ilustra dăm în continuare un tabel întocmit pe baza datelor stabilite de Biroul de Studii și Documentare al C.G.M. privind creșterea prețurilor.

Arhiva Consiliului Central al Uniunii Generale a Sindicatelor, dos. 1, f. 4 67.

Articolul	Unitatea de măsură	Prețuri (în lei)			
		1939	1944 — august		1945 — noiem.
		august	oficial	negru	oficial negru
Pline neagră	1 kg	7	48	50	140 800
Ulei	1 kg	6	38	46	185 800
Carne de vacă	1 kg	24	260	400	1 950 4 000
Lapte	1 l	10	62	110	520 800
Cartofi	1 kg	4	26	35	240 600
Fasole	1 kg	17	32	32	200 1 000
Zahăr	1 kg	32	215	300	420 2 000

Cu același prilej, Gh. Tătăărăscu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, a cerut ca o condiție a participării pe mai departe la guvern, să se facă o revizuire a principiilor și formelor pe baza cărora se realizase coaliția guvernamentală.

Această atitudine adoptată de elementele burgheze din guvern era deosebit de dăunătoare, ea putând duce la spargerea coaliției democratice și implicit aducea apă la moară cercurilor reacționare și monarhiei, îngreuna activitatea forțelor democratice de consolidare a puterii instaurate la 6 martie 1945 și de apărare a intereselor oamenilor muncii.

Cu toate greutățile existente guvernul și-a continuat activitatea. El a adoptat o serie de măsuri privind apărarea intereselor maselor de salariați, mărirea salariilor, aprovizionarea populației și organizarea asistenței sociale etc⁵⁹. În urma acordurilor încheiate cu U.R.S.S. în septembrie 1945 s-a obținut o serie de reduceri și scutiri în legătură cu livrările de produse agricole în contul convenției de armistițiu și s-au precizat modalitățile în care guvernul român putea să primească din Uniunea Sovietică însemnate cantități de cereale. S-au stabilit condiții mai avantajoase referitoare la întreținerea trupelor sovietice ce staționau în România etc. Acordurile româno-sovietice din septembrie 1945 au avut un rol însemnat în acțiunea desfășurată de guvernul democrat român pentru biruirea greutăților economice și consolidarea cuceririlor obținute.

Între timp între conducerile partidelor din guvern au loc numeroase discuții și consultări care duc spre sfârșitul lunii septembrie la restabilirea relațiilor de colaborare în cadrul guvernului⁶⁰. Anunțând acest lucru, Gh. Tătăărăscu, în cuvîntul rostit la ședința Comitetului executiv al P.N.L. din 27 septembrie 1945, a arătat că a fost reexaminată întreaga acțiune de guvernare și pînă la alegerile parlamentare „vom continua să rămînem la posturile noastre de comandă, la posturile noastre de muncă”⁶¹.

În aceeași problemă, Petre Constantinescu-Iași, ministrul Propagandei, în cadrul unei conferințe de presă, în care a făcut declarații cu privire la probleme de politică internă, a subliniat măsurile ce urmau a fi luate ca urmare a hotărîrilor adoptate de Consiliul reprezentanților partidelor politice și însușite de Consiliul de Miniștri ca: înființarea Consiliului Superior Economic, definitivarea reformei agrare, revizuirea aparatului administrativ, asigurarea libertăților cetățenești, precum și aplicarea de noi măsuri economice⁶².

Acțiunea desfășurată de forțele revoluționare în vederea biruirii multiplelor greutăți, de menținere și consolidare a guvernului democratic și de înfrîngere a tuturor acțiunilor antiguvernamentale venite din afară sau din interior, a fost puternic susținută de masele populare.

În întreaga țară au loc acțiuni politice de mare amploare; se desfășoară o largă campanie de lămurire a maselor cu privire la caracterul și semnificația evenimentelor ce se petreceau. În cadrul Conferințelor regionale P.C.R. ținute între 10 și 25 august 1945, la congresele uniunilor

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dos 8984, f. 19–20, 54.

⁶⁰ „România liberă”, nr. 346 din 20 septembrie 1945.

⁶¹ Idem, nr. 356 din 1 octombrie 1945.

⁶² Ibidem.

sindicale, în întrunirile și mitingurile ce s-au desfășurat în întreaga țară, oamenii muncii își manifestau atașamentul față de puterea populară, hotărîrea lor de a zdrobi orice acțiune dușmănoasă.

La 1 septembrie, cu prilejul sărbătoririi unui an de la refacerea mișcării sindicale, în întreaga țară se ridică un nou val de manifestări populare. La mitingurile insuflete de la C.F.R.-, „Grivița”, „Lemaitre”, „Talpa”, „Tăbăcăria națională”, „Gralex”, APACA, „Leonida”, SET și alte numeroase întreprinderi din Capitală și din țară⁶³ s-au adoptat moțiuni și angajamente.

La marele miting desfășurat în Piața Națiunii din București a luat cuvîntul Chivu Stoica — vicepreședintele C.G.M. În aceeași zi, Comitetul Central al C.G.M., întrunit în ședință plenară, a trimis Președintelui Consiliului de Miniștri următoarea telegramă: „Ne obligăm să menținem neștirbite și să lărgim cuceririle clasei muncitoare și ale întregului popor în cadrul regimului democratic pe care-l reprezentăm... să întărim autoritatea guvernului dvs. prin colaborarea cea mai strînsă și sprijinirea eforturilor ce depuneți pentru fericirea întregului popor”⁶⁴.

În apelul F.N.D. publicat la 6 septembrie 1945, cu ocazia împlinirii a 6 luni de la instaurarea guvernului democratic, se spune printre altele: „Toate organizațiile cuprinse în Frontul Național Democrat, strîns unite, vor lucra din plin pentru ca guvernul de largă concentrare democratică să poată să-și îndeplinească întregul program...”⁶⁵. În afară de organizațiile componente ale F.N.D.-ului, se declară a fi sprijinitori ai guvernului și o serie de asociații profesionale, ca gruparea avocaților democrați, a meseriașilor, Uniunea preoților democrați⁶⁶ etc.

În lupta pentru consolidarea puterii populare și zdrobirea conflictului urzit de reacțiunea internă și internațională, o contribuție de preț a adus-o intelectualitatea.

La 22 septembrie 1945 cînd forțele reacționare interne și externe făceau serioase presiuni asupra guvernului, cînd elementele burgheze din sinul acestuia șovăiau sau se orientau spre dreapta, a fost dată publicității o declarație prin care intelectualii din Capitală afirmău că vor susține din toate puterile lor guvernul de largă concentrare democratică dr. Petru Groza. Luînd poziție fermă alături de celelalte forțe democratice, intelectualii din București și-au declarat în același timp atitudinea lor categorică împotriva încercărilor unor puteri străine de a se folosi de situația existentă pentru a se amesteca în treburile noastre interne, au adresat o chemare la luptă pentru apărarea independenței țării. „Poporul român — se arăta în documentul amintit — a luptat veacuri de-a rîndul să-și păstreze ființa. El nu mai trebuie să fie unealta nimănui. El trebuie să-și închine întreaga lui activitate pentru pace și cultură și trebuie să facă pentru aceasta orice efort”⁶⁷. Zilele următoare au loc adunări ale intelectualilor din Iași și Cluj care de asemenea adoptă moțiuni de sprijinire necondiționată a guvernului democrat⁶⁸.

⁶³ „Scinteia”, nr. 319 din 6 septembrie 1945.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ „România liberă”, nr. 342 din 15 septembrie 1945.

⁶⁷ „Scinteia”, nr. 322 din 11 septembrie și nr. 336 din 26 sept. 1945 (vezi și „România liberă”, nr. 350 din 24 sept. 1945).

⁶⁸ „România liberă”, nr. 360 din 6 oct. 1945.

Purtînd semnătura unora dintre cei mai valoroși savanți, literați și artiști ai țării noastre — C.I. Parhon, S. Stoilov, Al. Rosetti, M. Sadoveanu, Cezar Petrescu, T. Vianu, Tr. Săvulescu, Șt. Nicolau, G. Călinescu, M. Beniuc, Zaharia Stancu, Șt. Vencov, Em. Condurachi, Niki Atanasiu și alții din București; Em. Petrovici, Nagy István, C. Daicoviciu, Csögör Lajos, Teodor Bugnariu, Al. Roșca, D. Macrea, V. Cheresteșiu din Cluj, Andrei Oțetea, Constantin Balmuș, C. Botez și alții din Iași — memoriile și declarațiile intelectualilor din septembrie 1945 reprezintă o contribuție de seamă la consolidarea regimului democrat.

Rezultatelor pozitive obținute în interior încep să li se alăture și o serie de realizări meritorii în domeniul politicii externe.

Reluarea relațiilor diplomatice dintre U.R.S.S. și România la nivelul ambasadurilor a reprezentat o breșă în politica de izolare internațională și a dat țării noastre posibilitatea să-și lărgască cercul legăturilor sale externe. Ambasadorul României la Moscova, Iorgu Iordan, a purtat discuții cu reprezentanții diferitelor țări în vederea restabilirii relațiilor diplomatice⁶⁹, a înnodat legături utile cu reprezentanții marilor puteri acreditați în Capitala U.R.S.S. Raportînd despre rezultatele obișnuitelor vizite protocolare, Iorgu Iordan remarcă: „atitudinea extrem de binevoitoare a ambasadorului Franței”⁷⁰ și sublinia că ambasadorii Marii Britanii și S.U.A. și-au exprimat „convingerea că dificultățile din ultimul timp ale politicii noastre interne vor găsi în curînd o soluție satisfăcătoare”.

În același timp însă, cercurile guvernante din S.U.A. și Anglia, care sfătuiau neîncetat pe regele Mihai să nu cedeze și să se mențină în atitudinea sa⁷¹, întreprind noi acțiuni îndreptate împotriva guvernului democratic. La Conferința miniștrilor de Externe care s-a deschis la Londra la 11 septembrie, reprezentanții S.U.A., în frunte cu secretarul de stat James F. Byrnes, au făcut noi propuneri de „reorganizare a guvernelor român și bulgar”, în sensul participării la guvernare și a partidelor politice din opoziție, P.N.Ț. și P.N.L. La rîndul lor, fruntașii acestor partide cereau deschis intervenția puterilor occidentale în vederea răsturnării guvernului democratic⁷². Aceste acțiuni au încurajat pe Mihai de Hohenzollern care a devenit mai refractar față de încercările de conciliere făcute de guvern. Dacă la începutul lunii septembrie regele se arăta dispus să reia legătura cu guvernul, dacă acesta va fi recunoscut de puterile occidentale, și a făcut în acest sens mai multe tatonări⁷³, spre sfîrșitul lunii, în cercurile reacționare, în jurul palatului se răspîndea ideea că un compromis nu ar mai fi posibil: „ori regele, ori guvernul”.

În decursul lunii octombrie 1945 au avut loc noi acțiuni care au dus la întărirea continuă a regimului democrat, a legăturilor sale cu ma-

⁶⁹ Informările ambasadorului României la Moscova din 23 august și 16 septembrie 1945 (Arhiva M.A.E., fond 71, E. 9, f. 159, 162).

⁷⁰ Scrisoarea din 15 septembrie 1945 adresată de ambasadorul României la Moscova către Ministrul Afacerilor Externe (Arhiva M.A.E., fond 71/vol. 157, f. 62, 63).

⁷¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Interne, dos. 3273/7, f. 225.

⁷² Arhiva C.C. al P.C.R., fond Casa regală, mapa 39. Declarația făcută de Iuliu Maniu reprezentanților presei străine la sfîrșitul lunii septembrie 1945.

⁷³ În cursul discuțiilor pe care reprezentanții palatului le duceau cu diferite personalități politice în vederea căutării unei soluții care să asigure rezolvarea crizei în favoarea monarhiei, fruntașul țărănist N. Lupu a subliniat necesitatea ca cercurile palatului să țină seama că orice guvern care nu ar avea asentimentul U.R.S.S. și al P.C.R. „nu este sortit viabilității, dat fiind că va avea să facă față grevelor și demonstrațiilor” (Arhiva M.A.I., dos. 274, f. 1).

sele. Partidul comunist a desfășurat o largă campanie de lămurire a maselor asupra poziției partidului față de evenimentele interne și externe. În Capitală, între 8 și 11 octombrie au avut loc mari adunări la care au luat cuvîntul N. Ceaușescu, E. Bodnăraș, C. Pîrvulescu, Teohari Georgescu, M. Constantinescu și alte cadre din conducerea P.C.R., care au prezentat în fața oamenilor muncii momente din lupta eroică desfășurată de partidul comunist pentru democrație și socialism, au demascată fără cruțare, cu tărie, substratul antidemocratic al aprecierilor făcute în Occident cu privire la caracterul guvernului. „Formula guvern nereprezentativ — arăta Emil Bodnăraș în cuvîntarea ținută în fața cetățenilor din Sectorul I Galben — nu înseamnă în fond decît o primă de încurajare dată reacțiunii”⁷⁴. Simultan s-au desfășurat adunări și mitinguri organizate de F.N.D., la care au luat cuvîntul reprezentanți ai tuturor partidelor și grupărilor politice componente.

La 16 octombrie, în sala liceului Mihai Viteazu au început lucrările Conferinței Naționale a P.C.R. — moment însemnat în consolidarea regimului democratic. Raportul politic al C.C. prezentat la Conferința Națională a P.C.R. de către Gheorghe Gheorghiu-Dej demască cu tărie politica dusă de monarhie, stăruind în mod deosebit asupra dictaturii lui Carol al II-lea, scoate în evidență legăturile dintre aceasta și reacțiunea internă și internațională. Sînt demascate de asemenea actele întreprinse de regele Mihai, începînd din august 1945, caracterizate drept o manevră brutală îndreptată împotriva guvernului democratic.

Conferința Națională a P.C.R., subliniind faptul că puterea instaurată la 6 martie 1945 este o putere a maselor populare care acționează în interesul și cu sprijinul acestora, s-a ridicat cu hotărîre împotriva încercărilor de imixtiune din exterior, arătînd necesitatea de a se respecta voința „fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social”⁷⁵.

După Conferința Națională a P.C.R. care a stabilit poziția partidului comunist față de problemele fundamentale ale României postbelice, în lunile următoare își precizează atitudinea și celelalte grupări ale coaliției guvernamentale. Conferința pe țară a Uniunii Populare Maghiare⁷⁶ din 15—18 noiembrie, ședința Comitetului Central al Frontului Plugarilor din 20—25 noiembrie⁷⁷, Conferința generală a P.S.D. din 1—3 decembrie⁷⁸ și adunarea delegaților P.N.L. din 17 decembrie⁷⁹, au reliefat hotărîrea partidelor și organizațiilor respective de a continua opera începută la 6 martie 1945.

Spre sfîrșitul anului 1945 cercurile reacționare din România, dîndu-și seama că numai acțiunea regelui nu este suficientă pentru a determina căderea unui guvern care se bazează pe o largă aderență populară, au încercat din nou să provoace o intervenție a marilor puteri. În acest scop, la 8 noiembrie 1945, folosind îndeosebi pe legionari și elemente de clasate, P.N.Ț. și P.N.L. au organizat în București și în alte centre din țară acțiuni provocatoare cu caracter terorist.

⁷⁴ „Scînteia”, nr. 357, din 20 octombrie 1945.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ „Világosság”, din 21 noiembrie 1945.

⁷⁷ „Scînteia”, nr. 386 din 24 noiembrie 1945.

⁷⁸ „Libertatea”, nr. 394, 395, din 3 și 5 decembrie 1945.

⁷⁹ „Drapelul”, nr. 3016, din 18 decembrie 1945.

În dimineața zilei de 8 noiembrie, în timp ce membrii guvernului participau la solemnitatea sărbătoririi zilei onomastice a regelui, grupuri de elemente reacționare, monarhiste, au atacat cu arme de foc o serie de instituții publice și sedii ale organizațiilor democratice, au tras asupra cetățenilor pașnici și asupra ostașilor însărcinați cu paza ordinii publice. În Capitală, bandele de huligani au atacat Ministerul de Interne și Ministerul Propagandei, sediile Confederației Generale a Muncii, al Uniunii Patrioților și Femeilor antifasciste. În Piața Palatului din București, elementele reacționare au improvisat un „tribunal”, care urma să judece pe loc și să condamne pe muncitorii revoluționari. În cursul ciocnirilor cu elementele fasciste și reacționare, din rindurile forțelor democratice și ale organelor de stat au căzut mai mulți morți printre care: Hălmăgeanu Ion, Șulea Ion, Irza Emilia, Floruță Ion, Beu I Constantin, Mendel Isac, Constantin Ghețu, precum și numeroși răniți.

După cum a reieșit ulterior, pregătirea acțiunii de la 8 noiembrie a avut loc într-o ședință ce s-a desfășurat în locuința lui C.I.C. Brătianu, la care au participat fruntași ai P.N.Ț. și P.N.L. Aici s-a elaborat planul acțiunii, s-au fixat comandamentele la sediile celor două partide din centrul orașului, locurile de adunare, traseul etc. Nu au fost neglijate nici aspectele propagandistice. Astfel, serviciul de informații al P.N.Ț. a primit directive precise asupra felului cum trebuie să acționeze. Iată ce a declarat trei ani mai târziu un fruntaș manist, șeful serviciului de informații al P.N.Ț. și al Buletinului editat de acest partid: „Declar că informațiile trecute în Buletin erau tendențioase, în sensul că ele trebuiau să arunce o lumină cât mai defavorabilă asupra procedeele guvernului, punând în același timp Partidul Național-Tărănist într-o lumină favorabilă. Astfel, cele petrecute la 8 noiembrie 1945 în Piața Palatului regal au fost prezentate ca o provocare a guvernului și a comunistilor”⁸⁰.

La această manifestație antiguvernamentală au participat un număr restrâns de elemente provenite din rindurile claselor exploatare, legionari, cuziști, hitleriști, dușmani înrâșiți ai democrației, precum și unii elevi și studenți induși în eroare de propaganda reacționară.

Masele populare, clasa muncitoare, țărănimea muncitoare, intelectualitatea etc. au rămas ferm alături de guvernul democrat. Lipsa oricărui sprijin de masă, hotărârea cu care au acționat organele aparatului de stat, precum și fermitatea cu care oamenii muncii au apărat instituțiile guvernamentale și sediile organizațiilor de masă au făcut posibilă înăbușirea rapidă a complotului reacțiunii.

În ziua de 8 noiembrie 1945 și în zilele următoare s-a manifestat, mai puternic ca oricând pînă la această dată, atașamentul maselor populare pentru regimul democratic, hotărârea lor de a pune capăt pentru totdeauna provocărilor reacțiunii. 750 000 de demonstranți din București, 50 000 la Ploiești, 40 000 la Brașov și Cluj, 30 000 la Brăila și Galați, 20 000 la Iași, 15 000 la Arad, 10 000 la Craiova, apoi la Oradea, Tirgoviște și Sibiu⁸¹, sînt numai cîteva cifre care reflectă uriașa ridicare populară din noiembrie 1945. În întreprinderile și instituțiile din Capitală și din provincie au avut loc adunări de protest în care oamenii muncii au înfierat provocările reacționare.

⁸⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 9143, f. 100—101.

⁸¹ „Scinteia”, nr. 378 din 14 februarie 1948.

Ziarele democratice „Scnteia”, „Libertatea”, „România liberă”, „Drapelul”, „Semnalul”, „Victoria”, „Era nouă”, și altele au publicat declarații de înfierare a acțiunilor organizate de forțele reacționare, de adeziune la măsurile luate de guvern⁸². Față de provocările antiguvernamentale desfășurate sub lozinci monarhice au luat atitudine hotărâtă partidele politice democratice, asociațiile profesionale, conducători ai unor instituții centrale etc. Confederația Generală a Muncii, Frontul Plugarilor, Organizația Tineretului Progresist, profesori universitari și secundari, Societatea scriitorilor etc. au dat publicității motiuni de protest. Acțiunea de la 8 noiembrie 1945 a fost înfierată în numele întregii armate și de șeful Statului Major.

În aceste condiții, când forțele democratice din România obținuseră succese hotărâtoare în lupta împotriva acțiunilor antiguvernamentale, se desfășura la Moscova Conferința miniștrilor afacerilor străine ai Uniunii Sovietice, Statelor Unite și Marii Britanii. În cadrul preocupărilor privind organizarea postbelică a lumii, Conferința a discutat și problema României și a hotărât că cele trei guverne sînt gata să dea regelui Mihai sfatul pe care acesta l-a cerut prin scrisoarea sa din 21 august 1945, asupra lărgirii bazei guvernului român⁸³.

Cele trei guverne participante la Conferința de la Moscova au stabilit că Statele Unite și Anglia vor recunoaște guvernul după ce acesta va fi reorganizat prin cuprinderea în rîndurile sale a cîte unui reprezentant al P.N.Ț. și P.N.L. și se va hotări să țină cît mai curînd posibil alegeri. Pentru a pune în aplicare cele hotărîte la Moscova s-a constituit o comisie formată din reprezentanți ai celor trei mari puteri⁸⁴. Această comisie și-a început activitatea la București, la 1 ianuarie 1946, prin aducerea la cunoștința regelui a hotărîrilor Conferinței de la Moscova. În aceeași zi, comisia a avut întreprinderi cu guvernul, iar în zilele următoare, cu reprezentanții P.N.Ț. și P.N.L.

Ca urmare a acestor consultări, la 4 ianuarie, comisia a ajuns la concluzia ca guvernul să fie însărcinat cu ducerea tratatelor ulterioare, hotărîre prin care de fapt se excludea de la tratative ca părți egale reprezentanții P.N.Ț. și P.N.L. În ziua de 6 ianuarie 1946, dr. Petru Groza a adus la cunoștința guvernului propunerile făcute de P.N.Ț. și P.N.L., cu care acesta s-a declarat de acord. Asentimentul guvernului a fost comunicat comisiei aliate, care de asemenea a fost de acord, iar hotărîrea comună a celor două părți a fost adusă la cunoștința regelui. La 7 ianuarie, cei doi reprezentanți ai P.N.Ț. și P.N.L., Emil Hațieganu și Mihail Romniceanu⁸⁵, au depus jurămint în fața regelui în calitate de miniștri secretari

⁸² „Scnteia”, nr. 376 din 11 noiembrie 1945.

⁸³ Arhiva M.A.E., fond 71, dos. E. 9, f. 171.

⁸⁴ Din comisie făceau parte : A. I. Vișinski — prim comisar adjunct al poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S., William Averel Harriman — ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al S.U.A. în U.R.S.S. și sir Archibald Klark Kerr — ambasador extraordinar și plenipotențiar al Regatului Unit în U.R.S.S. („Scnteia”, nr. 417 din 4 ianuarie 1946).

⁸⁵ Conducerea P.N.Ț. recomandase ca reprezentant al său pe I. Mihalache, vicepreședinte al P.N.Ț., iar P.N.L. pe Bebe Brătianu — secretarul general al partidului. Prin aceasta, cele două părți urmăreau ca în guvern să intre persoane reprezentative, care să poată organiza o eventuală răsturnare a guvernului prin activitatea desfășurată în interiorul său. Aceste planuri s-au dovedit însă nerealizabile. I. Mihalache și Bebe Brătianu au fost respinși de guvern, în locul lor fiind acceptați, așa cum s-a arătat E. Hațieganu și M. Romniceanu.

de stat⁸⁶, iar la 8 ianuarie 1946, regele a reluat oficial legăturile cu guvernul. În aceeași zi a avut loc ședința extraordinară a Consiliului de Miniștri, care a discutat măsurile ce trebuie luate în vederea aplicării integrale a hotărârilor de la Moscova⁸⁷. Conflictul dintre „factorul constituțional” și guvern, expresie a contradicțiilor dintre conținutul puterii instaurate în România la 6 martie 1945 și forma de stat monarhică, s-a terminat în favoarea guvernului, ceea ce a dus la întărirea regimului democrat și a limitat și mai mult posibilitățile de acțiune ale monarhiei.

Faptul că guvernul a continuat să conducă țara timp de 5 luni după ce fusese demis de rege și în condițiile când monarhul refuza orice fel de conlucrare cu acesta, ca și soluția prin care s-a rezolvat conflictul dintre cei doi factori ai puterii, prin menținerea și recunoașterea de către marile puteri a guvernului existent, a însemnat o puternică lovitură pentru monarhie. S-a demonstrat că guvernul instaurat de forța populară la 6 martie 1945 este mai puternic decât prerogativele regale și comploturile reacționare. Larga mișcare populară ridicată împotriva organizatorilor provocărilor de la 8 noiembrie 1945, deși acestea se desfășuraseră sub lozinci monarhice, a reprezentat în același timp un barometru al sentimentelor și sprijinului de care se bucura monarhia în România.

Fără a împărtăși în întregime aprecierile făcute de un fruntaș al P.N.Ț. „grevei regale” și urmărilor ei, considerăm că ele sînt totuși grăitoare. „Întemeiată pe sfatul insistent dat de I. Maniu și pe sprijinul oferit de diplomațiile americană și britanică, demiterea lui Groza... se transformă într-un act de întărire a pozițiilor regimului... La 8 ianuarie 1946 Mihai I capitulă fără condiții”⁸⁸. Referindu-se la aceeași problemă, biograful lui Mihai de Hohenzollern avea să arate: „Hotărîrea de la Moscova îi răpise cea mai importantă din prerogativele sale, dreptul de a demite un guvern”⁸⁹.

După Conferința de la Moscova și în urma rezultatelor pozitive obținute de Comisia trimisă de Conferință la București, în cercurile politice din capitalele occidentale începe să se discute tot mai frecvent „chestiunea recunoașterii guvernului român”, act care, după cum aprecia redactorul diplomatic al agenției Reuter din 23 ianuarie, „poate fi așteptat la o dată apropiată”⁹⁰.

Și, într-adevăr, la 5 februarie 1946 Burton Y. Berry, reprezentantul politic al S.U.A. în România și Le Rougetel, reprezentantul politic al Marii Britanii, au remis Ministerului Afacerilor Externe note similare prin care comunicau că „guvernele lor sînt gata să recunoască guvernul român și să ia în considerație persoanele care vor fi indicate în vederea numirii unor reprezentanți diplomatici la Londra și Washington”⁹¹.

La rîndul său, guvernul român, prin notele de răspuns din 7 februarie 1946, și-a manifestat satisfacția în legătură cu hotărîrea celor două

⁸⁶ „Scinteia”, nr. 421 din 9 ianuarie 1946.

⁸⁷ Ibidem, nr. 422 din 10 ianuarie 1946.

⁸⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 104, dos. 9158/1.

⁸⁹ Arthur Gould Lee, *Crown against sickle*, Londra 1950, p. 141.

⁹⁰ Arhiva M.A.E., fond 71, dos. E. 9, f. 176.

⁹¹ „Scinteia” nr. 445 din 7 februarie 1946.

guverne de a-l recunoaște și a relua relațiile diplomatice, și-a exprimat speranța că acest act va marca o nouă dezvoltare a relațiilor dintre cele trei țări.

Prăbușirea încercărilor monarhiei de a doborî guvernul instaurat prin lupta revoluționară a maselor, zdrobirea acțiunilor complotiste organizate de P.N.Ț. și P.N.L., recunoașterea guvernului democrat de către marile puteri din coaliția antihitleristă și restabilirea relațiilor diplomatice normale au marcat o etapă importantă în întărirea regimului democrat, în apărarea și consolidarea independenței și suveranității naționale a României.

ECOUL INTERNAȚIONAL AL PROCLAMĂRII REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

DE

EUFROSINA POPESCU și M. RUSENESCU

Proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947 a constituit unul dintre cele mai importante momente ale luptei poporului nostru sub conducerea partidului pentru transformarea revoluționară a României, a marcat încheierea etapei de desăvârșire a revoluției burghezo-democratice și trecerea la o nouă etapă a îndeplinirii sarcinilor revoluției socialiste, a construirii socialismului.

La 23 august 1944 fusese înlăturat de la conducerea țării guvernul de sub președinția mareșalului Ion Antonescu.

Insurecția națională din august 1944 a fost un apogeu și o încoronare a luptei forțelor patriotice ale poporului român. Sfărâmînd dictatura antonesciană, insurecția națională din august 1944 a dat o lovitură puternică pozițiilor claselor exploatare în genere, a marcat începutul revoluției populare în România. Descătușînd uriașa energie revoluționară a maselor populare, ea a creat premisele favorabile cuceririi treptate a unor noi și importante poziții politice, deschizînd drumul care a dus la instaurarea puterii clasei muncitoare în alianță cu țărănimea și la construirea socialismului.

După cum se știe, cu îndeplinirea actului de la 23 august au fost de acord și unele cercuri ale palatului regal în frunte cu regele Mihai. Dorința regelui Mihai de a scăpa de răspunderea politicii dusă în anii războiului antisovietic și concurența dintre monarhie și clica antonesciană în lupta pentru putere au împins cercurile palatului regal să caute legătura cu P.C.R. și să accepte o serie de acțiuni în cadrul planului insurecțional elaborat de partidul comunist în vederea înlăturării dictaturii antonesciene. După victoria insurecției naționale de la 23 August 1944, Partidul Comunist Român și celelalte partide și organizații democratice, fără a pune problema răsturnării monarhiei — care se mai bucura de unele simpatii în rîndurile unor categorii sociale precum și în unele cercuri ale armatei —, au mobilizat masele în scopul de a impune regelui un guvern democratic, care să îndeplinească profunde transformări social-

politice, menite să schimbe din temelie viața statului român. După instaurarea guvernului de largă concentrare democratică sub președinția dr. Petru Groza și anihilarea încercărilor regelui de a împiedica activitatea acestuia, forțele democratice sub conducerea P.C.R. și-au concentrat atenția pentru scoaterea unor păături sociale de sub influența partidelor burgheze neînclăturate de pe arena politică și spre rezolvarea celor mai urgente sarcini ale desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice.

Regele, clasele conducătoare, folosindu-se de urmările economice dezastruoase ale războiului și de efectele secetei din anii 1945—1946, au recurs la măsuri de sabotare a refacerii țării, de dezorganizare a producției, de provocare a haosului și inflației monetare. Așa-zisa „grevă regală” prin care regele a întrerupt orice contact cu guvernul, refuzînd contrasemnarea legilor, urmărirea paralizarea activității guvernului democrat și provocarea unei crize politice. Mihai de Hohenzollern mai nutrea încă iluzia că va putea să folosească tronul pentru ca într-un moment favorabil să răstoarne guvernul democratic.

În ianuarie 1916, regele a fost obligat să reia legăturile cu guvernul dr. P. Groza, care la puțin timp după aceasta a fost recunoscut de Anglia și S.U.A. La sfîrșitul anului 1946 și în cursul anului 1947, procesul revoluționar s-a desfășurat din ce în ce mai rapid. Forțele democratice conduse de P.C.R., folosind parlamentul, au adoptat și legiferat un sistem de măsuri menite să pună capăt haosului economic și financiar și să asigure refacerea și dezvoltarea economiei naționale. Regele și cercurile palatului au încercat și în anul 1947 să frineze dezvoltarea procesului revoluționar de transformare a țării. În acest sens el s-a opus adoptării legilor privind crearea armatei populare și celei referitoare la apărarea intereselor economice ale țărănimii. El a încercat să salveze pe Iuliu Maniu, intervenind în acest sens la Președintele Consiliului de Miniștri, Ministerul de Justiție și la Ministerul de Interne.

În noiembrie 1947 au fost excluși din guvern reprezentanții grupării burgheze în frunte cu Gh. Tătărescu. Îndepărtarea din guvern a lui Tătărescu a marcat ultimul act al luptei pentru izolarea monarhiei și a deschis drum liber acțiunii de răsturnare a acesteia. Sprijinit de masele populare, guvernul dr. P. Groza și-a continuat însă în mod normal activitatea.

Menținerea monarhiei devenise anacronică, ea constituind un obstacol în îndeplinirea sarcinilor necesare trecerii la construcția socialismului.

Sprijinindu-se pe masele proletare, pe alianța muncitorească-țăărănească, cît și pe celelalte categorii ale populației muncitoare, P.C.R., ținînd seama de condițiile obiective și subiective create în anii imediat următori insurecției din august 1944, a stabilit ca obiectiv nemijlocit răsturnarea monarhiei și trecerea la revoluția socialistă.

Pregătind actul proclamării republicii, P.C.R. și guvernul au considerat că răsturnarea monarhiei era posibil de îndeplinit pe cale pașnică. Raportul de forțe politice și sociale din interiorul țării, favorabil în mod hotărîtor liniei politice promovate de P.C.R., făcea posibilă proclamarea Republicii pe cale pașnică, proces ce se înscrisa în mersul revoluției spre o etapă superioară.

Actul abolirii monarhiei a fost îndeplinit după un plan de măsuri întocmit de conducerea P.C.R. și guvern. La 24 decembrie a fost numit

ca ministru al apărării naționale tovarășul Emil Bodnăraș. Au fost luate măsuri pentru asigurarea securității instituțiilor și întreprinderilor, a demnitarilor și fruntașilor politici. Au fost rechemati în țară o serie de diplomați. În Capitală și în provincie, poșta, telefoanele, radiodifuziunea etc. au fost puse sub pază. S-au luat măsuri în vederea împiedicării unei eventuale rezistențe din partea unităților militare de gardă care păzeau palatul regal. O serie de unități militare din București și din țară, îndeosebi din divizia „Tudor Vladimirescu”, au fost pregătite pentru a interveni în cazul când regele ar fi uzat de prerogativele sale regale, în calitate de comandant suprem al armatei, și ar fi provocat tulburări și dezordine. Organizațiile de partid și celelalte organizații de masă au fost mobilizate pentru ziua de 30 decembrie.

La 30 decembrie i s-a prezentat regelui actul de abdicare. În momentul în care i s-a cerut să abdice el a încercat să ia legătura cu elementele promonarhice în scopul de a organiza o împotrivire, însă această încercare a fost zădărnicită. Palatul regal era izolat, legăturile telefonice întrerupte, gărzile militare fuseseră înlocuite cu unități militare din divizia Tudor Vladimirescu, iar pe străzile Capitalei începuseră demonstrații pentru republică. Regele a trebuit să semneze actul de abdicare și peste un timp scurt să părăsească țara, cu un tren special, lăsându-i-se posibilitatea de a lua cu el tot ce dorea. În întreaga țară, la vestea proclamării republicii s-au produs manifestații entuziaste.

Proclamarea Republicii Populare Române a constituit un act istoric impus cu necesitate de mersul înainte al societății românești pe calea democratizării și progresului social, a însemnat, după cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, „începutul puterii democrat-populare, trecerea României într-o nouă etapă a dezvoltării sociale — etapa revoluției socialiste”¹.

Prin înlăturarea regimului monarhic — după un plan riguros stabilit de P.C.R., care corespundea intereselor tuturor forțelor democratice, întregului popor — se realiza astfel o deplină corelație între conținutul puterii și forma de stat.

Actul abolirii monarhiei și proclamării R.P.R. a fost primit cu entuziasm de masele largi populare din țara noastră pentru care se deschidea calea înlăturării idealului socialist.

Însemnătatea internă a acestui eveniment istoric este marcată și de aprecierea sa pe plan internațional relevantă îndeosebi de organele de presă din diferite țări. Articolul de față reflectă numai unele aspecte ale acestei probleme.

Importanța internațională a proclamării Republicii Populare Române rezultă din faptul că ea a fost salutată de opinia publică internațională nu numai ca o victorie a democrației românești, ci ca un succes al forțelor păcii și democrației din întreaga lume². Primul ministru al Cehoslovaciei Klement Gotwald, în discursul radiodifuzat cu prilejul anului nou, exprimând cele mai bune urări poporului român declara că proclamarea

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 59.

² „Scnteia”, nr. 1012 din 4 ianuarie 1948.

R.P.R. este un succes în evoluția politicii internaționale a anului 1948 prin aceea că „frontul democrațiilor populare intră în noul an, întărit”³.

Secretarul general al Partidului Comunist Francez, Maurice Thorez, în discursul ținut la cel de-al VI-lea congres al Partidului Comunist Italian, subliniind importanța acestui eveniment arăta că s-a „stîrnit un vînt care umflă pînzele mișcării muncitoare democratice, antrenînd lumea către înfăptuirea cît mai grabnică a socialismului și comunismului”⁴. În telegrama ministrului de Externe al Republicii Federative Iugoslave se exprima încrederea că „în urma acestui eveniment România va putea să lupte cu mai multă eficacitate alături de celelalte popoare dornice de libertate și prietenie, pentru întărirea și reconstrucția țării, precum și pentru realizarea păcii în lume”⁵. Ziarul englez „Time and Tide” considera că „înlăturarea regelui Mihai marchează o nouă fază a luptei dusă de comuniști în Europa”⁶.

Vestea abolirii monarhiei și a proclamării Republicii Populare Române a trezit un puternic ecou în țările socialiste. Actul istoric de la 30 decembrie era apreciat ca o victorie a forțelor democratice spre o nouă etapă de dezvoltare a statului român. Ziarul „Pravda” (U.R.S.S.) scria că „Statul popular democratic al României intră într-o nouă perioadă a dezvoltării sale”, iar „succesele dobîndite de poporul român dovedesc din nou lumii întregi forța vitală nelimitată a acestui tip de stat — Republica Populară”⁷. Organul central de presă iugoslav „Borba” arăta că proclamarea republicii „reprezintă victoria forțelor democratice în lupta lor pentru construcția țării și întărirea democrației”⁸; totodată se făcea aprecierea că „opera aventurierului Carol a dispărut pentru totdeauna, ca și aceea a intrigilor urzite de către dușmanii poporului român cu ajutorul monarhiei”⁹. Analizînd condițiile în care s-a făcut proclamarea republicii, ziarul susamintit mai subliniază că abdicarea regelui Mihai a fost „consecința logică și inevitabilă a schimbărilor intervenite în viața de stat și socială a poporului român”¹⁰. Referindu-se la informațiile calomnioase ale unor organe de presă din țările capitaliste, un alt ziar iugoslav, „Politika” arată că „Occidentul regretă pe Mihai numai pentru faptul că imperialiștii occidentali, societățile petroliere și capitalul internațional pierd prin plecarea lui ultimele speranțe de a-și relua pozițiile în România”¹¹.

Monarhia se știe că devenise o forță ostilă transformărilor pe care le preconiza P.C.R. și guvernul și constituia o frînă în dezvoltarea progresului și propășirii statului român. Ziarul „Glos Ludu” din Varșovia aprecia că „monarhia și curtea regală au fost baze naturale pentru toate forțele interesate în menținerea României la un nivel social, economic

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, nr. 1018 din 12 ianuarie 1948.

⁵ Ibidem, nr. 1012 din 4 ianuarie 1948.

⁶ Arhiva Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. nr. 127, f. 12 — Buletinul strict confidențial 87 din 6 ianuarie 1948.

⁷ „Scnteia”, nr. 1014 din 7 ianuarie 1948.

⁸ Ibidem, nr. 1012 din 4 ianuarie 1948.

⁹ Ibidem.

¹⁰ „România liberă”, nr. 1035 din 4 ianuarie 1948.

¹¹ Ibidem.

și cultural înapoiat”¹². Lichidarea regimului monarhic, sublinia același ziar, „a fost rezultatul schimbărilor democratice din această țară”¹³.

În același sens apreciază actul de la 30 decembrie 1947 și ziarul „Bashkimi” din Tirana care scria că „proclamarea R.P.R. este un eveniment istoric în viața poporului român și o mare victorie pentru democrație”¹⁴. În continuare se arată că „evenimentul reprezintă totodată o înfrângere pentru forțele imperialiste și antidemocratice”¹⁵. La Budapesta, comentându-se proclamarea R.P.R., ziarul „Szabadnép” sublinia că „lichidarea monarhiei și transformarea României într-o republică democratică fac democrația română mai puternică și contactul cu țările dunărene mai strâns. Noi ungurii sîntem în mod natural interesați în desfășurarea evenimentelor politice din România și salutăm cordial lichidarea monarhiei ca un mare succes al democrației române”¹⁶. Primul ministru al Bulgariei Gheorghe Dimitrov în telegrama de felicitare adresată guvernului dr. Petru Groza arată că „acest eveniment istoric a provocat bucurie și entuziasm în rîndurile poporului nostru”¹⁷. Transmițînd din partea poporului iugoslav călduroase felicitări cu ocazia proclamării R.P.R., mareșalul Iosip Broz Tito scria: „Urăm tinerei Republici Populare a poporului român prieten cel mai mare succes și prosperitate”¹⁸. Pe adresa Consiliului de Miniștri, Ministerului Afacerilor Externe etc. au sosit numeroase telegrame din diferite țări în care actul săvîrșit la 30 decembrie era salutat cu bucurie. Federația Internațională Democrată a Femeilor în telegrama adresată F.D.F.R. arată că „împărtășește bucuria femeilor române pentru noua victorie a forțelor democrației și păcii”¹⁹. Președintele asociației de prietenie româno-bulgare cu același prilej ura poporului nostru „prosperitate materială și culturală”²⁰.

Proclamarea Republicii Populare Române a stat în atenția mișcării comuniste și muncitorești și din țările capitaliste, în rîndurile căreia a stîrnit un viu interes. „L’Humanité”, organ al P.C. Francez, din 31 decembrie 1947, salutînd călduros proclamarea republicii scria: „Era evident că profundele schimbări politice, economice și sociale petrecute în România vor duce la abolirea monarhiei incompatibilă cu deplina dezvoltare a democrației populare... Evenimentele care s-au desfășurat ieri la București demonstrează fermitatea și voința unanimă a poporului”²¹. Ziarul sublinia faptul că poporului român îi revine datoria de a-și consolida independența și suveranitatea națională²². În ediția de seară a aceluiași ziar se arată că forțele democratice din întreaga lume salută călduros proclamarea R.P.R.²³, evidențiîndu-se totodată entuziasmul întregului

¹² „Scînteia”, nr. 1014 din 7 ianuarie 1948.

¹³ Ibidem.

¹⁴ „Scînteia”, nr. 1014 din 7 ianuarie 1948.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ „România liberă”, nr. 1036 din 5 ianuarie 1948.

¹⁷ „Scînteia”, nr. 1014 din 7 ianuarie 1948.

¹⁸ Ibidem, nr. 1013 din 5 ianuarie 1948.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, nr. 1012 din 4 ianuarie 1948.

²¹ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, Presă externă, dos. nr. 105.

²² Ibidem.

²³ „L’Humanité”, din 1 ianuarie 1948.

popor manifestat în adunările care au avut loc cu acest prilej în toate regiunile țării²⁴. În numerele din 11–12 ianuarie s-au publicat știri cu privire la numirea membrilor Prezidiului Marii Adunări Naționale etc.²⁵.

La Paris, C.G.T. a dat publicității un comunicat prin care adresa C.C. al C.G.M. din România salutul frățesc al muncitorimii din Franța²⁶. O atenție deosebită s-a acordat evenimentelor politice de la 30 decembrie și de către cercurile politice burgheze din Franța. Semnificația internațională a proclamării Republicii Populare Române apare astfel cu atât mai pregnantă cu cât înseși unele organe de presă burgheze au furnizat cititorilor numeroase informații despre cele petrecute la 30 decembrie în România. Astfel, la 1 ianuarie 1948 „Le Monde” a făcut cunoscut actul înlăturării monarhiei²⁷, iar în numărul din 2 ianuarie arăta cum că „soldații, funcționarii și corpul bisericesc au depus jurământul către R.P.R.”²⁸. Revenind asupra evenimentelor din România ziarul, la 8 ianuarie, sub titlul „După abdicarea regelui României”, analiza atitudinea diferitelor partide față de proclamarea republicii. Referitor la poziția partidului liberal după demisia lui Gh. Tătărescu, ziarul arăta că noul conducător al partidului, P. Bejan, „considera ca just punctul de vedere adoptat de către exsuveranul care în actul său de abdicare declara că monarhia nu putea fi decât un obstacol în dezvoltarea viitoare a poporului român”²⁹. În legătură cu poziția lui C. Argetoianu se spunea că acesta declarase că „Trebuie ca tot românul să se integreze în noua formă de stat”³⁰. Conducerea partidului „Uniunea națională” de sub președinția lui C. Argetoianu anunțând dizolvarea sa recomanda cu acest prilej tuturor membrilor să se încadreze în bloc în partidele democratice. Ziarul se referea și la poziția lui C.I.C. Brătianu, C. Titel Petrescu³¹ etc. În numerele din 11 și 12 ianuarie se publica componența Prezidiului suprem al Marii Adunări Naționale, însoțită de unele date biografice ale membrilor prezidiului etc.³². Printre numeroasele informații referitoare la actul de la 30 decembrie publicate în presa franceză unele ziare furnizau știri privitoare la divergențele existente între rege și guvern. Astfel „France Soir” afirma cum că „între regele Mihai și comuniști lupta a început la 12 octombrie”³³, dată când i-a fost înmănat monarhului textul celor două mesaje destinate să fie pronunțate unul după altul: primul pe data de 14 seara pentru a închide sesiunea extraordinară a parlamentului și al doilea la 15 d.a. pentru a deschide sesiunea ordinară. Tot atunci, după cum inserează ziarul, regele a refuzat să aprobe textul din mesaje referitor la legislația creată de justiția populară care făcea organele judecătorești eligibile. De asemenea, a reprobato unele aprecieri privind politica externă³⁴. Ziarul

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ „Scinteia”, nr. 1012 din 4 ianuarie 1948.

²⁷ „Le Monde” din 1 ianuarie 1948.

²⁸ Ibidem, din 2 ianuarie 1948.

²⁹ Ibidem, din 8 ianuarie 1948.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, din 11 și 12 ianuarie 1948.

³³ „France Soir” din 11 ianuarie 1948.

³⁴ Ibidem, din 1 ianuarie 1948.

mai arăta că regelui i s-a promis reducerea pedepsei lui Maniu al cărui proces se judeca atunci, dacă va citi textul mesajelor prezentate³⁵. Întorcându-se la București din călătoria făcută la Londra cu prilejul căsătoriei prințesei Elisabeta a Angliei, regele Mihai, după cum arată ziarul amintit, „ar fi vrut să reînceapă greva, dar de data aceasta nu i-a mers”³⁶. Tot „France Soir” cuprinde unele știri care relevă aspecte ale legăturii lui Mihai cu Churchill și Bevin. În acest sens ziarul sublinia că regele Carol al II-lea, W. Churchill și Bevin, toți trei au jucat un rol important în ultimele două săptămâni ale domniei lui Mihai. Este cunoscut faptul că, cu puțin timp înainte de abdicare, regele Mihai a făcut o vizită în Anglia cu prilejul căsătoriei prințesei Elisabeta. În timpul șederii sale la Londra, după cum arată ziarul „France Soir”, regele Mihai fiind preocupat de soarta coroanei s-a întreținut cu W. Churchill și Bevin. Cu acest prilej titularul ministerului de Externe Bevin i-ar fi sugerat „să se întoarcă în țară și să nu facă jocul comuniștilor care doreau ca el să rămână în Anglia pentru a prezenta absența lui din țară ca o părăsire a postului său”³⁷ și a nu se discredita ca și tatăl său, care a părăsit tronul regesc. În continuare se arată că Mihai imediat a avut o convorbire telefonică cu tatăl său care se afla la Lisabona, cu care prilej acesta i-ar fi spus: „Întorce-te la București și când ei îți vor cere să abdică, nu accepta decât dacă îți vor acorda venituri suficiente ca să poți trăi în străinătate”³⁸.

Tot în timpul șederii sale la Londra, Mihai—după cum se relatează în declarația lui D. Dimăncescu, fost consilier la ambasada română din Londra, publicată de ziarul „Nord-Soir” (Lille)—, la invitația făcută de unii transfugi români ar fi trebuit să dezavueze guvernul dr. P. Groza și să formeze un nou guvern în străinătate, urmînd ca el să se pună la adăpostul O.N.U.; regele însă a refuzat această sugestie și s-a decis să se reîntoarcă în țară, sperînd că unele evenimente politice internaționale îi vor ameliora situația³⁹. Numeroase ziare franceze ca „Le Réveil”, „Populaire de l’ouest”, „France”⁴⁰, „Libération”, „L’intransigeant”, „Ce Soir”, „Le Pays”⁴¹ etc. au publicat actul abdicării și al proclamării R.P.R. fără a-l comenta. În schimb altele ca „Nord-Soir”, „Républicaine”, „Courrier Savoyard”, „Nouvelle République” considerau că regele Mihai a abdicat prin constrîngere⁴². „Le Provençal” din 1 ianuarie 1948 publica o declarație a lui D. Dimăncescu în care acesta aprecia că abdicarea a fost pregătită cu mult timp înainte și anume după refuzul regelui de a aproba legislația prin care se creaseră tribunalele populare cu judecători aleși⁴³, după cum se arătase și în ziarul „France Soir”. Ziarul mai subliniază totodată faptul că, în cadrul unei conferințe de presă, dr. P. Groza a recunoscut că abdicarea regelui „nu a fost voluntară” și că trebuie să se știe că „noi am lucrat la realizarea ei”. Ziarul „République du Centre” din Orléans, referindu-se la

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem. Într-un alt număr ziarul arată că atunci cînd a plecat la Londra „Mihai știa bine că zilele domniei sale erau numărate” (ibidem, din 3 ianuarie 1948; vezi și „Point de Vue” (Paris) din 8 ianuarie 1948).

³⁷ Ibidem, din 3 ianuarie 1948.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 107, f. 37.

⁴⁰ Ibidem, f. 156, 158, 167.

⁴¹ Ibidem, dos. 105.

⁴² Ibidem, f. 52, 60, 72, 87.

⁴³ „Le Provençal” (Marseille) www.dacoromanica.ro

aceleași declarații, arată că dr. P. Groza a subliniat faptul că abdicarea a decurs dintr-o nouă stare de lucruri creată în țară⁴⁴. Ziarul „Echo d'Anciens” apreciază, după declarațiile făcute de Ernest Urdăreanu aflat în străinătate, că abdicarea lui Mihai a fost făcută prin forță⁴⁵. „Dernière heure” (Marseille), referindu-se la pregătirea actului abdicării, relatează că la 27 decembrie a avut loc o ședință a conducerii P.C.R. consacrată definitivării planului de acțiune⁴⁶. Informații amănunțite în legătură cu elementele pregătitoare și cele petrecute la palat în ziua de 30 decembrie sînt redată de „Nouvelle République” sub titlul *Adevărul asupra abdicării regelui Mihai al României*. Astfel se arată că la data de 29 decembrie regele, care se afla la Sinaia, a primit un telefon de la dr. P. Groza care îi solicita o audiență pentru a doua zi la orele 9. La 30 decembrie regele, însoțit de secretarul său particular Mircea Ioanițiu, s-a întors în capitală la palatul principesei Elisabeta unde fusese fixată întrevvedere; aci se aflau președintele Consiliului de miniștri dr. P. Groza și Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.C.R. și ministru al Comunicațiilor, care i-au prezentat actul de abdicare. Regele, stupefiat, a cerut timp de gîndire, trecînd în camera alăturată pentru a se consulta cu secretarul său⁴⁷.

Întrucît exista pericolul ca regele să uzeze de prerogativele sale de șef al statului și comandant suprem al armatei, pentru a face față unei astfel de eventualități, Partidul Comunist Român și guvernul luaseră o serie de măsuri necesare de prevedere și vigilență. Într-adevăr, după cum se relatează în continuare de către „Nouvelle République” regele, în momentul în care se îndrepta spre camera alăturată unde se afla M. Ioanițiu a văzut schimbată garda cu militari din divizia T. Vladimirescu. În aceste împrejurări el a fost nevoit să semneze actul de abdicare⁴⁸. Aceleași fapte sînt consemnate și în ziarele „Charnerie Libre”, „Nord-Soir” (Lille), „Victoire” (Toulouse) etc.⁴⁹.

Înregistrînd părerile observatorilor străini, jurnaliști sau diplomați aflați în România, organul de presă „Regards” arată că nici un singur protest nu s-a ridicat față de abdicarea regelui Mihai⁵⁰.

O problemă care a făcut mult zgomot în jurul actului abdicării lui Mihai de Hohenzollern în numeroase organe de presă franceze a fost aceea referitoare la intenția căsătoriei lui cu principesa Ana Bourbon-Parma care s-a efectuat, de altfel, mai tîrziu, la 15 iunie 1948. Unele ziare susțineau că abdicarea sa a fost determinată de hotărîrea luată de a se căsători cu prințesa Ana Bourbon, hotărîre căreia i s-a împotrivit guvernul român. Astfel, „France Soir”, exprimînd acest punct de vedere, considera că celebrarea căsătoriei la București „ar fi stîrnit entuziasmul poporului”⁵¹. Un alt ziar francez scria că o „persoană din anturajul monarhului” a

⁴⁴ „République du Centre” (Orléans) din 2 ianuarie 1948.

⁴⁵ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 107, f. 141.

⁴⁶ „Dernière heure” din 5 ianuarie 1948.

⁴⁷ „Nouvelle République” din 10 ianuarie 1948.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 107, f. 45, 85, 86.

⁵⁰ „Regards”, din 9 ianuarie 1948.

⁵¹ „France Soir” din 1 ianuarie 1948.

confirmat că „dorința regelui de a se căsători cu prințesa de Bourbon a fost cauza nominală a abdicării sale”⁵².

În același timp însă alte organe de presă au analizat mai profund cauzele actului abdicării. Astfel, „Le Figaro”, arătând că în unele cercuri politice se consideră că Mihai a abdicat pentru a-și câștiga libertatea care-i era necesară pentru a se căsători, sublinia că „realitatea e cu mult mai simplă și mai gravă. Regele a renunțat la coroană” după ce s-a convins că „prezența sa nu oferea nici cea mai mică garanție pentru bunăstarea și viitorul poporului său”⁵³. Ziarele „Le Provençal” și „La Montagne” (Paris) scriau că întrucât sînt cunoscute antecedentele abdicării trebuie apreciat că problema căsătoriei „n-a ocupat decît un loc secundar în conflictul său cu guvernul”⁵⁴. De asemenea, la Linz, unii membri din suita regelui, printre care și maiorul J. Vergotti, au declarat că actul căsătoriei „nu are nimic comun cu abdicarea care, de altfel, nu afectează cu nimic planul de căsătorie”⁵⁵. În același timp „Nord Soir” (Lille) din 2 ianuarie 1948 arată că M. Ioanițiu, într-o declarație făcută presei, a spus că „motivele abdicării sînt politice și numai politice”⁵⁶.

În presa franceză se fac și unele aprecieri asupra evenimentelor de la 30 decembrie din țara noastră. Astfel sub semnătura lui Emile Buré ziarul „L'Ordre de Paris” în articolul *Problema României. 1948* aprecia că „Momentul istoric pe care-l trăiește România este, păstrînd proporțiile și ținînd seama de timp și loc, asemănător cu momentul istoric pe care l-a trăit Franța în 1792”⁵⁷. În continuare se arată că România „s-a debarasat de regele său redus la rolul de simplu martor. Republica Română nu s-a născut în sînge ca Republica Franceză, și este cu atît mai bine pentru România”⁵⁸.

Pe aceeași linie a aprecierii însemnătății abolirii monarhiei, „Le Figaro” scria că „Monarhia română a devenit în Balcani... un anacronism și ea constituia un paradox imposibil de menținut mult timp”⁵⁹.

În Anglia, abolirea monarhiei a fost viu comentată. În culisele Camerei lorzilor circula versiunea că regele s-a folosit de șederea în Anglia pentru a pregăti terenul abdicării sale. Pornind de la aprecierea raporturilor dintre rege și guvern, se afirma că regele Mihai considera că zilele domniei îi erau numărate⁶⁰. Regele a avut astfel întrevederi cu Churchill și Bevin la Buckingham-Palace în timpul ceremoniei căsătoriei prințesei Elisabeta. Bevin — după cum se relatează și în presa franceză — „l-a sfătuit să se întoarcă în țară”⁶¹.

Înlăturarea regimului monarhic a fost înregistrată și de posturile de radio Londra. În seara zilei de 31 decembrie se spunea că „prin abdicarea

⁵² „Maine Libre” din 1 ianuarie 1948.

⁵³ „Le Figaro” din 1 ianuarie 1948.

⁵⁴ „La Montagne” (Paris) din 31 decembrie 1947.

⁵⁵ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 127, f. 5, Buletin strict confidențial nr. 87 din 6 ianuarie 1948.

⁵⁶ Vezi și „Victoire” (Toulouse) din 8 ianuarie 1948.

⁵⁷ Ibidem, dos. 127, f. 2, Buletin strict confidențial nr. 94 din 14 ianuarie 1948.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ „Le Figaro” din 1 ianuarie 1948.

⁶⁰ Arh. Republicii Socialiste România, Fond. Ministerul Propagandei, dos. 104, f. 22.

⁶¹ Ibidem.

regelui Mihai s-a terminat cu monarhia. Ea constituia un obstacol în calea comuniștilor. În consecință acest obstacol trebuia înlăturat”⁶². Același post anunța în limba maghiară că „În Anglia nu abdicarea regelui Mihai a surprins lumea, ci faptul că el a putut domni așa de mult timp într-un stat comunist”⁶³.

Comentîndu-se problema căsătoriei sale care ar fi determinat abdicarea, același post, în ziua de 6 ianuarie, informa că fostul rege Mihai declarase că „nu e adevărat că ar fi părăsit tronul pentru a se bucura de libertate și a se căsători”⁶⁴.

Actul înfăptuit la 30 decembrie în România a constituit și pentru presa din Anglia un pronunțat interes, comentînd în diferite moduri acest eveniment. Astfel ziarul „Times”, arătînd poziția extrem de delicată în care se găsea regele Mihai „ca urmare a alunecării din ce în ce mai accentuate către stînga a României”, se întreabă dacă abdicarea a avut loc de bună voie sau în mod forțat⁶⁵. „Daily Telegraph”, răspunzînd la această problemă, scria că abdicarea s-a făcut prin constrîngere. Corespondentul cotidianului „Daily Herald” prezintă înlăturarea monarhiei ca rezultat imediat al poziției guvernului român față de proiectul de căsătorie al regelui⁶⁶. În presa conservatoare „Daily Mail” și „New Chronicle” se consideră că abdicarea lui Mihai „este un episod al luptei între lumea occidentală și lumea orientală”⁶⁷.

Ziarele britanice remarcă și faptul că abdicarea nu a influențat balanța puterii din România, deoarece în țară fusese instaurat un regim democrat⁶⁸.

Presa elvețiană a înfățișat de asemenea tabloul evenimentelor de la 30 decembrie 1947. În coloanele ziarelor „Gazette de Lausanne” și „La Suisse” au fost publicate actul abdicării și știri referitoare la proclamarea republicii⁶⁹.

Comentînd discuțiile pe care Mihai le-a avut la Londra cu Churchill asupra drumului pe care avea să-l urmeze, ziarul „Weltwoche” publica răspunsul dat de premierul britanic : „Cea mai bună politică de urmat — îi spunea Churchill — este să privești pericolul în față”⁷⁰. În continuare se arăta că regele a fost de aceeași părere, fapt pentru care s-a și reîntors în țară, deși „anumite fapte au arătat că domnia sa se apropia de sfîrșit”⁷¹. „La Suisse”, remarcînd aceleași stări de lucruri, scria că „Mihai trebuia să înțeleagă exemplul Iugoslaviei și Bulgariei care s-au debarasat repede de monarhie. Aceasta era un indiciu de ceea ce trebuia să se producă

⁶² Ibidem, dos. 127, f. 1.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, dos. 127, f. 1. Buletin strict confidențial, nr. 88 din 7 ianuarie 1948.

⁶⁵ Arh. Republicii Socialiste România, Fond. Ministerul Propagandei, presa externă, dos. 107, f. 178.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, dos. 127, f. 11, Buletin strict confidențial nr. 87 din 6 ianuarie 1948.

⁶⁹ „Gazette de Lausanne” și „La Suisse” din 31 decembrie 1947.

⁷⁰ Arh. Republicii Socialiste România, Fond. Ministerul Propagandei, dos. 127, f. 11. Buletinul strict confidențial nr. 87 din 6 ianuarie 1948.

⁷¹ Ibidem.

mai devreme sau mai târziu și la București⁷². Relatări au mai fost făcute și în alte organe de presă elvețiene⁷³.

Postul de radio Berna în limba franceză relatea la 7 ianuarie împrejurările înfăptuirii actului de la 30 decembrie, pe care le-au redat și alte posturi de radio și ziare. El confirma că regele a refuzat inițial să semneze actul de abdicare, dar că „i s-a atras atenția că palatul este înconjurat de detașamente devotate guvernului și că toate măsurile de prevedere fuseseră luate”⁷⁴. În fața acestei situații regele a semnat actul abdicării⁷⁵.

Presa belgiană la rîndul său a publicat textul proclamației dată de rege și unele știri privitoare la felul în care s-a făcut abdicarea⁷⁶. În ziarul „Le Soir” se publică informația că prof. C. I. Parhon a fost numit președintele prezidiului R.P.R. Tot acum a inserat și textul decretului privind atribuțiile acestui organ⁷⁷.

Proclamarea R.P.R. a fost înregistrată și de ziarul „Vorwärts” (Germania) publicînd articole despre însemnătatea acestui act⁷⁸. „Die Tat” din 9 ianuarie publica în același timp proclamația dată la 30 decembrie 1947. Ziarul berlinez „Deutschlands Stimme” prezenta, de asemenea, date și unele aprecieri cu privire la abolirea monarhiei. „Sub influența acelei clase de boieri care își pierduse poziția — scria cotidianul — Mihai a început să șovăie și tindea să se apropie de Occident. În timp ce poporul pășea să clădească din ruinele trecutului un stat nou, Mihai nutrea gînduri echivoce de căsătorie”⁷⁹.

În Austria, ziarul „Volksstimme” sublinia faptul că „o dată cu abdicarea regelui dispare din România dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen, care domina țara din 1866 și care continua o politică de aservire a maselor”⁸⁰.

Din Portugalia unde se afla regele Carol, diferite agenții de presă sau ziare au cules unele păreri ale acestuia, pe care le-au publicat. „Associated Press”, la 31 decembrie, arăta că regele Carol a declarat, după cum era de altfel de prevăzut, că el consideră evenimentele petrecute la 30 decembrie ca fiind „extrem de grave pentru România și pentru situația internațională”⁸¹.

În Italia vestea abdicării a fost înregistrată de către ziarul „La Repubblica” unde se aprecia că „anul 1947 a fost anul prăbușirii monarhiilor”⁸². Ca și alte ziare, și „Giornale de la Sera” anunța că abdicarea a fost făcută prin constrîngere⁸³, iar „Il Messagero” publica unele știri cu privire la căsătoria lui Mihai cu principesa Ana de Bourbon-Parma⁸⁴.

⁷² „La Suisse” din 31 decembrie 1947.

⁷³ Vezi „Feuille d’Avis de Lausanne”, „Le Peuple” (Geneva), „La tribune de Genève”, „Journal de Genève” etc.

⁷⁴ Arh. Republicii Socialiste România, Fond. Ministerul Propagandei, dos. 127, f. 2. Buletinul strict confidențial nr. 89 din 8 ianuarie 1948.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ „Dernière Heure” (Bruxelles) din 31 decembrie 1947.

⁷⁷ „Le Soir” (Bruxelles) din 10 ianuarie 1948.

⁷⁸ „Vorwärts” din 2 ianuarie 1948.

⁷⁹ „Deutschlands Stimme” din 1 august 1948.

⁸⁰ „România liberă”, nr. 1035 din 4 ianuarie 1948.

⁸¹ Arh. Republicii Socialiste România, Fond. Ministerul Propagandei, dos. 104, f. 24.

⁸² „La Repubblica” din 2 ianuarie 1948.

⁸³ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 10, f. 172.

⁸⁴ „Il Messagero” din 31 decembrie 1947.

Presa americană s-a preocupat și ea de evenimentele din România. La Washington abdicarea n-a produs nici o surpriză deoarece se considera de către unele cercuri politice că „regimul constituțional era o anomalie”⁸⁵ în condițiile regimului existent în România. Cu toate injuriile la adresa regimului politic, „New York Times” recunoștea că „de când comuniștii ajunseseră stăpâni în țara sa, Mihai al României nu mai era decât umbra unui rege”⁸⁶. Corespondentul ziarului „New York Times” la postul de radio „Vocea Americii” în ziua de 1 ianuarie 1948 prezenta abdicarea regelui ca „o lovitură de stat premeditată și inițiată de comuniști”⁸⁷.

Vestea proclamării Republicii Populare Române a avut ecou și în alte țări, ca Grecia, Suedia, Norvegia etc.

În numeroase țări actul de la 30 decembrie 1947 a fost primit cu entuziasm reflectat mai ales în numeroase cotidiane. Organele de presă din statele socialiste, precum și cele democratice din țările capitaliste apreciau cu interes și în chip realist importanța și semnificația internă și internațională a evenimentelor istorice petrecute la 30 decembrie în țara noastră. Se evidențiază faptul că proclamarea R.P.R. reprezintă nu numai o victorie a forțelor democratice din România spre o nouă etapă a dezvoltării sale, dar și un succes al forțelor păcii și democrației de pe întregul glob pentru progres social, pentru democrație. Presa burgheză care a acordat un larg spațiu acestor evenimente, prezentând adeseori unele informații corespunzătoare realității, totuși, pentru a induce în eroare opinia publică asupra cauzelor reale ale înlăturării actului abdicării, căuta să-l explice în chipuri diferite și cu unele exagerări. Sub titluri senzaționale, unele ziare puneau actul abdicării mai ales ca o urmare a conflictului ce s-ar fi ivit între rege și guvern pe tema căsătoriei lui Mihai.

Altele, cu toate că inserau injurii față de regimul nou al țării, n-au putut să nu recunoască în general necesitatea înlăturării monarhiei, care devenise o frână în mersul firesc al țării pe drumul progresului.

Astfel Pierre Cazenave, redactor la ziarul „Tribune des Nations”, recunoscând necesitatea înlăturării monarhiei era nevoit să scrie în articolul *Après le départ du roi de Roumanie*: „În măsura în care lumea modernă e socialistă, contradicția [între regim și monarhie] e evidentă și în mod necesar trebuie să dispară ori guvernul socialist ori regele”. Și tot el conchide: „Climat republican, climat socialist... iată climatul Europei și al lumii. El este ostil monarhiei... Acesta e adevăratul motiv care l-a silit pe regele Mihai al României să redevină prințul de Hohenzollern-Sigmaringen”⁸⁸.

Înlăturarea regimului monarhic din România a stîrnit un puternic ecou în opinia publică mondială. Proclamarea Republicii Populare Române a fost salutăată cu entuziasm de către toate forțele democratice din lumea întreagă, ea constituind cea de-a doua victorie națională a poporului român după cea a eliberării sale de sub jugul fascist. Poporul român a pășit astfel pe o nouă treaptă a istoriei, cea a edificării socialiste.

⁸⁵ „New York Times” din 31 decembrie 1947.

⁸⁶ Arh. Republicii Socialiste România, fond. Ministerul Propagandei, dos. 127, f. 104.

⁸⁷ Ibidem, dos. 107, f. 20.

⁸⁸ „Tribune des Nations” www.dacoromanica.ro

STRATEGIA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN BĂTĂLIA DE LA BAIA (1467)

DE

AL. I. GONȚA

Pentru lămurirea împrejurărilor care au dus la încheștarea de la Baia, istoricii români Misail Gheorghe¹, M. Kogălniceanu², N. Densușianu³, Gh. Brătianu⁴, P. P. Panaitescu⁵ și A. Culici⁶ au închinat lucrări speciale.

Pe lângă aceștia, au mai dezbătut problema, în ansamblul evenimentelor petrecute în țările românești în secolul al XV-lea, Gh. Șincai⁷, Gr. Conduratu⁸, V. Pârvan⁹, A. D. Xenopol¹⁰, N. Iorga¹¹, I. Ursu¹², C. C. Giurescu¹³, R. Rosetti¹⁴ și B. T. Câmpina¹⁵.

¹ M. Gheorghe, *Ștefan cel Mare și Matei Corvin*, în revista „Traian”, nr. 16 (1869), p. 62 și urm.

² M. Kogălniceanu, *Ștefan cel Mare în țurul Baia*, în *Opere*, tom. 1, „Scrieri istorice”, ed. A. Oțetea, București, 1946, p. 655—666.

³ N. Densușianu, *Ștefan cel Mare și războaiele lui după Dlugosz și Cromer*, în „Revista de istorie, arheologie și filologie”, an. IV, vol. VIII (1902), p. 17 și urm.

⁴ Gh. Brătianu, *Lupta de la Baia*, în „Revista istorică”, an. V, nr. 11—12 (1919), p. 217.

⁵ P. P. Panaitescu, *Știri venețiene asupra luptei de la Baia*, în „Revista istorică”, an. VIII, nr. 1—3 (1922), p. 47—50; idem, *Contribuțiuni la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Acad. Române”, XV (1934), p. 61—80.

⁶ A. Culici, *Bătălia de la Baia*, în „România militară”, an. LXXVII, nr. 2 (1940), p. 72—95.

⁷ Gh. Șincai, *Chronica românilor*, tom. II, ed. a II-a, București, 1886, p. 75—84.

⁸ Gr. Conduratu, *Încercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria, până la anul 1526*, București, 1898, p. 389—395.

⁹ V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în „Conv. lit.”, București, 1905, p. 875—911.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, p. 36—39, ed. I. Vlădescu.

¹¹ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 126; idem, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 149—151.

¹² I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 44—62.

¹³ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1943, p. 57—59.

¹⁴ R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 179.

¹⁵ B. T. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 39—43; B. T. Câmpina și M. Berza, în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 498—499.

Fiecare din autorii citați au adus contribuții importante, unii prin informațiile noi culese de la cronicarii din țările vecine ori documentele vremii, îndeosebi prin scrisoarea lui Ștefan cel Mare către regele polon, descoperită de P.P.Panaiteescu, alții prin interpretările și comentariile lor interesante.

CAUZELE BĂTĂLIEI DE LA BAIA

Clipele de groază prin care a trecut Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan al II-lea, în revărsatul zorilor din 16 octombrie 1451, martor ocular la prinderea părintelui său ucis mișelește la nunta sărbătorită în chiar casa unchiului după tată a lui Petru Aron — apud germanum avunculum ¹⁶ — au lăsat în sufletul tânărului vlăstar domnesc urme adânci. Scăpat, ca prin minune, el a pribegit prin Transilvania, pe la curtea lui Iancu de Hunedoara, unde și-a completat învățătura în meșteșugul armelor și și-a însușit limba maghiară ¹⁷, pe la sașii din Brașov, cu care a păstrat legături de prietenie în tot timpul domniei sale, și în cele din urmă la reședința domnească a vărului său primar Vlad Tepeș ¹⁸. Deși departe și cu posibilități minime de a acționa, totuși el deveni curînd omul de temut asupra căruia același Petru Aron arunca preț chiar la curtea din Tirgoviște ¹⁹. Obținînd un ajutor de o mie de călăreți de la Vlad Tepeș, el pătrunse în Moldova în primăvara anului 1457 și la 12 aprilie, susținut și de un corp de cinci mii de oameni din Țara de jos, înfrînse la Dolhești ²⁰ pe rivalul său dar nu-l putu prinde.

Petru Aron, salvat prin fugă, era liber, putînd unelti și interveni oricînd, din Polonia. De aceea, ochii lui rămaseră în continuare cu privirile spre nord, urmărind mișcările acestuia, care la 24 ianuarie 1458 apărură din nou la Camenița ²¹. Temperament aprig, Ștefan trecu adesea Nistrul, în anii 1457 și 1458, și, prin expediții de pradă, constrînse pe regele Cazimir să-și trimită delegați la tratative de pace. Sub Hotin, la 4 aprilie 1459 în tabăra de la Overhelăuți voievozii Rusiei mici și ai Podoliei semnară încetarea stării de război obligîndu-se să interzică lui Petru Aron apropierea de granițele Moldovei mai mult decît pînă la Smotrycz, iar boierii amnistiați de învingător urmau a se întoarce în țară. Ștefan, în schimb, acceptă ca suzeran pe regele polon ²². Îndată ce Cazimir mai ceru și ajutor armat de la noul vasal ²³, care pecetlui la 3 iulie 1460 acordul și cu un important privilegiu comercial dat negustorilor lioveni ²⁴, Petru Aron,

¹⁶ I. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Lipsca, 1712; cf. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ion Dlugosz*, Iași, 1926, p. 43.

¹⁷ I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, ed. P. P. Panaiteescu, București, 1959, p. 29—30.

¹⁸ I. Minea, *op. cit.*, p. 37: Vlad Dracul era căsătorit cu Vasilisa, sora lui Roman, fiul lui Alexandru cel Bun.

¹⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 269—280, și N. Grigoraș, *Mihail Logofătul*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XIX, București, 1946, p. 160—162.

²⁰ Al. I. Gonta, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron*, în „Studii” an. XI (1958), nr. 6, p. 189—201.

²¹ I. Bogdan, *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, extras din „Anal. Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., s. II, tom. XXIX, București, 1907, p. 15.

²² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 266—269.

²³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p. 75.

²⁴ I. Bogdan, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

pierzându-și speranța recîștigării tronului prin foștii protectori, părăsi Polonia și ceru azil politic la curtea voievodului Sebastian de Rogzon²⁵, din Transilvania²⁶. Cronicile moldovenești nu înregistrează acest fapt. Dar evenimentul a fost așa de important, încît Ștefan cel Mare s-a orientat de la nord spre apus și o expediție organizată prădă într-un iureș Secui-mea. În letopisețul scris la Curtea din Suceava este însemnat doar că „în anul 6969 (1461) iulie în 5, a lovit cu război Ștefan voievod Țara Secuiască”²⁷, fără să explice cauzele faptei. Gr. Ureche, amplificînd laconica informație, atribuie expediția firii voievodului²⁸.

Evident că originea acestei expediții, în țara care-i acordase lui însuși azil politic, în vremurile de grea cumpănă, era prezența lui Petru Aron la curtea voievodală. Dar Matei Corvin, în loc să procedeze ca și Cazimir, la dezavuarea pretendentului, a reacționat altfel. Avînd în vedere că domnul Moldovei oferise credința Coroanei polone și susținuse la tronul Ungariei, la 19 februarie 1459, pe Frederic al III-lea al Germaniei, deși Ungaria avea un rege în persoana sa, ales încă de la 24 ianuarie 1458²⁹, puse la cale înlocuirea lui Ștefan cel Mare cu rivalul său. În acest scop el scrisese voievodului Transilvaniei și-i ceru să-l trimită pe candidat la Curtea din Buda, menționînd că fapta aceasta îi va fi cu multumire, iar lui Petru Aron cu înălțare³⁰. Ștefan cel Mare avea, este adevărat, obligații față de Iancu de Hunedoara³¹, dar împins acum și mai mult de hotărîrea lui Matei Corvin se gîndi să dea Coroanei ungare o puternică lovitură economică smulgîndu-i Chilia și să se asigure de o eventuală pătrundere a lui Petru Aron în cetate³². Pregătirile de război erau deja cunoscute la Camenița în decembrie același an³³, iar Ștefan cel Mare își expuse intenția sa deschis la 2 martie 1462, cu ocazia unei noi făgăduințe de credință față de Cazimir, cînd afirma că nu va înstrăina nici o țară, nici un ținut, nici un oraș și nici un feud, ci dimpotrivă chiar pe acelea ce s-ar fi înstrăinat „vrem să le cîștigăm și le vom cîștiga”³⁴. Exercițiile militare pentru asediu și escaladarea zidurilor, începute în tabăra de la Roman, ajunseră în 2 aprilie 1462 pînă la urechile guvernatorului genovez al Caffei³⁵. Ștefan se afla în fruntea oastei, la Bacău, în 15 mai,³⁶ în drum spre Chilia, acum amenințată și de turci, în urma ostilităților deschise de Vlad Țepeș³⁷, marele vizir fiind gata să treacă Dunărea la Turnu³⁸.

²⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IV, p. 14.

²⁶ Gr. Conduratu, *op. cit.*, p. 388; V. Părvan, *op. cit.* 880–884.

²⁷ I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 14.

²⁸ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II a, de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 83–84.

²⁹ I. Fessler și Klein, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 3–5 și 19.

³⁰ E. Hurmuzaki, *Documente*, II₁, p. 4.

³¹ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448*, în „Studii”, an. XVI, nr. 5 (1963), p. 1049–1072.

³² I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, p. 48; I. Bogdan, *Cinci documente slavo-române*, București, 1889, p. 29–30.

³³ Hurmuzaki N. Densușianu, *Documente*, vol. II₂, p. 144.

³⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 283–287.

³⁵ L. Hubert, *Documenta Historica*, Varșovia, tom. I. 1861, p. 5; cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Celății Albe*, București, 1899, p. 125–126.

³⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 55–57.

³⁷ Gr. Conduratu, *op. cit.*, p. 152–392.

³⁸ A. Xenopol, *op. cit.* vol. IV, p. 26.

Atacul Chilieii s-a produs la 22 iunie, dar asediul a trebuit să fie ridicat îndată, fiind stinjenit de pătrunderea flotei turcești pe brațul Chilia, condusă de însuși Mahomed al II-lea, care ajunge la Brăila în 29 iunie³⁹, dar și de faptul că garnizoana ungară, comandată de Stoica Ghizdavăț⁴⁰, îi rupse, cu o schiță, tendonul la gleznă, въ рлѣзко, lângă călcii, rană de care avea să sufere toată viața⁴¹, locul neputîndu-se vindeca definitiv, fiind solicitat mereu de un om care poartă cizme și folosește pîntenul la călărie. Ștefan trimise în schimb un pîlc de oaste lui Vlad Țepeș, în ajutor, care să lupte în contra turcilor⁴². Colaborarea aceasta nu a plăcut deloc lui Matei Corvin, care, temîndu-se de organizarea unui front comun în contra sa, mai ales după victoriile obținute de Vlad Țepeș pe cîmpul de luptă cu turcii, fără ajutorul său, a hotărît arestarea voievodului muntean⁴³, sub acuzația de trădare⁴⁴ și pentru a putea justifica cheltuirea banilor trimiși de papa de la Roma.

Închizîndu-i vărul în temnița de la Buda, Matei Corvin nu l-a uitat nici pe Ștefan cel Mare. Ordine severe au fost date secuilor ca să oprească pe toți negustorii care ar merge în Moldova cu fier, arme și alte obiecte de război⁴⁵. Cu tot protestul brașovenilor, libertatea comercială spre Moldova nu s-a obținut, decît mai tîrziu, la 13 aprilie 1464⁴⁶, și aceea nu pentru multă durată, minia regală izbucnind cu o violență fără seamăn, cînd voievodul moldovean îi oferi neplăcuta surpriză de a fi cucerit Chilia⁴⁷ la 23 ianuarie 1465⁴⁸, devenită între timp condominium ungaro-muntean⁴⁹. Prin victoria sa, Ștefan reîntregi teritoriul țării. Izbînda a produs consternare și la Poartă⁵⁰. E în afară de orice îndoială că numai în urma căderii Chilieii și a unor pierderi economice serioase s-au putut hotărî cele trei națiuni privilegiate — nobilii unguri, sașii și secuii — să se răscoale în vara anului 1467 împotriva lui Matei Corvin⁵¹ și să facă, la îndemnul lui Ștefan⁵², din Transilvania o țară independentă⁵³.

La auzul acestei noi isprăvi Matei Corvin a pornit în campanie pentru înăbușirea răscoalei și înlocuirea lui Ștefan cel Mare⁵⁴. El apără, pe neaștep-

³⁹ *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrasc, vol. I, ed. M. Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 43.

⁴⁰ Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii”, XVIII, nr. 3 (1965), p. 619—638.

⁴¹ I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 44, 49, 56, 61.

⁴² Relația din Rhodos, *The Itineraries of Wey*, p. 101, cf. *Istoria României*, vol. II, p. 494.

⁴³ Gh. Ghibănescu, *Vlad Țepeș*, în „Arhiva”, an. VIII, Iași (1897), p. 417 și 697.

⁴⁴ Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răsplîndirea poveștilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Romanoslavica”, XIII, București, 1966, 159—167.

⁴⁵ Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 209—210.

⁴⁶ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XVI, p. 59—60.

⁴⁷ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chilieii*, în „Romanoslavica”, III (1958), p. 95.

⁴⁸ I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 49, 62.

⁴⁹ Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii...*, p. 619—638.

⁵⁰ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone*, p. 95 și urm.

⁵¹ Hurmuzaki — N. Densușianu, *Documente*, II₂, p. 172—173.

⁵² Bonfinius, *Rerum Hungaricarum*, Lipsca, 1771, decadis IV, liber I, p. 555.

⁵³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 93—94.

⁵⁴ A. Bonfinius, *op. cit.* p. 55.

tate, la Cluj, unde-l găsim și la 28 septembrie⁵⁵ întovărășit de Petru Aron și de Berindei, supranumit de I. Dlugosz „litvanul”⁵⁶, fostul stolnic moldovean⁵⁷, și readuse la ascultare numaidecît pe rebeli⁵⁸. De aici, instigat mai mult de Berindei⁵⁹, după ce taie capul lui Ioan Groff, voievodul transilvan rebel, apoi al lui Petru Gereb — la Sibiu⁶⁰ — și confiscă moșiile altora la Baraolt⁶¹, ajunse la Brașov⁶², în fruntea unei puternice armate de 40 000 de oameni. Aici au fost trecute într-un adevărat rechizitoriu toate faptele săvârșite de Ștefan cel Mare. Adunate la un loc, I) refuzul de-a se închina Coroanei ungare, II) incursiunea din 1461 în Secuime, III) atacul din iunie 1462 și cucerirea Chilieii în ianuarie 1465, IV) indemnul la nesupunere a celor trei națiuni privilegiate transilvănene din vara anului 1467 și V) adăpostirea răsculaților refugiați, au fost principalele capete de acuzare și în același timp cauze care au determinat trecerea Carpaților, pe versantul lor de răsărit.

DESFĂȘURAREA CAMPANIEI

Situația era gravă pentru voievodul Moldovei, care nu se așteptase ca răscoala transilvănenilor să fie înăbușită așa de ușor. Mai mult decît atît chiar, Ștefan cel Mare nu și-a închipuit că regele va pleca în campanie în contra sa în luna noiembrie, cînd vremea se înăsprise, iar ploile reci de toamnă anunțau o iarnă apropiată. Deși informat, la timp, de iscoadele sale, el n-a putut concentra decît oastea curtenilor, 12. 000 de oameni. Disproporția dintre cele două armate era evidentă și oricine ar fi putut presupune că învingător din această încheștare trebuia să iasă Matei Corvin. Numai Ștefan gîndea altfel deoarece avea alături de el nu numai viteji unul și unul dar și comandanți de elită⁶³.

Va fi scos, desigur, mîna de lucru, necesară la tăierea arborilor seculari și săparea șanțurilor, din rîndul sătenilor, cu ajutorul cărora a făcut iutărături la Oituz, în defileu, la vadul Troțușului, în pădurile de la Valea Rea, înainte de Bacău, la vadul Bistriței de la Bacău și la cel al Moldovei la Roman, pentru a nu-și vlăgui slujitorii. Pregătind rezistența, oriunde terenul era favorabil, dar mai ales în păduri, Ștefan își aștepta adversarul, gata să aplice tactica generalului „cunctator”. Ordinul de plecare spre Moldova a fost dat de Matei Corvin, din Brașov, pe data de 11 noiembrie⁶⁴. Palisadele moldovenești din defileul de la Brețcu la Grozești și de pe cărările din munți au fost luate „prin foc”, iar străjile moldovenești asal-

⁵⁵ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 893.

⁵⁶ I. Minea, *op. cit.*, p. 43.

⁵⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 486—487.

⁵⁸ P. P. Panaitescu, *Știri venețiene asupra luptei de la Baia*, p. 48.

⁵⁹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, p. 188.

⁶⁰ *Ibidem*, II₂; p. 178; Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV₁, p. 64—65.

⁶¹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II₂ p. 177—178.

⁶² Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV₁, p. 65.

⁶³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 123.

⁶⁴ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Buda Pesta, www.dacoromanica.ro

tate și îndepărtate „cu sabia”⁶⁵. După lupte înverșunate duse timp de o săptămână, regele a răzbit la Trotuș abia pe data de 19 noiembrie⁶⁶, unde a rămas să-și odihnească oastea vreme de șapte zile. În urma actelor de vitejie din trecătoarea Oituz a fost iertat de participare la răscoală Mihail Apaffy și repus în drepturile sale, la 22 noiembrie, în Țirgul Trotușului⁶⁷. La 25 noiembrie — după ce orașul a fost prădat și ars — a început marșul spre Bacău, care a avut aceeași soartă ca și Țirgul Trotuș, iar la 29 noiembrie Romanul a fost cucerit din primul asalt.

Orașul cu clădirile din birne ca și cetatea de pe râul Moldova, apărată mai mult de garnizoană decît de întărituri, a adăpostit oastea feudală ungară pînă la 7 decembrie. În acest interval de timp Ștefan cel Mare și-a trimis delegați să trateze pacea, dar condițiile impuse de rege n-au fost acceptate de oamenii săi. Dîndu-și seama că solii moldoveni nu formulează decît „vorbe goale”, Matei Corvin a ordonat ridicarea taberei, nu fără a prăda, și aici, și incendia orașul⁶⁸, dar schimbînd direcția de efort de pe valea Siretului pe acea a Moldovei, spre Baia. Avînd inițiativa în marș și luptă, Matei Corvin, presînd oastea moldovenească și urmărind-o, l-a obligat pe Ștefan cel Mare să lupte la toate vadurile apelor, bătînd în retragere. Replierea pas cu pas în fața puternicei oștiri feudale ungare este recunoscută de însuși voievodul Moldovei, în scrisoarea trimisă prin boierul său credincios Denco Ivașcovi Coroanei polone. „Cu puține zile în urmă — scria el — a venit asupra noastră regele Ungariei Mathias cu mare putere și cu diferite oști înarmate, cu mulți domni și a năvălit prin munți și peste munți sau plaiuri, la Trotuș. Îndată ce am auzit aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu și întemeindu-mă și pe norocul măriei tale, am adunat oștile noastre și le-am ieșit în cale și i-am întîmpinat în apropiere de plaiuri și am luptat cu dinșii în cîmp, la riuri și unde a fost cu puțință, pentru că iubite rege era oaste puternică. Și aceia, îndată ce au intrat în Trotuș, au înaintat în dreptul munților, prădînd țara, nimicînd și arzînd cu cruzime, prefăcînd în cenușă orașele și satele, ucizînd copii și necinstind bisericile și săvîrșind multe nelegiuiri pe care nu se cuvine a le mai spune și nici a le gîndi și pe care nu le-au făptuit în veci nici păgînii, nici turcii, nici tătarii, și au ars Trotușul și Bacăul și Romanul”⁶⁹.

Lapidar și concis Ștefan cel Mare își mărturisește neputința sa de a opri înaintarea puternicului Matiaș. Mica oștire moldovenească, lipsită și de instrumentele de război de care dispunea armata feudală ungară, nu putea angaja o bătălie în cîmp deschis cu sorți de izbîndă. Cum nu putuse măcina pe inamic și forța victoria în defileul Oituzului ca să înscrie o nouă „Posadă” românească, voievodul Moldovei și-a dat seama că trebuie să se retragă, nu fără luptă și hărțuială însă.

Dar, de la Roman, deci după 7 decembrie, norocul armelor i-a suris lui Ștefan cel Mare. Căzînd ploi abundente cu lapoviță și drumul Siretului spre Suceava fiind mocirlos, aflînd că Ștefan cel Mare s-a întărit, probabil,

⁶⁵ A. Bonfinius, *op. cit.* p. 559.

⁶⁶ *Letopisețul anonim*, în I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 16, 49, 62.

⁶⁷ Hurmuzaki—N. Densușianu, *Documente*, vol. II₂, p. 177.

⁶⁸ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 559.

⁶⁹ P. P. Panaitescu, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1934, p. 1—10.

pe înălțimile de la Muncelul din sus de Roman și temîndu-se de capcanele întinse în lunca băhnoasă a răchitelor pletoase, regele — spune Dlugosz — *n-a vrut să primească lupta în locul ales de Ștefan*⁷⁰ și a plecat pe drumul de pe valea Moldovei spre Baia, pe unde putea găsi mai lesne rezerve alimentare pentru oastea sa, și cu scopul de a reinvia vechea capitală a țării locuită în mare parte de sași, de aceeași religie cu el. Prin schimbarea direcției de înaintare regele avea să comită greșeala strategică de căpetenie, care l-a dus spre înfrîngerea din noaptea de 14 spre 15 decembrie. El a oferit voievodului moldovean, fără să-și dea seama, spatele oștirii sale, dîndu-i posibilitatea acestuia să-i cadă pe liniile sale de comunicație și să-i taie retragerea pe drum de care.

Ștefan cel Mare, strateg neîntrecut, a observat cu ochiul său ager greșeala făcută de adversar și l-a luat din urmă. „De la Roman — scrie el polonilor — ei au înaintat mai departe, iar noi după ei, i-am urmărit și am avut luptă cu ei zi și noapte fără încetare pe orice vreme patruzeci de zile întregi. Și iarăși au înaintat spre Neamț și Baia și au ars Neamțul și Țara noastră cea de folos din care ne hrăneam și din care plăteam tribut turcilor și apoi au venit de-a dreptul, pe sub plaiuri, într-un oraș numit Baia și-au început să ridice cetate (*fortalitium*)”⁷¹.

Arzînd toate satele și orașele întîlnite în calea sa, inclusiv tîrgul și ținutul Neamț de pe o distanță de 90 km. lungime, Matei Corvin a ajuns la Baia — după Bonfinius — în trei zile de la plecarea din Roman⁷².

Fosta capitală a țării din secolele XIII și XIV locuită de români ortodocși, de sași și unguri catolici, avea, pentru aceștia din urmă, în centru — *in forum* — și o catedrală catolică zidită de Alexandru cel Bun⁷³. În preajma acesteia se dezvoltase *orașul feudal* cu clădiri din zid de piatră ale marilor comercianți catolici, recunoscut de papa de la Roma ca *civitas*⁷⁴, deoarece avea un episcop catolic. Spre periferie erau cartierele tîrgului în care trăiau negustori mai modești, meseriași și agricultori locuind în case făcute din birne, denumit de Bonfinius⁷⁵ *lignea urbs* sau *orașul de lemn*. În partea de nord-est se afla biserica ortodoxă, tot din lemn, în locul căreia, după bătălie, Ștefan cel Mare a înălțat una din zid, în cinstea marelui mucenic Gheorghe, peste trupurile eroilor moldoveni căzuți în luptă.

Cele 6 000 de case ale localității nefiind suficiente pentru cazarea unei oștiri care depășea cifra de 40 000 de oameni, deoarece ar fi revenit cîte șapte ostași la o locuință, afară de familiile localnicilor, mare parte din oaste a trebuit să-și întindă corturile la ieșirea din oraș, spre nord-est și nord pe drumul spre Fălticeni și Sasca, pentru a păzi tunurile făcînd și tabără de care după modelul husit. Matei Corvin dăduse chiar ordin să se sape șanțuri și să se facă parapete în interiorul palisadelor de lemn care împrejmuiau orașul, pentru că se temea de o năvală a moldovenilor⁷⁶.

⁷⁰ Vezi V. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ion Dlugosz*, Iași, 1926, p. 48.

⁷¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 6.

⁷² A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 559.

⁷³ Alexandru Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, an. II (1909), p. 53—163.

⁷⁴ Du Cange, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitas*, tom. II, p. 343: „*urbs episcopalis cum caeterae castra*”.

⁷⁵ A. Bonfinius, *op. cit.*, 559.

⁷⁶ I. Dlugosz cf. I. Minea, www.dacoromanica.ro

În jurul catedralei catolice se întâlneau drumurile care veneau din celelalte cartiere ale oraşului. Regele a fost cazat într-o clădire de zid din centru, *forum*, din partea de răsărit a oraşului avînd priveliştea spre episcopat. Episcopii, generalii, sutaşii şi comandanţii călărimii au fost cantonaţi în casele din jurul episcopiei, tot în acelaşi *forum*, ca să fie la dispoziţia regelui la orice vreme din zi şi din noapte. Odată stabilită aici, oastea feudală ungară a început să zidească lîngă *forum* dar în spre rîul Moldova — acolo unde astăzi se află ruinele palatului lui Alexandru Cantacuzino Paşcanu⁷⁷ — o, cetate din zid, *fortalitium* în scrisoarea lui Ştefan cel Mare şi *arx* la Bonfinius. În această situaţie se afla oraşul Baia în seara zilei de 14 decembrie 1467, cînd a fost arestat pe un drumeag şi adus în faţa regelui, care se afla la cină, un secui, — *scythulus* — spune Bonfinius. Interogat prin tîlmăci „cine este? de unde vine? şi încotro merge?” acesta a răspuns regelui în limba maghiară că nu are nevoie de interpret, deoarece este ungur din Transilvania. A mărturisit apoi că a venit în Moldova să vadă averile de zestre ale soţiei sale, dar aflînd de pregătirile celor 12 000 de moldoveni, ascunşi prin pădurile din apropiere, de a ataca pe unguri pe neaşteptate şi a-i ucide în prima strajă a nopţii, s-a prezentat, din dragoste de neam, să-şi anunţe conaţionalii, „ca nu cumva printr-o tăcere vinovată să se ajungă la pieirea alor săi”. Cum regelui nu i se păreau vrednice de crezare toate cele spuse de prins, l-a ameninţat cu cele mai mari chinuri, dacă ştirile se vor dovedi false, şi a ordonat închiderea lui. În acelaşi timp, sculîndu-se de la masă, a chemat la ordine pe toţi generalii şi comandanţii călărilor şi le-a povestit primejdia care-i ameninţă. A poruncit apoi tuturor să treacă în taină fiecare la posturile lor, la porţi şi drumuri de intrare în oraşul de lemn. Unităţile de gardă au fost masate toate în cetatea nou construită şi în *forum*, iar escadroanele de cavalerie au ocupat răspîntiile. 200 de veterani încercaţi în războaie şi armaţi greu au fost aduşi să apere casa unde se afla regele, între cele două drumuri care se împreunau în faţa ei, venind unul din sud şi altul din răsărit.

Pregătit astfel de luptă Matei Corvin era în aşteptarea atacului.

STRATEGIA LUI ŞTEFAN CEL MARE APLICATĂ ÎN LUPTA DE LA BAI

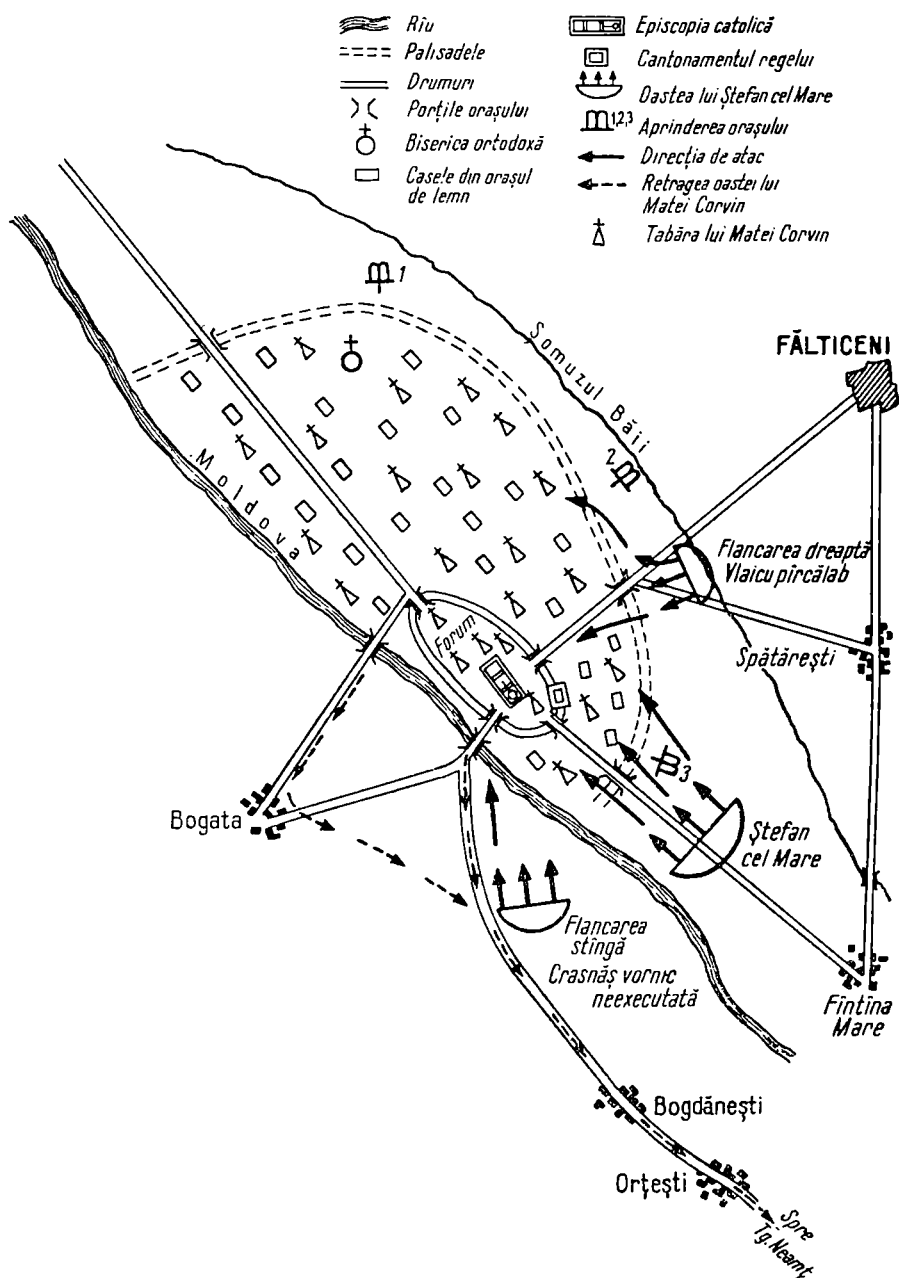
Venind din jos pe aceeaşi vale a Moldovei, Ştefan cel Mare a fost mereu pe urmele lui Matei Corvin, pînă ce acesta a tăbărit în Baia, localitate aşezată între brazi. Iscoadele sale i-au raportat repede intenţia regelui de a fortifica oraşul începînd chiar cu zidirea unei noi cetăţi, în care să lase, probabil, deocamdată pe unul din protejaţii săi. De aceea, pentru a nu-i da răgaz să se întărească, a luat hotărîrea de a angaja aici bătălia decisivă. Aducîndu-şi grosul forţelor sale de pe drumul Siretului, el îşi aşază tabăra la o mie de paşi mai jos de oraş, între Moldova şi Şomuzul Băii, afluentul Moldovei la Ciumuleşti, denumit cîteodată, în documentele vremii, şi Şomuzul Rece, în apropiere de satul Dumbrăviţa al Mănăstirii Neamţ⁷⁸ şi nu între Moldova şi Şomuzul Mare, care trece prin Fălticeni şi se varsă în Siret la Dolhasca pe moşia Dreptatea a mănăstirii Probota⁷⁹, locul proclamării lui Ştefan cel Mare ca domn, cum s-a scris pînă acum.

⁷⁷ Planul satului Baia trimis nouă de preotul Radu Dăscălescu.

⁷⁸ I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 145 (la 1 aprilie 1470).

⁷⁹ *Documente privind istoria României*, sec. XVI, vol. II, p. 53.

ORAȘUL BAIA

La o luptă feudală cavaleriească, în câmp deschis, nu se gîndea nici cum voievodul Moldovei în acele clipe. Și nici nu putea să fie vorba de așa ceva cînd timp de 35 de zile își ferise de la nimicire grosul forțelor sale, ce nu depășea cifra de 12 000 de oameni, luptînd mereu în retragere numai cu slabe străji de acoperire.

Problema fiind acută, se cerea rezolvată fără întîrziere și, oricum, indiferent dacă se respectau ori se încălcau regulile de luptă ale evului mediu. Lupte în pădure mai dăduseră moldovenii cu invadatorii țării lor, în secolul al XIV-lea în Ploninii din Țara Șipenițului și în codrii Crasnei la Lipovăț, la ultima participînd și Ștefan înainte de majorat, dar de o bătălie în localitate printre clădiri nu mai auziseră. Genialul voievod trebuie socotit ca cel dintîi care a inițiat-o în Moldova și nu în apărare, cînd e mult mai ușor de rezistat, într-o perioadă ca aceasta cînd apărarea era superioară atacului, bombardele cu pietre folosite neavînd efectul distrugător al tunurilor cu proiectile de mai tîrziu, ci în atac. Pentru a avea sorți de izbîndă, neputîndu-se bizui numai pe mica sa oștire, el a ales noaptea, ca timp, cînd omul luat prin surprindere se buimăcește, iar ca element de șoc, focul, aruncat de ostași pe casele de lemn și între brazii, prin scurtături rășinoase din același lemn, îmbibate cu păcură, care produc panică și derută în ordinea de bătaie a inamicului. „Gîndind că a sosit timpul — spune I. Dlugosz —, cînd cu oameni puțini să bată pe mulți, lăsînd caii și sarcinile în tabără, numai pedestru și ușor, Ștefan a venit la Baia”⁸⁰. Cercetașii cu străjile sale înaintate s-au apropiat, la adăpostul pădurilor și întinericului, pînă la gardul de nuiele care împrejmuia orașul, cu combustibil și cele necesare pentru o aprindere rapidă a caselor. La un semnal dat o ploaie de așchii rășinoase purtătoare de foc au fost, simultan, aruncate din trei direcții de după acest gard⁸¹, în prima străjă a nopții (orele 9—12). Scoțînd în același timp un chiot uriaș au început o năvală sălbatică din două laturi și pătrunzînd în interiorul orașului au împrăștiat făclii aprinse pretutindeni, încît brazii și casele incendiate produceau atîta lumină de se vedea ca ziua.

„Și noi am venit și-am tăbărit lîngă ei — scrie Ștefan cel Mare — și ne-am așezat la o mie de pași mai jos între două riuri, între Moldova și Șomuz și în amurg spre ziua de 15 decembrie, noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, am poruncit tuturor călăreților noștrii și întregii oștiri să descalece, de la cel mai mic pînă la cel mai mare, și am pornit pe jos și am năvălit asupra lor și-a început (război) bătaia între noi care a durat de cu seară pînă în zori. Și ne-am bătut numai cu brațele”⁸² (piept la piept).

În năvala lor au făcut un măcel îngrozitor, la porțile orașului mai întîi, apoi pe drumuri și la răspîntii. „Se aruncau în luptă — spune Bonfinius — și la asalt așa de aprig încît nimic nu se părea mai dușmănos”⁸³. Dar din păcate, în frontul de atac moldovenesc s-a produs o defecțiune. Deși aprins din trei laturi totuși orașul nu a fost asaltat decît din două părți, de front din răsărit dinspre Dumbrăvița de Ștefan cel Mare și de la nord-

⁸⁰ I. Dlugosz, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 48; V. N. Densușianu, *op. cit.*, p. 173—175.

⁸¹ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 559.

⁸² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 6.

⁸³ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 559.

est dinspre Spătărești, pe flancul drept, probabil, de unchiul săi Stanciul Marele și Vlaicu. Crasnăș marele vornic, singurul care rămăsese cu pîlcul său călare pentru o manevră strategică de izbire din flancul stîng, dinspre satul Bogata, nu și-a făcut datoria. Ba chiar a înlesnit fuga oastei ungare, intrate în panică de la început, lăsîndu-i liberă poarta din sud-vest. *Cronica moldo-germană* scrisă în anul 1502 ne relatează că „Dacă lui Ștefan Vodă i-ar fi fost credincios (Isaia în loc de Crasnăș) marele său vornic și ar fi călărit acolo unde i se poruncise, n-ar fi scăpat teafăr nici picior de ungur. Pentru aceea a trebuit să cadă capul lui și al altora mulți”⁸⁴. Cu toată această trădare, bătălia avea să se sfîrșească în favoarea moldovenilor, celelalte două pîlcuri moldovenești organizate în formă de falangă, în pătrat, au înaintat pedestru, cu multă iscusință, pe cele două drumuri, pe valea Moldovei și dinspre Spătărești, pînă la casa unde se afla regele și au atacat pe veteranii așezați acolo și oastea din forum. Aici s-a dat bătălia cea mai înverșunată, mai crîncenă și mai înspăimîntătoare. În timp ce moldovenii se străduiau să scoată pe unguri din casă pentru a pune mîna pe rege, aceștia din contră, voind să învingă și să-și salveze și viața, opuneau o rezistență îndîrjită. În acest vacarm se auzea numai zăngănit de arme și cît vedeai cu ochii pretutindeni numai foc. Au căzut desigur mulți moldoveni, dar au vărsat sînge, răniți de mai multe ori, mai toate căpeteniile oastei ungare, în frunte cu regele : Mihail Orszag palatinul ungar, Nicolae Csupor străpuns de șapte ori, Ioan Pongratius, Nicolae Banffi rănit și el de mai multe ori, Ștefan Bathory și alți nobili, fiecare luptînd pentru salvarea vieții⁸⁵. Au murit Ioan Daroczy voievodul Transilvaniei și întreaga oaste regală de 4 000 de oameni comandată de el alcătuită de românii din regiunile Rodna, Bistrița și Maramureș. Regele însuși rănit grav, de moarte — scrie Ștefan cel Mare —, de trei ori a fost smuls din vîltoarea luptei acerbe și transportat pe targă. Salvarea lui s-a datorat — după Dlugosz — bunătății unui român căruia Ștefan cel Mare i-a tăiat mai tîrziu capul⁸⁶. Bătălia a durat cu toate acestea întreaga noapte, de cu seara pînă în ziuă, cînd garda regală, care apăra forum-ul cu cetatea nou zidită, a fost nimicită. Spre revărsatul zorilor, orașul Baia — civitas — era în întregime în mîinile moldovenilor, ca și tîrgul cu casele de lemn prefăcute în moloz și cenușă, care ascundeau sub tăciunii lor încă fumegînd corpurile nefericiților locuitori, alături de ale multor ostași unguri. Așa s-a sfîrșit bătălia de la Baia⁸⁷.

RETRAGEREA LUI MATEI CORVIN

Retragerea oștirii feudale ungare nu s-a făcut pe drumul mare, pe care pătrunsese și înaintase, ci pe poteci strîmte prin satele Bogata, Bogdănești, Tîrgu Neamț, de unde prin Pipirig, Poiana Teiului — gura Bistricioarei — pe o distanță de numai 52 de km de la Baia și prin pasul Prisacani — Tulgheș, s-a intrat în Transilvania, fără cai, care și fără niciun tun, ci pedestru. De acolo a coborît spre sud spre Ditrău, apoi la Gheorghieni, și de acolo la Szent-Miklos — Nicolesții de astăzi, de lîngă Miercurea Ciucului unde, la 25 decembrie regele dăruiește satul Lona din comitatul Dobîca

⁸⁴ *Cronica moldo-germană*, în *Cronicele slavo-romane*, p. 29—30.

⁸⁵ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 559.

⁸⁶ I. Dlugosz, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 48; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 173—175.

⁸⁷ I. Minea, *op. cit.*, p. 48.

lui Valentin Theuke de Theuk drept răsplată, pentru că în zilele trecute când avusese, în părțile Moldovei, într-o noapte, o luptă cu Ștefan voievod, atunci acest Valentin s-a bătut cu dușmanii ca un bărbat îndrăzneț. Era în drum spre Brașov, în grabă mare. Avea nevoie de intervenție medicală. După știrile luate de la un negustor raguzan de corespondentul venețian Gerard De Collis al ducelui de Milano, se știe că Matei primise două răni: una de săgeată în spate, alta provocată de lance în braț⁸⁸, răni de care era informat la 9 februarie și Gh. Podiebrad regele Boemiei⁸⁹. Matei Corvin câpătase însă trei răni⁹⁰. O săgeată getică cu trei aripi pătrunsese adânc în spinare și-i provoca mari dureri. Medicii au încercat să i-o scoată dar coada de trestie s-a frânt⁹¹ și fierul s-a înfundat și mai rău în „spina dorsi”. Astfel regele a fost obligat să poarte acest talisman în corpul său timp de patru ani, cu puroiere permanentă, pînă ce organismul său tînăr — avea 27 de ani — însuși l-a eliminat⁹². Crescîndu-i mînia pe măsura durerilor, a poruncit să fie aduși la Brașov toți arestații care luaseră parte la răscoală și se aflaseră în legătură cu Ștefan cel Mare. A fost ucis în chinuri mari Mihail, pretendent muntean (și rudă cu Vlad Țepeș și Ștefan), iar pe Alador și Nicolau românul din Visacna, închiși de magistrați la Cluj, a dispus să fie purtați prin oraș, să li se smulgă bucăți de carne din corp cu cleștele înroșit în foc și în cele din urmă să fie decapitați. Atîta spaimă a produs un asemenea chin îngrozitor, celor care conspiraseră cu Benedict Ruful (Roth), încît au fugit pe ascuns, fără familii, la poloni și moldoveni. Averile lor au fost confiscate și date fiscului⁹³. Pentru a recupera pierderea întregului armament gren, a corturilor și carelor de transport, a aplicat tuturor stărilor ardeleni un impozit de 400 de mii de galbeni și, deși grav rănit, se mai gîndea în acele clipe la o nouă revanșă⁹⁴. Odată cu această măsură a fost ordonată sechestrarea averilor celor care au dezertat din luptă, din înfricoșătoarea noapte de la Baia. „Partea cea mai mare a armatei — scrie Dlugosz — s-a salvat prin fugă”⁹⁵. E suficient să amintim aici cazul celor doi frați Iancaffy, Oswald și Ion. Acestora, deși au murit în bătălie, li s-au confiscat averile fiind numai bănuiți că s-au retras clandestin. A fost nevoie de intervenția fratelui lor, Mihail de Gerend, care a adus martori la 3 ianuarie 1468 în fața regelui pentru moartea lor la Baia⁹⁶. Pe cei credincioși, care au luptat cu vitejie în acea noapte i-a răsplătit cu onoruri și i-a dăruit cu posesiuni.

Din aceeași cetate a Brașovului el ordona, la 31 decembrie 1467, viteazului român bănățean Pavel Chinezul, acum comite de Maramureș, să repună în drepturile sale pe Ambrozius din Dolha, pentru a-i răsplăti faptele de arme săvîrșite în recentul conflict, iertîndu-l și punîndu-l din nou

⁸⁸ P. P. Panaitescu, *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, „Revista istorică”, an. VIII, nr. 1—3 (1922) p. 49: „una de una saela in le spate, l'altra de una lanca, in uno brazo”.

⁸⁹ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914, p. 3—4: „personam vestram hostili tela petitam lethale vulnus exceperisse”.

⁹⁰ P. P. Panaitescu, *Contribuții, scrisoarea lui Ștefan cel Mare*, p. 3.

⁹¹ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1911, p. 31, după Fraknoi.

⁹² A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 560.

⁹³ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 560.

⁹⁴ A. Veress *op. cit.*, p. 3; cf. Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 220.

⁹⁵ I. Dlugosz, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 48; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 173—175.

⁹⁶ A. Veress, *op. cit.*, p. 1—2.

în grația regală, după ce i se confiscase averea, în urma înecării fratelui său Ostaș în Tisa⁹⁷. Pe brașoveni îi scutește de plata vigessimei pentru ajutorul substanțial dat în fosta campanie, în care mulți și-au vărsat și singele pentru apărarea onoarei și siguranței regelui⁹⁸. Întremîndu-se după o odihnă de mai bine de o lună de zile, Matei Corvin a plecat spre Buda. Îl găsim la Debrețin în ziua de 4 februarie 1468, dăruind lui Nicolae Banffy, comite de Pojon (Bratislava), castelul Peleske, pentru credința și curajul cu care a luptat la Baia, în chiar casa regelui, primind mai multe răni mortale pentru salvarea acestuia⁹⁹. De la Esztergom el răsplătea la 23 martie 1468 pe Nicolae Czipor, acum voievod al Transilvaniei și comite al secuilor, care a luptat pentru salvarea regelui și a armatei în aceeași casă din Baia, mai bine ca toți ceilalți, primind acolo 7 răni mortale¹⁰⁰, pentru că în prima Dietă generală a țării să ceară ca să se pună la dispoziția Coroanei ținuturile Făgăraș, Amlaș și Rodna din Transilvania pentru a fi date la voievozii pretendenți la tronurile Țării Românești și Moldovei¹⁰¹. În sfîrșit, mai tîrziu, abia în 17 septembrie 1469, aflînd că omul căruia îi datorează îndeosebi viața este un viteaz român din Maramureș, anume Coroi din Vancești — azi Oncești la 12 km din jos de Sighet — Matei Corvin îl scoate pe acesta de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei și a comiților, vice-comiților și juzilor Comitatului de Maramureș, împreună cu frații și copiii săi, și-i pune sub aceea personală a sa, a palatinului și a judeului curții din Buda¹⁰². Dar campania din Moldova nu s-a terminat odată cu retragerea regelui de la Baia. Au urmat consecințele ei foarte grele.

ȘTEFAN CEL MARE ÎN URMĂRIREA SUCCESULUI

Cronica scrisă la Curtea din Suceava a însemnat pe scurt că în 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit „voia lui Dumnezeu” căci năpădind asupra ungarilor la Baia au omorît „mare mulțime” dintr-înșii și pe însuși Craiul l-a săgetat. Letopisețul de la Putna completează că alții au fost „arși în casele de pe ulițele tîrgului, iar craiul Mateiaș săgetat, cu rușine s-a întors în țara sa pe altă cale mai strîmtă și nepătrunsă”¹⁰³. Cronica moldo-germană, altă variantă a analelor de Curte, adaugă rănirea craiului „cu două săgeți”, trădarea marelui vornic Isaia — în loc de Crasnăș — și că miercuri 16 decembrie Ștefan cel Mare călare, însoțit numai de doi slujitori, pe cînd oastea sa se împrăștiase urmărind răzleții prin potecile munților, a fost fugărit și „a căzut în miinile dușmanului”, adică prins chiar de unguri. Știind însă ungurește i-a înșelat cu vorba și s-a salvat. Oastea sa „a rupt de la ei — adică de la Matei Corvin — mulți oameni, așa încît craiul nu a scos din țară nici un tun”¹⁰⁴.

⁹⁷ I. Mihaly, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 481 (470, 483, 486).

⁹⁸ Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV₁, p. 65.

⁹⁹ A. Veress, *Acta et epistolae...*, vol. I, p. 2; N. Banffy delegat la 1479 împreună cu Pavel Chinezul din Banat la tratative cu muntenii. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 198.¹

¹⁰⁰ A. Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 3—4.

¹⁰¹ Hurmuzaki — N. Densușianu, *Documente* II, p. 179.

¹⁰² I. Bogdan, *Cronicele slavo-române*, p. 16.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 46, n. 62.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 29—30.

E sigur că cei mai mulți din oastea feudală ungară, profitînd de întunericul nopții și al pădurilor care înconjurau Baia pe acele vremuri, și-au părăsit regele, armele, carele, caii, corturile și tunurile și au fugit în goana mare peste Moldova înghețată de ger, căutîndu-și salvarea. Văzînd a doua zi această coloană nesfîrșită de oameni înșirată pe potecile albe de zăpadă, Ștefan a dat ordin pentru urmărirea succesului. Toți vitejii moldoveni, care mai erau în stare să poarte armele, au revenit în tabără, unde își lăsaseră caii, la o mie de pași mai jos de Baia, și încăle-cînd, se împrăștiară îndată, pornind în cete mici după fugarii obosiți și rătăciți prin păduri în potecile înfundate în munți. Așa se explică și rămî-nerea lui Ștefan cu doi aprozi lingă el. E puțin probabil însă că voievodul s-a salvat înșelîndu-și adversarul cu vorba, fără venirea în ajutorul său a unor călăreți moldoveni. Toți alergau acum pentru „dobîndă”. Grigore Ureche ne spune, din tradiția păstrată pînă în vremea sa, că mulți răz-leți au fost vînați de săteni prin zăvoaie¹⁰⁵. Și e foarte posibil că după asemenea pradă au pornit-o chiar și țărani din satele (învecinate de sub munte) arse în înaintare din porunca lui Matei Corvin. Un exemplu îl avem la sătenii din Orăștea care au prins și omorît într-o poiană un episcop din suita regelui¹⁰⁶. Încordarea și eforturile au durat zile la rînd. Numai odată cu scoaterea din țară a adversarului său, Ștefan s-a putut întoarce din nou la locul victoriei sale parțiale. Adoptăm cuvîntul de victorie parțială, deoarece planul făurit de inimosul voievod, inițial, a fost de a obține o victorie totală adică nimicirea sau prinderea întregii oștiri feudale în frunte cu regele, obiectiv strategic care n-a fost atins decît pe sfert, din 40 000 de oameni scăpîndu-i din mîini circa 30 000, cum vom vedea îndată. Realizase însă oprirea înaintării spre Suceava, părăsirea Băii de către Matei Corvin — nu de bună voie ci prin puterea focului și vitejiei moldovenesti — și retragerea acestuia, rînit și în mare grabă, pe cea mai apropiată cale spre Transilvania și teribil de înspăimîntat, de teama de a nu cădea prins. Revenit la Baia, Ștefan cel Mare a ordonat strîngerea și scoaterea de sub dărîmături a celor uciși de sabie, lance ori arși în case. Numărul oștenilor lui Matei Corvin¹⁰⁷ căzuți se ridică la 7000, afară de 3000 ale aceluia care au fost adunați de pe cîmp. Printre morți, era numai Berindei stolnicul. Petru Aron scăpase din nou. La cercetările făcute pe teren și prin mărturii a constatat că oastea feudală adversă a avut o poartă liberă de retragere, aceea dinspre Bogata și Bogdănești, și că pîlcul moldovenesc care trebuia să ocupe și să atace prin ea, după aprinderea orașului, a fost condus de Crasnăș marele vornic. Chemat să răspundă de neexecutarea ordinului pe timp de război, Crasnăș, vornic la 2 octombrie 1467¹⁰⁸ (și nu Isaia care i-a luat locul¹⁰⁹ și i-a urmat sub secure abia la 16 ianuarie 1471 pentru aceeași vină¹¹⁰), a plătit cu capul trădarea sa, împreună cu alți boieri mari, Șandru de la Dorohoi și Lazea Pitic¹¹¹. Prin pedeapsa capitală aplicată și executată imediat și fără

¹⁰⁵ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, București, 1955, ed. P. P. Panaitescu, p. 85.

¹⁰⁶ M. Costăchescu, *Despre un episcop latin omorît în Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1937, p. 4—9.

¹⁰⁷ I. Dlugosz, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 123.

¹⁰⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 126—130.

¹¹⁰ *Cronica moldo-germană în Cronicele slavo-romane*, p. 29—30.

¹¹¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 126—130 (dispar din statul domnesc odată cu Crasnăș).

Maramureș de la Cîrlibaba, în contra „hoților de moldoveni” (moldavensis latrunculi), care obișnuiesc să prade aceste părți în fiecare an ¹²¹.

În adevăr, nu mult după aceasta, în același an 1469, moldovenii, sub comanda lui Filip Pop, spătar al II-lea, persoană necunoscută pînă acum de istorici ¹²², identificată de noi în stăpînul satului Cernica de pe Berheci (din apropiere de Brahășești și Nicorești, ținutul Tecuci, probabil nepot lui Șendrea portarul ¹²³ de Suceava, cumnatul domnului), a pătruns în Transilvania, tot în același an 1469. Deci, după informațiile lui I. Dlugosz ¹²⁴, numai în acest an 1469 s-au făcut două expediții în Transilvania. Întreaga istoriografie românească ¹²⁵ consideră că au fost numai două năvăliri, una în 1468 și alta în 1469, și că ambele s-au produs în ținutul secuilor. I. Ursu identifică chiar pe acel *rivulum* din cronica lui Dlugosz, pînă la care ajunge ultima expediție, cu Oltul la izvorul lui ¹²⁶.

Dar citind în ultimii ani toate documentele maramureșene și transilvănene din secuime, scrise în limba latină, am descoperit, în două din ele, că pîlcul de oaste moldovenesc a urmărit cu totul alt obiectiv decît ținutul secuilor și anume Bistrița, Rodna și Maramureșul; iar acel *rivulum* — riuleț — nu este Oltul, ci un afluent de pe dreapta rîului Tisa, care curge prin apropiere de cetatea Huszt. E foarte probabil că oastea moldovenească comandată de Filip Pop a pătruns prin două coloane, una prin pasul Birgăului și alta prin Cîrlibaba. După întîlnirea lor la izvoarele pîrului Iza, ea a înaintat pe valea acesteia prădînd satele Dragomirești, Cuhea lui Bogdan întemeietorul, Strimtura, Vancești (Oncești), Sighetul, Sarasăul, stînele din munții Sideu și Frumosul ale lui Bartholomen Dragffy, viitorul voievod, dar și cuseru al lui Ștefan cel Mare, Săpînța, orașele Cîmpulungul maramureșan, Visk, Teceu și Huszt și peste Tisa, bătînd pe rînd două oști adverse și devastînd totul în cale s-a înapoiat încărcată de prăzi ¹²⁷. Nu este exclus ca expediția să fi avut loc după 17 septembrie 1469, dată cînd Coroi și frații săi au fost recompensați de rege la Buda pentru fapta lor, în scopul de a-l prinde pe salvatorul regelui. E foarte posibil că la acest „valah”, care l-a salvat pe rege la Baia, se referă Dlugosz, cînd spune că a fost prins și tăiat mai tîrziu de către Ștefan cel Mare ¹²⁸, și nu la Crasnăș, executat imediat după bătălie. Pagubele pricinuite au fost așa de mari, încît, la 2 august 1472, Matei Corvin poruncește lui Ioan Horwat, comite al Maramureșului, și secuilor să scutească locuitorii din orașele Huszt, Sighet, Cîmpulungul maramureșan, Visk și Teceu de toate dările și obligațiile, deoarece au suferit mult de pe urma devastărilor moldovenilor ¹²⁹. Ele nu erau uitate nici peste treizeci de ani. Juzii din Sighet raportează la 14 octombrie 1499 regelui Vladislav al II-lea

¹²¹ Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente*, XV₁, p. 71.

¹²² I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 60 și notă; I. Minea, *op. cit.*, p. 51.

¹²³ Al. I. Gonta, *op. cit.*, p. 199—200.

¹²⁴ I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 445; I. Minea, *op. cit.*, p. 49—50.

¹²⁵ M. Costăchescu, *Arderea tîrgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935, p. 19 în notă.

¹²⁶ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 60 nota 2.

¹²⁷ I. Dlugosz, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 51.

¹²⁸ *Ibidem*; cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 48; în originalul latin e *valah* și nu moldovean cum traduce I. Minea. Traducerea exactă la N. Densușianu, *op. cit.*, p. 173—175.

¹²⁹ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 546—547.

(Matei murise în 1490) că în muntele Sideu, nobilii Lazăr și Ștefan Marele din Vad, cu Ioan Gherhes din Sarasău, avuseseră două stîne, pentru care se judecau la acea dată Ioan comitele de Tarczay cu Bartholomeu Dragffy; că în muntele Frumosul au stînă Ioan Bank și cu alt Ioan Gherhes; că nobilii din Săpînța și cu Ioan Gherhes din Sarasău au mai avut patru stîne și în muntele Mare, dar toate privilegiile fiind arse de foc cînd Ștefan voievodul Moldovei trimisese pe „hoții” (latrunculos) săi să devasteze posesiunile și orașele țării, cereau restituirea munților și eliberarea unor noi privilegii¹³⁰. Cu toate acestea, autorul „Cronicii Dubnicense”, care a scris, probabil, la curtea din Sighet, deși cunoștea foarte bine urmările nefaste ale expediției, laudă totuși pe Ștefan cel Mare socotindu-l „bun apărător al țării sale... gata să moară pentru ai săi” și condamnă politica de agresiune dusă de Matei Corvin față de vecini¹³¹.

Cu această ultimă incursiune se încheie conflictul dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin. Încordarea, care a durat aproape zece ani, a luat sfîrșit prin izbînda deplină a voievodului Moldovei.

ECOUL EUROPAN AL BĂTĂLIEI DE LA BAIĂ.

Vestea înfrîngerii lui Matei Corvin la Baia s-a răspîndit ca fulgerul în toate țările Europei. Cea mai informată Curte a fost fără îndoială aceea de la Buda, prin știrile directe transmise de martorii oculari participanți la bătălie și prin acele acte emise de însuși regele pentru răsplatirea vitejilor ori sancționarea celor retrași clandestin, analizate în cuprins.

A doua curte a fost, bine înțeles, aceea de la Cracovia, căreia Ștefan cel Mare i-a trimis la 1 ianuarie 1468 cunoscuta sa scrisoare, plină de mîndrie, și din care se poate desprinde însuși stilul de a gîndi al marelui erou. Ne-am fi așteptat, desigur, ca regele polon să-și felicite vasalul pentru victoria obținută cu oameni puțini împotriva celor mulți și fără ajutorul nimănui. Se vede, însă, că știrea nu a fost pe placul suzeranului. Singur senatul polon a găsit de cuviință să trimită la Buda o scrisoare cu palide observații, la 16 aprilie 1468, în care protesta împotriva campaniei întreprinse în Moldova la îndemnul lui Berindei¹³². Nimic despre celălalt pretendent, pe care l-ar fi dorit mai degrabă pe scaunul țării în locul viteazului voievod. Mai mult decît atît, regele gelos i-a cerut lui Ștefan să se prezinte cît se poate de curînd pentru a depune jurămîntul de vasal¹³³ cu intenția de a-l lua captiv, amențindu-l că altfel, îl va declara dușman¹³⁴. Dar Ștefan nu s-a prezentat, fiind anunțat, în taină, de un sfetnic al Coroanei de soarta care i se pregătește. Regele George Podiebrad al Boemiei cunoștea și el sfîrșitul rușinos al campaniei lui Matei, dar își exprima bucuria, într-o scrisoare din 9 februarie 1469, de a-l fi

¹³⁰ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 628—629.

¹³¹ I. Lupaș, *Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”, V (1928—1930), p. 347.

¹³² Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*, vol. II₂, p. 188—189.

¹³³ I. Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 300.

¹³⁴ I. Długosz, *cf. I. Minea*, www.dacoromanica.ro

văzut salvat de toate rănilor primite¹³⁵, în luptă. La fel a fost pus la curent viitorul împărat romano-german Maximilian, cu care Ștefan cel Mare a intrat în relații de prietenie mai târziu și i-a susținut în 1490 candidatura la tronul Ungariei¹³⁶.

Ducele de Milano era înștiințat de corespondentul său venețian Gerard de Collis că Matei nu era numai înfrânt ci și rănit de o lance în braț și de o săgeată în spate. Dogele Veneției aflase știrea de la negustorii raguzani, iar la Raguza solii unguri se străduiau să prezinte înfrângerea lui Matei Corvin ca o victorie¹³⁷.

Papa de la Roma, Sixt al IV-lea, fusese informat de Paul Ogni-ben, care, venind de la Uzun-Hassan șahul Persiei, primise date amănunțite chiar de la Suceava¹³⁸. Dar singurul care s-a tulburat a fost Mahomed al II-lea, care, la primirea știrii, a plecat din Sofia îndată spre Nicopole¹³⁹, pentru a lua măsuri de apărare. Memorabila victorie din 14 spre 15 decembrie 1467 de la Baia a ridicat prestigiul militar al Moldovei la rangul de putere sud-est europeană, iar numele lui Ștefan cel Mare a intrat în circuitul european. Cronicarii străini, dar în special Dlugosz, introduc de acum înainte în analele lor toate evenimentele legate de istoria Moldovei¹⁴⁰. Ecoul victoriei și numele țării pătrunsese chiar în apus și se păstra viu încă la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cunoscutul geograf Sebastian Münzer scria la 1540 că în Moldova sînt mulți oșteni gata oricînd de luptă, iar țara nu poate fi cucerită „ein onüberwindlichland” și dă ca exemplu această epopee întîmplată cu Matei Corvin, de unde regele s-a întors singur, obosit și rănit în ținutul secuilor, după ce toți ostașii săi au fost răpuși de sabie¹⁴¹.

Privită în perspectiva celor 500 de ani de la desfășurarea ei, lupta de la Baia constituie un moment deosebit în istoria luptelor desfășurate de poporul nostru pentru apărarea independenței. Modul în care a condus tactic și strategic campania din anul 1467 ne relevă calitățile excepționale ale conducătorului de oști de care a dat dovadă Ștefan cel Mare.

¹³⁵ A. Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 3.

¹³⁶ A. Veress, *op. cit.*, p. 42—43; I. Minea în „Cercetări istorice”, an V—VII (1929—1931) Iași, 1932, p. 354—355.

¹³⁷ P. P. Panaitescu, *Știri venețiene...*, p. 48—50.

¹³⁸ N. Iorga, *Studii asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 131 nota 1.

¹³⁹ I. Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 318—319.

¹⁴⁰ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, „Studii și cercetări științifice”, Istorie, an XI, fasc. II (1960), p. 199—226 și N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 7—112.

¹⁴¹ Sebastian Münzer, *Cosmographie oder Beschreibung aller Länder Herrschaffen...*, Basel, 1588, p. 1038—1039; cf. www.dacoromanica.ro.

GEOGRAFIA CA MIJLOC DE CUNOAȘTERE ÎN ISTORIE

DE

I. DONAT

I. Două metode de documentare în istorie. Prelucrarea cantitativă a informației. — II. Analiza teritorială a fenomenelor istorice. Dubla folosire a hărții. Necesitatea orientării geografice curente. — III. Probleme geografice ale istoriei noastre: a) vatra străromânilor; b) aspectele geografice ale stăpînirii pămîntului; c) geografia proceselor economice; d) zonele rurale unde s-a scris mai întîi românește; e) geografia luptei de clasă.

I

Epoca noastră este, pentru toate științele, o vreme de înnoire a metodelor de cercetare. Necesitatea acestei înnoiri este impusă de acumularea informației și a ideilor noi, de posibilitățile uimitoare ale tehnicii contemporane, care pătrunde din ce în ce mai adînc în domeniul activității intelectuale și de concepțiile despre lume și viață, care animă pe cercetători. Istoria nu face excepție de la această regulă — și de aceea discuțiile în jurul metodei noastre de cercetare sînt binevenite.

Se consideră de obicei că după fixarea temei ce urmează a fi elaborată, activitatea istoricului trebuie să treacă prin două faze mai importante: una de strîngere a materialului informativ, iar cealaltă de interpretare a acestui material. „După opera de muncă — observa Nicolae Iorga — vine opera de inteligență”¹. Această ultimă fază va acumula operația critică, de triere și cîntărire a informației, și comunicarea în scris a faptelor constatate, adică ceea ce același istoric numea „opera de artă și de talent”².

La prima vedere s-ar părea că putem fi de acord cu această concepție, care cuprinde mult adevăr despre munca noastră. Cel puțin operația de strîngere a materialului pare a nu ridica probleme, deoarece este

¹ *Cum se scrie istoria?* în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 55.

² *Ibidem*.

o activitate precumpănitor tehnică, a cărei valoare este determinată — pe lângă orientarea bibliografică și de arhivă, pe care o posedă istoricul — numai de priceperea lui în organizarea metodică a operației și de hărnicia și puterea sa de muncă. Totuși lucrurile nu stau așa, deoarece documentarea poate fi făcută, ea însăși, în două chipuri esențial diferite, care vor condiționa apoi posibilitățile de folosire a materialului strîns.

a) În primul caz, cercetătorul este preocupat să descopere un număr cît mai mare de *informații caracteristice*, care să merite a intra în textul ce urmează să fie pregătit. Uneori cercetătorul poate lăsa chiar de o parte ceea ce se dovedește, în cursul lucrului, a fi tipic, adică izvoarele ce se repetă și cuprind numai aspecte considerate de el ca bine cunoscute și despre care nu s-ar mai putea spune nimic nou. Culegerea, în continuare, a acestora, îi poate apărea ca inutilă, deoarece ele tot nu vor fi reținute în descriere; căci, așa cum iarăși observa N. Iorga, atunci cînd se face trierea informației, „se fixează un rang între izvoare”, iar „cele nesemnificative se elimină”³.

b) În cea de a doua soluție posibilă, strîngerea materialului documentar se face după alt criteriu. Cercetătorul pornește de la *totalitatea izvoarelor cunoscute*, din care extrage toate datele referitoare la tema cercetată, indiferent dacă ele cuprind informații considerate noi, sau numai aspecte tipice⁴. Aceasta nu înseamnă că izvorul caracteristic va fi neglijat, că nu i se va da locul convenit în expunere; ci despoierea integrală a materialului informativ este făcută pentru ca, între faza de documentare și cea de elaborare a operei istorice, să se poată introduce o fază nouă, de prelucrare a informației.

Deosebirea între aceste două modalități este plină de consecințe. Dacă prima își află în chip firesc aplicarea, și rămîne singura posibilă, atunci cînd descriem, de pildă, viața unui personaj, sau mersul unei bătălii, ea este în cea mai mare parte insuficientă și lasă posibilitatea unor grave erori în toate cazurile în care este vorba de cercetarea societății, de fenomenele de masă, adică de partea cea mai importantă a cunoașterii istorice. Reconstituirile făcute cu ajutorul „izvoarelor caracteristice” și al „exemplurilor edificatoare” apropie mult opera istorică, întocmită astfel, de cea cu caracter propriu-zis literar; căci, de exemplu, romancierul procedează aproximativ în același chip atunci cînd, întemeiat pe o observație atentă și pe o documentare în multe cazuri întinsă și metodică, își scrie opera. Deosebirea dintre el și istoricul primei metode stă mai ales în faptul că literatul creează în planul ficțiunii, pe cînd istoricul încearcă să descrie stările și faptele trecutului așa cum s-au desfășurat în realitate, adică se străduiește, în mod deliberat, să se apropie cît mai mult de adevăr.

Față de primul procedeu de documentare, rămas multă vreme unic, culegerea integrală a informației oferă istoricului posibilitatea ca, prin mijlocirea analizelor cantitative, să ajungă a cunoaște în plus stări și procese istorice care n-ar putea fi descoperite prin documentarea nesistematizată. Analizele cantitative reprezintă, cu alte cuvinte, mijlocul

³ *Ibidem*.

⁴ Pentru nevoia strîngerii integrale a materialului documentar vezi V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, Edit. politică. www.dacoromanica.ro

tehnic de a pune ordine în întregi domenii de cunoaștere autentică, dar care în documente ni se prezintă haotic. Cu ajutorul acestor analize putem stabili ponderea reală a unui mare număr de fenomene istorice, raportul dintre ele, evoluția în timp și distribuția lor teritorială. Fără a știrbi nimic din posibilitatea aprecierii istorice — a cîntării faptelor —, analizele cantitative reprezintă dimensiuni noi ale cercetării, care dau perspectivă și adîncime judecăților noastre. În documentarea istoricului, rezultatele concrete ale acestor activități, de felul tabelului statistic sau al cartogramei, pot juca rolul unor surse autonome de informație, care duc uneori, ele înșile, la revizuri importante.

Osteneala suplimentară, adesea apreciabilă, pe care istoricul și-o ia atunci cînd face asemenea analize, depărtează lucrarea sa de istoria înțeleasă ca gen literar și, în aceeași măsură, apropie cercetarea istorică de științele exacte; căci, cine prelucrează astfel un material documentar, nu cunoaște aprioric rezultatul la care va ajunge, ceea ce înseamnă că în realitate el face o experiență, care poate tot așa de bine să confirme sau să infirme ipoteza cu care a lucrat. Pare sigur că, în viitor, operațiile de acest fel vor trece din ce în ce mai mult în seama mașinii și vor ajunge să fie privite ca obligatorii.

Fără îndoială că analiza cantitativă nu reprezintă „cheia de aur” care rezolvă toate problemele noastre, căci asemenea „chei” nu se întîlnesc nicăieri în știință. Eficacitatea mijloacelor de acest fel, ce ne pot folosi spre a face un pas mai departe în găsirea adevărului, este limitată la anumite domenii ale cercetării și depinde, în cea mai mare măsură, de valoarea izvoarelor pe care se sprijină. Pe de altă parte procedeul nu este posibil decît atunci cînd avem la dispoziție o cantitate relativ mare de date, căci în operațiile statistice trebuie să se țină seama totdeauna de cunoscuta lege a numerelor mari.

II

Una dintre modalitățile de prelucrare cantitativă a informației cuprinse în documente, despre care am vorbit, se referă la *repartiția teritorială a fenomenelor de masă*. Stările și procesele istorice n-au avut numai existență în timp, ci au deținut și o poziție, adesea caracteristică și diferențiată, în spațiu. Unii factori istorici, unele elemente componente ale categoriilor sociale, anumite instituții, ritmul unor procese economice etc. s-au deosebit, în trecut, de la o regiune la alta a unei țări, așa cum se petrec lucrurile și astăzi. În chipul cel mai firesc, dimensiunea spațială a acestor fenomene trebuie să formeze, la rîndul său, obiect de studiu, căci numai astfel cercetarea istorică poate fi considerată completă. Cu toate că obligația aceasta este evidentă, au fost epoci cînd, în activitatea lor de analiză și sistematizare, istoricii au ocolit cu desăvîrșire posibilitatea de a considera faptele și altfel decît cronologic. Procedeul este încă destul de larg răspîndit.

Analiza teritorială a informației istorice se face cu ajutorul hărții — mijloc tehnic prin care putem cunoaște forma particulară a masei fenomenului cercetat. Prin soluții grafice, dezvoltate în geografie și în statistică, se pot urmări atît răspîndirea și densitatea fenomenelor la un moment dat, cît și dinamica proceselor istorice în aspectul său geografic. Cu ajutorul unor schelete de hărți speciale — cum ar fi, de exemplu,

harta unor micro-raioane, sau a trupurilor de moșie sătești — putem proceda chiar la reconstituiri de amănunt.

În numeroase cazuri, numai după ce harta unui fenomen istoric a fost desenată, se ivesc în mintea cercetătorului întrebări privind, de pildă, originea sau natura fenomenului respectiv. Uneori concluziile provizorii, la care se ajunge astfel, pot fi controlate prin cartografierea altor fenomene istorice, înrudite sau opuse celui studiat: verificăm, cu alte cuvinte, o hartă prin altă hartă. Pe de altă parte, datorită coincidențelor de teritoriu, seriile de hărți ne ajută să descoperim raporturi între fenomene adesea foarte diferite, care aparțin nu numai istoriei, ci și altor științe sociale. Harta devine astfel un instrument comun pentru mai multe domenii de cercetare învecinate, formînd o trăsătură de unire între aceste domenii, ai căror reprezentanți pot face, cu ajutorul său, schimburi utile de cunoștințe și idei. Constatarea privește îndeosebi pe arheologi, lingviști și etnografi; iar folosul multilateral, pe care cercetătorul îl poate avea de la aplicarea acestei metode, o impune astăzi din ce în ce mai mult⁵.

Dar, ca toate mijloacele de acest fel, harta trebuie folosită critic. Fără privegherea necesară, ea poate deveni ușor prilej de eroare⁶. Limitarea sa cea mai gravă se datorește lacunelor materialului documentar cartografiat și imposibilității noastre, într-unele cazuri, de a-l aprecia corect. De aceea, înainte de a fi raportate la hartă, datele extrase din izvoare trebuie examinate minuțios, identificate și localizate. Valoarea documentară a hărților pe care le construim depinde direct de aceste operații.

În poziția examinată pînă aci, harta este instrument de analiză, în primul rînd statistică, a materialului informativ. Istoricul o mai poate utiliza însă și pe altă cale, mult mai lesnicioasă pentru el, deoarece de data aceasta nu se țintește la descoperirea unor fapte noi. Anume, ne putem folosi de hartă *spre a comunica* cititorului unele informații pe care le deținem și care, prin natura lor, pot fi înțelese cu mai multă ușurință cînd se văd desenate, decît dacă sînt descrise prin cuvinte. Însuși Dimitrie Cantemir observase că „mapa — adică harta — alta nu iaste, fără numai istorie în șiruri însemnată, care decît istoria în slove spusă, mai chiar — adică mai clar — și mai aieva arată părțile locului și ținuturile țării”⁷. Obiceiul de a cuprinde, în lucrările istorice, hărți privitoare la frontiere, împărțiri administrative, drumuri, localități etc. este astăzi frecvent, însă în trecut au existat și istorici dintre cei mai reprezentativi care n-au folosit acest mijloc de comunicare a informației în operele lor.

Dar istoricul nu împrumută de la geograf numai harta. Pentru a ne putea orienta înăuntrul datelor cuprinse în documente, adică pentru a cunoaște *unde* s-au petrecut faptele relatate în acele documente, noi avem nevoie în permanență — chiar atunci cînd nu procedăm la prelucrări — de informații geografice. După cum am mai spus, lungă vreme istoricii n-au fost preocupați de acest aspect al cercetării, mulțumindu-se să situeze numai în timp faptele pe care le discutau. Deprinderea de a omite lămurirea geografică începea chiar din momentul editării documentelor. Deși se recunoștea teoretic că editorul are datoria să rezolve

⁵ Între ultimele discuții vezi mai ales Charles Higounet, *La Géohistoire*, în *L'Histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 83–88.

⁶ Harta a fost folosită, în numeroase cazuri, și ca mijloc de mistificare.

⁷ *Hronicul vechimei a Romano-moldo-vlahilor*, București 1901, p. 473.

toate problemele pe care le ridică textul editat, au existat numeroase colecții de documente în care localitățile au rămas neidentificate. Procedarea — prin care se ocolea de fapt o operație lungă și dificilă — se putea justifica eventual prin opinia, destul de răspîndită, că istoricul „mare” nu trebuie să se ocupe de aceste aspecte „microistorice”, care ar fi numai domeniul celor ce întocmesc monografiile de sate. Lipsa de temei a acestui punct de vedere nu mai este necesar a fi dovedită, deoarece este evident că editorul, care procedează așa, întoarce arheografia la un stadiu pe care trebuie să-l socotim de mult depășit. Aci vom sublinia doar, încă o dată, că fără identificarea localităților ce apar în documentele de arhivă, este imposibil să se pășească la analizele pe care le-am menționat mai înainte. Dacă astăzi putem întocmi hărți de răspîndire și cartograme de frecvență pentru anumite perioade și părți ale țării, lucrul se datorește îndeosebi activității de indexare și de localizare a toponimiei istorice, care s-a desfășurat în ultimul deceniu, mai ales în Institutul de istorie N. Iorga. Este însă de la sine înțeles că rezultatele acestei activități tehnico-științifice, limitate la primele două-trei secole de istorie documentară, nu pot acoperi decît o foarte mică parte din nevoile noastre de informație geografică, deoarece ele ne ajută să ne orientăm numai în materialul ce le stă la bază, și, în plus, localizările stabilite nu au precizia pe care numai cercetările de teren le-ar fi putut-o adăuga. Informația geografică, necesară multiplelor operații cu documentele efectuate de istoric, nu va putea fi asigurată decît printr-un dicționar întemeiat pe date culese deopotrivă de pe teren, din materialul tipărit și din arhive. Lipsa unei asemenea lucrări, în locul căreia sîntem obligați să folosim încă dicționare întocmite în secolul trecut, este resimțită viu de istorici, ca și de cercetătorii altor științe sociale. Întocmirea acestui dicționar — de toponimie, de geografie și de istorie legată de localități — este o îndatorire științifică pe care generația noastră va trebui să o ia asupra-și cu precădere, nu numai pentru că lipsa unei asemenea lucrări frînează progresul cunoștințelor în numeroase domenii, ci în primul rînd fiindcă toponimia existentă astăzi pe teren (din care o parte n-a fost culeasă încă), se află într-un proces de modificare și, într-o anumită măsură, de dispariție. Faptul se datorește mai ales schimbărilor adînci din viața satului nostru, care aduc cu ele modificări ale peisajului geografic și, în consecință, ale terminologiei topice. Este în afară de orice îndoială că operația de culegere de pe teren, a numelor de locuri, astăzi încă posibilă cu rezultate bune, nu se va mai putea face mîine în aceleași condiții⁸.

⁸ Nevoia de a înlocui *Marele Dicționar Geografic* printr-o lucrare completă și întocmită exigent a apărut încă de multă vreme. În numele revistei „Arhivele Olteniei”, am propus să se întocmească o asemenea lucrare (arătînd cum socoteam atunci că poate fi făcută), în 1934: *Pentru un nou dicționar geografic*, în „Arhivele Olteniei”, an. XIII, 1934, p. 257—266 și 471—499. Vezi și răspunsurile date de: S. Mehedinți, I. Simionescu, Iorgu Iordan, C. Brătescu, Ion Cănea, Raul Călinescu, Tache Papahagi, St. Pașca etc., cum și amănunțita cercetare a problemelor ridicate de dicționar, a lui Aurelian Sacerdoțeanu, ibidem, an. XIV, 1935, p. 360—382. Unele lucrări pregătitoare s-au dat apoi în aceeași revistă, an. XVI, 1937, p. 433—445. În 1946, T. Capidan a dezbătut problema într-un alt context (*Dicționarul toponimic al României*, în „An. Ac. Rom”, tom. XX, Mem. Sect. ist., nr. 14). În ultimile decenii, ideea unui dicționar toponimic al României a fost prezentă în toată vasta operă de valorificare a toponimiei românești, a acad. Iorgu Iordan. În vara acestui an s-a înființat, în cadrul Institutului de lingvistică al Academiei, un sector de onomastică, în al cărui plan de perspectivă figurează *Dicționarul toponimic român*.

III

O discuție ca aceasta, asupra unor laturi mai puțin cunoscute ale metodei istorice, nu și-ar putea ajunge scopul decât dacă va avea un caracter militant, adică dacă vom examina acum cel puțin o parte din cazurile concrete în care poate să opereze necesitatea și voința noastră de înnoire.

Problemele istorice, în rezolvarea cărora orientarea geografică joacă un rol pozitiv, deoarece ne ajută să lărgim cadrul observării și să apreciem faptele printr-un raționament mai riguros, sînt destul de numeroase. Ele privesc aproape toate epocile, începînd cu cea mai obscură și mai mult discutată, a originii poporului român; căci precizarea ariei în care s-a născut acest popor este, propriu vorbind, o problemă de geografie istorică. Iată cum se pune această problemă în ce privește spațiul dintre Carpați și Dunăre, care prin poziția sa geografică are o situație deosebită în discuția continuității.

După aproape o mie de ani de la retragerea lui Aurelian, cele dintii cristalizări de stat românești de la sud de Carpați au apărut, documentar, în 1247, sub munții Olteniei și la Argeș. În aceeași regiune înaltă, de munte și de dealuri împădurite, se va naște, cîteva decenii după aceea, Țara Românească sau „Muntenia”, care s-a dezvoltat evident din voievodatele existente aici în epoca anterioară. Această zonă a cuprins maxima demografică a țării, primele ei capitale și cele dintii mănăstiri, pe care s-a sprijinit organizația religioasă a noului stat. Conform tradiției istorice, numai după oarecare trecere de timp Țara Românească „s-a tins pre sub Podgorie”⁹, peste cîmpia de la sud și sud-est.

Pentru cine judecă lucrurile geografic, prezența românilor, *ca masă principală, capabilă să creeze state*, în depresiunea și pe muncelele dintre Baia de Aramă și Cîmpulung — adică în fața munților în care dacii își avuseseră, la rîndul lor, centrul statului, principalele cetăți și capitala — este o dovadă de continuitate; căci dacă locuitorii Daciei romane s-ar fi retras în Moesia la 271, este puțin probabil că urmașii lor, înapoiati peste un mileniu în Oltenia și Muntenia de astăzi, și-ar fi creat voievodatele chiar lingă munții locuiți cîndva de strămoșii lor. *În cazul înapoierii din Balcani, organizația de stat românească s-ar fi dezvoltat mai degrabă de la Dunăre către Carpați, nu din munți către fluviu*¹⁰.

Aceste prime constatări, despre regiunea unde a apărut mai întîi viața de stat la românii de la sudul Carpaților, pot fi adîncite prin cartografierea unui număr relativ mare de fenomene, luate din domenii diferite, care ne descopăr aci o zonă unitară, legată pe de o parte de Hațeg, Deva și latura vecină a Banatului, dar deosebită, pe de altă parte, de Cîmpia Română. Aspecte regionale caracteristice oglindesc uneori uni-

⁹ *Istoria Țării Românești*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, p. 2.

¹⁰ Această idee a apărut, pentru prima dată, în *Congresul orientaliștilor* ținut la Viena în 1886, cînd istoricul Alfred Ludwig, obiectînd lui Hunfalvy, a observat că „dacă românii ar fi venit din Bulgaria, atunci capitalele lor cele mai vechi ar fi fost aproape de Dunăre, pe cînd istoria ni le arată din contră la nord, în Carpați și pogorirea de acolo urmează cu mult mai tîrziu” (*Ches-tiunea continuității românilor în Dacia*, cronică în „Convorbiri literare”, XX, 1886, p. 704).

tatea acestei zone (o acopăr, adică, în întregime), pe cînd în alte cazuri ele ne ajută să-i deslușim doar una dintre laturi, cum se întîmplă cu anumite fenomene demografice, etnografice și toponimice din cîmpie, care se opresc la marginea acestei zone. Mi se pare sigur că, atunci cînd vom avea, strîns într-un atlas, hărțile tuturor fenomenelor care caracterizează fie zona despre care vorbim, fie cîmpia de la sud și sud-est, problema originii poporului român și a continuității sale în Dacia va putea fi reluată de istorici cu argumente și observații noi. Cercetarea multilaterală a acestei probleme este unul dintre cele mai bune exemple de investigare istorică, pe care o putem realiza cu ajutorul hărții.

Dar punctul de vedere exprimat mai înainte, potrivit căruia populația, care a creat organizațiile de stat de la mijlocul secolului al XIII-lea și Țara Românească începătoare, a fost originară chiar din ținutul unde au apărut acele organizații politice, este contrazis de o teorie recentă, asupra căreia cred necesar să ne oprim. După această teorie, care se întemeiază pe bogatele rezultate ale arheologiei medievale obținute în ultimii ani în șes, străromânii nu se găseau, prin secolele IX—XI, în zona unde urmașii lor au trecut, curînd după aceea, la viața de stat, ci în Cîmpia Română¹¹.

Despre zona în care, după această teorie, elementul daco-roman — considerat totuși autohton la nordul Dunării — s-ar fi adăpostit în timpul migrațiilor, se pot face următoarele constatări:

1. Pe hărți ea apare ca un golf înaintat al mării stepe de la nordul Mării Negre. Flora și fauna sa amintesc, în multe privințe, pe cele existente în această stepă, de unde au înaintat către apus. Cîmpia de la Dunărea de Jos este astfel, în cuprinsul fostei Țări Românești, zona care a primit cele mai multe influențe biogeografice din răsărit.

2. Această zonă păstrează marea majoritate a numelor topice de origine vechi-turcică, din întregul spațiu aflat între Carpați și Dunăre, ceea ce însemnează că aci a fost regiunea de trecere și de popas a triburilor de la care păstrăm nume ca: *Bărăgan*, *Burnaz*, *Teleorman* și hidronimia cu sufixul *-ui*, care denumește aproape numai gîrle și bălți de cîmpie¹².

3. Existența, în secolele IX—XIII, a triburilor turcice de la care ne-au rămas aceste nume, este atestată în Cîmpia Română și la vadurile Dunării de izvoare istorice care nu pot fi puse la îndoială și care ni-i arată pe pecenegi, uzi și cumani luptînd aici, între ei sau cu armatele bizantine. La începutul secolului al XIII-lea, în părțile de răsărit ale zonei, pe Milcov, se înființează un episcopat catolic pentru cumani, fapt care arată că la „Milcovia” era centrul politic al cumanilor creștini de la Dunărea de Jos.

4. În 1247, cînd în părțile muntoase de la apus existau voievodatele românilor, prezentate textual ca mai vechi decît această dată¹³, regiunea

¹¹ I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), p. 383 și urm.

¹² Ion Conea și Ion Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie péchéneque-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 139 și urm.

¹³ „... pămîntul cnezatului voievodului Litovoi, pe care îl lăsăm românilor așa cum l-au stăpînit aceștia și pînă acum”; „... țara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelor, așa cum au stăpînit-o și pînă acum”, *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, (1247—1500), București, 1964, p. 100.

se chema „Cumania”¹⁴, ceea ce evoca de asemenea o situație mai veche decât epoca pretențiilor ungurești, marcate prin aducerea cavalerilor ioaniți la Severin.

5. În sfârșit, zona se învecina (sau poate coincidea chiar, în oarecare măsură), cu „Părțile tătarăști” din titlul lui Mircea cel Bătrîn, căci aceste „părți” apar în titlul domnului *între teritoriile adause la Țara Românească*¹⁵.

Este evident că, în secolele migrațiilor, această zonă a trebuit să fie regiunea cea mai primejdută din tot spațiul aflat între Carpați și Dunăre. Dacă străromânii s-ar fi născut într-adevăr acolo, ar însemna că protopărinții lor, în loc să se retragă din fața primejdiei reprezentate de valurile migrațiilor, ar fi ieșit, dimpotrivă, înaintea acestei primejdii — ceea ce este pur și simplu de neconceput.

Teoria presupune două răsturnări demografice greu de înțeles. Prima ar urma să explice de ce străromânii au ajuns, ca masă principală, să locuiască în cîmpia de la răsărit, cu toate că, pe de-o parte, cei dinții dintre strămoșii lor, dacii (pe care izvoarele clasice îi arată ca pe o populație de munteni¹⁶), au fost mai puțin numeroși în cîmpie, decât în zona despre care am vorbit, unde era centrul puterii lor — și cu toate că, pe de altă parte, romanii n-au colonizat nici ei șesul de la răsărit de limesul alutan, unde n-aveau decât capete de pod pe malul Dunării și o rețea de puncte întărite.

În al doilea rînd, tot printr-o profundă modificare în repartitia populației ar urma să se explice faptul semnalat mai înainte, că primele organizații de stat, de la sud de Carpați, n-au fost create la șes, unde se pretinde că s-a născut poporul român, ci sub munte, unde arheologia etnogenezei îi neagă existența. *Cu alte cuvinte ar urma să admitem că statele începătoare de la Tîrgu Jiu, Argeș și Cîmpulung au fost create de o populație românească venită recent din cîmpie.*

Aci trebuie adăugată observația că presupusa vatră străromânească din cîmpie — pe care am fi obligați s-o considerăm bine populată în epoca de pînă la înființarea Țării Românești — a avut, după aceea, o populație mult mai rară decât zonele de piemont de la sudul Carpaților, cum atestă numeroase informații istorice din secolele XIV—XIX. Astfel, cu excepția salbei de sate vechi și importante din lunca Dunării, cea mai mare parte a cîmpiei a cuprins, în toată această perioadă, sate puține și neașezate, din care majoritatea au și dispărut; pe cînd în dealuri așezările au fost comparativ mai mari, de cîteva ori mai dese și au dispărut numai în mod excepțional¹⁷. Pînă și în Oltenia, unde populația era mai deasă decât la răsărit de Olt, Radu Paisie putea să spună despre „siliștea de peste Jiu, ce se numește *Strîmbele*, cu toate cozile, și siliștea *Băileștilor* cu toate siliștele, și *Dumbrava* și *Piscul Năsipului*”, că acest întins domeniu din

¹⁴ „...Cumania, de la rîul Olt și munții Transilvaniei, ... în afară de țara lui Seneslau”, *ibidem*, p. 9.

¹⁵ „...stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți și cele tătarăști”, *ibidem*, p. 67.

¹⁶ „...cîmpiile și șesurile sînt stăpînite de sarmații iazigi, iar munții și pădurile de dacii” (Pliniu cel Bătrîn, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 403); „Dacii trăiesc nedespărțiți de munți. De acolo... obișnuiau să coboare și să pustiască... ori de cîte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile” (Florus, *ibidem*, p. 525).

¹⁷ Ion Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, IX, 1956, p. 75—79.

actualul raion Băilești era „din pustie, loc domnesc” (sau, în alt document : „...locuri domnești încă din zilele răposatului și bătrînului Mircea voievod”)¹⁸. În legătură cu un alt sat, din aceeași cîmpie, *Urîții* (fost lingă Negoiu, r. Băilești), se va arăta mai tîrziu că tot Radu Paisie a dăruit clucerului Radu din Golești o ocină, pe care „atunci nu era sat”, iar boierul a făcut sat cu vecini cumpărați¹⁹, adică aduși din altă parte. Cît despre Bărăgan, iată un document, încă inedit, care descrie stările de acolo în legătură cu un sat dispărut, aflat la mijlocul drumului dintre Urziceni și Dunăre, adînc înăuntrul Țării Românești : la 23 octombrie 1628, Alexandru Iliș voievod scutește „de toate mîncăturile și muncile și slujbele, cîte sînt peste an”, satul *Cetățelele* din jud. Ialomița (lingă Grivița, r. Slobozia), care a fost robit de tătari în zilele lui Alexandru Coconul, „de a rămas . . . pustiu, fără oameni, nimic, afară numai de ocina pustie”. După aceea stăpînul satului, Enache fost mare postelnic, a făcut acolo „cișle ce se zic coșeri, ca să fie pentru dobitoace”, aducînd oameni străini „pentru căutarea vitelor”. Domnul motivează scutirea (la care adaugă favoarea ca birul să fie plătit cu rupta) atît prin faptul că satul a fost pustiit de tătari, cît și fiindcă „este la cîmpie, în pustietate, și acolo aproape nu sînt alte sate, și . . . se țin și oameni răi, hoți și tilhari pe drumuri în acel loc”. Satul va avea îndatorirea „să fie de paza țării în acea parte”²⁰. Este evident că situația generală a Bărăganului, pe care o descrie documentul, este mult mai veche decît data acestui act.

Deosebirea adîncă, dintre cîmpie și zona înaltă, a fost subliniată adesea și de călătorii străini. Găsinđ la *Vărăști*, pe Sabar, într-un ținut „supus la spaime”, un palat, zidit de altfel în vremea de mare stabilitate a lui Matei Basarab, Paul de Alep face următorul comentariu : „Eu nu aș fi zidit un astfel de edificiu în vreo altă parte decît în părțile mănăstirii Cozia, printre acei munți retrași, unde te găsești în cea mai mare siguranță”²¹. Același autor arată ce reprezentau în vremea sa munții pentru locuitorii Țării Românești. La sfîrșitul domniei lui Constantin Șerban, turcii și tătarii pătrund în țară spre a-l înlocui cu Mihnea Radu. Cînd invazia apare ca iminentă, domnul din scaun „trimite imediat călărași sau curieri să dea de știre în toată țara ca poporul să-și părăsească locuințele și să se retragă la munte din fața tătarilor . . . Deci . . . moșiile și satele fură părăsite de nenorociții locuitori pe un ger aspru și pe o zăpadă adîncă . . .”²². Paul de Alep adaugă apoi că boierii și negustorii se refugiau mai ales în munții dintre Cîmpulung și Cozia, — fapt în legătură cu care aflăm un amănunt deosebit de semnificativ : „. . . Cea mai mare parte dintre locuitorii din împrejurimile Cîmpulungului, Argeșului și mănăstirii Cozia — remarcă el — sînt oameni care se îndeletnicesc cu transportarea de lucruri în care și căruțe. Cînd vreun zvon dă semnal de fugă, ei imediat vin în capitală și, încărcînd lucrurile în care, le duc și le depun în locuri sigure, cunoscute numai lor. Cu acești căruțași, negustorii sînt toți bine cunoscuți”²³.

¹⁸ Documente privind ist. Rom., B. Țara Românească, veac XVI, vol. II, p. 186 și 198.

¹⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 64.

²⁰ D.R.H., B. Țara Românească, vol. XXII, doc. 168 (sub tipar). Vezi și reînălțarea așezămîntului de scutire, din 11 ianuarie 1630, *ibidem*, vol. XXIII, sub dată (volum manuscris).

²¹ Em. Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române*, București, 1900, p. 211—212.

²² *Ibidem*, p. 221.

²³ Se deplînge prețul exagerat pe care îl iau căruțași, *ibidem*, p. 224.

În sfârșit, într-o notă marginală, arhidiaconul Paul pune în gura unui mare vornic, căruia îi vorbise despre castelele fortificate din Siria, următoarea afirmație : „În loc de castele și fortărețe, noi posedăm acești munți și aceste păduri, împotriva cărora nici un inamic nu poate birui”²⁴.

Nesiguranța din cîmpie și fuga la munte în fața invaziilor, despre care pomenesc de atîtea ori și cronicarii noștri, explică existența zonelor cu sate părăsite, care apar pe hărțile la scară mare, din secolul următor²⁵. În aceeași privință, generalul Bauer notează în memoriile sale, tipărite în 1778, că a găsit munții mai bine populați decît cîmpiile, deși sînt mai puțin roditori²⁶.

Aceste informații, care pot fi ușor înmulțite, arată că nu numai vasta cîmpie din răsăritul Țării Românești, pe care Odobescu a descris-o ca pe un nesfîrșit spațiu de vînațoare, iar Hasdeu a numit-o — nepotrivit de altfel din punct de vedere al proprietății termenilor — „un deșert”, „o Sahară”, dar și părți întinse ale șesului de la apus, pînă adînc în Oltenia, au fost, în ultimele cinci-șase veacuri, zone de relativă depresiune demografică. Cred că este imposibil să se găsească temeiuri istorice pentru concluzia că, înainte de apariția organizațiilor statale din munți, în perioadele marilor invazii, aceasta regiune ar fi avut altă situație. De altfel, întreaga schemă a evoluției demografice, pe care am fi obligați s-o acceptăm — adică, pentru Cîmpia română : regiune slab populată în vremea dacilor și a romanilor, dar bine populată în timpul invaziilor, și în sfârșit din nou slab populată după înființarea Țării Românești ; iar pentru plat-formele și depresiunile de la nord-vest : zonă de populație deasă în epoca veche, dar rău sau chiar deloc populată de străromâni, redevenind însă, îndată după aceea, aria cu cea mai deasă populație a Țării Românești — este o schemă vădit excentrică.

După cum se vede, dacă încercăm a încadra, cu date istorice, teoria după care masa principală a străromânilor s-ar fi găsit în cîmpia dunăreană, această teorie ne apare ca inacceptabilă. Imaginea pe care ne-o putem crea atunci cînd pornim de la totalitatea informației istorice, despre geografia medievală a spațiului dintre Carpați și Dunăre, este alta. Trebuie presupus mai întîi că zona de maximă demografică a acestui spațiu a rămas totdeauna, de la daci pînă la românii voievodatelor din sec. al XIII-lea, ca și mai tirziu, în aceleași regiuni înalte de dealuri acoperite cu păduri, acesta fiind de fapt cel dintîi element de continuitate. Autohtonii acestor părți mai ferite au suferit relativ mai puține amestecuri și influențe de cît cei din cîmpie, iar moștenirile substratului au fost și sînt la ei mai numeroase. În secolele X—XIII, depărtarea de centrele de popas ale triburilor turcice în migrație le-a îngăduit să-și creeze, în regiunile lor de relief accidentat și de păduri, care nu se potriveau cu felul de viață al nomazilor, cristalizări statale despre care putem presupune că își păstrau organizația internă chiar atunci cînd recunoșteau stăpînirea tribu-

²⁴ Vornicul adaugă : „De altfel, dacă am fi avut castele pe teritoriul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele”, *ibidem*, p. 234.

²⁵ Vezi harta căpit. Fr. Schwantz din 1719, foile 3 și 4, Cabinetul de hărți al Acad. Republicii Socialiste România, D XXVI, 5 și harta Marelui Stat Major austriac din 1790, foaia 63 etc., *ibidem*, H—D XXVII, 6.

²⁶ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778, p. 20.

rilor din cîmpie, avînd față de aceste triburi obligații similare celor pe care le-au avut voievozii români din 1247 față de coroana ungară. În cursul timpului, dealurile au jucat rolul unor rezervoare de populație, ale căror revărsări către cîmpie — petrecute desigur cu numeroase reveniri — pot fi urmărite încă pe teren²⁷.

În fața acestor vetre românești străvechi, din zona colinelor, șesul prezenta o anumită compartimentare, fizică și economică, de care trebuie să ținem seama atunci cînd facem istoria Cîmpiei Române. La mijloc, ca o barieră păduroasă, se afla marele codru al cărui centru a fost județul Vlașca — în vechile sale hotare dinainte de epoca Regulamentului organic, cînd își avea capitala la Găești. Acest codru, plin de gîrle și bălți, care spre Dunăre se oprea la marginea Burnazului, *reprezenta în multe privințe o continuare a zonei de la miazănoapte*. Populația de aci era, în vremea din care ne-au rămas mărturii scrise, mult mai deasă decît în toate zonele de stepă și antestepă din vecinătate. Aci a fost o „țară românească”, cum o arată numele, botezată probabil așa de slavii care s-au adăpostit într-însa în secolele VI—VII, cînd îi menționează *Strategiconul* cunoscut sub numele împăratului bizantin Mauriciu; dar această „Vlașcă” din cîmpie, care datorită poziției sale a încurcat uneori pe istorici, *nu trebuie privită nici ca singura, nici ca cea mai importantă zonă românească dintre Carpați și Dunăre*. Ea a fost doar cea mai întinsă dintre concentrările de sate românești de la șes, pe care le ocoleau drumurile și sălașele populațiilor în migrație. La răsăritul ei, dincolo de Olt, tot într-o arie de vechi codru, cîmpul înalt al *Romanaților* cuprindea o altă concentrare mai mică, de același fel, care se alege neașteptat de limpede pe diferite hărți privind realități medievale, ca de pildă pe harta răspîndirii moșnenilor²⁸. Socotesc că N. Iorga avea dreptate în ultima sa lucrare, cînd, părăsindu-și o teorie mai veche, arăta că în numirea *Rumânați* (adică, *Romanați*) urmează să vedem pe româniiocoliți de slavi și de cumani²⁹.

În comparație cu „țara românească” din dealuri, aceste zone de concentrare a românilor din cîmpie, care ilustrează oarecum constatarea geografului francez Vidal de la Blache că pămîntul s-a populat „în pete”³⁰, au cuprins numai o parte relativ mică din masa străromânilor aflată la sud de lanțul Carpaților; dar chiar așa, aceste zone au fost mult mai bine populate decît cîmpia deschisă, în care, ca în Bărăgan, am văzut că au existat, pînă către vremea noastră, mari spații nelocuite. În jurul acestor goluri: la marginea colinelor, de-a lungul unor rîuri, în unele zone de antestepă și mai cu seamă în lunca Dunării, constatăm însă documentar sate mari, cu populație statornică, pe cînd în restul Cîmpiei Române așezările omenesti au fost rare, mici și neașezate. De aceea, considerată în total, Cîmpia Română a contrastat puternic, din acest punct de vedere, cu „Muntenia” de la nord-vest, și chiar cu regiunea Subcarpaților Buzăului.

²⁷ H. H. Stahl și Ion Donat, *Etnografie și istorie*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom. 11 (1966), p. 7—8.

²⁸ Vezi Ion Donat, *loc. cit.*, harta nr. 5 și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devămașe românești*, vol. I, hărțile nr. 18 și 19.

²⁹ N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, „An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist.”, seria III, tom. XXIII, mem. 14, București, 1940.

³⁰ P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris 1922, p. 33.

În perioada contemporană cristalizării statelor din Oltenia de sus și de la Argeș (pe care, fără îndoială, trebuie să le considerăm mai vechi decât atestarea lor documentară), peste populația străromânească din Cîmpia Română s-au așternut ultimele valuri ale migrațiilor. Triburile turcice, constatate aici în secolele IX—XIII, ne apar ca o populație care, datorită chiar caracterului său pastoral și nomad, ce presupunea spații vaste pentru un număr relativ mic de oameni, forma o pătură subțire și discontinuă. Ca pretutindeni, aceste triburi au fost interesate de la început să stabilească legături de simbioză cu populația autohtonă agricolă; iar mai târziu, în măsura în care s-au și teritorializat aici, ele au preluat de la băștinași limba, felul de viață și elementele lor de cultură, topindu-se etnicește cu desăvîrșire.

Aceasta este imaginea aproximativă pe care socotesc că istoricul o poate propune, pe baza întregului context al informației, cercetătorilor culturii materiale, arheologilor și etnografilor. O parte dintre acești cercetători au și primit-o ca ipoteză de lucru. A fost posibil totuși să se formuleze teoria care răstoarnă imaginea de mai sus. Să cercetăm acum în ce chip s-a ajuns la această teorie.

Cultura descoperită în Cîmpia Română este fără îndoială o realitate, dar ea nu arată că grosul populației aborigene, din spațiul despre care vorbim, locuia acolo; ci concluziile la care au dus săpăturile de pînă acum se datoresc, după părerea mea, cel puțin într-o anumită măsură, unui factor artificial — și anume chipului cum au fost alese punctele unde s-au deschis șantiere arheologice. S-a proiectat lumină, prin săpături numeroase și sistematice, numai asupra cîmpiei, pe cînd restul, inclusiv regiunea cea mai istoric românească, a rămas în cea mai mare parte în umbră. Dacă s-ar fi procedat invers, imaginea pe care o dau aceste săpături s-ar fi schimbat măcar în parte.

Planificarea adoptată se datorește unor cauze care pot fi identificate la rîndul lor. Deoarece la începutul mării campanii de săpături din vremea noastră nu s-a făcut mai întîi o periegheză metodică, pentru întreaga țară — care putea aduce surprize —, atenția arheologilor s-a îndreptat slobodă către acea regiune unde urmele de suprafață aveau cea mai mare frecvență și făgăduiau astfel descoperirea unor inventare bogate. Dar asemenea urme, reprezentînd de obicei vetrele unor sate părăsite, *se găsesc în mare număr numai la cîmpie*, adică acolo unde am văzut că și documentele arată un procent, incomparabil mai ridicat decât în zona colinară, de sate dispărute.

Este necesar să constatăm aci că urmele istoriei frămîntate a Cîmpiei Române au atras nu numai pe arheologii zilelor noastre, ci și pe predecesorii lor din sec. al XIX-lea, care au săpat, cu precădere, în aceeași regiune³¹. Dar toate acestea însemnează că cercetările arheologice, din spațiul

³¹ În epoca Regulamentului organic, cînd cercetările pentru găsirea comorilor aveau un caracter legal, în acleași părți au săpat (în prezența cite unui slujbaş al Vorniciei) și căutătorii de comori. Harta ce am întocmit pentru cele peste șase sute de puncte cercetate în Țara Românească între 1834 și 1860, arată că marea majoritate a șantiierelor arheologice de azi se găsesc în localități unde atunci s-au căutat comori. Dosarele anuale, păstrate la Arhivele Statului București, Vornicia din năuntru, cuprind unele indicații ce ar trebui valorificate, așa cum s-a făcut recent pentru Moldova.

la care ne referim, s-au desfășurat, de peste un secol, într-o zonă caracterizată prin fenomene provocate de războaie și nesiguranță, și că aceste cercetări au ocolit, aproape cu totul, regiunile ferite, unde elementul băștinaș, avînd condiții de mai mare stabilitate, a putut să dăinuiască, să prospere și, ca o consecință, să se organizeze mai de timpuriu din punct de vedere politic. Activitatea de pînă acum, din acest domeniu, a arheologilor noștri din secolele XIX și XX, ne-a făcut să cunoaștem, cu alte cuvinte, aproape numai satul ars și părăsit, nu pe cel care trăiește pînă astăzi, fără să fi trecut prin asemenea calamități, pe același loc unde a fost creat odinioară.

Este evident că această situație nu ne favorizează deloc în discuția, care s-a aprins din nou, privitoare la originea poporului român; căci constatările arheologice, făcute unilateral, în cîmpie, pot fi folosite ca să întărească imaginea unei populații românești care ar fi trăit în forme scăzute de viață și ar fi avut legături slabe cu pămîntul său, deși în realitate aceste constatări nu se pot raporta la masa principală a străromânilor, ci numai, într-o anumită măsură, la pătura populației autohtone care a trăit sub marile revărsări ale migrațiilor. Iată de ce, după cum s-a constatat recent cu toată autoritatea, „este necesară intensificarea cercetărilor arheologice și în regiunile subcarpatice, acolo unde izvoarele documentare semnaleză cele dintîi cristalizări de state”³². Nevoia aceasta este resimțită și de etnografi, deoarece în aceste zone, unde cultura actuală prezintă formele cele mai arhaice, se va putea găsi mai ușor „veriga de legătură” dintre materialele etnografice și cele de care acestea se leagă direct, ale arheologiei medievale.

Desigur că sub munte și în zona dealurilor pe arheolog îl așteaptă greutăți de care nu s-a lovit în cîmpie și care vin din repartitia populației, din geografia satului, din caracterul locuinței etc. Aci populația a fost totdeauna mai deasă, iar satele erau în trecut risipite sau resirate, nu de caracter adunat, ca în cîmpie. De aceea, cu unele excepții, în locul „siliștilor de sate” găsim adevărate „siliști de case”, greu de urmărit prin săpături. În afară de aceasta, în regiunile înalte locuința caracteristică a fost totdeauna cea de suprafață — în special casa de lemn —, care lasă urme puține, nu bordeiul pe care îl găsim îngropat în pămînt. Apoi legătura organică, fără hiat și salturi, dintre cultura materială a trecutului îndepărtat și cea de astăzi, creează greutăți mai mari decît în cîmpie, în identificarea și datarea inventarelor arheologice. Toate acestea fac pe mulți cercetători să-și pună întrebarea dacă viața care s-a desfășurat odinioară aici va putea fi cunoscută cu ajutorul săpăturilor, sau dacă nu cumva, în cazul de față, punem arheologiei întrebări la care ea nu poate să răspundă. Problema este de cea mai mare importanță pentru consecințele sale; căci dacă în acele regiuni vechea activitate omenească nu a putut lăsa urme materiale, atunci lipsa acestor urme nu dovedește, în nici un caz, că străromânii nu au locuit, de pildă, în depresiunile și pe dealurile Țării Românești, sau în Munții Apuseni. Întrebarea și-ar putea găsi răspunsul corespunzător dacă s-ar săpa în așezările cu vechime dovedită prin documente scrise și s-ar constata că arheologii nu pot găsi acolo probe materiale, care să ateste că așezarea respectivă are cel puțin vechimea stabilită prin documente.

³² Andrei Oțetea, *Marxismul și cercelarea istorică*, în „Lupta de clasă”, nr. 1, 1965, p. 55.
 Vezi și *Teorie și metodă în științele sociale*, București, Edit. politică, 1965, p. 79.

Dar zona subcarpatică și deluroasă a Olteniei și Munteniei este desigur prea întinsă ca să ne temem că ea nu păstrează nici un fel de urme protoromânești. Dacă, pentru motivele arătate, urmele „satului viu” vor fi greu de găsit în cele mai multe cazuri, vom găsi cel puțin urmele „satului mort”, în câte un vechi cimitir părăsit. Apoi este greu de crezut că arheologul nu va descoperi, de pildă la Cîmpulung, nici o urmă mai veche de anul 1300, când apare prima oară documentar acest oraș, sau la Curtea de Argeș nimic anterior anului 1330, când este menționată cetatea lui Basarab³³. În vechile capitale nu este suficient să ne preocupe numai temelile unor monumente sau necropolele domnești. În primul rînd este necesar să încercăm a răspunde cît de vechi sînt așezările cercetate și care a fost viața lor înainte de epoca primelor mențiuni documentare. Același lucru va trebui încercat în toate orașele vechi, în principalele sate care apar în documentele secolelor XIV și XV, în punctele unde s-au exploatat metale și piatră, în marile regiuni de podgorie și în zona de contact dintre dealuri și cîmpie. Cred că pentru alegerea punctelor unde urmează să se sape, arheologii ar trebui să țină seama de datele istoriei, cum și de unele indicații ale etnografiei și toponimiei.

Trec acum la altă problemă majoră a istoriei noastre, la a cărei rezolvare poate contribui analiza geografică: cea privitoare la stăpînirea pămîntului în Țara Românească și Moldova. Începută de Dimitrie Cantemir cu două secole și jumătate în urmă, discuția legată de această problemă nu s-a terminat, într-unele privințe, nici pînă astăzi. În miezul ei se găsește întrebarea dacă, la origine, pămîntul era numai al țăranilor, care au fost aserviți, în cea mai mare parte, abia mai tîrziu, de reprezentanții clasei feudale, sau dacă, de la început, posesorii pămîntului au fost exclusiv boierii. Potrivit primei teze, moșnenii și răzeșii din epoca contemporană ne apar ca urmași ai vechilor obști țărănești libere, care au putut rezista silei feudale; pe cînd după cea de a doua teză, ei nu sînt altceva decît boieri sărăciți, care au ajuns să-și muncească singuri pămîntul.

Să examinăm în ce chip prelucrarea informației cu ajutorul hărții poate contribui la lămurirea acestei controverse.

Documentele noastre interne, din vremea mai veche, sînt în majoritate covîrșitoare acte care privesc stăpînirea pămîntului. Totalul lor, pentru Țara Românească și Moldova, se cifrează, numai pentru secolele XIV—XVII, la cîteva zeci de mii. Dintre ele, pentru dobîndirea concluziilor cuprinse în monografiile problemei despre care vorbim au fost folosite doar un număr relativ mic de asemenea documente³⁴. Și în acest caz, ceea ce s-a

³³ În legătură cu Argeșul, așezare la care cred că se referă informația din *Cronica pictată de la Viena*, atrag atenția asupra următorului fapt care, indiferent de chipul cum poate fi explicat și de valoarea ce ar putea să aibe, merită să fie cunoscut și controlat: în unele hărți medievale, în care se reproduc date moștenite de la cartografia clasică, *Argedava* e figurată în locul *Argeșului*. Vezi de ex. harta lui Ortelius, 1595, în *Atlasul Dimăncescu*, foia 72, la Cabinetul de hărți al Acad. Republicii Socialiste România.

³⁴ Cei patru autori vechi, care au întocmit principalele studii monografice despre stăpînirea pămîntului în Țara Românească: N. Bălcescu, N. Iorga, Const. Giurescu și I. C. Filitti, plus Radu Rosetti, care în studiul său despre Moldova a cuprins multe analogii muntene, au folosit împreună un număr total de 855 documente interne (afară de urbarii). Numărul acesta a fost stabilit printr-o operație de identificare, pe cît posibil mai exactă, a fiecărui document utilizat în text sau indicat în note. Documentele folosite sînt: 3 din sec. XIV, 63 din XV, 203 din XVI, 517 din XVII, 58 din XVIII și 11 din secolul XIX (Ion Donat, *Cercetări statistice privitoare la stăpînirea pămîntului în Țara Românească*, în manuscris).

urmărit a fost punerea în lumină a textelor socotite caracteristice, care puteau sprijini una sau alta dintre teze.

Procedeuul „izvorului semnificativ” a apărut ca firesc acestor cercetători, care n-au fost preocupați de aprecierea cantitativă a fenomenelor studiate, deși acestea erau, prin natura lor, fenomene de masă. În țară fuseseră în trecut sate libere și sate ale diferitelor categorii de stăpîni, dar nici unul dintre autorii marilor monografii ale „chestiunii țărănești” n-au încercat să stabilească numărul fiecărei categorii de sate, proporția dintre ele la diferite epoci, sau chipul cum se repartizau pe teren. Pentru primele veacuri, din care ne-au rămas documente, asemenea operații ar fi presupus culegerea întregului material existent și prelucrări prealabile în vederea identificării și localizării satelor; dar din secolul al XVIII-lea și mai ales de la începutul secolului al XIX-lea se păstrau o seamă de izvoare proprii tocmai analizelor cantitative: documentele statistice, în care se puteau găsi, pentru țara întreagă și la aceleași date, informații despre chipul cum era stăpînit fiecare sat. Dacă acest material ar fi fost pus la contribuție și prelucrat potrivit naturii sale specifice, *mi se pare în afară de orice îndoielă că lunga discuție, în legătură cu stăpînirea pămîntului, ar fi avut cu totul alt curs*; căci teoreticienii problemei ar fi trebuit mai întîi să țină seama de două fapte, care au fost dovedite concret de abia în timpul din urmă, și anume: 1. că în ultimii două sute cincizeci de ani țărănimea liberă a reprezentat un fenomen de masă, nu unul excepțional — și 2. că marea majoritate a satelor moșnenești, pe care le constatăm din documente, se concentrează în anumite arii teritoriale⁵. Provincia cu cele mai multe sate libere, Oltenia, avea pe la începutul secolului al XVIII-lea aproape 50 % asemenea sate, concentrate mai ales în jumătatea de nord, dar după un secol procentul lor scăzuse cu vreo zece sutimi. Harta marilor sloiuri de moșii moșnenești din această perioadă dezvăluie o situație care este greu de explicat prin teoria „boierească” a originii moșnenilor și răzeșilor. Decăderea, în cursul timpului, a unor familii boierești este un fapt petrecut pretutindeni în cele două Principate, nu numai în anumite regiuni ale lor, care și-ar fi schimbat astfel aspectul social. „Țărănirea” boierilor nu putea fi un proces istoric de masă cu caracter regional. Pe de altă parte, țărănimea liberă nu s-a putut naște din clasa boierească, ci boierii, mai ales cei mici, „de țară”, s-au ridicat din obște. Este datoria noastră să stabilim ponderea acestor treceri și punctele unde s-au petrecut, ceea ce nu se poate face decît cercetînd istoria socială a tuturor satelor, pe întreaga perioadă pentru care avem documente.

În ce privește marele domeniu feudal, prelucrarea informației cu ajutorul hărții descoperă mai întîi un fapt nou, care ne rămîne ascuns atunci cînd luăm, din documente, datele așa cum le găsim acolo, *fără a le prelucra*. Această constatare este că satele, pe care le posedau boierii și mănăstirile mari, prezentau la rîndul lor unele concentrări regionale. Situația a făcut posibil regimul imunităților feudale, care nu s-ar fi putut aplica în cazul unor stăpîni care ar fi avut sate, sau fragmente de sate, risipite la mari depărtări. Trebuie observat însă că fărîmițarea feudală prezintă la noi alt caracter decît în Apus, unde marile domenii s-au organizat în provincii autonome, conduse de seniori laici sau eclesiastici. Domeniile noastre

⁵⁵ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor depălmase românești*, vol. I, p. 44—45.

feudale, chiar atunci cînd aveau, ca în cazul Craioveștilor, o neobișnuită importanță funciară, n-au coincis niciodată cu vreo unitate administrativă a țării. Pe de altă parte, constatăm că moșiile marilor boieri români nu formau chiar domenii unitare, ci acestea erau fragmentate fie prin moșii ale altor boieri, de obicei rude, sau ale unor mănăstiri, fie prin sate sau enclave moșnenești. Prima situație se datorește mai ales regimului nostru succesoral, care îngăduia permanenta divizare a domeniului prin moștenire, cum și daniilor către mănăstiri.

Constatarea de mai sus trebuie pusă alături de alta, după care boierimea fruntașă era, cel puțin în secolele XIV—XVI, o categorie socială relativ închisă și puțin numeroasă, dar adînc divizată prin luptele pentru putere. Domeniul acestei boierimi mari, considerat la un loc, ca și întregul domeniu senioral (boieresc și mănăstiresc) avea în Țara Românească o repartitie teritorială caracteristică³⁶. Harta ne dă și în această privință sugestii și deschide calea unor noi cercetări.

Am spus mai înainte că procesele economice pot fi cercetate, la rîndul lor, cu ajutorul hărții. Iată un exemplu :

În actele noastre interne, privitoare la stăpînirea pămîntului, se cuprind numeroase cazuri de mutații de proprietate, în special de vînzări. Această informație poate fi prelucrată mai întîi cronologic, spre a se stabili : desfășurarea globală a fenomenului într-o epocă dată, perioadele în care au fost vîndute proporțional mai multe sate întregi, sau dimpotrivă, mai multe părți de sat și delnițe ; perioadele în care atît vînzătorul, cît și cumpărătorul, erau reprezentanți ai aceleiași clase (vînzări între boieri și vînzări între țărani liberi), ca și perioadele în care vînzătorii erau într-o proporție mai mare țărani (adică epocile de mare criză țărănească). *Dar lîngă analiza cronologică se mai poate face încă una, geografică, spre a stabili în ce măsură acest proces istoric a avut intensități diferite de la o regiune a țării la alta.*

Mă voi opri și la un exemplu de prelucrare geografică, luat din domeniul culturii. Începînd din secolul al XVII-lea, actele particulare, scrise românește în Țara Românească și Moldova (zapise, diate, foi de zestre etc.), se înmulțesc suficient spre a face posibilă prelucrarea lor statistică. Acest material de formulare rutinară, a cărui poziție în documentarea istoricului este astăzi cu totul periferică, poate fi adus în circuitul informației noastre curente în primul rînd prin prelucrările menționate mai înainte, referitoare la mutațiile de proprietate ; dar același material, analizat cronologic și geografic, *ne va arăta cînd și unde s-a scris mai mult românește*. În sate, actele de care vorbim sînt, în majoritatea cazurilor, scrise de cărturari locali (oameni de biserică sau mărunți logofeți de sat, pe care îi putem cunoaște, în mare număr, nominal), și deoarece ele se referă aproape numai la vînzări, danii etc. de mici Petece de pămînt, se înțelege că satele în care au fost scrise erau, într-o măsură covîrșitoare, cele locuite de țărani liberi, căci țărani lipsiți de moșie nu puteau face tranzacții funciare. Aceste acte au fost întocmite românește, folosirea limbii române în scris fiind impusă

³⁶ Ion Donat, *Cercetări statistice privitoare la stăpînirea pămîntului în Țara Românească*, în ms.

micilor proprietari de pământ *de nevoile practice, nu de vreo influență din afară*. Îmi pare de aceea sigur că zonele geografice, unde se va dovedi, prin prelucrarea acestor izvoare, că s-a scris românește în mediul nostru rural, vor coincide cu cele ale țăranimii libere.

Ultimul exemplu de prelucrare geografică, asupra căruia mă voi opri acum, stă în legătură cu revoltele țărești din secolul al XIX-lea și al XX-lea. Ipoteza de lucru, de la care putem porni în această privință, este următoarea :

Revoltele țărești au fost urmarea relațiilor de producție existente în perioada respectivă. Până la 1864, cele două categorii de țărani — moșnenii sau răzeșii pe de o parte, clăcașii pe de alta — au avut, în ce privește lupta de clasă, situații diferite ; căci cei din prima categorie au luptat, veacuri în șir, să păstreze ceea ce moșteniseră — moșia și libertatea — împotriva tentativelor de a fi deposeați și îngenuncheați, pe cînd cealaltă categorie, clăcașii, care ajunseseră să reprezinte în secolul al XIX-lea trei pătrimi din țăranime, luptau să cîștige condiții mai bune de muncă și în cele din urmă să se libereze de clacă și să capete pământ. Împroprietărirea din 1864 a stins aceste revendicări, dar numai pentru o generație — și de aceea lupta a reînceput, culminînd cu mișcările din 1888 și cu marea izbucnire din 1907.

Ceea ce ne interesează pentru problema noastră este faptul — astăzi dovedit, după cum s-a văzut —, că masele celor două categorii de țărani se găseau, în această vreme, în regiuni geografice deosebite. *De aici rezultă că și lupta de clasă a țăranimii a trebuit să prezinte unele aspecte regionale*. Prelucrarea geografică a informației de care dispunem va putea scoate la lumină aceste aspecte regionale, iar în cîteva cazuri va arăta în plus că au existat, în acest răstimp, zone de revoltă endemică, create de factori istorici anumiți, pe care îi vom identifica mai ușor în urma unor asemenea prelucrări.

Exemplele precedente arată varietatea problemelor ce pot fi cercetate prin raportarea la hartă a datelor cuprinse în materialul documentar. Procedeuul ne apare, din aceste exemple, ca unul din mijloacele tehnice cu ajutorul căruia putem înțelege mai bine informația cu care lucrăm. Interpretarea celor constatate, *cîntărirea* lor, este sarcina ulterioară a istoricului.

Această metodă de cercetare ne încarcă, fără îndoială, cu obligații noi, dar ne și răsplătește cu lămuriri și sugestii pe care nu le-am putea dobîndi altfel.

PLANURILE REVOLUȚIONARE ALE ETERIȘTILOR DIN BUCUREȘTI ȘI COLABORAREA LOR CU TUDOR VLADIMIRESCU¹

DE

NESTOR CAMARIANO

Noile condiții economice de la începutul secolului al XIX-lea și starea de descompunere a Imperiului otoman au încurajat mult popoarele asuprite din Peninsula Balcanică să se gândească mai serios la scuturarea jugului asupritor, la libertate și independență.

Ca și alte popoare — sîrb, român, bulgar — poporul grec ducea o viață foarte grea și a căutat de mai multe ori, prin răscoale, să-și recapete libertatea și independența. Privirile grecilor au început să fie îndreptate spre Răsărit, spre Rusia, de unde sperau să obțină un ajutor substanțial în eliberarea lor națională.

La războaiele ruso-turce de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, mulți greci și români au participat activ și cu mult entuziasm, cu convingerea că pînă la urmă vor obține libertatea și independența dorită. Speranțele lor au fost însă zadarnice, fiindcă Rusia țaristă, din cauza unor împrejurări externe, s-a grăbit să încheie de cîteva ori pace cu Turcia, la Cuciuc Cainargi, Iași și București, și să lase mai departe popoarele creștine din Peninsula Balcanică sub robia otomană. Totuși, trebuie să recunoaștem că Rusia, prin tratatele de pace încheiate cu Turcia, a reușit să creeze noi condiții popoarelor creștine subjugate și să le dea posibilități mai mari pentru scuturarea jugului străin. Istoricii greci recunosc importanța acestor tratate de pace pentru lupta poporului grec subjugat, dar nu ascund și enormele pierderi în oameni suferite în timpul acestor războaie.

Grecii, ca și alte popoare din Balcani dornice de libertate, la un moment dat, și-au pus speranțele în Franța revoluționară, crezînd că vor obține de la Napoleon, ceea ce n-au obținut de la Ecaterina a II-a, dar s-au

---

¹ Text revăzut al comunicării ținute la 27 iulie 1966 la sesiunea Institutului de istorie „N. Iorga”, ce a avut loc cu prilejul comemorării a 145 de ani de la marea răscoală populară a lui Tudor Vladimirescu.

înșelat, fiindcă Napoleon ducea în Orient o politică de cotoire și în zadar grecii au așteptat de la el eliberarea lor.

Popoarele balcanice nu puteau spera vreun ajutor nici din partea Angliei, care susținea integritatea Imperiului otoman. După ocuparea insulelor Ionice de către englezi și mai ales după vânzarea orașului Parga cu 150 000 lire sterline tiranului Ali pașa de Ianina², grecii și-au dat foarte bine seama că nu trebuiau să aștepte de la ei eliberarea lor. Anglia nu se interesa de suferințele popoarelor asuprite, ci era satisfăcută că avea posibilitatea să se bucure de privilegiile și capitulațiile din Imperiul otoman. Pe de altă parte ea își dădea seama că orice dezmembrare a acestui imperiu va fi în folosul Rusiei și de aceea ducea o politică potrivnică luptei naționale de eliberare a poporului grec și a celorlalte popoare subjugate din sud-estul Europei.

O politică similară ducea și Austria, care nu voia să audă de eliberarea popoarelor asuprite. De aceea poliția austriacă a arestat și a predat turcilor pe eroul revoluționar grec Rigas Velestinlis și pe cei șapte tovarăși ai lui de luptă³, făcând astfel să eșueze planurile lui Rigas pentru eliberarea tuturor popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică.

După moartea eroică a lui Rigas, grecii n-au încetat lupta lor națională pentru libertate și crearea unui stat grec independent. Burghezia greacă, răspândită în diferite centre maritime și pe continent, constituită acolo în puternice comunități și companii negustorești, reprezenta o forță capabilă să se pună în fruntea mișcării de eliberare a poporului grec. Din îndemnul burgheziei iau ființă câteva societăți grecești, care pe față aveau un caracter cultural, iar pe ascuns unul politic⁴. De asemenea iau ființă și societăți secrete, dintre care cea mai importantă a fost Φιλική 'Εταιρεία (Societatea prietenilor), sau mai pe scurt *Eterie*. Se știe când a luat ființă această societate secretă, cum era organizată, felul cum se făceau inițierile, jurămintele depuse la inițiere, eforturile înființate pentru bunul mers al Eteriei, refuzul lui Ioan Capodistria de a primi conducerea Eteriei, alegerea lui Alexandru Ipsilante ca efor general al Eteriei etc.⁵.

Deși Eteria a luat naștere în 1814 în Rusia, la Odesa, totuși cea mai importantă și bogată activitate a desfășurat-o în țările române, fiindcă pe pământul lor ospitalier trăiau mulți greci: negustori, arendași, ostași în garda domnească, oameni politici, călugări etc., care au primit cu bucurie să fie inițiați în Eterie și să contribuie la eliberarea patriei lor de sub stăpânirea străină. Ei au format nucleul de bază al acestei societăți secrete, care avea ramificații în diferite colonii grecești din Europa și în Grecia subjugată.

În 1819—1820 în țările române au avut loc inițieri masive și activitatea eteriștilor era urmărită de consulul Austriei la București⁶. Cronicarul

² Ianis K. Kordatos, 'Ιστορία της νεώτερης 'Ελλάδας (Istoria Greciei moderne), vol. I, Atena, 1959, p. 499.

³ N. Camariano, *Cîteva considerații cu privire la revoluționarul Rigas Velestinlis*, în „Studii”, XVII, 1964, nr. 5, p. 1114—1115.

⁴ Nestor Camariano, *Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, II, 1960, p. 73.

⁵ Nestor Camariano, *loc. cit.*, p. 73—95.

⁶ În octombrie 1819, Fleischhagl raporta lui Metternich că Pini și Leventis strîng sume de bani pentru o școală ce se va înființa în Moreea și că boierii au trebuit să cotezeze pentru cultura grecilor, sau mai degrabă, pentru revoluția greacă, cum bănuia consulul austriac, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, București 1967, p. 552.

Mihai Cioranu spune că în Eterie „se aflau toți boierii greci din România și mulți încă din boierii greciți”, iar semnele lor de recunoaștere erau tabacheri, inele și altele⁷.

În listele de eteriști publicate de Ioan Filimon și de Valerie Mexas⁸ nu întâlnim nume de boieri români și nici pe Tudor Vladimirescu, dar trebuie să avem în vedere că aceste liste sînt incomplete și nu prezintă nici pe departe numărul mare al celor inițiați în Eterie. De altfel nu găsim în aceste liste eteriști de frunte, care, după cum vedem din documente, au activat în Eterie, sau persoane de altă naționalitate, ca sîrbul Carageorghe, care a aderat la Eterie și s-a angajat, prin jurămint, să răscoale pe compatrioții săi alături de Eterie⁹.

Unii din istoricii noștri susțin că în Eterie au fost inițiați mai mulți boieri români¹⁰, dar singurul boier român amintit în corespondența eteriștilor, după cum cunoaștem, este Grigore Brîncoveanu. Neofit Ducas, profesor la Școala domnească din București, scria lui Alexandru Ipsilante la 27 octombrie 1820 că va primi în curînd „o scrisoare de la unul din boierii de aici”, trimisă de căminarul Sava, din care va vedea că această persoană arată un zel deosebit pentru lucrurile patriei și să primească cu profundă credință devotamentul său și în consecință să întocmească răspunsul său mai liber¹¹. Iar bimbașa Sava scria la 29 octombrie 1820 lui Emanuil Xanthos, unul din membrii fondatori ai Eteriei, că îi trimite alăturat o scrisoare a lui Brîncoveanu către Alexandru Ipsilante, din care va afla totul. În scrisoare probabil era vorba de inițierea în Eterie a lui Brîncoveanu și de aceea Sava spune că el „a primit acest lucru” cu condiția să nu se afle, și îl ruga să țină secret aceasta, fiindcă „nu este de loc convenabil să se facă cunoscut numele pomenitului boier, fiindcă atunci în loc să ne bucurăm de foloasele cele mari, de care sperăm, vom încerca o mare pagubă”¹².

Trebuie să mai amintim și pe marele boier moldovean Iordache Roșetti Roznovanu, care, fără îndoială, era membru al Eteriei și de aceea s-a găsit în arhiva lui un exemplar din textul jurămîntului pe care îl depuneau cei care erau inițiați în Eterie¹³. Apoi se știe că el a venit și în ajutorul Eteriei, fiind unul din cei mai bogați boieri ai Moldovei, a donat Eteriei îndată după intrarea lui Alexandru Ipsilante în Moldova, 10 000 de galbeni olandezi, precum și 300 de cai cu tot harnașamentul lor¹⁴.

⁷ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 231.

⁸ Ioan Filimon, Δοκίμιον ιστορικὸν περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως (Manual istoric despre revoluția greacă), Atena, vol. I, 1859, p. 387—416; V. Mexas, Οἱ Φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐκ τοῦ ἀρχείου Σέκερη (Eteriștii. Catalogul membrilor societății prietenilor din arhiva Secheris), Atena, 1937, 96 p.

⁹ Despre inițierea lui Carageorghe scrie Gheorghe Leventis în memoriile sale. Vezi Nestor Camariano, *L'activité de Georges Olympios dans les Principautés Roumaines avant la révolution de 1821*, în „Revue des études sud-est européennes”, II, 1964, nr. 3—4, p. 439—446.

¹⁰ I. C. Filitti, *Tudor Vladimirescu*, București, 1937, p. 4; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările românești, 1821—1822*, București, 1943, p. 120.

¹¹ Ioan Filimon, *op. cit.*, I, p. 347.

¹² Emanuil Xanthos, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας (Memorii despre Societatea prietenilor), Atena, 1845, p. 106; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Eteria în Principatele Române*, București, 1960, vol. IV, p. 78.

¹³ Acest rarissim exemplar este publicat în *Documente...*, IV, p. 32—46.

¹⁴ *Istoria României*, III, București, 1969, p. 299.

Reprezentantul principal al poporului nostru în Eterie a fost însă marele patriot Tudor Vladimirescu, șeful pandurilor, care a luptat alături de Iordache Olimpiotul în cadrul oștilor rusești, în războiul ruso-turc de la 1806—1812. Cei doi camarazi de arme au avut diferite ocazii să colaboreze pentru anumite scopuri patriotice și să pună în aplicare planurile de pregătire ale Eteriei pentru răscoala de la 1821. Prima lor colaborare patriotică se manifestă în 1817, cînd Iordache a primit sarcina din partea Eteriei să introducă în Serbia pe cneazul sîrb Caragheorghe, proaspăt inițiat în Eterie, ca să pregătească răscoala poporului sîrb și să ajute astfel cauza greacă. Călătoria cneazului sîrb a fost pregătită de Iordache Olimpiotul. Prima lui încercare a fost ca eteristul Caragheorghe să treacă în Serbia prin Oltenia, unde erau Tudor și pandurii săi, socotind că trecerea prin Austria va fi riscantă. Neîntîlnind deci seama de dușmănia lui Caragea vodă, care l-a trimis peste graniță de cîteva ori pentru activitatea lui complotistă, Iordache se strecoară pe ascuns în Oltenia, ca să-și pună în aplicare planul. Dar n-a reușit, fiindcă agenții lui Caragea au arestat atît pe Iordache, cît și pe Tudor și i-au dus pe amîndoi la București. Iordache a fost predat consulului rus Pini, ca să-l trimită în Rusia, iar Tudor a fost lăsat liber să se întoarcă la Cerneț¹⁵. Caragea vodă n-a mai vrut să cerceteze acest complot de frica Rusiei, fiindcă atît Iordache cît și Tudor erau sudiiți ruși. Se pare că pentru îndeplinirea acestui plan Tudor primise din partea Eteriei și o sumă de bani, pe care însă n-a mai avut timpul necesar s-o întrebuițeze, fiind arestat, iar planurile zădărnice, și de aceea în 1821 el scrie lui Pini : „am 160 000 de ruble din anul 1817 și sînt hotărît să le jertfesc pentru țara mea”¹⁶. Nu credem că în această epocă Tudor a colaborat cu Iordache în cadrul Eteriei, ci mai degrabă pe baza unei vechi prietenii și încredere reciproce de militari, dorind astfel să contribuie la îndeplinirea unui plan, care era îndreptat împotriva dușmanului comun. La această dată nu cunoaștem ca cei doi camarazi de arme să fi semnat vreo învoială.

După insuccesul din Oltenia, Iordache a pregătit cu multă pricepere călătoria lui Caragheorghe prin Bucovina și Transilvania și, fără să înfrîngă vreo dificultate, ei au ajuns cu bine la Mehadia, de unde Caragheorghe, împreună cu secretarul său, grecul Naum, a trecut Dunărea în Serbia. Patriotul Caragheorghe însă n-a avut noroc să-și pună în aplicare planul stabilit la Iași de comun acord cu eteristul Leventis, fiindcă a fost omorît de prietenul său Vuiuța la 13 iulie 1817 și astfel speranțele Eteriei pentru o colaborare cu Serbia au fost spulberate¹⁷.

În 1819 Tudor Vladimirescu a fost amestecat într-un complot revoluționar urzit de fruntașii eteriști din București, Iordache Olimpiotul, Ioan Farmache și Grigore Dicheos, care, pe baza unui jurămint și a unui legă-

¹⁵ Nestor Camariano, *L'activité de Georges Olympios...*, p. 443.

¹⁶ Gheorghe Laios, 'Ανέκδοτες ἐπιστολές καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821. Ἱστορικά δοκουμενὰ ἀπὸ τὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα (Scrisori inedite și documente din 1821. Documente istorice din Arhivele din Viena), Atena, 1958, p. 56. Știrea este amintită de marele negustor grec de la Sibiu Manicatis Safranos într-o scrisoare trimisă la Viena, la 17 martie 1821.

¹⁷ Atanasie Gudas, Βίοι παράλληλοι (Viați paralele), vol V, Atena, 1872, p. 128—133; Mihail Lascaris, 'Ελληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας 1804—1830 (Grecii și sîrbii în luptele de eliberare de la 1804—1830), Atena, 1936, p. 64—70; Nestor Camariano, *L'activité de Georges Vladimirescu...*

mînt în scris, au hotărît ca răscoala să înceapă la o dată dinainte stabilită ¹⁸. Probabil la acest complot face aluzie și Zilot Românul cînd spune că după plecarea lui Caragea vodă urma să se facă „o rebelie” sub conducerea căpitanului Iordache ¹⁹. Eteristii amintiți au pus la cale acest plan de acțiune fără știrea conducerii Eteriei. De aceea unul din conducătorii Eteriei, Pan. Anagnostopoulos, care în acea vreme se afla în București și prinsese de veste de confăturile lor secrete, a căutat să afle, printr-o stratagemă, de la Iordache planul lor secret ²⁰. Și într-adevăr Anagnostopoulos a reușit să obțină de la Iordache, sub jurămint, unele răspunsuri interesante la întrebările puse. Iordache răspunde: „Puterea militară activă, care se află sub conducerea mea este cam 300 de palicaria ²¹ (sirbi, bulgari și rumelioti), dar se poate ridica la prima ocazie pînă la 5 000; există și o putere locală, pandurii, dar aceștia stau liniștiți”. Și «τέλος πάντων ὁμολογεῖ τὰ μετὰ τοῦ Δικαίου μυστικά του, ὅπως ἠκολούθησαν. ὁποίας εἶχε κάμει ὁμιλίας με τὸν Θεόδωρον Βλαδιμηρέσκον καὶ παραδίδει εἰς τὸν Ἀναγνωστόπουλον τὸ συμφωνικὸν ἔγγραφόν των» (în sfîrșit mărturisește secretele lui cu Dicheos, precum au urmat; ce fel de convorbiri avusese cu Tudor Vladimirescu și predă lui Anagnostopoulos textul înțelegerii lor scrise). Iar istoricul grec Ioan Filimon, care a relatat cele de mai sus, adaugă: „urmarea acestui complot a fost răscoala înarmată și înspăimîntătoare a lui Vladimirescu” ²².

Deci colaborarea lui Tudor Vladimirescu cu fruntașul militar al Eteriei Iordache Olimpiotul este stabilită documentar încă din 1819. Se pune însă întrebarea: Tudor Vladimirescu a colaborat cu Iordache Olimpiotul la realizarea acestui plan patriotic pe baza vechilor lor legături de prietenie sau ca un membru al Eteriei, care cunoștea secretele ei? Nu avem nici o dovadă scrisă despre inițierea lui Tudor în Eterie, de aceea istoricii noștri și-au exprimat diferite păreri. N. Iorga susține că Tudor a fost inițiat în Eterie de Iordache Olimpiotul încă din 1814, la Viena, dar această afirmație este cu totul greșită și nu poate fi luată în considerație, deoarece Eteria abia luase ființă la Odesa, iar Iordache nu era încă membru al acestei societăți secrete și nu putea să inițieze pe Tudor ²³. Prof. Emil Virtosu ²⁴ și acad. Andrei Oțetea ²⁵, bazîndu-se pe o învoială mai tîrzie, au admis că

¹⁸ Acest legămint nu trebuie confundat cu invoiala semnată de Dicheos, Olimpiotul și Farmache la 3 august 1819, în București, în care nu era vorba de nici o răscoală, ci de un simplu ajutor reciproc între cei trei, care se angajau să păstreze întocmai „sfintele promisiuni date unui celuilalt” pentru siguranța patriei și a lor proprie. Ei vor lupta cu toate puterile lor, pînă la ultima picătură de sînge. N. Camariano, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Helétairie, avant la révolution de 1821*, în „Balkan studies”, VI, 1965, p. 150.

¹⁹ Zilot Românul, *Domnia a treia a lui Alexandru vodă Suful*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, V, 1885, p. 66.

²⁰ Ioan Filimon spune că lui Dicheos i-a părut rău de acest complot și că a fost iertat, cu toate că Leventis și alți cîțiva eteriști s-au pronunțat pentru pedeapsa capitală, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, Nauplia, 1834, p. 250. De menționat că la 20 octombrie 1819 Dicheos a depus un nou jurămint de credință față de Eterie. Textul original facsimilat al acestui jurămint se află la Ioan Alexandru Meletopoulos, Ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ (Expoziția istoriei Eteriei la Muzeul național de istorie), Atena, 1964, p. 39.

²¹ Palicaria — voinici.

²² Ioan Filimon, *op. cit.*, p. 219—250.

²³ N. Iorga, *Iordache Olimpiotul, vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*, în „Analele Acad. Rom.”, seria a II-a, vol. XXXVIII, 1916, p. 454—455 (8—9).

²⁴ E. Virtosu, *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*, București, 1947, p. 14.

²⁵ Acad. A. Oțetea, *Legămintul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în „Studii”, IX, 1956, nr. 2—3, p. 126.

Tudor a fost inițiat la 27 decembrie 1820, iar în *Istoria României* se admite că acordul încheiat la începutul lui ianuarie 1821 între Tudor, Iordache și Farmache, este chiar „actul de inițiere” al lui Tudor în Eterie²⁶. Cele două date amintite nu ni se par valabile și inițierea lui Tudor trebuie s-o mutăm mai în urmă, chiar în anul 1819. Fiindcă nu avem documentul oficial, actul inițierii, ne putem opri asupra învoielii amintite mai sus. Nu trebuie să ne gândim la vechiul regulament al Eteriei, care interzicea străinilor intrarea lor în această societate secretă, de care se prevalează unii istorici ca să susțină imposibilitatea intrării lui Tudor în Eterie, deoarece această prevedere a căzut în mod tacit și curînd, după întocmirea regulamentului, n-a mai fost respectată. Dovadă că în Eterie au intrat multe persoane de altă naționalitate decît cea greacă, încît un eterist din București, Dimitrie Papahristu, scria în 1820 că „Eteria este astăzi singurul refugiu al săracilor și al nenorociților” și că ea este „o adunătură de toate neamurile”²⁷. În listele oficiale ale eteriștilor găsim trecut pe Dimitrie Vatichiotis, șeful voluntarilor bulgari²⁸, care fusese inițiat de fruntașul eterist Atanasie Secheris încă din 2 august 1817²⁹ și promitea să vină în ajutorul Eteriei cu 14 000 de bulgari³⁰. Tot în acest an, un alt fruntaș eterist, Gheorghe Leventis, a inițiat la Iași pe sîrbul Caragheorghe și amintește cu multe amănunte prețioase acest eveniment important, care urma să pună bazele unei colaborări a Eteriei cu sîrbii. Leventis a dat lui Caragheorghe și o sumă de 4 000 de galbeni olandezi pentru nevoile lui urgente, precum și încă 500 de galbeni pentru cheltuieli de drum³¹. După sfîrșitul tragic al lui Caragheorghe, un alt fruntaș eterist, Emanuil Xanthos, a inițiat în Eterie pe un fost colaborator al lui Caragheorghe, pe sîrbul Ștefan Jifcovici, care a trăit și în Principatele Române. Xanthos precizează în memoriile sale că a vorbit pe larg cu el la Nijna, cînd se întorcea din Petersburg și că „s-a înțeles cu el să colaboreze, plecînd în Serbia și să încheie la timpul potrivit o alianță cu grecii”. Iar în continuare adaugă că „cîțiva invidioși, intriganți și păcătoși au pus piedici acestei situații folositoare, precum și altor situații”³². În urma precizărilor lui Xanthos rezultă clar că Jifcovici fusese inițiat în Eterie, căci altfel, dacă nu cunoștea scopurile secrete ale Eteriei nu se putea vorbi de colaborarea cu sîrbii și de încheierea unei alianțe cu grecii. De asemenea și Jifcovici a primit bani de la Xanthos, căci, într-o scrisoare din 17 august 1820, acesta scrie lui Xanthos că a încasat suma de 500 de ruble³³. Așadar fruntașii eteriști încă din 1817 au avut preocupări serioase de colaborare cu alte popoare pentru scuturarea jugului asupritor. De aceea, nu trebuie să ne surprindă

²⁶ *Istoria României*, III, București, 1964, p. 872.

²⁷ Ioan Filimon, Δοκ. Ιστ. έλλ. έπαν., I, p. 196; *Documente...*, vol. IV, p. 55.

²⁸ Despre Dimitrie Vatichiotis, care a fost ofițer în armata rusă vezi N. Todorov, *La participation des Bulgares à l'insurrection hétériste dans les Principautés Danubiennes*, în „Etudes Balkaniques”, I, 1964, p. 72. În rîndurile eteriștilor mai era și un Ioan Vatichiotis, despre care fruntașul eterist Atanasie Xodilos scrie din Ismail lui Em. Xanthos la 21 februarie 1821 că el dispune aproximativ de 50 de oameni și că mulți alții și-au dat cuvîntul și că el dorește să se pună în fruntea acestor oameni, care probabil erau bulgari, și să treacă în Bulgaria, fiindcă el cunoaște caracterul bulgarilor și este dorit de aceștia, Em. Xanthos, *op. cit.*, p. 146.

²⁹ I. Filimon, *op. cit.*, I, p. 389; Valerie Mexas, *op. cit.*, p. 4.

³⁰ I. Filimon, Δοκ. Ιστ. Φιλ. Έταιρ. p. 186.

³¹ N. Camariano, *L'activité de Georges Olympios...*, p. 440.

³² E. Xanthos, *op. cit.*, p. 88–89; *Documente...*, IV, p. 20–21.

³³ Xanthos, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

faptul că Iordache Olimpiotul s-a gândit la o colaborare cu vechiul său camarad de arme Tudor Vladimirescu și a încheiat o învoială cu el în 1819 ³⁴. După cum Caragheorghe și Jifcoviei au fost inițiați în Eterie înainte de a se preciza scopul colaborării lor, credem că și cu Tudor Vladimirescu s-a procedat la fel și că acesta în luna martie 1819, când a semnat învoiala amintită cu șeful gărzii domnești, era deja inițiat în Eterie și cunoștea secretele Eteriei, contrar afirmațiilor unor istorici ³⁵.

Eteriștii au inițiat și au căutat să colaboreze cu persoane reprezentative ale popoarelor — bulgar, sîrb și român — și să obțină sprijinul lor pentru un prim scop comun: eliberarea de sub asuprirea otomană.

I. Filimon n-a publicat textul învoielii lui Iordache cu Tudor, dar în comentariul său afirmă că învoiala se referea și „la chestiuni locale”. Istoricul grec nu amintește de ce anume chestiuni locale era vorba. Dacă acest acord va ieși la iveală, atunci vom avea posibilitatea să vedem concret ce anume legămînt au făcut și care erau condițiile de colaborare între cei doi fruntași militari. În orice caz, învoiala privea ambele popoare, grec și român, pentru o luptă comună împotriva asupritorilor. De asemenea și afirmația lui Iordache că pandurii „stăteau liniștiți”, iar puterea sa militară se putea ridica de la 300 la 5 000 de oameni, trebuie puse în directă legătură cu înțelegerea semnată între Iordache și Tudor, căci singura forță militară care putea fi pusă pe picior de luptă atunci în grabă erau pandurii lui Tudor, alături de care Iordache luptase cu cîțiva ani în urmă. Dacă Iordache nu era legat de Tudor printr-o învoială credem că nu s-ar fi bazat pe ajutorul pandurilor.

Ceva mai tîrziu, după semnarea acestei învoieli, Tudor a început să lucreze activ alături de eteriști, și numele său, cum vom vedea mai departe, este menționat în planurile de acțiune ale eteriștilor.

Aceste planuri au fost discutate la consfătuirea de la Ismail, ținută între 5 și 13 octombrie 1820 sub președinția lui Alexandru Ipsilante, la care au participat Xanthos, Grigorie Dicheos, care a venit special de la Constantinopol, Hristoforos Perrevos, Themelis de la Galați, Dionisie Evmorfopulos de la Iași și alții. Aici două probleme au fost dezbătute pe larg: 1) dacă este bine ca Alexandru Ipsilante să meargă în Peloponez și să înceapă de acolo răscoala grecilor; 2) dacă este bine să grăbească răscoala. Asupra primei probleme cei prezenți au căzut repede de acord și anume s-a hotărît ca Ipsilante să meargă în Peloponez; asupra celei de a doua au fost discuții lungi, deoarece, cei mai mulți doreau ca răscoala să înceapă cît mai repede, iar Perrevos susținea că pregătirile în Peloponez și în Grecia continentală nu erau terminate și că Eteria nu trebuie să se grăbească. Perrevos a fost susținut de Spiridon Papadopoulos Corfinos, șeful flotei rusești de la Dunăre. În cele din urmă însă părerea majorității a învins și s-a hotărît ca răscoala să înceapă peste șase săptămîni în Peloponez, iar Alexandru Ipsilante să treacă prin Austria, să se îmbarce pe un vas grecesc la Triest și să meargă în Grecia.

³⁴ Despre această învoială ne-am ocupat pe larg și am stabilit data probabilă: luna martie 1819, N. Camariano, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hétairie*, p. 147—152.

³⁵ S. I. Gârleanu (= S. Iancovici), *Răscoala populară condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*, București, 1966, p. 36. Credem că de data aceasta se va convinge și colegul sovietic G. L. Arș, care, recenzînd în „Voprosi istorii”, nr. 3, 1966, p. 194—195, studiul nostru *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hétairie*..., a arătat unele îndoieli că Tudor a fost eterist.

Ipsilante, după ce s-a întors la Chișinău, a fost informat însă că în Peloponez și în restul Greciei pregătirile Eteriei lăsau mult de dorit și deci era imposibil să dea acolo semnalul răscoalei ³⁶. De aceea a fost sfătuit să înceapă răscoala în Principatele Române conduse de domnii fanarioți, unde trăiau mulți greci, precum și cele trei căpetenii militare, Iordache Olimpiotul, Ioan Farmache și Sava Fochianos, care luptaseră cu câțiva ani în urmă alături de ruși împotriva turcilor și erau căliți în luptă, iar acum aveau sub comanda lor garda domnească, singura putere militară a Țării Românești, mai ales că ei erau membri ai Eteriei și înștiințau pe eforul Eteriei că erau gata să înceapă lupta împotriva turcilor, pentru eliberarea compatrioților lor. Apoi Ipsilante era încurajat și de prietenul său decembristul general Mihail Orlov, comandant al trupelor rusești de la Prut. Acesta s-a înțeles cu Ipsilante să treacă cu trupele sale în Moldova și să provoace astfel un război între Poartă și Rusia. Dar plănuita colaborare a decembristului general Orlov cu Eteria nu s-a putut realiza, deoarece generalul rus, fiind denunțat, a fost rechemat la Petersburg ³⁷.

Așadar, în urma unor motive serioase, Ipsilante a luat hotărârea să schimbe planul inițial și să dea semnalul răscoalei în Principatele Române. Pentru pregătirile din București și aplanarea unor divergențe ivite acolo între căpetenii militare eteriste, Ipsilante a trimis în capitala Țării Românești pe fruntașul eterist Em. Xanthos, căruia i-a pus la dispoziție și o sumă de bani ³⁸. Misiunea lui Xanthos în capitala Țării Românești a avut rezultate bune, deoarece el a reușit, cu ajutorul lui Perrevos, să convingă pe cei de la București să urmeze ordinele lui Ipsilante.

La 23 septembrie 1820 Ipsilante anunța cu bucurie lui Perrevos la Galați: „sper că lucrurile de la București au intrat pe drumul cel bun” ³⁹. Iar la 24 septembrie Iordache Olimpiotul comunica lui Ipsilante că a ascultat cu plăcere tot ce i-au spus Xanthos și Perrevos din partea sa și îl asigura că „va îndeplini cu ultima sa picătură de sînge” ordinele sale ⁴⁰. Același lucru a scris lui Ipsilante și Farmache. Se vede că cei doi căpitani au convins și pe căminarul Sava, care manifesta o oarecare independență și ezitare. Dar ca să aibă mai multă siguranță în colaborarea lor, cele trei căpetenii de oști s-au legat, în vederea apropiatei răscoale, printr-o învoială. La 29 septembrie 1820 Gh. Leventis anunța lui Ipsilante: „Cei trei profesori au primit invitația și au luat actul învoielii. Ei sînt gata să pornească cînd veți găsi nimerit” ⁴¹.

La 9 octombrie 1820 Ipsilante anunța pe Iordache Olimpiotul și Sava Fochianos să pregătească totul și peste șase săptămîni să pornească. Iar la 24 octombrie 1820 Ipsilante anunța pe Perrevos că va ataca provinciile înaintate și prin mijlocul dușmanilor își va deschide drumul, spre a merge în Grecia. În aceeași zi Ipsilante trimitea o scrisoare lui Iordache

³⁶ Ioan Filimon, Δοκ. ἱστ. ἐλλ. ἐπαν., II, p. 417.

³⁷ *Ibidem*, I, p. 88.

³⁸ Xanthos a împărțit banii primiți la diferite persoane. El a dat lui Sava 500 de galbeni, lui Dimitrie Mustacof 1 000 de groși „ca să plece în Serbia să vorbească cu cneazul Miloș și cu ceilalți fruntași militari”, iar lui Hr. Perrevos o poliță de 10 000 de groși, semnată de Nicolopoulos, ca s-o încaseze la Constantinopol de la Ch. Cumbaris.

³⁹ Ioan Filimon, *op. cit.*, I, p. 215.

⁴⁰ *Ibidem*, I, p. 220.

⁴¹ *Ibidem*, I, p. 220.

și Sava, în care arăta că în luna viitoare va pleca la Iași, iar ei în noaptea de 14 noiembrie să îndepărteze guvernul, să aresteze pe domnul Țării Românești și să numească un guvern provizoriu din boieri pămînteni ⁴².

Lucrurile au început să se precipite. Ipsilante se întîlnește pe ascuns cu Rizos Nerulos la Sculeni. Garda domnească a lui Mihai Suțu și grecii înrolați trec sub ordinele ofițerilor eteriști numiți de Ipsilante, care s-au legat cu jurămint că vor îndeplini întocmai ordinele conducătorului Eteriei. În Moldova însă nu erau căpetenii militare de talia lui Iordache, Farmache și Sava, iar moldovenii nu aveau un Tudor Vladimirescu, care să colaboreze cu Eteria și să pregătească răscoala alături de eteriști. Acolo nu erau nici Pini și nici colaboratorii săi, Leventis și Domnando, ca să influențeze pe boierii moldoveni.

Între timp intervenise o amîinare în declanșarea răscoalei, fapt care a nemulțumit pe căpitani militari din București. Ei doreau o acțiune rapidă. De aceea Iordache, într-o scrisoare către Ipsilante din 9 ianuarie 1821, susține că răscoala trebuie să înceapă cît mai neîntîrziat, fiindcă la București începuseră să circule diferite zvonuri și să se discute mult la curtea domnească în legătură cu niște scrisori trimise de el lui Miloș Obrenovici, și interceptate la Ada-Kaleh, în care promitea voievodului sîrb un ajutor de 5 000 de oameni. Mai departe el scrie : „După cum aflăm lucrul s-a copt tare atît în Turcia cît și aici și că dacă lucrul nu va începe pînă în primăvară, s-ar putea să piară mulți oameni vrednici... ba chiar ne convine să grăbim lucrurile pînă cînd trăiește Ali-pașa. Și iarăși să facă luminăția sa cum crede. Sluga d-voastră însă este gata în orice moment”⁴³.

Iordache dorea ca, poporul grec, în lupta pe care urma s-o înceapă, să fie ajutat și de celelalte popoare balcanice; de aceea el scria lui Ipsilante „în chestiunea noastră sînt necesare multe alianțe de orice neam” și adaugă că nu numai cu neamurile creștine, ci dacă este posibil și cu turcii, făcînd probabil aluzie la Ali-pașa⁴⁴.

În rîndurile Eteriei domnea pe atunci un puternic curent pentru o strînsă colaborare între popoarele balcanice, dovadă proclamația pe care au lansat-o eteriștii îndată după sosirea lui Alexandru Ipsilante la Iași și în care sînt chemați grecii, românii, bulgarii, albanezii și sîrbii să ia armele și să lupte laolaltă împotriva tiraniei⁴⁵.

Nu numai Iordache, ci și Farmache scria lui Ipsilante că răscoala trebuie să înceapă cît mai repede posibil și amintea vechiul dicton : „ce poți face astăzi nu lăsa pe mîine”⁴⁶. Pe de altă parte bimbașa Sava recomanda lui Ipsilante să încurajeze pe Iordache, fiindcă are mare putere și adaugă : „Țara Românească o are în stăpînirea sa și poate s-o alieze cu noi, fie cu bani fie cu fapte”⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, I, p. 233.

⁴³ *Ibidem*, p. 257.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Nestor Camariano, *Μίχ ἄγνωστη προκήρυξη τῶν Φιλικῶν πρὸς τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς* (O proclamație necunoscută a eteriștilor către popoarele balcanice), în „Ἐπιθεώρηση Τέχνης”, 1964, fasc. pe octombrie, p. 260–269; idem, *O proclamație a eteriștilor atribuită greșit lui Constantin Manu, colaboratorul maiorului Nicolae Pangal*, în „Revista arhivelor”, X, 1967, nr. 1.p. 97–102.

⁴⁶ Ioan Filimon, *op. cit.*, I, p. 259.

⁴⁷ *Ibidem*, I, p. 261.

Acțiunile eteriștilor din București erau în strînsă legătură și colaborare cu Tudor Vladimirescu, ale cărui relații cu Eteria au început să se întărească din ce în ce mai mult. În planurile de acțiune ale eteriștilor, numele lui Tudor Vladimirescu stă alături de numele celorlalte căpetenii militare eteriste, ba chiar se face, mențiune specială. Astfel, în planul întocmit de Anagnostopoulos și de prietenii săi din București la punctul al III-lea se precizează: „În Vlahobogdania să fie numiți generalisimi cei doi rivali Sava și Olimpiotul, precum și cinci hiliarhi, între care să fie și pămînteanul Tudor Vladimirescu”⁴⁸. Iar într-un alt plan de acțiune, întocmit de Leventis, Dicheos și alți eteriști din București, se arată la articolul al XIII-lea, care se referea la Țara Românească și Moldova, că „taxiarhii noștri de la București, adică căpitanul Iordache, fiind de acord cu Tudor Vladimirescu, comandant al oștilor din Craiova, și bimbașa Sava, cu oștile lor compuse din bulgari, sirbi, români și albanezi, să stăpînească Vlahobogdania”. Iar mai departe se menționează că „taxiarhii” amintiți pot colabora pe uscat și cu C.D. Calamatianos, care, după cum știm era șeful bulgarilor⁴⁹, și că era necesar înainte de toate ca ei „să cunoască situația ca să se pregătească și să ridice stindardul la timp”⁵⁰. Tudor urma deci să joace un rol important în Oltenia și de aceea s-au gîndit să-i atribuiască comanda oștilor de la Craiova. El era în deplină înțelegere cu Iordache, cunoștea secretele Eteriei și urma să vină cu pandurii săi, ca și Calamatianos cu bulgarii săi, în ajutorul Eteriei. Tudor a fost și în corespondență cu Ipsilante, iar puțin timp înainte de intrarea lui Ipsilante în Moldova, a expediat o ștafetă la Chișinău cu scrisori urgente pentru Ipsilante⁵¹, al căror conținut nu ne este încă cunoscut. De asemenea și Ilie Fotino susține că Tudor Vladimirescu a avut relații secrete cu personalități marcante și că era în corespondență cu Alexandru Ipsilante, care se afla în Rusia⁵². Ba ceva mai mult Alexandru Ipsilante a trimis lui Iordache Olimpiotul, prin Em. Xanthos, 50 000 franci, pentru el, pentru Sava și pentru Tudor Vladimirescu⁵³, arătînd astfel același interes pentru cele trei căpetenii de oști.

La 27 decembrie 1820, Tudor Vladimirescu aflîndu-se în București cu prilejul obținerii vătășiei din Cloșani⁵⁴, a semnat cu șefii militari eteriști din București, o nouă învoială alături de Iordache și Farmache. De relevat că în timpul acesta eteriștii căutau să semneze un acord mili-

⁴⁸ I. Filimon, Δοκ. Ιστ. Φιλ. 'Εταίρ., p. 271—272.

⁴⁹ Acesta fusese inițiat de Grigorie Dicheos în 1818 (I. Filimon, Δοκ. Ιστ. 'Ελλ. Έπαν. I, p. 394.) și este amintit în corespondența eteriștilor (E. Xanthos, *op. cit.*, p. 147, 169), el era unul din sfătuitoarii lui Ipsilanti (*ibidem*, p. 242).

⁵⁰ *Ibidem*, I, p. 52—53.

⁵¹ Gh. Laios, *op. cit.*, p. 54.

⁵² Ilie Fotino, Οί 'Αθλοι τῆς ἐν Βλαχία ἐλληνικῆς ἐπικυστεύσεως στὸ 1821 ἔτος (Isprăvile revoluției grecești din Țara Românească în anul 1821), Lipsca [recte Brăila], 1846, p. 5, și traducerea română de P. N. Georgescu, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluția din anul 1821*, București, 1874, p. 6.

⁵³ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 89.

⁵⁴ De amintit că Tudor obținuse această vătășie cu un an în urmă, cu ajutorul eteriștilor Samurcaș și Leventis, *Documente . . .*, I, p. 164. Naum Râmnicănu afirmă că Tudor Vladimirescu, cu prilejul obținerii vătășiei plaiului de la județul Mehedinți, cu ajutorul consulatului rusesc, a stat în București din luna noiembrie pînă la moartea domnului Alexandru Șutu, Constantin Erbiceanu, *Scrisoarea munteanului ca răspuns la scrisoarea moldoveanului*, în „Biserica și țara”, 1906, nr. 1.

tar și cu Miloș Obrenovici. După ce Iordache și Sava au pregătit terenul, prin corespondență, Ipsilante dorea să trimită în Serbia o persoană cu textul unui tratat de alianță și colaborare între Eterie și Miloș. Ipsilante s-a adresat prietenului său I. Rizos Nerulos de la Iași, dar acesta i-a scris la 27 decembrie 1820 : „Nu putem trimite de aici în Serbia un om, fiindcă nu avem mijloace sigure... Ne-am gândit la un alt mijloc, dacă sînteți de acord, să trimitem un om la Nicolopoulos de la București și acesta să-l recomande lui Hagi Ianuș de la Craiova, căci acesta are mijloace sigure și-l va trimite în Serbia”⁵⁵. Ipsilante a ales pentru această misiune pe fruntașul eterist Aristidis Papas, care curînd a ajuns la București și, înarmat cu scrisori de recomandare din partea lui Iordache și Leventis către Tudor Vladimirescu, a plecat în Oltenia. Cu ajutorul principalului colaborator al lui Tudor, D. Gîrbea, care se afla în satul Cireșul, Papas a trecut Dunărea, la Ada-Kaleh, dar acolo a fost descoperit de Iovan Rogobete, dușmanul de moarte al lui Tudor, și a fost arestat de Regep aga ca spion⁵⁶, și astfel încercarea eteriștilor a dat greș.

Proiectul de tratat al lui Ipsilante, pe care Miloș era invitat să-l semneze, ca conducător al sîrbilor, purta data de 7 ianuarie 1821 și cuprindea zece articole, care prevedeau colaborarea celor două părți în lupta de eliberare împotriva dușmanului comun⁵⁷.

În jurul acestei date, adică 7 ianuarie 1821⁵⁸, Tudor Vladimirescu a semnat un nou legămînt alături de cele două căpetenii militare eteriste din București, Iordache și Farmache⁵⁹. Textul acestui legămînt a fost descoperit de acad. prof. Andrei Oțetea în Arhivele din Budapesta și a fost publicat acum în urmă⁶⁰. Din stipulațiile acestui acord se vede clar că este vorba de o învoială asemănătoare celorlalte învoieli semnate în această epocă de Iordache cu ceilalți membri ai Eteriei, Farmache, Dicheos și Sava⁶¹, de atitudinea căruia mai ales aveau o oarecare bănuială. În preajma răscoalei principalii eteriști din Țara Românească au socotit că erau necesare asemenea învoieli, pentru a pune stavilă unor veleități personale, în paguba scopului comun, sau unor manifestări de independență. Învoiala cu Tudor era necesară eteriștilor, dat fiind popularitatea de care acesta

⁵⁵ Ioan Filimon, *op. cit.*, I, p. 119.

⁵⁶ *Ibidem*, II, p. 91. Alex. Ipsilanti a fost înștiințat de arestarea lui Papas de către Gh. Leventis, iar Xanthos de Alex. Ipsilanti; Em. Xanthos, *op. cit.*, p. 162—163.

⁵⁷ Mihail Lascaris, *op. cit.*, p. 78—79.

⁵⁸ Ceva mai tîrziu, la 31 ianuarie 1821, un grup de 15 eteriști de la Iași, printre care și fruntașii eteriști Gheorghe Gatzos, Gherasim Orfanos, Vasile Barlas, Gheorghe Lassanis, semnau, după exemplul celor de la București, un legămînt, pentru a acționa ca niște frați de cruce și a îndeplini împreună cu oamenii lor orice poruncă vor primi din partea episcopului general, I. Filimon, *op. cit.*, I, p. 283—284; *Documente...*, IV, p. 115.

⁵⁹ Acad. Oțetea susține că acest acord a fost semnat „în prima jumătate a lunii ianuarie, cu puține zile înainte de începutul acțiunii”, vezi *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în revista „Studii”, IX, 1956, nr. 2—3, p. 127. Împotriva acestei date s-au declarat Al. Vianu și S. Iancovici și au propus o dată arbitrară de „18 mai 1821”, vezi *O lucrare inedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din Țările Române*, în revista „Studii”, XI, 1958, nr. 1, p. 88. Argumentele noastre despre data de 7 ianuarie 1821 le-am expus în lucrarea *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hétairie*, p. 159.

⁶⁰ Acad. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132—133; *Documente...*, I, 1959, p. 191—194.

⁶¹ Nu putem admite părerea susținută de Al. Vianu și S. Iancovici că este vorba „de un acord militar încheiat între niște căpitani de oști, într-un moment cînd criza de încredere între ei a ajuns la culme”, *ibidem*; vezi și acad. A. Oțetea, *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*, în „Studii”, XI, 1958, nr. 3, p. 79—82.

se bucura în Țara Românească și mijloacele militare pe care putea să le ridice la luptă.

În articolul al III-lea din legământul semnat se amintește că fiecare din semnatori era liber „a urmări și a ordona, după împrejurări, ceea ce i se pare că ar contribui la binele general al acestui acord întărit de jurământ... a provoca dezordini, a stârni complicații interne și externe și a se folosi de toată viclenia, care poate duce la atingerea scopului nostru”. Este interesantă și prevederea că „nimeni să nu semene zizanii între român, arnăut, sîrb, grec, macedonean”. Iar la punctul al IV-lea din acord se spune că „noi ne legăm unii față de alții ca toate hotărârile noastre să nu aibă putere executorie decît dacă au fost luate în urma unei înțelegeri și deliberări comune a tuturor membrilor asociației noastre”. De asemenea se prevede că „orice cîștig sau pagubă vor fi împărțite frățește”, iar dacă vreunul din semnatori va înceta din viață fără moștenitori, „averea lui va reveni societății noastre în scopul întreprinderii noastre”⁶². Documentul este de cea mai mare valoare istorică, deoarece în urma acestei convenții s-a putut da semnalul răscoalei din 1821.

Eteriştiile aveau mare încredere în şeful pandurilor, dovadă că unul din principalii eterişti din Bucureşti, Constantin Samurcaş, l-a recomandat eforilor Eteriei ca „fiind cel mai indicat şi cel mai capabil de a da semnalul răscoalei”⁶³. De aceea peste cîteva zile după semnarea acestui acord, adică la 15 ianuarie 1821, Tudor şi-a pus semnătura alături de Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu, membri ai Ocîrmuirii, care acţionau de comun acord cu Eteria, pe textul unei ultime înțelegeri⁶⁴, prin care se stabilea ca şeful pandurilor să dea semnalul răscoalei „fiindcă este să se facă obşteşcul folos neamului creştinesc şi patriei noastre, drept aceea ca nişte buni şi credincioşi fraţi creştini toţi şi iubitori neamului, [pe] dumneata sluger Teodore te-am ales să rădici norodul cu arme şi să urmezi precum eşti povăţuit; şi noi ne jurăm din parte-ne sub aceste iscălituri, ... că la toate vom da ajutor cu mijloacele folositoare şi cuviincioase şi vom lucra unde şi la ce va cere această delicată pornire”. Iar în caz că vor călca cele făgăduite, să fie judecaţi de „cei înfrăţiţi”, adică de Eterie şi pedepsiţi ca nişte „vrăjmaşi neamului şi binelui obşteşc”⁶⁵.

Cronicarul Naum Rîmniceanu scrie în 1822 că în timpul cînd domnul Alexandru Suţu era bolnav eteriştiile „au înţeles treaba lor cu zece adunări la consolat [cel rusesc] puindu-le toate în orînduială”⁶⁶.

Colaborarea dintre Tudor şi Eterie⁶⁷ şi aplicarea prevederilor amintite, au început să se pună în practică. La 18 ianuarie 1821, după ce Tudor

⁶² Acad. A. Oţetea, *Legământul...*, p. 133; *Documente...*, vol. I, p. 194. Citatele citate mai sus ne arată în mod concludent că Tudor era iniţiat în Eterie, căci nu poate fi vorba de altă societate, decît de cea a „prietenilor”.

⁶³ Ilie Fotino, *op. cit.*, p. 5; P. M. Georgescu, *op. cit.*, p. 6.

⁶⁴ De această înţelegere amintesc şi fraţii Dimitrie şi Pavel Macedonschi într-o cerere de despăgubire din 3 mai 1828. Ei spun că boierii ocîrmuirii „mai întîi au dat jurământ de credinţă către Eteria grecească, apoi au jurat față de un sluger Tudor Vladimirescu pe care ei l-au ales în 1821 şi l-au imputernicit în scris, făgăduindu-i că-l vor ajuta întru totul şi că pentru toate vor lua asupra-le răspunderea, ca să înarmeze norodul românesc”, *Documente...*, III, p. 376.

⁶⁵ *Documente...*, vol. I, p. 196.

⁶⁶ Const. Erbiceanu, *loc. cit.*, p. 278.

⁶⁷ Istoricii greci nu s-au ocupat de această colaborare, şi nici Alexandru Despotopulos, care a consacrat recent un studiu special despre pregătirile făcute de Eterie în a răscula poporul

a avut o consfătuire cu consulul Rusiei la București, Pini, și cu principalul reprezentant al Eforiei eteriste, dragomanul Gh. Leventis, a pornit din București, după ce a luat „toate cuviincioasele povățuiri de la complot și o sumă de bani, ca să-și înlenească începerile”⁶⁸. El a plecat cu o ceată de 30 de arnăuți de ai lui Iordache Olimpiotul, printre care erau nepotul lui Iordache, Iova, și prietenul său Dimitrie Macedonschi⁶⁹.

La 23 ianuarie Tudor a ajuns la Padeș, unde era așteptat de pandurii săi în frunte cu D. Girbea, a ridicat steagul răscoalei și a lansat vestita sa proclamație către tot norodul țării, fără deosebire de naționalitate, limbă și religie, chemându-l să se ridice împotriva stăpînirii otomane și a stăpînirii boierilor, precum și a întregii orînduiri feudale, să nimicească balaurii care îi sugeau sîngele și să rupă lanțurile robiei⁷⁰.

Definind astfel programul mișcării pe care o conducea, Tudor Vladimirescu a depășit programul Eteriei, punînd pe prim plan interesele social-politice ale poporului român. Prin aceasta el a reușit să ridice la luptă de eliberare socială și națională masele populare și să pună la ordinea zilei revendicările lor.

Am căutat să stabilim relațiile lui Tudor Vladimirescu cu Eteria în lumina izvoarelor istorice. Credem că am reușit, pe cît ne-a fost posibil, să arătăm că Tudor Vladimirescu a fost inițiat în Eterie încă din 1819. Eteriștii au recunoscut în persoana lui pe reprezentantul poporului român și de aceea au pus mare preț în colaborarea lui cu Eteria, după cum au căutat să colaboreze și cu reprezentantul poporului sîrb, Miloș Obrenovici, dar fără succes. Încrederea fruntașilor eteriști în șeful pandurilor era așa de mare, încît lui i s-a dat sarcina principală de a da semnalul răscoalei pentru „obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre” și să ușureze astfel sarcina lui Alexandru Ipsilante. Răscoala populară a șefului pandurilor a dat astfel posibilitatea conducătorului Eteriei să treacă Prutul și să ridice la Iași stindardul revoluției grecești, care avea să se întindă în toată Grecia, cu tot insuccesul ei în Principatele Române, și, după lupte grele, care au durat cîțiva ani, să dea poporului grec mult dorita libertate și independență.

De asemenea și poporul nostru a reușit să scape de domnii fanarioți, să aleagă domni pămînteni și să pună astfel bazele unei noi ere în istoria noastră.

---

grec împotriva asupritorilor. Deși tratează cu multe amănunte încercările Eteriei de a colabora cu Miloș Obrenovici, Despotopulos neglijează cu totul colaborarea lui Tudor Vladimirescu cu Eteria. Istoricul grec se mărginește numai să amintească într-un loc că Iordache Olimpiotul „a încurajat și a ajutat pe vechiul său camarad de arme Tudor Vladimirescu în răscoala țărănilor din Oltenia și că această răscoală a reușit și s-a întins repede cu ajutorul secret al Eteriei” vezi ‘Η ἀπόφασις περί της ελληνικής επανστασιως τοῦ 1821 (Hotărîrea cu privire la revoluția greacă din 1821), Atena, 1965, p. 119. Nici un cuvînt despre cunoscutele acorduri semnate de Tudor Vladimirescu alături de fruntașii militari ai Eteriei Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache în ajunul răscoalei.

⁶⁸ Const. Erbiccanu, *loc. cit.*, p. 338.

⁶⁹ Const. Erbiccanu, *loc. cit.*, p. 338. Dimitrie Macedonschi a fost angajat, printr-o învoială specială, de membrii ocîrmuirii, să însoțească pe Tudor Vladimirescu în răscolarea poporului, *Documente...*, I, p. 197.

⁷⁰ *Documente...*, vol. I, p. 207–208.

ARENDĂȘIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN EPOCA REGULAMENTARĂ (1831—1848) ASPECTE SOCIAL-ECONOMICE

DE

APOSTOL STAN

Descompunerea feudalismului în economia agrară a Moldovei și Țării Românești s-a desfășurat într-un ritm mai accelerat în epoca regulamentară în condițiile în care regimul marii proprietăți funciare a fost reorganizat. Inexistența unor mari întreprinderi industriale și a unei păături a burgheziei legate de acestea, care să lupte împreună cu masele populare pentru desființarea radicală a tuturor privilegiilor feudale, au permis marii boierimi — singura beneficiară de altfel a regimului regulamentar — să obțină prin Regulamentul organic consolidarea dominației sale sociale, economice și politice¹.

Extinderea arendășiei reprezintă o caracteristică a relațiilor agrare din Principatele române în perioada regulamentară². Apărută ca fenomen social-economic în ultima parte a secolului al XVIII-lea³, arendășia se dezvoltă până la introducerea regimului regulamentar ca o întreprindere capabilă să adapteze moșiile la producția pentru piață. Ea contribuie la dezvoltarea pieței interne dar mai ales la intensificarea contactului cu piața externă, creînd condiții mai favorabile pentru afirmarea capi-

¹ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, București, Edit. Acad., 1960, p. 384.

² Un tabel incomplet din 1843, dar cuprinzînd totuși majoritatea proprietăților din județul Ilfov, ne indică faptul că dintr-un total de aproximativ 263 de moșii, peste 229 erau exploatate prin intermediul arendășiei, fenomen a cărui pondere în procente este de peste 87% (vezi Arh. Ist. Centr., Vornicia din lăuntru — în continuare acest fond se va cita V.L.—, nr. 1375/p. II/1843, p. 755—804). Mai pe larg despre cauzele și limitele fenomenului arendășiei, modul de arendare și de exploatare a moșiilor, în perioada menționată mai sus: Apostol Stan, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în epoca regulamentară. Arendășia în Țara Românească (1831—1848)*, lucrare în ms.; vezi și I. C. Filitti, *Arenda moșiilor în Muntenia la 1831—1833. Populația munteană la 1857*, București, 1932.

³ Ioana Constantinescu, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Țara Românească*, în „Studii”, nr. 5, 1965, p. 1039—1055; idem, *Arendășia în Țara Românească de la origini pînă la Regulamentul organic*, lucrare în ms.

talismului în economia agrară a Țării Românești. Agricultură pe proprietățile arendate dobîndea un accentuat caracter comercial. Organizînd producția și adaptînd-o la cerințele pieței, arendașia determină — în anumite limite — schimbări social-economice în însăși structura relațiilor agrare. Constatarea făcută de Lenin, care arată că dezvoltarea capitalismului în agricultură presupune, printre altele, „trecerea de la gospodăria naturală la gospodăria producătoare de mărfuri”⁴ arată importanța problemei menționate mai sus pentru studiul perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

Creșterea capacității de absorbție a pieței interne dar îndeosebi contactul mai strîns cu piața externă au provocat intensificarea eforturilor în direcția obținerii unei cantități mai mari de cereale-marfă. În aceste împrejurări, rezerva dobîndește o importanță deosebită și se dovedește a fi una din căile rentabile pentru atingerea obiectivului de mai sus. Dar arendașii nu o puneau în valoare în același ritm și în același grad, existînd numeroase deosebiri mai ales sub raportul modului ei de exploatare⁵. În multe cazuri, rezerva era exploatată pe calea terenurilor suplimentare acordate locuitorilor pe baza învoielilor speciale. Indiferent însă de procedeul adoptat, tendința generală a arendașilor era obținerea unei cantități mari de cereale, în scopul desfacerii lor pe piață.

Informații inedite din epoca regulamentară atestă, pe alocuri, creșterea interesului pentru cultura cerealelor pe rezervă⁶. Astfel, la Leleasca și Dobrotești-Olt, arendașul, printre altele, avea pe rezervă „o holdă mare de grîu”⁷. În Teleorman, în alt sat, arendașul poseda, de asemenea, „o sumă de pogoane de grîu”⁸, situație caracteristică și pentru alte localități⁹. Alte izvoare indică concret ponderea rezervei arendașești în producția de cereale-marfă: la Lița și Segarcea, tot în Teleorman, printre alte arături preține de la săteni, arendașul obliga pe aceștia să-i însămînțeze „50 chile grîu de toamnă”¹⁰, iar la Luica-Îlfov, arendașul Ev. Zaapa, în 1844 însămințase 344 chile grîu¹¹. În Slam Rîmnic, gradul de adaptare a moșiilor la producția pentru piață era destul de avansat. La Vișani, arendașul însămința prin intermediul muncii de clacă 150 pogoane de grîu¹², a cărui destinație era exportul, întrucît în învoiala cu clăcașii se menționa îndatorirea acestora de a transporta cantitatea de grîu recoltat la Brăila¹³. În alt sat, tot din același județ, arendașul arase 116

⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, București, Edit. politică, 1964, p. 203.

⁵ Vezi I. Corfus, *Evoluția rezervei din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, nr. 4, 1965, p. 807—832; despre modul în care era valorificată rezerva vezi și Evanghelie Zaapa, *Trîntorul*, București, 1847.

⁶ Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 4262/p. II/1836, f. 1033; nr. 3572/p. I/1837, f. 568; nr. 3367/1838, f. 1; nr. 1019/1841, f. 1.

⁷ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 224.

⁸ Ibidem, Min. Int. Div. Adm. — în continuare acest fond se va cita D.A. — nr. 3/1845, f. 345.

⁹ Ibidem, V.L., nr. 1623/1840, f. 1; D.A., nr. 29/1846, f. 40.

¹⁰ Ibidem, V.L., nr. 1623/1840, f. 1; vezi pentru alte cazuri similare Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 281.

¹¹ Ev. Zaapa, *op.cit.*, p. 29.

¹² Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 1375/p. II/1843, f. 278.

¹³ Ibidem.

pogoane¹⁴. Numai în contul prisoaselor, pe moșia Măxineni arendașul ara peste 200 pogoane¹⁵, iar la Grădiștea 50 pogoane¹⁶, tot în cadrul obligațiilor suplimentare. Mențiorăm, printre altele, că aproape în toate învoielile dintre locuitori și arendași se indica clauza ca primii să efectueze numeroase transporturi în anumite centre mari de desfacere, semn că producția de cereale obținută de arendași pe rezervă era destinată pieței externe.

Arendășii valorificau rezerva prin intermediul muncii de clacă. În general, ei nu posedau inventar agricol, în schimb dispuneau, se înțelege condiționat, de pământul arabil. Această stare de lucruri făcea posibilă asigurarea forței de muncă necesară exploatării rezervei. Tendința proprietarilor și a arendașilor de a smulge cât mai multă muncă de la clăcași, fenomen caracteristic al perioadei abordate, a fost relevată de N. Bălcescu în unele lucrări¹⁷, iar de Ion Ionescu de la Brad în *Comisia proprietății*, constituită în timpul revoluției, în care arăta că epoca regulamentară aservise „munca mulțimii poporului”¹⁸.

Tendința arendașilor de a percepe muncă de la săteni este în creștere¹⁹, deseori recurgându-se chiar la măsuri violente spre a-i forța să lucreze rezerva. Semnificativă în acest sens este plângerea clăcașilor din Vărăști-Ilfov : „îndată ce începe primăvara și semănăm și noi bucate pe pământ, numitu arendaș ne silește de mergem la ale sale bucate, unde muncim zile întregi și multe . . . care sînt luni întregi”²⁰. La Puești-Slam Rîmnic, sătenii erau obligați să secere într-un timp limitat terenuri întinse cu grâu, pe care apoi îl transportau la arie și-l treierau cu vitele lor²¹. De asemenea, tot ei munceau multe pogoane cu porumb ale arendașului²². În alte localități, arendașii organizau munca pe rezervă în așa fel, încît tot timpul anului agricol să aibă oameni la muncă. Ev. Zaapa, arendașul moșiei Luica-Ilfov, avea la lucru în fiecare zi cîte 30 de oameni²³. De asemenea, la Gîngiova și Comoșteni-Dolj munca pe rezervă era organizată pe „cete”²⁴.

Munca utilizată pentru punerea în valoare a rezervei avea un caracter forțat. Ea era obținută de la săteni ca urmare a îndatoririlor legale ale acestora, precum și în schimbul prisoaselor acordate. Prin intermediul învoielilor se dobîndea o cantitate suplimentară de muncă, folosită în exploatarea rezervei. Documentația epocii regulamentare relevă numeroase date de acest gen, ele subliniind, în totalitatea lor, nevoia tot mai

¹⁴ Arh. Ist. Centr., D.A., nr. 10/1844, f. 242.

¹⁵ Ibidem, V.L., nr. 1375/p. II/1843, f. 287.

¹⁶ Ibidem, f. 279.

¹⁷ N. Bălcescu, *Reforma socială la români*, în *Opere*, Edit. Acad., București, 1953, vol. I, p. 264.

¹⁸ D. C. Sturdza-Scheanu, *Acte și legiuri privilegiate la chestia țărănească*, vol. I., București, 1907, p. 468 ; vezi și Apostol Stan, *Exploatarea țărănimii muntene în timpul Regulamentului organic (pînă la revoluția din 1848)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, Edit. Acad., București, 1963, vol. III, p. 457–487.

¹⁹ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 3572/p. I/1837, f. 337 ; nr. 907/1841, f. 5 ; nr. 1019/1841, f. 1 ; nr. 1233/p. I/1843, f. 608 ; nr. 674/1840, f. 1.

²⁰ Ibidem, nr. 1334/1843, f. 1.

²¹ Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 282.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, nr. 1266/1843, f. 2.

²⁴ Arh. St. Craiova, Pref. Delj, nr. 2018/17, f. 208 ; nr. 1296/1843, f. 13.

sporită de brațe de muncă a arendașilor ²⁵. Această situație demonstrează că plingerile clăcașilor împotriva numeroaselor prestații în natură la care erau supuși erau întru totul îndreptățite. Nu erau de loc exagerate relațiile clăcașilor din Fulga-Saac către domnie, care arătau: „că robim toată vara cu carăle cu dobitoacele, cu plugurile primăvara, vara la prașilă și la seceră și la alte lucruri ale cîmpului” ²⁶.

Exploatarea rezervei se efectua, în general, prin intermediul muncii de clacă și cu inventarul sătenilor. Totuși, pe alocuri se observă preocupări din partea arendașilor de a-și procura inventar agricol. Cîteva documente sînt concludente în acest sens. În Dolj, la Românești, arendașul cumpărase pluguri, arătura făcînd-o cu vitele de muncă ale clăcașilor și cu uneltele sale ²⁷. Arendașul moșiei Urzica Mare-Dolj avea 4 pluguri, arătura pe rezervă efectuînd-o și cu inventarul lui și cu cel al clăcașilor ²⁸. De asemenea, la Pueștii de Sus-Slam Rîmnic, arendașul își treiera recolta de grîu cu vitele sale și cu mîna de lucru a clăcașilor ²⁹. Dar trebuie amintit că aceste cazuri sînt excepții de la regula generală, exploatarea rezervei efectuîndu-se îndeobște prin munca și inventarul clăcașilor.

Un fenomen caracteristic al epocii regulamentare îl constituie valorificarea rezervei sau a unei părți a acesteia pe calea terenurilor suplimentare acordate locuitorilor. Această situație exprimă, printre altele, limitele în care unii arendași exploatau ei înșiși rezerva.

În multe locuri, mai ales în cazul moșiilor depărtate de centrele de desfacere sau în zonele de deal și munte, exploatarea moșiei se realiza, aproape în mod exclusiv, prin intermediul dijmii și clăcii în bani ³⁰. Astfel, la Conțești-Dîmbovița, în 1834, arendașul ara pe seama rezervei doar 12 pogoane teren ³¹. Subliniem că moșia menționată era destul de întinsă, încît în afară de prisoasele acordate sătenilor de pe acea moșie, arendașul mai dădea loturi suplimentare și la țărani din alte localități ³². La o altă moșie din Ilfov, rezerva utilizată de arendaș, deși se compunea din 64 de pogoane, numai 12 din acestea erau cu arături ³³. Din rezervă mai făceau parte încă peste 321 pogoane teren, pe care arendașul le acorda ca prisoase ³⁴.

Dacă sub raportul modului de valorificare a rezervei existau deosebiri, în sensul că unii arendași puneau un accent mai mare pe transformarea acesteia într-o sursă proprie de cereale pentru piață, în privința dreptului de a dispune de ea în chip absolut, arendașii se plasau pe aceeași poziție. Condiționînd acordarea prisoaselor de învoielile dintre părți, chiar noua legiuire recunoștea dreptul stăpînilor de moșii de a dispune de cel puțin o treime din proprietate, netezîndu-se astfel calea ștergerii

²⁵ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 939/1842, f. 33; nr. 966/1842, f. 7; nr. 1233/p. I/1843, f. 98, 727; nr. 1296/1843, f. 13; nr. 1303/1843, f. 8; nr. 1305/1843, f. 16; nr. 1375/p. II/1843, f. 67, 137, 264, 332, 340, 362, 411, 407—476, 755—804.

²⁶ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837.

²⁷ Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 411.

²⁸ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 20/1847, f. 122.

²⁹ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 1375/p. II/1843, f. 282.

³⁰ Ibidem, nr. 2735/p. II/1832, f. 1418; nr. 4262/p. I/1836, f. 402, 486.

³¹ Ibidem, nr. 6080/1835, f. nr. 5.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, f. 459.

³⁴ Ibidem.

dreptului de preemțiune pentru clăcași. Acordarea prisoaselor este determinată de rentabilitatea învoielilor pe care arendașii le încheiau, ei îngăduindu-și o libertate neîngrădită de a prefera pe locuitorii străini sau pe cei de pe moșie.

Arendășia lînd, și deseori reușește, să facă din valorificarea rezervei un drept absolut, indiferent de căile ei de exploatare. Deseori, în situații rentabile, arendașii își manifestă preferința în acordarea prisoaselor pentru locuitorii străini de moșie. Astfel, la Lăceni-Argeș arendașul a scos pe săteni din izlazul strămoșesc și l-a dat „la oameni străini, după alte moșii, de l-au arat și l-au semănat cu bucate”³⁵. În plasa Sabar-Ilfov, existau, de asemenea, mulți „bucureșteni mahalagii ce ară pe proprietăți streine”³⁶, în schimbul unor sume de bani plătite arendașilor. Mai frecvente erau prisoasele de izlaz și finaț acordate locuitorilor străini de moșie, fapt care relevă că în epoca regulamentară asemenea terenuri constituiau surse de venituri din cele mai rentabile. Chiar arendașii afirmău că acordarea la străini a unor astfel de terenuri le aducea mari venituri³⁷. În unele intervenții ale clăcașilor pe lingă autorități se sublinia, în această privință, că arendașii i-au depozat de izlazul pe care îl stăpîniseră din vechime, acordîndu-l cu plată la alți locuitori³⁸. Printre amatorii de asemenea terenuri, în afară de clăcași, documentele cercetate menționează negustori „sureccii”, care au închiriat „suhaturi”³⁹. Mocanii erau, de asemenea, alți preferați ai arendașilor pentru acordarea prisoaselor de izlaz și finaț⁴⁰. Astfel, sătenii din Teșila-Prahova se plîngeau că munții care aparțineau moșiei s-au dat de arendaș „pe la mocani”⁴¹, locuitorii fiind obligați să se înțeleagă pentru nevoile lor „cu cei cumpărători”⁴².

Tendința de dezvoltare a producției de cereale-marfă provoca o cerere tot mai mare de brațe de muncă pentru exploatarea rezervei. Deseori, convertirea unor străini de a munci terenuri suplimentare generează nemulțumirea arendașilor părăsiți de clăcașii de pe moșiile lor, fapt care subliniază acuitatea luptei pentru deținerea forței de muncă. Astfel, arendașul moșiei Chirnogi-Ilfov se plîngea împotriva celui din Luica, la 8 mai 1836, că acum „la vremea arăturii, din 400 pluguri ce am pe moșie, s-au dus toți la dînsul și eu m-am ales numai cu 21 de pluguri, rămînîndu-mi toată moșia pustie”⁴³.

Învoielile dintre clăcași și arendași pentru prisoase aveau un caracter „liber”. Totuși, în unele contracte de arendă se încearcă o anumită delimitare a prestațiilor de către proprietari pentru a apăra țărănimia de pretențiile excesive ale arendașilor. În contractele de arendare a moșiilor mănăstirești și ale statului, mai ales, se înregistrează preocupări pentru

³⁵ Arh. Ist. Centr., nr. 998/1842, f. 1; vezi și nr. 3572/p. I/1837.

³⁶ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 362; vezi și nr. 6080/1835, f. 257; Min. Just., nr. 5040/1831, f. 1.

³⁷ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 700.

³⁸ Ibidem, nr. 3317/1839, f. 56; nr. 670/1840, f. 7; D.A., nr. 82/1845, f. 16–18, nr. 37/1846, f. 16; nr. 10/1844, f. 142.

³⁹ Ibidem, nr. 2305/1839, f. 2; D.A., nr. 29/1846, f. 40.

⁴⁰ Ibidem, nr. 1591/1840, f. 7; vezi și nr. 918/1842, f. 28.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 1335; vezi și nr. 2751/1832, f. 1122.

reglementarea obligațiilor în contul cel mult a cinci pogoane suplimentare. În cazul că vor voi să muncească mai mult, locuitorii trebuiau să facă învoieli „cum vor putea”⁴⁴. Dar, în general, asemenea încercări de reglementare a învoielilor pentru prisoase nu erau în atenția tuturor proprietarilor. În Teleorman, de pildă, cîrmuirea semnala existența multor moșii, unde arendașii dictau condiții apăsătoare⁴⁵. Datele de mai sus permit sublinierea constatării că, în epoca regulamentară, exploatarea unor părți din rezervă prin intermediul învoielilor „libere” era un fenomen generalizat. În afara loturilor legiuite, țărănimea se învoia pentru prisoase de arătură, izlaz și finaț⁴⁶, fapt care atestă că o însemnată parte a rezervei se afla în folosința locuitorilor⁴⁷.

Una din problemele importante în legătură cu rolul instituției arendașiei în dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste o reprezintă gradul de utilizare a muncii salariate pe proprietățile luate în exploatare. Trebuie menționat, de altfel, că acest fenomen își găsește o slabă reprezentare documentară, semn că în epoca regulamentară limitele lui erau restrînse. Uzînd de regimul agrar stabilit de Regulamentul organic, arendașii nu recurgeau la munca salariată decît în cazuri cu totul excepționale, întrucît forța de muncă pentru valorificarea rezervei era asigurată de țărănime prin obligațiile ei de clacă.

În împrejurările în care sătenii nu răspundeau la timp solicitărilor adresate pentru efectuarea de prestații în muncă, deoarece lucrările pe rezervă nu puteau suferi o amîinare, arendașii recurgeau la angajarea de forță de muncă disponibilă. Astfel, arendașul moșiei Roșu-Ilfov arăta în 1834 că țăranii refuză să-i facă muncă, fiind silit ca pentru treieratul grîului să „caute oameni cu plată”⁴⁸. Elocvent în acest sens este și cazul moșiei Ciocărești-Dîmbovița, unde sătenii refuză să facă zile de clacă la timp, arendașul fiind nevoit să angajeze oameni străini⁴⁹, plătindu-i la un preț mult mai mare comparativ cu prețul oficial al muncilor executate de clăcași.

Remarcăm de asemenea, tot în legătură cu gradul de utilizare a muncii salariate în epoca regulamentară și cu categoria de oameni care recurgeau la vînzarea forței de muncă pe proprietățile arendate, că anumite regiuni ale Țării Românești deveniseră cunoscute chiar pe întreg teritoriul pentru obiceiul lor de a executa munci agricole pe bani. Același document utilizat mai sus ne procură o altă informație prețioasă în acest sens. Refuzînd să presteze muncă de clacă, sătenii din localitatea menționată i-au răspuns arendașului să aducă la lucru „olteni cu plată”⁵⁰, semn că o bună parte a locuitorilor acestei provincii obișnuiau, sezonier, să se angajeze pe bani la munci agricole pe alte proprietăți. Un raport

⁴⁴ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 130/1841, f. 569; nr. 1096/1842, f. 72.

⁴⁵ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 1428/1843, f. 7, 15; vezi și nr. 1000/1842, f. 34.

⁴⁶ Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 152—159, 275, 293, 755—804.

⁴⁷ Vezi I. Corfus, *op. cit.*

⁴⁸ Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 2751 p. II/1832, f. 1311; vezi și nr. 2751/p. II/1832, f. 1460; nr. 928/1841, f. 1.

⁴⁹ Ibidem, nr. 6180/1835, f. 27; vezi și nr. 4262/p. II 1836, f. 1033.

⁵⁰ Ibidem, nr. 6180/1835, f. 27.

al cîrmuirii de Gorj către Departamentul din lăuntru din martie 1837 concordă, de asemenea, cu sensul documentului analizat anterior. În el se arată că „cu ivirea primăverii mulți din locuitorii aceluia plai au cerut voie, după obiceiul lor, să plece la muncă peste Olt, în Valahia Mare, să-și agonisească banii de capitație și altile de hrană”⁵¹, în ciuda faptului că erau clăcași și la rîndul lor aveau obligații în bani și în muncă față de proprietarii sau arendașii pe moșiile cărora locuiau.

Trebuie relevat că numărul celor care își vindeau forța de muncă în agricultură — cel puțin în primii ani ai Regulamentului organic — era destul de restrîns. Într-o localitate din Ilfov, în 1834, voind să angajeze cu bani oameni la muncă — deoarece clăcașii se opuneau să lucreze — arendașul menționa că nu găsește forță de muncă disponibilă⁵². Deci, munca salariată era folosită cu totul sporadic, neexistînd în general o categorie socială care să trăiască în mod exclusiv de pe urma unei astfel de ocupații. Forța de muncă salariată provenea tot din rîndul clăcașilor, atunci cînd aceștia se eliberau de muncile în interesul asigurării propriiei lor subsistențe, precum și de cele efectuate în interesul proprietății.

Instituția arendășiei a reprezentat un element important în dezvoltarea producției de mărfuri nu numai pe rezerva moșiei, dar și pe loturile legale sau suplimentare date în folosință clăcașilor. Producția pentru piață constituia în epoca regulamentară atît mobilul activității arendășești, cît și cel al unei bune părți a gospodăriilor țărănești. Prin punerea în valoare a prisoaselor, țărănimea realiza o anumită cantitate suplimentară de produse, care era desfăcută pe piață⁵³.

O trăsătură caracteristică a arendășiei în perioada cercetată o reprezintă interpunerea arendașilor în procesul de desfăcere a producției-marfă a țărănimii. Uzînd de mijloace de constrîngere economice și extra-economice, ei reușesc să-și asume rolul de achizitori ai producției-marfă a țărănimii, funcție care se dovedea rentabilă, deoarece produsele obținute de la clăcași în acest mod erau desfăcute de arendași la prețuri mult mai mari în comparație cu cele cu care fuseseră achiziționate.

Produsele achiziționate de la săteni erau desfăcute direct pe piață sau prin intermediul unor negustori⁵⁴, care, în ultimă instanță, îndeplineau sarcina de a transmite mărfurile la consumator. Prin practicarea unui astfel de comerț intermediar, arendașii se manifestau ca un element parazitar, care nu numai că îngreua procesul de schimb, dar greva și asupra veniturilor suplimentare obținute de țărănime.

Printre produsele-marfă achiziționate de arendași de la săteni, cerealele și vitele ocupau un loc important. În general, în numeroase situații, clăcașii erau constrînși la achiziții, plîngîndu-se de prețurile derizorii care li se ofereau. Astfel, la Glodeanu-Prahova, înainte de recoltat,

⁵¹ Arh. Ist. Centr., nr. 3572/p. I/1835, f. 604.

⁵² Ibidem, nr. 2751/p. II/1832, f. 1311.

⁵³ Vezi I. Corfus, *Achiziționarea produselor agricole pentru export, o nouă formă de exploatare a clăcașilor din Țara Românească (1831—1848)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, 1963, p. 117—143.

⁵⁴ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 1233/p. I/1843, f. 394—395.

arendașul a strâns pe toți sătenii, spunându-le „să-i dea orz, chila pe lei 18”⁵⁵. Constrânși cu dorobanți de la subcirmuire, sătenii au fost nevoiți să accepte cererea menționată, iar mai târziu — la recoltat — se plîngeau că sînt jecmăniți de arendaș, deoarece, pe piață chila de orz se vindea cu 65 lei⁵⁶. La Poiana-Dolj, sătenilor li s-au avansat bani încă de pe cînd griul era verde⁵⁷, iar prețul plătit era mult diminuat comparativ cu cel al pieței. Cînd se achiziționau vite, arendașii procedau la fel ca în cazul cerealelor. Astfel, în Slam-Rîmnic, la Galbenu, autoritățile centrale ordonau cirmuirii locale ca pentru vitele achiziționate arendașul să fie obligat să le evalueze conform prețului „ce într-adevăr se va descoperi că a avut niște asemenea vite pe acea vreme”⁵⁸. Achiziționarea forțată a vitelor de către arendași la prețuri derizorii se reflectă în mod clar și în plîngerile clăcașilor din Brebenul-Mehedinți. Ei arătau: „Nu sîntem volnici ca să ne vindem dobitoacele și altele la neguțători străini, ci numai la dînsul, cu preț cu jumătate decît la alții”⁵⁹.

În zonele de deal ale țării arendașii manifestau un interes special pentru achiziționarea prunelor, recurgînd ca și în alte situații la mijloace abuzive spre a constrînge pe clăcași să le predea aceste produse-marfă⁶⁰. La Glodeni-Dîmbovița, de pildă, după ce și-a primit dijma, arendașul a luat prin constrîngere și restul de prune ale sătenilor cu prețul de 30 lei sută de vedre⁶¹, deși sătenilor li se oferise de un negustor pentru acea cantitate 70 lei⁶². În Muscel, la Călinești, sătenii se plîngeau contra arendașului în acest sens: „Prune ce am făcut, nu ne-a slobozit ca să le vindem unde vom găsi sau să le dăm unde am fost datori, ci ni le-a luat cu silnicie toate cîte le-am avut, și le-a prins cum a vrut”⁶³.

Lîna, un alt produs al gospodăriei țărănești destinat pieței, era cît se poate de căutată de arendași la achiziții. Ei reușeau să strîngă acest produs recurgînd la mijloace de constrîngere diferite. Prin învoieli, arendașii obligau pe săteni să le dea lor un asemenea produs, urmînd a fi plătit „după prețul ce vor da și alți neguțători contoriști”⁶⁴. Țăranii denunțau asemenea abuzuri, ca de pildă cei din Fulga-Saac, care arătau că arendașul „ne ia lînurile cu sila și nu ne dă nici un ban, neîngăduindu-ne să le vindem la negustori cu preț”⁶⁵. Timp de 4 ani arendașul moșiei Macovei a achiziționat de la clăcașii de pe acea proprietate peste 9 234 ocale lînă⁶⁶, la un preț derizoriu.

Numeroși arendași posedau pe proprietățile luate în exploatare cășării pentru prepararea brînzei. Ei obțineau cantități mari din acest produs necesar desfacerii pe piață, achiziționînd de la clăcași lapte sau

⁵⁵ Arh. Ist. Centr., nr. 1118/1839, f. 4.

⁵⁶ Ibidem, f. 11.

⁵⁷ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 16/1842, f. 389; vezi și V. L., nr. 922/1842, f. 107.

⁵⁸ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 4262/p. II/1836, f. 935.

⁵⁹ Ibidem, nr. 1026/1842, f. 5.

⁶⁰ Ibidem, nr. 3308/1839, f. 1.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 772; vezi și nr. 3572/p. I/1837, f. 634; nr. 918/1842, f. 30; D.A., nr. 92/1845, f. 4.

⁶⁴ Ibidem, nr. 905/1841, f. 6.

⁶⁵ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837, f. 247.

⁶⁶ Ibidem, nr. 2297/1839, f. 81; vezi și nr. 1233/p. I/1843, f. 12.

chiar direct caș. În general, laptele sau cașul le obțineau gratuit, în contul unei părți din ierbărit. La Macovei-Buzău, clăcașii erau datori să ducă lapte la cășăria arendașului de la „Drăgaică și pînă la lăsata secului de postul Sântămării”⁶⁷. La fel menționau și sătenii din Fulga-Saac, adăugînd că arendașul nu le plătește „precum alți neguțători streini plătesc, ci în silă turcească ni-l ia”⁶⁸. În numeroase localități, țărani sint obligați să dea arendașilor însemnate cantități de brînză în contul ierbăritului⁶⁹. Spre a constata cît de mari erau cantitățile de caș obținut prin achiziții, e suficient să menționăm că între anii 1837–1838 arendașul moșiei Macovei-Buzău a strîns 18 262 ocale de caș⁷⁰. În 1837, arendașul moșiei Teșila-Prahova achiziționa de la niște mocani din Transilvania 1 950 oca de caș⁷¹.

Direcția principală spre care gravita comerțul de cereale practicat de arendași o constituiau schelele de la Dunăre. Totodată, documentele epocii cercetate atestă că cea mai mare parte a cantității de cereale-marfă era destinată pieței externe, unii dintre arendași, încă din timp, avînd încheiate contracte în acest sens „cu neguțătorii Evropi”⁷². Preponderența exportului în comerțul de cereale al arendașilor se explică prin capacitatea de absorbție relativ limitată a pieței interne, datorită persistenței relațiilor feudale în economia Țării Românești și slabei dezvoltări a industriei.

Schelele de la Dunăre constituiau deci principalele centre de desfacere a producției de cereale-marfă. Sătenii erau obligați să asigure transportul mărfurilor la Giurgiu, Brăila, Rușava, Reahova, Bechet, Oltenița, Zimnicea, Calafat⁷³ etc. Centrele menționate absorbeau cerealele-marfă realizate pe proprietățile arendate⁷⁴. Totodată, trebuie menționat că îndatorirea sătenilor de a transporta produsele arendașilor la centrele de desfacere erau deosebit de apăsătoare, fapt care avea ca urmări plingeri frecvente din partea clăcașilor către autorități.

În afară de cereale, vitele constituiau un alt obiect al comerțului arendașesc pe piața internă și externă. Dintr-o asemenea preocupare se obțineau mari beneficii, fapt care face pe proprietarul moșiei Logrești-Gorj să considere că arendașul moșiei sale, de pe urma comerțului cu cirezi de vite acumulează mari sume de bani⁷⁵. Vite, în special din Oltenia, prin Timișoara erau exportate de arendași sau de oameni ai acestora în Austria⁷⁶.

La rîndul său, piața internă absorbea, de asemenea, o parte a producției de cereale-marfă obținute de arendași. Pentru o plasare rapidă a producției de mărfuri, deseori arendașii își asigurau locul de desfacere a cerealelor, înainte de strîngerea recoltei prin încheierea unor contracte

⁶⁷ Arh. Ist. Centr., nr. 905/1841, f. 6.

⁶⁸ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837, f. 247; vezi și nr. 4283/1836, f. 156.

⁶⁹ Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 287, 317–342, 335.

⁷⁰ Ibidem, nr. 2297/1839, f. 11.

⁷¹ Ibidem, nr. 1591/1840, f. 9.

⁷² Ibidem, D.A., nr. 13/1847, f. 134.

⁷³ Ibidem, nr. 4283/1835, f. 156; nr. 1019/1841, f. 31; nr. 899/1842, f. 1; nr. 907/1842, f. 78, 80; nr. 1375/p. II/1843, f. 426, 438, 452; Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 20/1847, f. 122.

⁷⁴ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 1375/p. II/1843, f. 278, 279, 280, 287, 755–804.

⁷⁵ Ibidem, nr. 1328/1845, f. 31.

⁷⁶ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 65/1848, dos. nenumărat.

speciale. Cîteva informații în acest sens sînt elocvente. La Floreștii de Sus-Ilfov, în momentul cînd se strîngea dijma, soseau în sat negustori cu care arendașul avea înțelegere pentru a le-o vinde ⁷⁷. De asemenea, la Băjești-Muscel, arendașul se angajase față de un negustor să-i vîndă 60 000 oca porumb ⁷⁸, în timp ce contractul drumului Cîineni contractase de la alt arendaș 200 chile orz pentru necesitățile cailor de poștă ⁷⁹. În interior se mai desfășura de către arendași, printre altele, rachiul ⁸⁰, fin ⁸¹ etc. Peștele, la rîndul său, era un alt articol de comerț. Documentele menționează cazuri în care oameni ai arendașilor erau trimiși la București pentru a desface pe piața orașului mari cantități de pește ⁸². Spre capitala țării își îndreptau o asemenea marfă în special arendașii din împrejurimile Bucureștilor.

Arendășia a contribuit, în anumite limite, la întemeierea pe proprietățile concesionate, a unor construcții și instalații cu caracter industrial. În general, termenul scurt de arendare nu permitea efectuarea unor investiții substanțiale, deoarece amortizarea sumelor de bani nu se putea realiza decît într-un timp relativ lung. În ciuda acestei situații arendașii sînt nevoiți să facă arumite investiții, mai ales că în contractele cu proprietarii, unii din aceștia pretindeau în chip categoric efectuarea unor construcții pe moșie, asigurîndu-le chiar condiții de arendare mai ușoare, dar obligîndu-i să „facă îmbunătățiri” ⁸³. Interesul proprietarilor în extinderea construcțiilor pe moșii se oglindește printre altele în cazul moșiilor Leleasca și Dobrotești-Olt, unde arendașului i se permitea să aducă gratuit materialele de construcții din pădurea proprietății, cînd „va avea trebuință ca să clădească vreun acaret” ⁸⁴.

Investițiile frecvente pe care le efectuau arendașii aveau ca obiectiv construirea, repararea și întreținerea mai ales a morilor, din exploatarea cărora obțineau mari venituri. Arendașii moșiei Ulmul-Ilfov aruntau autoritățile despre intenția lor de a construi o moară în apropierea Dunării, care le absorbea „o sumă de bani simțitoare” ⁸⁵. La Mihăița-Dolj, arendașul a clădit o moară pe vase, dar după ce a funcționat un timp — în preajma expirării termenului de exploatare a moșiei — a ridicat-o ⁸⁶, proprietarul pretinzînd ca să rămînă pe moșie. În multe cazuri, investițiile erau dirijate spre repararea și întreținerea morilor ⁸⁷, această preocupare decurgînd și din obligația contractuală conform căreia la expirarea arendei acareturile trebuiau să fie predate în stare bună.

⁷⁷ Arh. Ist. Centr., nr. 13/1847, f. 68.

⁷⁸ Ibidem, Min. Just., nr. 17028, f. 2.

⁷⁹ Ibidem, V. L., nr. 1118/1839, f. 2; vezi și nr. 587/1831, f. 20; nr. 939/1842, f. 34.

⁸⁰ Ibidem, nr. 3308/1839, f. 61.

⁸¹ Ibidem, nr. 1375/p. II/1843, f. 282.

⁸² Ibidem, nr. 6180/1835, f. 8, 9; nr. 6080/1835, f. 964; nr. 686/1836, f. 1.

⁸³ Ibidem, nr. 1328/1843, f. 31, 32.

⁸⁴ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 225; vezi și nr. 598/1840, f. 11; nr. 915/1842, f. 2; nr. 1233/p. I/1843, f. 772.

⁸⁵ Ibidem, nr. 7891/1835, f. 1.

⁸⁶ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 16/1842, f. 611.

⁸⁷ Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 2751/p. II/1832, f. 1311; nr. 909/1842, f. 5; nr. 1375/p. II/1843, f. 437; D.A., nr. 8199/f. 50.

Trebuie relevat, în legătură cu construcțiile executate pe moșiile arendate, că povara unor asemenea munci apăsa pe umerii clăcașilor. Aceștia erau mobilizați la diferite lucrări, uneori în chip gratuit, ceea ce provoca numeroase proteste din partea lor adresate autorităților⁸⁸. Sătenii din Fulga-Saac — mai ales cei care aveau un anumit meșteșug — executau lucrări de dulgherie pentru construcția de case, porți, șoproane⁸⁹ etc. La Călinești-Muscel erau mobilizați la construcția acareturilor toți clăcașii, aceștia lucrând „cu căruțele, cu minile, la cărămidă, la zid,... var am adus cu căruțele din munte”⁹⁰, fără a li se ține în seamă aceste munci.

În general, așa cum s-a menționat, existau numeroși arendași care nu numai că nu manifestau interes pentru investiții speciale, dar nu aveau grijă nici de întreținerea în bună stare a acareturilor moșiei. În aceste împrejurări, mulți proprietari se adresau autorităților, menționând în reclamațiile lor că — ignorând prevederile contractuale — arendașii lăsau acareturile în paragină mai ales în preajma expirării termenului de exploatare a moșiilor⁹¹. Astfel, la Puiești-Ilfov arendașul a lăsat morile, cîrciumile, casele, zăhlanaua, povernele în „cea mai ticăloasă stare”⁹².

Interesul pentru obținerea unor venituri suplimentare determină pe arendași să treacă la prelucrarea semiindustrială a unor produse agricole. Faptul acesta are o mare însemnătate social-economică, deoarece el atestă consolidarea tot mai puternică a agriculturii cu caracter comercial. În unele localități ale Țării Românești, dar în special în acelea situate în partea de deal, prelucrarea unor produse pomicole constituia pentru arendași o preocupare deosebită.

Instalații speciale pentru prelucrarea unor produse sînt atestate de mai multe documente. Astfel, arendașul moșiei Rușii de Vede menționa în 1833 că a făcut toate pregătirile pentru „facerea povernei”, cumpărînd cazane cu „destulă cheltuială”⁹³. O altă știre din 1840 menționează că la Sărdaru-Dîmbovița, arendașii exploatau cazane pentru fabricarea rachiuului din borhot, percepînd de la săteni taxe⁹⁴. Arendașii interziceau țăranimii înființarea unor astfel de instalații, pentru a trage numai ei foloase de pe urma acestei întreprinderi. O astfel de situație, pe plan general, era zugrăvită de cîrmuirea de Romani într-un raport înaintat Departamentului din lăuntru, în august 1836. Ea arăta, de pildă, că „clăcași ai moșiilor avînd cîte un cazan își fac rachiu ale lor poame și apoi prin învoială de havaet îl dă și altora”⁹⁵. Dar proprietarii „și mai virtos arendașii să facă că nu suferă această urmare nicidecum și așa duc cazane ale lor, să meargă toți a-și face poamele rachiu acolo, fără să îndrăz-

⁸⁸ Arh. Ist. Centr., D.A., nr. 29/1846, f. 175.

⁸⁹ Ibidem, V. L., nr. 3572/p. I/1837, f. 534.

⁹⁰ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 772; vezi și nr. 598/1840, f. 1; nr. 1233 p. I/1813, f. 772.

⁹¹ Ibidem, Min. Just., nr. 5439/1831, f. 24; V. L., nr. 3147/1838, f. 8; nr. 2224/1839, f. 1; nr. 3317/1839, f. 1; nr. 941/1841, f. 1; nr. 1024/1841, f. 2; nr. 909/1842, f. 3; nr. 937/1842, f. 1; nr. 1005/1842, f. 209, 223, 499; D.A., nr. 77/1844, f. 119; nr. 29/1846, f. 98; nr. 8/1847, f. 479; Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 20/1847, f. 295.

⁹² Ibidem, V.L., nr. 1407/1843, f. 15.

⁹³ Ibidem, nr. 2751/p. II/1832, f. 1284.

⁹⁴ Ibidem, nr. 3317/1839, f. 38; vezi și nr. 3308/1839, f. 61; nr. 6080/1835, f. 847.

⁹⁵ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 1196.

nească nici acela cu poamele a căuta alt cazan, nici cel cu cazanul a-l închiria cuiva”⁹⁶.

Încercarea arendașilor de a obliga pe țărani să folosească în mod exclusiv instalațiile lor a atras atenția Departamentului din lăuntru, care, răspunzând aceleiași cirmuiri de Romanași, cerea înlăturarea abuzurilor arendașilor, „cari au găsit prilej a împovăra pe locuitori cu asemenea nedreptate și nicidecum ertate luări”⁹⁷. În ciuda acestor măsuri, arendașii găseau totuși suficiente mijloace spre a constrânge pe săteni să utilizeze doar instalațiile lor și să impună în practică un adevărat monopol în exploatarea acestora.

Menționăm, de asemenea, pivele⁹⁸, în rîndul instalațiilor semiindustriale întreținute de arendași. În condițiile în care industria textilă a Țării Românești era slab dezvoltată, industria casnică era menită să acopere nevoile de țesături, mai ales ale țărănimii. Pentru prepararea unor țesături de calitate relativ mai bună, pivele deveneau instalații deosebit de solicitate de țărănime și cît se poate de rentabile pentru arendași.

Transformarea proprietății feudale în proprietate burgheză a parcurs în țările române o cale lungă și anevoioasă, întrucît acest proces nu s-a efectuat printr-o revoluție profundă în structura relațiilor agrare, ci prin adaptarea moșilor la nevoile schimbului intern și extern în condițiile eliberării treptate a acestora de servituțile feudale. De-abia în perioada regulamentară, cel puțin o treime din proprietate a fost degrevată de sarcinile feudale, dobîndind astfel un caracter burghez⁹⁹. Constituind un factor dominant în structura agrară a țărilor române în epoca Regulamentului organic, arendașia ocupă un loc important în procesul de lichidare a unor privilegii feudale cu caracter local.

Interesați în acumularea unor sume de bani cît mai mari pe calea sporirii producției de mărfuri, arendașii manifestă interes chiar din primii ani ai Regulamentului organic pentru delimitarea precisă a rezervei moșiei. Restrîngerea dreptului de folosință asupra pămîntului provoacă o puternică nemulțumire în rîndul clăcașilor, care în intervențiile lor insistente pe lîngă autorități se plîngeau de insuficiența loturilor legale atribuite și cereau „să fie slobozi pe toată întinderea moșiei”¹⁰⁰. Dar, arendașii se opuneau categoric unei asemenea tendințe, întrucît interesul pentru exploatarea rezervei și pentru scoaterea unor venituri tot mai mari din aceasta era în plină creștere.

În calea unui asemenea proces, ei se izbeau de unele privilegii feudale speciale acordate unor locuitori, fapt care îi împiedica să-și pună în valoare moșiile conform noii legiuri. Pentru aceasta, înainte de toate, ei urmăreau ca de condițiile regulamentare privind dreptul de folosință asupra

⁹⁶ Arh. Ist. Centr., vezi și nr. 2751/p. II/1832, f. 939.

⁹⁷ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 1197.

⁹⁸ Ibidem, D.A., nr. 29/1848, f. 98.

⁹⁹ Vezi A. Oțetea, *op. cit.*, p. 361; idem, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, p. 399; *Istoria României*, vol. III, Edit. Acad., București, 1964, p. 946.

¹⁰⁰ Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 1233/p. I/1843, f. 609; vezi și nr. 6080/1835, f. 374; nr. 1233/p. I/1843, f. 610. **www.dacoromanica.ro**

pământului să nu beneficieze decât sătenii care locuiau pe acele moșii, iar regimul străinilor de moșie să fie stabilit pe bază de învoieli „libere”. Arendașul moșiei Slătioara-Romanați, încercând să perceapă de la săteni obligațiile regulamentare, a provocat protestul acestora, care cereau să li se respecte „hotărârile și hrisoavele domnești de privilegiiurile ce au”¹⁰¹. La Jibelea-Argeș, locuitorii se plîngeau contra arendașului invocînd „hotărîri domnești” prin care erau obligați doar la 8 zile de clacă. Ei cer ca dispozițiile regulamentare să nu se extindă și asupra moșiei lor, ci să se respecte vechile învoieli¹⁰². În multe situații — așa cum indică documentele — dat fiind că existau numeroase privilegii acordate țărănimii, aplicarea noii legiuri și creșterea aproape bruscă a obligațiilor de clacă făceau ca țărănimia să fie în permanentă frământare, exprimîndu-și chiar nedumerirea față de prestațiile sporite care li se pretindeau¹⁰³.

Arendășii depuneau eforturi serioase pentru a impune sătenilor noua situație¹⁰⁴. Existau numeroase cazuri, cînd locuitorii respingeau categoric orice încercări de a renunța la privilegiile anterioare. Locuitorii din Telega-Prahova declarau „cu o glăsuire, că nici moșii, nici pîrînții lor nu au plătit dijmă și clacă, nici ei nu vor plăti”¹⁰⁵. La Slănic-Prahova a avut loc chiar o revoltă, locuitorii luptînd pentru menținerea vechilor drepturi și privilegii și împotrivindu-se noii legiuri¹⁰⁶.

Locuitorii țărgurilor prin aplicarea Regulamentului organic erau loviți mai ales în vechile lor drepturi privind practicarea meșteșugurilor și comerțului în schimbul unor mici taxe pe care le plăteau anterior. Dimpotrivă, arendașii nu țineau cont de privilegiile anterioare ale țărgoveților, obligîndu-i pe aceștia să cadă la învoială în schimbul unor taxe cu mult mai mari¹⁰⁷. Proteste cît se poate de vehemente în această privință adresau țărgoveții din Rușii de Vede, Mavrodin și Zimnicea către Departamentul din lăuntru, cerînd ca în condițiile în care privilegiile lor anterioare fuseseră anulate de arendași — conform legiurilor — să le permită „să facă moșia slobodă”¹⁰⁸. Încercările lor în această direcție rămîneau infructuoase, întrucît autoritățile nu puteau îngădui să devină proprietari pe moșile pe care se aflau. Arendașii urmăreau, în schimb, aplicarea întocmai a dispozițiilor regulamentare privind anularea privilegiilor anterioare, fiind interesați să culeagă cît mai multe foloase de pe urma noii legiuri.

Regulamentul organic a realizat „o expropriere generală a țărănimii reducînd la jumătate sau la o treime întinderea de pămînt pe care clăcași o aveau în folosință”¹⁰⁹. Aplicînd dispozițiile acestei legiuri, proprietarii,

¹⁰¹ Arh. Ist. Centr., nr. 2751/p. II/1832, f. 1012.

¹⁰² Ibidem, nr. 4262/p. I/1836, f. 302; vezi și nr. 6080/1835, f. 90.

¹⁰³ Ibidem, nr. 2751/p. II/1835, f. 247.

¹⁰⁴ Ibidem, nr. 2751/p. II/1832, f. 1460.

¹⁰⁵ Ibidem, nr. 2751/p. II/1832, f. 1398.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 1089.

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 447/1834, f. 1; nr. 2706/1840, f. 64, 68.

¹⁰⁸ Ibidem, nr. 2751/p. II/1832, f. 1041, 1124.

¹⁰⁹ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și mat. de ist. medie”, vol. IV, Edit. Acad., București, 1960, p. 361.

dar mai ales arendașii, aveau să adâncească procesul de deposedare a sătenilor de loturile strămoșești. Epoca regulamentară se caracterizează nu numai prin tendința arendașilor de a reduce loturile date în folosință clăcașilor la limitele prevăzute de lege dar și prin încercarea deseori reușită de a scoate pe aceștia din loturile strămoșești. O asemenea situație este ușor de înțeles dacă se are în vedere interesul arendașilor de a-și delimita rezerva în terenurile cele mai fertile. Cum cea mai mare parte a acestora era în mina clăcașilor, sătenii erau uzurpați de dreptul de folosință asupra pământurilor strămoșești.

Astfel, în 1833 judecătoria de Muscel anunța Departamentului din lăuntru că arendașul moșiei Văleni voia să izgonească 97 lude orășeni din Cîmpulung de pe moșie, care sprijinindu-se pe „desființatele hrisoave domnești”¹¹⁰, nu voiau să dea decît dijma din produse. La Văleni-Muscel arendașul a cerut ca străinii care au săditi pe acea moșie — pentru că refuzau să plătească clacă și dijmă, în virtutea unor vechi privilegii domnești — ori să se izgonească din ele „și să rămînă ale mănăstirii, ca unii ce nu locuiesc pe moșie, sau să plătească și ei clacă după Regulament, ca și ceilalți locuitori ce șed pe moșie”¹¹¹. Judecătoria aprecia, printre altele, că acei locuitori se foloseau de acele săditi de mulți ani, adică „vii, pruni, alte săditi de pomi, crâmi, case”¹¹² etc. pe care le-au făcut „cu însemnate cheltuieli”. O situație similară se întâlnește la moșia Gura Vitioarei-Saac, unde o parte a locuitorilor din Vălenii de Munte aveau, din vechime, „săditi de pruni și livezi cumpărate, cu cămin, după la foști locuitori, precum și dobîndite de zestre sau clironomii, fără vreo învoială cu înscris de la proprietar; și le stăpînesc numai cu o dare de zeciuială din rodurile ce se fac după vechiul obicei”¹¹³. Arendașul nu ține cont de această situație și vrea ori să-i impună la prestații legale sau, dacă refuză, acel locuitor să părăsească moșia. De asemenea, la moșia Prisaca-Dolj, locuitorii neguțători din orașul Craiova care aveau vii pe acea moșie trebuiau ori să accepte cererile arendașului privind claca și dijma legală, sau „să se lipsească de acele locuri”¹¹⁴ pe care le folosiseră din vechime. Arendașii tindeau să pună mina pe pământul cel mai fertil. Sătenii din Colțu-Teleorman arătau că au fost alungați „din locurile care le-am pomenit de la părinți și din livezi”¹¹⁵. La Vărăști-Ilfov sătenii se jeluiau că arendașul le-a luat „livezile părintești de fin”¹¹⁶, vînzîndu-le la negustori.

Curăturile, făcute prin munca sătenilor erau, deseori, acaparate de arendași. La Orevița-Mehedinți clăcașii arătau că sînt scoși din „curăturile făcute cu mari sudori prin păduri”¹¹⁷. Arendașul moșiei Vărăști-Ilfov — se plîng clăcașii — îi forța ca „să-i arăm de tot locuitorul în locurile noastre, ce pe fiecare pogon am plătit cîte lei 60 pentru scoaterea buturugilor”¹¹⁸.

¹¹⁰ Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 2751/p. II/1832, f. 930.

¹¹¹ Ibidem, nr. 7150/1834, f. 135.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem, nr. 4262/p. I/1836, f. 178.

¹¹⁴ Ibidem, f. 339.

¹¹⁵ Ibidem, nr. 922/1842, f. 59; vezi și nr. 6080/1835, f. 517; nr. 874/1842, f. 1.

¹¹⁶ Ibidem, nr. 1334/1843, f. 1; vezi și nr. 3317/1839, f. 37.

¹¹⁷ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837, f. 254.

¹¹⁸ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 98; vezi și D.A., nr. 3/1845, f. 131.

Instituția arendășiei a contribuit la dezvoltarea unei agriculturi extensive, prin interesul tot mai acut manifestat pentru punerea în valoare a întregii moșii sau chiar de a extinde terenurile arabile prin defrișări. În această ordine de idei, spre a constrânge pe clăcași să lucreze întreaga moșie, folosindu-se atât de terenurile legale cât și de cele suplimentare, acordate prin învoieli „libere”, și spre a-i împiedica astfel să apeleze la prisoase pe proprietăți străine, unii arendași impurcau sătenilor obligația de a da dijmă de pe terenurile arate de săteni pe alte moșii ¹¹⁹. Un contract al sătenilor din Școrțeni-Brăila este elocvent în acest sens: „Nici unu din noi nu sîntem slobozi a ara sau a cosi pe streine moșii, căci acela ce va cuteza a face împotriva acestii legături dator va fi a da dijmă și la d-lor” ¹²⁰.

Arendășia, în epoca regulamentară, contribuie nu numai la dezvoltarea producției de mărfuri pentru piață, dar și la pauperizarea țăranimii, ca urmare a exploatării acesteia în contul obligațiilor legiuite și suplimentare. Totodată, ea adîncea gradul de dependență economică a producătorilor direcți prin intermediul creditului cămătăresc acordat țăranimii pentru satisfacerea unor nevoi ale gospodăriei sau pentru plata în bani a obligațiilor față de arendași.

În legătură cu creditul arendășesc, trebuie relevat că acesta era acordat țăranimii din diferite motive. Mai întîi, unele indicații menționează că țăranii primeau credit pentru refacerea sau completarea inventarului agricol. În aceste condiții, deci, creditul era generat de necesitatea conservării gospodăriei țărănești. Edificator din acest punct de vedere este o mărturie din 1836, care atestă că unii țărani din Ialomița, creditați de arendaș, au putut să-și cumpere boi, vaci, care și pluguri ¹²¹. În alte împrejurări, țăranii erau nevoiți să recurgă la creditul arendașilor pentru a putea să-și plătească datoriile către fisc. În Vlașca, la Cîrtojani, de pildă, sătenii arătau într-un zăpis „că la trebuința ce am avut pentru bani a ne răspunde capitația noastră” ¹²², au apelat la arendaș să-i împrumute. E interesant de menționat, în același timp, că clăcașii de mai sus recurgeau în fiecare an la creditul arendășesc pentru plata capitației, în schimbul, bineînțeles, al unor dobînzii împovărătoare ¹²³.

Creditul arendășesc era de dimensiuni variabile. Astfel, clăcașii din Slătioara-Romanați erau creditați cu suma de 500 lei pe timp de 30 de zile ¹²⁴. La Baloteasca-Muscel, țăranii împrumutaseră în anii 1838 - 1839 cu un zăpis 415 lei, iar cu altul 800 lei ¹²⁵. Clăcașii din Plătărești-Ilfov, au luat cu împrumut, în anii 1841 - 1842, suma de peste 3 423 lei ¹²⁶, pentru plata diferitelor datorii.

Dar dacă o bună parte a țăranimii recurgea prin forme legale la credit, numeroși arendași, profitînd de lipsurile în care se zbătea țără-

¹¹⁹ Arh. Ist. Centr., V.L., nr. 1099/1841, f. 3; vezi și nr. 1233/p. I/1843, f. 332; D.A., nr. 3/1845, f. 9.

¹²⁰ Ibidem, V.L., nr. 3572/p. I/1837, p. 561.

¹²¹ Ibidem, nr. 4262/p. I/1836, f. 512.

¹²² Ibidem, nr. 598/1840, f. 6.

¹²³ Ibidem, f. 8.

¹²⁴ Ibidem, 3572/p. I/1837, f. 251.

¹²⁵ Ibidem, nr. 1635/1840, f. 8.

¹²⁶ Ibidem, nr. 1277/1843, f. 5, 6, 43; vezi, pentru alte cazuri și nr. 1243/1843, f. 10; nr. 1289/1843, f. 10; nr. 1291/1843, f. 8.

nimea și de ignoranța unei bune părți a acesteia, se deda la falsuri și ilegalități. Este ilustrativ în această privință ordinul circular al Departamentului din lăuntru către cîrmuirile de județe din 27 septembrie 1846. Se arăta, astfel, că unii arendași „prin uneltitoare viclene meșteșuguri, unindu-se cu din aleșii și scriitorii satelor, închipuesc de la dinșii zapise de datorii ca din partea clăcașilor pînă la lei 150 capete și cu soroace mărginite și că luînd de mărturii pe cei uniți cu dinșii”¹²⁷. Apoi, „după trecerea sorocului acelor zapise plăzmuite aleargă cu jalbă pe la tribunale cerînd împlinirea datoriilor lor, care fără vreo altă cercetare după ce fac pîrîților legiuitele două chemări, cei mai mulți dintr-înșii ori din neîndeletnicire sau din necunoștința formelor mergînd după chemări, se orînduiesc în lipsă, hotărînd judecătoria cu desăvîrșire plata acelor pretendate datorii ce nu covîrșesc suma de 150 lei”¹²⁸. De asemenea, chiar cînd sătenii se prezintă la tribunale, protestînd că nu se cunosc datori, acestea bazîndu-se pe zapisele plăzmuite, osîndesc pe clăcași. Pentru curmarea acestei triste stări de lucruri, chiar domnitorul hotăra ca „asemenea împrumuturi să nu fie primite pe cît nu vor fi adevărate de preotul satului și jurați și întărite de cîrmuire sau de subcîrmuire”¹²⁹.

Numeroase datorii ale clăcașilor pentru care plăteau dobînzii din cele mai grele proveneau din neexecutarea la timp a prestațiilor legale, fapt îngăduit mai ales de arendașii care nu practicau o agricultură cu caracter comercial și se mulțumeau cu încasarea clăcii în bani. Cum gospodăria țărănească nu producea în cantitate suficientă pentru piață, încît să fie capabilă să facă față în mod integral pretențiilor bănești ale arendașilor, era firesc ca treptat să se acumuleze mari sume de bani datorate de săteni în contul obligațiilor legale. O situație concludentă în acest sens se afla la satele Chiojdani și Niculești-Slam Rîmnic, unde comunicîndu-se de cîrmuire că locuitorii nu aveau bani să achite prestațiile restante față de arendaș, Departamentul din lăuntru arăta că dacă acesta „ar fi întrebuintat pe clăcașii aceștii moșii cu lucrările prevăzute prin legiuiuri în epoca orînduită pentru fiecare, atunci nici el ar fi avut acum a lua bani, nici ei s-ar fi aflat într-o asemenea strîmtorată poziție”¹³⁰.

În anii de secetă sau de calamități naturale arendașii aveau, de asemenea, posibilitatea să tragă mari foloase, exploatînd greutatea materiale în care se zbătea țărănimea. Ei dădeau clăcașilor, pe datorie, cereale, în schimbul unor mari sume de bani. De pildă, arendașul moșiei Poiana Lungă-Dîmbovița arăta că sătenii îi datorau peste 12 mii lei, o bună parte din bani conținînd pentru mălaiul și făina „ce s-au dat în anul trecut, în lipsă”¹³¹. Arendașul moșiei Plătărești-Ilfov acordase la unii clăcași o mare cantitate de mălai și făină¹³².

O altă sursă de datorii o reprezenta modul abuziv în care erau exploatate monopolurile, mai ales cel al desfacerii băuturilor, prin cîrciumi. Înfățișînd o situație generală, cîrmuirea de Vlașca arăta Departamentului din lăuntru, în acest sens, în iunie 1846, că hangii și cîrciumarii „povă-

¹²⁷ Arh. Ist. Centr., D.A., nr. 66/1846, f. 2, 13–14.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem, V.L., nr. 1233/p. I/1843, f. 39.

¹³¹ Ibidem, nr. 4262/p. I/1836, f. 161.

¹³² Ibidem, nr. 1277/1842, f. 1.

tuiți de lacomii arendași stăpîni ai lor și de al lor în parte rău folos, printr-o prefacere de binefacere către sărmanii proști locuitori, le dă lor fără plată băuturi de vin și rachiu cu vreme și fără vreme, și încurcîndu-i la beție, cînd îi vede fără simțiri, în loc de 3–4 oca de vin ce i-a dat, îl încarcă cu întreite și împătrite ocale. Apoi din zi în zi înmulțindu-se datoria unor asemenea băuturi, de multe ori tot la beție le ia zapise de datorii pe împătrită și incincită sumă, decît aceea ce întru adevăr ar fi datoria”¹³³.

În legătură cu datoriile provenite din neachitarea la timp a prestațiilor legale, numeroase știri dau la iveală o situație cît se poate de tragică pentru țărănime¹³⁴. Aceasta, neputînd plăti sau efectua în muncă sarcinile cerute de arendași la timpul oportun, era amînată să plătească la o altă dată, în așa fel încît documentele indică în unele cazuri că era vorba de datorii de mai mulți ani. Sumele datorate erau relativ mari comparativ cu posibilitățile gospodăriei țărănești. Ele variau de la o localitate la alta, înregistrîndu-se uneori sume cuprinse între 5–7 mii lei¹³⁵. Toate aceste datorii, la care se adăugau dobînzii cămătărești, aduceau țărănimea într-o adîncă stare de dependență și contribuiau la sărăcirea ei. Sume de bani pe care gospodăria țărănească le acumula pe calea vînzării pe piață a unor produse erau menite să acopere îndatoriri de acest fel.

Dobînzile încasate de arendași pentru sumele avansate cu împrumut, precum și pentru cele în contul prestațiilor legiuite neachitate la vreme se percepeau în general în bani. Ele erau așa de mari comparativ cu sumele datorate, încît caracterul lor cămătăresc aproape că nici nu mai trebuie demonstrat. În numeroase localități arendașii încasau de la săteni dobînzii grele pentru banii clăcii „ce nu s-au îndeletnicit să-i răspundă”¹³⁶. În legătură cu nivelul atins de dobînzile percepute, menționăm cîteva date deosebit de concludente. La Glodeanu - Slam - Rîmnic, sătenii plăteau — pentru un timp scurt — o dobîndă în proporție de unu la zece lei¹³⁷. Un nivel similar atingea și dobînda percepută de la clăcașii din Cîrtojani — Vlașca¹³⁸. Tot în acest județ, într-un alt sat, se încasa drept dobîndă șase parale la leu¹³⁹. În schimb, la Poiana-Dolj se plătea o dobîndă pentru datorii în proporție de 14 la sută pentru o lună de zile¹⁴⁰. Sumele globale de bani încasate erau așa de mari, încît sătenii din Cîrna plăteau 1 490 lei dobîndă¹⁴¹.

În unele situații se pretindeau de la săteni drept dobîndă prestații în natură sau chiar produse. Astfel, sătenii din Cîrtojani-Vlașca, în schimbul unui împrumut pentru plata capitației, trebuiau să facă arendașului transporturi, munci pe rezervă, altele la coasa unor întinderi de finat, precum și la construirea unei mori¹⁴². La Cerătu-Dolj, drept dobîndă,

¹³³ Arh. Ist. Centr., D.A., nr. 66/1846, f. 1.

¹³⁴ Ibidem, V.L., nr. 4262/p. I/1836, f. 619; nr. 4372/1836, f. 1; nr. 3572/p. I 1837, f. 390; nr. 1630/1840, f. 1; nr. 1243/1843, f. 10; nr. 1314/1843, f.

¹³⁵ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837, f. 561; nr. 1233/p. I/1843, f. 212; nr. 1630/1840, f. 6–8; nr. 1280/1843, f. 73–74; nr. 1291/1843, f. 8–20.

¹³⁶ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 583; vezi și nr. 4262/p. II 1836, f. 939; nr. 3308/1839, f. 136; nr. 898/1841, f. 9; nr. 1000/1842, f. 1, 24; nr. 1375/p. II/1843, f. 66, 67.

¹³⁷ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 939.

¹³⁸ Ibidem, nr. 598/1840, f. 7; vezi și nr. 233/p. I/1843, f. 261; nr. 1277/1843, f. 4.

¹³⁹ Ibidem, nr. 618/1840, f. 1.

¹⁴⁰ Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 16/1842, f. 389.

¹⁴¹ Ibidem, nr. 16/1842, f. 1521.

¹⁴² Arh. Ist. Centr., V. L., nr. 598/1840, f. 6, 8.

timp de un an sătenilor li se impunea să facă 12 zile de muncă la o sută de lei ¹⁴³. În Gorj, la trei sate, arendașul lua ca dobândă „cîte un berbec, oae sau capră” ¹⁴⁴.

Abuzurile și lăccmia în perceperea obligațiilor legale și suplimentare, încălcarea legilor și nesocotirea chiar a învoielilor speciale în raporturile agrare reprezentau în mina arendașilor mijloace din cele mai grave pentru stoarcerea de la țărani, în mod gratuit, a cît mai multe prestații. Pretențiile lor excesive în susținerea cărora se slujeau de complicitatea cu autoritățile locale, făceau ca o bună parte din supraprodus sau chiar din produsul necesar al țăranilor să fie însușit de arendași, fapt care în cele mai multe cazuri lovea puternic în însăși substanța gospodăriei țărănești, provocînd sărăcirea acesteia și împiedicînd o mai puternică stratificare în rîndul clăcașilor. Această situație se manifestă mai ales pe proprietățile unde arendașii nu se integraseră în procesul de dezvoltare a agriculturii cu caracter comercial. Frînînd dezvoltarea producției de cereale pentru piață, veniturile obținute de acești arendași nu puteau înregistra creșterea scontată decît pe seama jecmănirii sătenilor de sume de bani peste limitele prestațiilor legale.

Prestațiile excesiv de mari și lipsa de grijă premeditată, ca executarea lor să fie îndeplinită la timp, făceau ca datoriile neplătite să se aglomereze toate la un moment dat, situație care îi aducea pe săteni în nepuință de a îndeplini pretențiile impuse. Arendașii puteau săvîrși astfel ilegalități, care aveau o anumită acoperire, procedînd la confiscarea vitelor sau a cerealelor sătenilor. În acest sens, documentația epocii este plină de semnificații ¹⁴⁵. Clăcașii din Bila-Vlașca arătau, în martie 1837, că arendașii pe timp de iarnă „ne-au închis pe gerul de foc cu dorobanțu de la oțîrmuire pentru banii clăcii, unde era ca să degerăm de frig și de frică; siliți am fost de ne-am vîndut dobitoacele, fără a ieși un preț ca să ne plătim, văzînd astfel de silnicie întocmai ca o zaveră” ¹⁴⁶. De asemenea, sătenii din Călinești-Muscel arătau că arendașul le ia vitele „și le vinde cum vrea, singur” ¹⁴⁷.

În alte cazuri, plîngerile sătenilor sînt și mai concludente pentru gradul de sărăcire în care îi adusesese exploatarea arendașească. La Salcia-Teleorman arendașul — se plîng sătenii — a vîndut vitele acestora, lăsîndu-i „făr de trăgători și muritori de foame, de am ajurs ca să ne punem bucatele cu sapa” ¹⁴⁸. În Vilcea sătenii din Dobriceni se jeluiau că arendașul „ne-a luat și vitele ce am avut, de abia am scăpat și așa ne-a stins din fața pămîntului, lăsîndu-ne săraci cu lacrimile pe obraz” ¹⁴⁹. Arendașul moșiei Zimnicea, Triandafil Paciurea — se plîngeau locuitorii — „ne-a adus la cea mai mare sărăcie, încît unii din noi am rămas numai cu mîinile și cu sufletul, vînzîndu-ne vitele de muncă ce am avut; și acum sîntem

¹⁴³ Arh. Ist. Centr., nr. 608/1840, f. 7; vezi și nr. 869/1841, f. 10—11; nr. 908/1842, f. 5.

¹⁴⁴ Ibidem, D.A., nr. 3/1845, f. 380.

¹⁴⁵ Ibidem., V.L., nr. 4262/p. I/1836, f. 634; nr. 3572/p. I/1837, f. 17, 68, 634; nr. 3308/1839, f. 11; nr. 593/1840, f. 1; nr. 1101/1841, f. 1, nr. 918/1842, f. 33; nr. 1233/p. I/1843, f. 394; nr. 1254/1843, f. 17—27.

¹⁴⁶ Ibidem, nr. 3572/p. I/1837, f. 568.

¹⁴⁷ Ibidem, nr. 1233/p. I/1843, f. 774; vezi și nr. 960/1841, f. 84.

¹⁴⁸ Ibidem, nr. 1595/1840, f. 1.

¹⁴⁹ Ibidem, nr. 1614/1841, f. 33.

siliți cu alte mijloace să ne ținem hrana vieții noastre”¹⁵⁰. Prin mijloace din cele mai variate, în epoca regulamentară, arendașii comiteau numeroase abuzuri care aduceau pe țărani într-o cumplită stare de sărăcie¹⁵¹.

Stoarcerile și abuzurile de tot felul provoacă numeroase frământări și nemulțumiri în lumea satelor, ca manifestări ale luptei de clasă. Atingerile uneori a însăși substanței gospodăriei țărănești printr-o exploatare excesivă este însoțită de numeroase deplasări de locuitori de pe o moșie pe alta, aceștia căutând să se sustragă fărădelegilor care se comiteau. Acest proces provoca totodată și o serie de schimbări demografice, în sensul că se manifesta o puternică tendință a țăranimii de a gravita spre moșiile pe care li se asigurau condiții mai ușoare de muncă, în special pentru terenurile suplimentare. În plingerile lor către autorități, locuitorii cereau îngăduința de a se strămuta imediat pe alte moșii din cauza neputinței de a mai suporta apăsarea arendașească, ca de altfel și pe cea a proprietarilor. În special către domnie, sătenii îndreaptă numeroase jalbe, sperând să obțină ori dreptul la strămutare, sau dacă nu, măsuri care să poată lichida ilegalitățile.

La Stelnică-Ialomița — se plîng locuitorii — arendașul „ne-a adus în stare ca să ne năpustim casele, coprinsurile noastre și să apucăm lumea în cap, care încotro om vedea cu ochii; că noi mai rău decît niște robi sîntem socotiți de numitul, că ne arată chiar în ochi că numai cu nevestile și copii noștri n-are treabă, iar încolo este stăpîn pe toate lucrurile noastre; care vorbe vedem că face și în faptă”¹⁵². Clăcașii din Piersinari-Dîmbovița se adresau domniei cu cererea de a li se acorda dreptul de a se muta „unde vor putea găsi moșie spre a ne hrăni”, întrucît — mai arătau ei — arendașul i-a adus într-o „desăvîrșită sărăcie”¹⁵³. La Sărdaru, același județ, sătenii motivau cererea de strămutare prin faptul că de vor mai rămîne pe acea moșie „noi tot sîntem periți”¹⁵⁴. Sătenii din Greci-Olt arătau, de asemenea, domniei pretențiile excesive ale arendașului, fapt care îi aduce în imposibilitatea de a mai rămîne pe acea proprietate¹⁵⁵. Locuitorii din aproape toate județele Țării Românești descriau în culori din cele mai sumbre suferințele și stoarcerile la care erau supuși de arendași, cerînd domnitorului voie de a-și părăsi locuințele și a se muta în alte locuri, sperînd că vor scăpa, în sfîrșit, de nedreptățile care li se făceau¹⁵⁶.

Alte date relevă, în același timp, că datorită apăsării excesive, mulți locuitori părăseau moșiile fără nici o încuviințare a autorităților, iar cei rămași la locurile lor, interesați în a fi ușurați de abuzuri, se pregăteau, de asemenea, să caute alte moșii, pe care să se strămute. Din pricina arendașului — menționa ancheta la Magula-Saac — 30 de clăcași „au dosit după moșie”¹⁵⁷. Alți locuitori din Teleorman, neputînd face față pretențiilor nemăsurate ale arendașului, au fugit în păduri¹⁵⁸. În plîngerea

¹⁵⁰ Arh. Ist. Centr., D.A., nr. 17/1843, f. 3.

¹⁵¹ Ibidem, V.L., nr. 4262/p. II/1836, f. 669; nr. 1839, f. 56; nr. 549/1840, f. 1; nr. 596/1840, f. 1., nr. 1233/p. I/1843, f. 772, 773; nr. 1289/1843, f. 2, 10; nr. 1375/p. II/1843, f. 905; Arh. St. Craiova, Pref. Dolj, nr. 41/1844, f. 72.

¹⁵² Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 1033.

¹⁵³ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 670.

¹⁵⁴ Ibidem, nr. 3317/1839, f. 61.

¹⁵⁵ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 782.

¹⁵⁶ Ibidem, nr. 6192/1835, f. 3; nr. 4262/p. II/1836, f. 669, 834; nr. 6192/1835, f. 3; nr. 913/1841, f. 2.

¹⁵⁷ Ibidem, nr. 1254/1843, f. 13.

¹⁵⁸ Ibidem, nr. 922/1842, f. www.dacoromanica.ro

lor către Departamentul din lăuntru locuitorii din Dobriceni-Vilcea menționau că, drept rezultat al apăsării arendașești, mulți dintre consătenii lor „s-au împrăștiat care și încotro a nimerit”¹⁵⁹. O situație și mai tragică zugrăveau clăcașii din Istău-Saac, semnificativă pentru efectele negative pe care le avea exploatarea excesivă a unor arendași. Ei semnalau că o parte „au fugit în lume, alții s-au băgat argați pe unde au găsit stăpîni și s-a risipit satul; și noi care am rămas pînă acum adăstăm pînă în primăvară să ne ducem unde ne va îndrepta Dumnezeu, că nu mai putem să mai trăim”¹⁶⁰.

În desnădejdea lor, plîngîndu-se autorităților împotriva ilegalităților săvîrșite de arendași, sătenii sfîrșeau de multe ori cu amenințări, în caz că nu se vor lua măsuri de stîrpire a abuzurilor și arbitrariului. Adresîndu-se cîrmuirii de Prahova, locuitorii din Băicoi își exprimau hotărîrea că, în caz de neîndeplinire a arendașului, „toți ne ridicăm și spargem satu”¹⁶¹. În Vlașca, locuitorii din Frasin își exprimau, de asemenea, hotărîrea de a „sparge satul, mutîndu-se pe aiurea sau că vor trece Dunărea”¹⁶².

Puternicele frămîntări provocate în rîndul țărănimii ca urmare a exceselor comise de arendași în raporturile agrare generează nu numai plîngerii ale locuitorilor pentru împiedicarea și oprirea deplasărilor de pe o moșie pe alta¹⁶³, dar eliar și o parte a proprietarilor intervin în acest sens, nemulțumiți de încălcarea legilor de către arendași și de pierderea clăcașilor de pe proprietățile pe care le posedau¹⁶⁴.

Tîrgurile mai mici, așezate pe proprietăți arendate, cunoșteau, de asemenea, puternice frămîntări, tendința de a scăpa de exploatarea arendașească manifestîndu-se din plin. În cele din urmă însă, toți acești nemulțumiți sfîrșeau prin a se supune pretențiilor arendașilor sau prin a se strămuta în alte locuri, care li se păreau mai puțin vitrege pentru meseriile și comerțul pe care le practicau. Tipic în această privință este exemplul unor locuitori din Zimnicea. Obligați de arendași să închidă tîrgul, aceștia sînt nevoiți să părăsească acea localitate¹⁶⁵ și să se stabilească în alte orașe sau tîrguri, o parte a lor fixîndu-se în noul oraș Alexandria¹⁶⁶, care, fiind creat de domnie, se bucura de anumite privilegii.

Autoritățile interveneau deseori pentru păstrarea legalității în raporturile dintre arendași și clăcași, dar efectele nu erau cele dorite. Astfel că starea de sărăcie — fapt care îi îndemna la fugă — este constatată de înșiși reprezentanții aparatului de stat. Redăm în continuare un raport al cîrmuirii de Vlașca trimis Departamentului din lăuntru la 12 ianuarie 1845, întru totul semnificativ. El dezvăluia „proastele pretenții” ale lui Anastase și Constantin, frații Filiti, foști arendași ai moșiei Corbii Mari și arăta că aceștia „sînt dovediți de săvîrșitori a celor mai

¹⁵⁹ Arh. Ist. Centr., nr. 1614/1840, f. 33.

¹⁶⁰ Ibidem, nr. 932/1841, f. 4.

¹⁶¹ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 1212.

¹⁶² Ibidem, nr. 874/1842, f. 1.

¹⁶³ Ibidem, nr. 6176/1835, f. 42; nr. 3572/p. I/1837, f. 244; nr. 907/1841, f. 5; nr. 960/1841, f. 1; 83; nr. 998/1842, f. 1. nr. 1266/1843, f. 3;

¹⁶⁴ Ibidem, nr. 4262/p. II/1836, f. 832; nr. 608/1840, f. 1; D.A., nr. 13/1847, f. 32

¹⁶⁵ Ibidem, V.L., nr. 1953/1833, f. 40, 41.

¹⁶⁶ Ibidem, D.A., nr. 13/1847, f. 32. www.daecoromanica.ro

nelegiuite cruzimi către locuitori, prin casne și asupriri”. Din aceste motive un număr însemnat de clăcași s-au împrăștiat, fapt pentru care proprietarul protesta și cerea „cuvîincioasa despăgubire”¹⁶⁷.

La finele acestei lucrări considerăm util a sublinia că, în epoca regulamentară, arendășia favorizează ascensiunea capitalismului în economia agrară a Țării Românești. Dezvoltînd producția de cereale-marfă, ea contribuie la extinderea suprafețelor arabile și se manifestă ca un element care tinde să imprime agriculturii un accentuat caracter comercial. Pentru a pune în valoare toate sursele și posibilitățile de venituri ale moșilor exploatare arendașii fac — în anumite limite — investiții în construcții și instalații cu caracter industrial. Ei antrenează în circuitul pieței interne sau externe nu numai propria producție marfă de cereale sau vite, dar și surplusurile de produse similare ale gospodăriei țărănești. Arendașii au contribuit la o mai intensă valorificare și la o mai precisă delimitare a rezervei prin aplicarea Regulamentului organic. Limitînd dreptul de folosință al țăranimii asupra pămîntului la prescripțiile legale sau chiar sub acestea, arendășia realiza, în fapt, depozitarea acesteia de o parte din loturile avute anterior în folosință. Obligațiile în muncă și în produse, cărora li se adăugau alte forme de exploatare promovate de arendași, — ca de altfel și de proprietari — printre acestea un loc important ocupîndu-l creditul cămătăresc, au contribuit la sărăcirea țăranimii și au împiedicat maturizarea procesului de diferențiere în rîndurile ei. Această situație a provocat nemulțumiri și frămîntări sociale în toată epoca regulamentară, fapt care, printre altele, a avut ca urmare unele schimbări cu caracter demografic.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

COMPROMISUL* AUSTRO-UNGAR DIN 1867 ÎN DISCUȚIA CONGRESULUI INTERNAȚIONAL DE LA BRATISLAVA

(28 august — 1 septembrie 1967)

Trecutul monarhiei dualiste austro-ungare a constituit obiectul preocupării istoricilor și înainte de 1918, dar după destrămarea ei și mai ales după încercarea nereușită a Germaniei hitleriste de a-și întinde dominația asupra întregii Europe centrale și răsăritene, deși teritoriul fostei monarhii habsburgice n-a ieșit cu totul din calculele unor oameni politici, formarea și destrămarea Austro-Ungariei au devenit obiectul de predilecție al multor istorici.

Dacă încă în 1904 istoricul francez Louis Eisenmann publica la Paris valoroasa și vastă sa lucrare *Le Compromis austro-hongrois de 1867 — Étude sur le dualisme* —, care poate fi bine utilizată și azi, după prăbușirea Austro-Ungariei, J. Redlich a publicat la Leipzig în anii 1920 și 1926 cele două volume ale operei sale *Das österreichische Staats und Reichsproblem*, în care analizează și condițiile elaborării și înfăptuirii pactului dualist austro-ungar, iar în urma celui de al doilea război mondial, istoricul american Robert A. Kann a tratat în ansamblu problema națională în Imperiul habsburgic în lucrarea sa *The multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsbourg Monarchy 1848—1918*, vol. I—II, New York, 1960 și 1964 (traducere germană, 2 vol., Graz-Köln, 1964), în care a făcut și istoricul „compromisului” austro-ungar din 1867.

Interesul pentru istoria Austro-Ungariei a făcut ca în 1955 să aibă loc la Praga o conferință internațională, care a dezbătut problemele dezvoltării capitalismului în special în Cehia și Slovacia. Peste trei ani, în 1958, a fost convocată o conferință similară la Budapesta, dar cu obiective mai cuprinzătoare. La Congresul Internațional al Științelor Istорice ținut în 1960 la Stockholm, un grup de istorici americani și austrieci, susținut și de istorici din alte țări, a propus organizarea unei comisii compusă din istorici, menită să elaboreze sub egida C.I.Ș.I. o istorie a Austro-Ungariei. Propunerea n-a fost acceptată, neîntrunind majoritatea voturilor, dar un număr destul de mare de istorici europeni și americani s-au preocupat în anii următori tot mai mult de problemele principale ale istoriei dublei monarhii. În 1964 a avut loc la Budapesta o conferință internațională, care a dezbătut în special ultimele două decenii ale Austro-Ungariei. Istoricii americani specialiști în istoria monarhiei habsburgice (unii din ei sînt originari din țările Europei centrale) au organizat în aprilie

* Înțelegerea austro-ungară din 1867 e denumită în istoriografia franceză cu termenul *compromis*, iar în cea anglo-americană cu termenul similar *compromise*. Pentru aceeași noțiune în limba germană se utilizează cuvîntul *Ausgleich*=întelegere, acord. Termenul pe care *înșiși autorii* pactului l-au folosit era *Ausgleich*. În istoriografia română s-a utilizat cuvîntul *pact*, deoarece cuvîntul *compromis* în limba română are un sens mai restrîns decît acela al înțelegerii austro-ungare din 1867. În anii 1867—1868 presa democratică românească („Românul”, „Perseverența” ș.a.) numea pactul dualist austro-ungar „învoială”.

1966 la Universitatea Indiana din Bloomington (S.U.A.) o conferință internațională (au fost invitați și patru istorici români) pentru reconsiderarea critică a problemei naționale în Austro-Ungaria. Cu acest prilej s-au făcut aprecieri și asupra pactului dualist austro-ungar din 1867.

Împlinindu-se anul acesta un secol de la „Compromis”, Academia Slovacă de Științe din Bratislava, prin Institutul său de istorie, a organizat pentru zilele de 28 august — 1 septembrie 1967 un congres internațional în capitala Slovaciei, pentru a dezbate diferitele aspecte ale importantului act politic prin care monarhia habsburgică și-a prelungit existența cu încă o jumătate de secol. Au participat la lucrări circa 140 de istorici, dintre care 47 din Cehoslovacia, 20 din S.U.A., 14 din Austria, 12 din Ungaria, 10 din România, 8 din Republica Federală a Germaniei, 7 din R.S.F. Iugoslavia, 5 din Uniunea Sovietică, 4 din Franța și cîte mai puțini din R. D. Germană, Anglia, Italia, Polonia, Belgia, Olanda și Canada. Ca reprezentant al Belgiei, a participat prof. Paul Harsin, președintele Comitetului Internațional al Științelor Istorice.

Organizatorii au asigurat congresiștilor bune condiții de lucru și o primire cordială, merite deosebite revenind prof. Ľudovít Holotík, directorul Institutului de istorie, și lui Anton Vantuch, secretarul congresului.

Lucrările au ținut de luni 28 august, dimineața și după amiaza, cu excepția după amiezii de miercuri 30 august, cînd s-a făcut o excursie în autocare la Trnava, unde este înmormîntat umanistul român Nicolaus Olahus Smolnice și Cervený Kameň, pînă vineri dimineața, 1 septembrie, cînd a avut loc ședința de închidere.

Deschiderea congresului s-a făcut luni dimineața, 28 august, în marea sală a Consiliului Național Slovac, prin cuvîntarea prof. Ľudovít Holotík, directorul Institutului de istorie, și prin cuvîntarea acad. Schwartz, președintele Academiei. Au urmat trei conferințe cu caracter introductiv.

În conferința sa, expusă în limba germană, *Ausgleichul ca problemă istorică*, prof. J. Polišenský (Praga), explicînd pactul dualist austro-ungar ca rezultat al unei evoluții istorice, a condamnat acțiunile menite să-l utilizeze ca argument pentru justificarea și azi a unor încercări de federalizare în Europa centrală, căci asemenea acțiuni, a subliniat vorbitorul, discreditează însăși istoria ca știință.

A urmat prof. Robert A. Kann (New Jersey, Princeton, S.U.A.), cunoscut prin lucrările sale privind trecutul Austro-Ungariei, care a expus în limba engleză din nou, cu unele modificări, tezele sale privitoare la „compromisul” austro-ungar din 1867 în conferința intitulată *Compromisul austro-ungar din 1867 în retrospectivă. Cauze și efecte*. Pactul din 1867 n-ar fi intenționat „să rezolve problemele naționale ale monarhiei habsburgice, ci a avut drept țel apărarea monarhiei și a poziției ei de mare putere cu minimum de schimbări în structura sa politică, socială, constituțională și națională”. Deși aprecierile sale asupra monarhiei habsburgice și asupra semnificației ei istorice ar fi destul de critice, ele sînt totuși, în același timp, „oarecum pozitive”. Analizînd compromisul și problemele naționale, vorbitorul atrage atenția că „...Austria era un stat multinațional și, cel puțin, într-un mod imperfect, era organizat ca atare, în timp ce Ungaria era un stat multinațional organizat ca stat național”. Deși problema națională exista atît în Austria, cît și în Ungaria, prof. Robert A. Kann pare, în expunerea sa, să accepte părerea că ea în 1867 n-ar fi avut o acuitate care să impună o rezolvare imediată: „...trebuie să recunoaștem, spune Dsa, simplul fapt că problemele naționale erau cu totul exterioare, fără nici o legătură, față de obiectul principal al compromisului. Scopul său era de a împiedica pe viitor evoluția organizării naționale, deoarece o astfel de evoluție ar fi schimbat radical structura socială a monarhiei”. Interesant este capitolul final al conferinței, intitulat *Evaluarea compromisului*, care începe cu întrebarea: „A fost oare compromisul un lucru bun sau rău?”. După părerea vorbitorului, după 1848 monarhia habsburgică a fost forțată să aleasă între situații „mai

puțin greșite". Compromisul din 1867, întemeiat pe nedreptăți naționale, sociale și economice, i-a prelungit monarhiei habsburgice existența și poziția de mare putere. Alianța germană a întărit și perpetuat „un sistem nedrept care recunoștea existența grupurilor naționale privilegiate și neprivilegiate din monarhia habsburgică”. Pe pământurile coroanei ungare, numai croații beneficiau de garanția unui sistem constituțional. Mai departe, conferențiarul pune și chestiunea dacă se putea să se ajungă la îmbunătățirea vieții grupurilor naționale neprivilegiate (noi zicem „oprimate”), „În cazul unei coaliții deschise, fie camuflate, între țarism și monarhia habsburgică”. La această întrebare se răspunde, fără a se pune și ipoteza izbucnirii unei revoluții, că s-ar fi putut ajunge la transformarea zonei dunărene, „cu excepția teritoriilor germano-austriece și italiene, într-o sferă de interese ruse”, prin înlăturarea situației privilegiate a maghiarilor. În acest caz, grupurile naționale slave din Austria „ar fi pierdut mai multe libertăți constituționale decât ar fi putut câștiga”..., iar slavii și românii din Ungaria „și-ar fi pierdut lanțurile — dacă le numiți lanțuri — sub absolutismul țarist, dar ei ar fi putut pierde și altceva”, adică existența națională și drepturile cetățenești. Structura politică relativ slabă a monarhiei habsburgice, continuă conferențiarul, ar fi făcut cu puțință sub presiunea populară o reformă evolutivă, în timp ce țarismul ar fi fost „un bloc mult prea formidabil pentru o reformă”. Acest bloc, adăugăm noi, a fost totuși sfărâmat de revoluție, exact un an înainte de prăbușirea dublei monarhii!

Privind compromisul dualist austro-ungar numai din punctul de vedere menționat, prof. Robert A. Kann îl apreciază pozitiv. Compromisul fiind „factorul unor beneficii limitate pentru popoarele de la Dunăre”, trebuie să nu se treacă cu vederea că acestea au fost protejate contra pericolelor externe în toată perioada dualismului: „Curioasa legătură dintre relațiile internaționale și compromis, lucrind într-un sens în favoarea celor două grupuri naționale privilegiate și în alt sens în beneficiul tuturor grupurilor naționale — conchide conferențiarul — trebuie să cîntărească greu în considerarea compromisului austro-ungar”.

A treia conferință: *Cauze și urmări ale compromisului austro-ungar*, a fost expusă în limba franceză de prof. Fran Zwitter (Ljubljana, R.S.F. Iugoslavia) care afirmă că, pentru cunoașterea originilor dualismului propriu-zis, trebuie să se studieze cel puțin perioada dintre 1860 și 1867. Înfriingerile din războiul din 1859, Reichsratul întărit și Diploma din octombrie 1860 au inaugurat „o eră de crize în politica interioară a monarhiei”. Deciziile din 1867 n-au reglementat încă toate chestiunile esențiale și „n-au fost considerate de contemporani și chiar de Curte ca un sistem durabil”. Schimbările din deceniul formării dualismului „nu sînt efectul bunăvoinței celor care au puterea în miinile lor, ci sînt rezultatul a două războaie pierdute și al tensiunii permanente în relațiile internaționale, rezultatul crizei finanțelor după 1859 în care statul se găsește sub presiunea marelui capital; se ține seama de posibilitatea unei revoluții maghiare și de nemulțumirea regiunilor iugoslave (Confiniile militare) —, totuși o revoluție nu izbucnește”. Mai mult, peste tot spiritul revoluționar din 1848 cedează în fața liberalismului moderat. Diferența dintre forța democrației în 1848 și între liberalismul moderat al perioadei de după 1860 „este de o mare importanță pentru originile dualismului”. Țăranii eliberați de servituțiile feudale și împroprietăriți cu pămînt nu mai sînt interesați în lupta revoluționară. Regimul neoabsolutist al lui Bach (creat însă de Schwarzenberg și de Kübeck) a făcut să se mențină monarhia; concordatul din 1855 a eliberat biserica romano-catolică aproape cu totul de sub controlul statului, nobilimea conservatoare maghiară a devenit tot mai influentă la Curte. Ea era partizană „a teoriei unei singure «națiuni politice» ungare, în opoziție cu naționalitățile bazate pe limbă”. Ideea egalității drepturilor între limba maghiară și celelalte limbi le este cu totul străină nobililor maghiari, conservatori (ca și celorlalți, adăugăm noi — V.M.). Eötvös, care a avut o puternică influență asupra lor, a scris încă în 1850 o broșură contra «principiului egalității drepturilor pentru toate popoarele». Un alt factor care a avut influență asupra «regimului» monarhiei în această perioadă — **www.dacoromanica.ro** — a fost *deákismul*, care

constă în alianța nobilimii, rămasă clasă conducătoare, cu burghezia capitalistă în formare. Deákismul cerea ca noua Ungarie să se formeze în cadrul teritorial al Ungariei istorice, ai cărei locuitori formează cu toții «națiunea politică» cu limba de stat maghiară, naționalitățile urmînd să se maghiarizeze mai curînd sau mai tîrziu". Raporturile Ungariei cu celelalte țări ale monarhiei trebuiau să se întemeieze pe legile sancționate la 11 aprilie 1848. Deák vedea, de altfel, în Austria germană un aliat contra popoarelor slave. „Centralismul birocrăției și al liberalismului austro-german, teza individualităților istorico-politice și deákismul — conchide prof. Fran Zwitter — reprezintă cele trei forțe care au avut o influență decisivă asupra regimului monarhiei în perioada care ne interesează, și raporturile între aceste forțe explică de asemenea originile dualismului". Au avut însă importanță și alte forțe. În primul rînd *federalismul etnic*, căruia i s-au opus în 1849 Windischgrätz și vechii conservatori maghiari, nu numai Ungaria lui Kossuth. Mai tîrziu șansele federalismului etnic au devenit mai mici. Trebuie menționate și tendințele care ținteau la dezagregarea monarhiei, apărute încă din 1848, în primul rînd kossuthismul, care a acționat apoi altă dată în 1859 cît și în 1866 (legiunea Klapka), „Anii de după 1859, arată conferențiarul, sînt timpul proiectelor Confederației dunărene, adică al eforturilor de a se ajunge la un acord cu românii, sîrbii și croații antiaustriaci". Tocmai pe baza acestor proiecte democratice deákistii au putut să atace în Ungaria pe kossuthiști, „dezaprobind orice idee de negociere pe picior de egalitate cu aceste popoare și preferînd după 1865 negocierile cu Viena". Și democrații poloni sperau în 1863 să restaureze Polonia, despărțind Galiția de Austria. „După războiul din 1866, ideea unei dezagregări apropiate a monarhiei, a unui *finis Austriae*, era foarte răspîndită", pusă în legătură cu o eventuală înfrîngere a Imperiului habsburgic într-un război de revanșă al acestuia contra Prusiei.

Negocierile pentru Compromis au precedat războiul din 1866, au continuat după război, determinate pe de-o parte de înfrîngere, pe de altă de proiectele habsburgice pentru un război de revanșă! Deákistii — „autorii principali ai compromisului austro-ungar" — au avut un sprijin în Francisc-Iosif „care este împreună cu Curtea sa, miniștrii și armata, singurul adevărat partener al deákistilor în chestiunea compromisului austro-ungar". Birocrația poloneză din Galiția s-a asociat și ea acestuia. În 1868 a avut loc și un compromis între croați și maghiari. Se poate deci vorbi de o serie de compromisuri: „*Compromisurile între cei tari*, subliniază conferențiarul, între coroană și oligarhiile sociale ale citorva popoare, în detrimentul acelor care sînt mai slabi din punctul de vedere social și național".

Discutarea celor cîteva zeci de rapoarte prezentate a început în după amiaza aceleiași zile (28 august) și s-a continuat pînă în seara zilei de joi, 31 august. Limbile oficiale au fost franceza, engleza, germana și rusa. Prin utilizarea căștilor s-a asigurat ascultarea expunerilor în oricare din aceste limbi. În total s-au făcut aproximativ 60 de intervenții, dintre care vom indica numai o parte, în special pe cele în legătură cu istoria țării noastre.

Rapoartele discutate în după amiaza zilei de luni, 28 august, s-au referit la *situația internațională în epoca compromisului*. Kovács Endre (Budapesta) a tratat situația Ungariei în timpul compromisului din 1867; Jiri Kofalka (Praga), politica pruso-germană, Ausgleichul din 1867 și problemele naționale în Europa Centrală; A.J. Tudesq (Bordeaux), compromisul austro-ungar din 1867 în presa franceză; Bernard Michel (Paris), compromisul austro-ungar reflectat în arhivele diplomatice franceze; Angelo Tamborra (Peruggia), compromisul austro-ungar din 1867 și Italia; V.M. Turok (Moscova), problema dualismului în istoriografia prer evoluționară rusă; Vasile Maciu (București), România și pactul dualist austro-ungar din 1867; Rebekha Abramova Averbuch (Moscova), democrații revoluționari ruși și compromisul austro-ungar, și Nikola Petrović (Belgrad), Ausgleichul austro-ungar și chestiunea orientală.

Jiri Kofalka a pus în discuție problema relației dintre realizarea Ausgleichului austro-ungar din 1867 cu atitudinea Prusiei față de acest pact și cu procesul formării națiunilor moderne în Europa centrală. După ce trece în revistă cercetările privitoare la așa-numita

„alianță de interese” prusaco-ungară din jurul anului 1867, raportul prezintă evenimentele în legătură cu creșterea mișcărilor naționale și formarea statelor naționale în sec. al XIX-lea, precum și cu relațiile lor reciproce. În partea a treia a raportului se dau aprecieri făcute de oameni politici germani din deceniul al zecelea al sec. al XIX-lea privitoare la importanța pactului austro-german din 1867. Sînt interesante unele particularități ale raporturilor ungaro-prusace în anii Ausgleichului. În 1866, Bismarck „n-a refuzat să folosească metode revoluționare împotriva Austriei și prin stimularea mișcărilor naționale antihabsburgice, în primul rînd a celor italiene și maghiare, în parte și mișcarea sîrbă și cehoslovacă”. La 31 iulie 1866, cinci zile după semnarea păcii preliminare de la Nikolsburg, „Bismarck a emis o ordonanță ca legiunea maghiară a lui Klapka să nu fie dezarmată, ci mai curînd să fie întregită”. Totuși, el n-a menționat revendicările mișcării revoluționare maghiare nici în tratatul de la Nikolsburg nici în cel de la Praga, ci numai prevederea ca legionarii maghiari să li se garanteze impunitatea la reîntoarcerea în țară. De altfel, după încheierea acordului dualist, Bismarck n-a atribuit radicalilor maghiari vreo importanță politică, neglijîndu-i.

E de reținut și aprecierea pactului austro-ungar. „Rolul istoric nefast al acordului constă, după părerea mea, — spune raportorul —, în faptul că prin îndeplinirea cerințelor național-politice ale unei singure mișcări naționale și prin realizarea factice a statului național ungar, s-a blocat calea spre o soluție mai largă, spre satisfacerea străduințelor naționale politice și pentru realizarea statal-politică a celorlalte mișcări naționale în monarhia habsburgică, cel mai probabil în forma unei reconstrucții federale a imperiului multinațional”.

Raportul lui A. J. Tudesq se întemeiază pe afirmația că în perioada compromisului austro-ungar „opinia franceză nu consideră, de cele mai multe ori, afacerile străine decît în funcție de situația franceză”... Presa liberală privește cu simpatie mișcarea naționalităților, dar fără consecvență. Astfel, „Le Siècle”, la 5 august 1867, seninalază favorabil alegerea lui Kossuth în dieta maghiară, pentru ca a doua zi să laude compromisul! Presa guvernamentală franceză sprijină compromisul și combate mișcarea revoluționară potrivit acesteia. Sînt însă și ziare care combat aspirarea naționalităților ca efect al încheierii pactului dualist austro-ungar. În raportul său, Bernard Michel arată că ambasadorul francez la Viena susținea în rapoartele sale punctele de vedere ale cancelarului austriac Beust. Interesante sînt relatările lui Angelo Tamborra privitoare la atitudinea Italiei față de compromisul austro-ungar. Deși instalată recent la Viena, diplomația italiană a primit în 1867 cu simpatie încheierea compromisului. Ea urma indicațiile regelui Victor Emanuel, dornic de a intra în „legalitatea” dinastică europeană. În schimb opinia publică italiană a privit critic, „mai atentă să sublinieze cererile naționale ale populațiilor slave și române sacrificate de dualism”. Purtătoare de cuvînt ale acestei opinii sînt ziarele „Il Diritto” și „La Riforma”, organe ale stîngei democratice, care susțineau pe Mazzini și pe Garibaldi. În raportul său *România și pactul dualist austro-ungar din 1867*, Vasile Maciu a atras atenția asupra poziției revoluționare a României în problema dualismului austro-ungar, prin înfăptuirea căruia Transilvania a fost încorporată Ungariei. Nikola Petrović a prezentat raportul privind Ausgleichul austro-ungar și chestiunea orientală.

Dintre intervențiile făcute atragem atenția asupra următoarelor. Referindu-se la rapoartele prezentate de A. J. Tudesq și Bernard Michel, acad. A. Oțetea afirmă că politica Franței în epoca compromisului marchează o eclipsă față de ce fusese pînă atunci atitudinea ei în chestiunea emancipării naționalităților oprimate din Europa. Șt. Pascu subliniază meritele raportului lui Angelo Tamborra și aduce noi date în privința sprijinului acordat de unele personalități italiene progresiste — între alții Mazzini și Garibaldi — luptei pentru drepturi naționale ale românilor din monarhia dualistă.

În intervenția sa, Fran Zwitter, între altele, presupune că românii din Transilvania ar fi avut o atitudine de rezervă față de unele proiecte de federalizare a Austriei, pentru că ele i-ar fi abătut de la lupta lor pentru drepturi naționale. Tofik Muslim Islamov (Moscova) ecunoaște că pactul dualist austro-ungar a periclitat viața națională a românilor din Tran-

silvania. V. M. Turok a făcut aprecieri despre situația unor naționalități în statele succesorale după 1918.

Problemele sociale, economice și constituționale ale compromisului austro-ungar au fost dezbătute pe baza rapoartelor prezentate în ședința din dimineața zilei de 29 august.

În raportul său *Reorganizarea burgheză a monarhiei habsburgice și Ausgleichul*, Péter Hanák (Budapesta) analizează condițiile organizării capitaliste a Imperiului habsburgic în perioada revoluției din 1848, în perioada de după revoluție (insistând asupra problemei agrare, a chestiunii naționale și asupra raporturilor de forță internaționale); în continuare a prezentat dezvoltarea ipotezelor Ausgleichului în perioada 1859–1867, efectuarea Ausgleichului și dezvoltarea mai departe a reorganizării burgheze în dubla monarhie. Martin Victor (Bratislava), în concluzia raportului său *Caracterul legilor pentru egalitatea în drepturi în Austro-Ungaria*, arată că națiunile nemaghiare și negermane din monarhie „nu puteau să-și modifice propria lor situație, la care se aplica maxima *qui dominum habet, subditus est*”. Statul dualist, creat pe baza egalității de drepturi — continuă raportorul —, considera în adevăr ca una din principalele sale sarcini asigurarea poziției de monopolizare a puterii în favoarea națiunilor dominante, iar nicidecum realizarea promisiunii, făcută alt de des și uitată după 1867, în privința satisfacerii revendicărilor îndreptățite ale națiunilor subjugate“. Tînărul istoric Hans Mommsen (Heidelberg), în raportul său *Efectul Ausgleichului cu Ungaria asupra chestiunii constituției cisleithane*, scoate în evidență dificultățile provocate de Ausgleich în calea creării unui stat constituțional parlamentar în Cisleithania, de unde și caracterul negativ al dualismului. Walter Goldinger (Viena) a prezentat, în raportul său *Trăsături autoritare ale guvernării în statul constituțional*, elementele absolutismului habsburgic menținute în organizarea de stat a Austriei după 1867. „Constituția din decembrie 1869 — serie istoricul vienez — a rămas o fațadă, chiar dacă a avut loc o tranziție spre un stat constituțional liberal“, căci aparatul de stat se afla la dispoziția împăratului sub forma unei birocratii centralizate, iar pentru împărat numai sentimentul dinastic constituia cimentul monarhiei. După Victor Adler, conducătorul social-democraților germani, guvernarea se făcea în Austria habsburgică în numele unui „absolutism temperat prin neglijență“, ceea ce făcea pe liberalul Max Menger să declare în Camera deputaților că „Austria nu e un stat constituțional, de altfel nici Turcia“. Au urmat raportul lui C. Macecich (S.U.A.), *Teoriile economice și Ausgleichul austro-ungar*, și raportul prezentat de György Ránki (Budapesta) despre dezvoltarea economică a Ungariei după Ausgleich.

Raportul lui Péter Hanák privind reorganizarea burgheză a monarhiei habsburgice și Ausgleichul a provocat, îndeosebi, discuții. Examinînd unele probleme economice și sociale din Austro-Ungaria, Miron Constantinescu (București) a arătat că tezele lui Hanák sînt unilaterale și nu prezintă exact realitatea. A contestat de asemenea părerea acestuia prezentată într-un context că independența națională nu e necesară pentru dezvoltarea economică și a subliniat că și în cadrul statului național independent sînt întrunite condițiile unei dezvoltări multilaterale.

Utilizînd date statistice oficiale maghiare, Carol Göllner (Sibiu) a infirmat afirmația că între Transilvania și Ungaria era o unitate economică și a relevat unitatea economică și culturală a Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova, iar după 1859 cu România. Într-o intervenție, Spira György (Budapesta) a afirmat, fără temeii, că la 1848 ungurii (e vorba de clasele conducătoare maghiare) n-au putut să realizeze un „compromis“ cu sîrbii, slovacii și românii, pentru că aceste popoare se situau pe o poziție reacționară. Această teză tendențioasă a combătut-o N. Petrović (Belgrad), care a scos în evidență că la 1848 popoarele oprite se aflau pe o adevărată poziție revoluționară și că guvernul maghiar a luat o atitudine nejustă față de ele. Precizările lui N. Petrović au avut adeziunea majorității auditoriului.

Răspunzînd observațiilor făcute, Péter Hanák și-a menținut punctul său de vedere, declarînd că în Ungaria din perioada 1859–1867 s-a realizat o primare economică a slovacilor,

croaților și românilor, iar dacă regiunile locuite de aceste popoare au fost mai înapoiate din punct de vedere economic, faptul s-a datorat dezvoltării firești a capitalismului, care făcea ca acesta să înainteze de la apus spre răsărit. Într-o nouă intervenție, Miron Constantinescu combate cu argumente scoase din realitatea istorică teoria deplasării de la vest la est, în valuri, a capitalismului! Susținând un punct de vedere similar, F.L. Carsten (Londra) atrage atenția că Tirolul a fost situat mai la apus de Transilvania, dar tot înapoiat a rămas din punct de vedere economic, așa încît teoria înaintării capitalismului de la apus spre răsărit nu stă în picioare.

Pe marginea raportului lui W. Goldinger a făcut o interesantă și concludentă intervenție acad. A. Oțetea, care a subliniat prin cîteva exemple caracterul autoritar al statului austro-ungar.

În ședința de după amiază au fost discutate primele rapoarte privind *dualismul și naționalitățile din Austro-Ungaria*. Erwin Melichar (Viena) a prezentat raportul *Situația juridică a naționalităților în Cisleithania după constituția din decembrie 1869 în lumina jurisprudenței Curții de Casație (1869—1918)*, Iulius Mésároš (Bratislava) a prezentat atitudinea slovacilor față de Ausgleich, Jan Havránek (Praga) raportul *Politica cehă și Ausgleichul*, scoțind în evidență activitatea lui Palacký și pe aceea a lui Rieger. În raportul său *Exprimarea ideii dreptului de stat boem istoric în anii șasezeci ai secolului XIX și dualismul austro-ungar*, Valentin Urfus (Praga) a scos în evidență diferențele de păreri dintre burghezia cehă și nobilimea conservatoare din Boemia asupra noțiunii de individualitate istorico-politică. Teamă de „democrația spontană” a păturilor populare a împins burghezia cehă la o înțelegere trecătoare, oportunistă, cu nobilimea istorică. Eșecul acordului dintre cele două clase a deschis porțile unei noi dezvoltări a mișcării naționale cehe. Ultimul raport al zilei a fost al lui Joseph Zacek (S.U.A.) intitulat *Palacký și compromisul din 1867*, în care se analizează cele două faze ale concepției marelui istoric și gânditor politic ceh privitoare la raporturile cehilor cu Casa de Habsburg — prima, anterioară anului 1867, federalistă, a doua, după efectuarea compromisului austro-ungar, pentru sfărîmarea dublei monarhii.

Discuțiile relative la raportul lui Erwin Melichar au fost deschise de Péter Sugar (S.U.A.) care a atras atenția asupra posibilității aprofundării studiului învățămîntului din Austro-Ungaria prin cercetarea manualelor școlare. Sprijinindu-i propunerea, Carol Göllner arată preocupările în acest sens ale istoricilor români, care studiază de aproape dezvoltarea învățămîntului în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Subliniind valoarea raportului prezentat de Joseph Zacek, Vasile Maciu relevă semnificația evoluției concepției lui Palacký privitoare la Imperiul habsburgic și atrage atenția asupra ecoului în România a luptei lui Palacký și a gînerelui său, Rieger, contra pactului dualist austro-ungar, precum și asupra specificului democrat-revoluționar al federalismului românesc din anii 1848—1868.

Referindu-se la tezele susținute în ședința de dimineață, Miron Constantinescu, într-un scurt referat difuzat, care rezuma expunerea sa anterioară, arată că în Austro-Ungaria, în timp ce imperiul în ansamblu a înregistrat o dezvoltare economică importantă, națiunile oprite au fost ținute în înapoiere și dependentă economică față de puterile dualiste. Mai departe susține că „Dezagregarea Imperiului Austro-Ungariei a fost o necesitate obiectivă și formarea, pe ruinele lui, de state naționale constituie un eveniment progresist cu o semnificație din cele mai profunde”. În legătură cu diferite rapoarte au făcut noi intervenții Péter Hanák, György Ránki și Miron Constantinescu. Combătînd afirmațiile lui Carol Göllner, făcute în ședința de dimineață privitor la unitatea economică a Transilvaniei cu România, György Ránki spune că România în sec. al XIX-lea fiind mai înapoiată economic decît Transilvania nu putea face cu aceasta o unitate economică! Ocupîndu-se de referatul lui Miron Constantinescu, contestă

că statele naționale ar fi format în sec. al XIX-lea cadrul cel mai potrivit pentru dezvoltarea economică, deși — adăugăm noi — Germania de după 1871 infirmă teza sa.

În ședința din dimineața zilei de miercuri, 30 august, au fost discutate, în continuare, rapoarte privind naționalitățile din Austro-Ungaria și pactul dualist. Jósef Buszko (Kraków) a prezentat raportul *Atitudinea polonă față de compromis*, în care se prezintă acțiunea oamenilor politici polonezi din Galiția, în special a lui Goluchowski, pentru obținerea unei largi autonomii a provinciei lor, și acceptarea compromisului austro-ungar de ei conectat cu înțelegerea austro-polonă referitoare la Galiția. Vasilij Melik (Ljubljana), în raportul său *Politica slovenă la începutul dualismului (1867—1870)*, indică poziția mișcării naționale slovene față de Ausgleich și față de guvernul burghez austriac din anii 1860—1870. Helmuth Stradal (Viena), în raportul *Situația italienilor în jumătatea austriacă a Imperiului după Ausgleichul din 1867*, scoate în evidență că puținii italieni rămași în Imperiul habsburgic după unirea Veneției cu Italia s-au bucurat de importante avantaje economice și politice din partea Curții imperiale și cu toate acestea unii din ei au început lupta iredentistă pentru unirea Triestului și Tirolului italian cu regatul Italiei. L. Katus (Budapesta) afirmă, între altele, în raportul său *Păturile conducătoare maghiare și chestiunea națională în timpul compromisului austro-ungar*, că șefii naționalităților din Ungaria ar fi acceptat, de voie de nevoie, pactul dualist austro-ungar și urmările lui. Ľudovít Holotík (Bratislava) a prezentat raportul *Ausgleichul austro-ungar și slovacii*, în care arată că mișcarea națională slovacă s-a opus Ausgleichului austro-ungar din 1867, considerându-l un act negativ. Ultimele două rapoarte ale zilei sînt *Reacțiunea croaților, românii și slovacilor față de Ausgleich (1867—1875)*, al lui Péter Sugar (S.U.A.), și *Rutenii și Ausgleichul* al lui Ľudovít Haraksim (Bratislava).

La discuții au participat, între alții, acad. A. Oțetea, care a apreciat valoarea comunicării lui Péter Sugar, Șt. Pascu, referindu-se la raportul lui Ľudovít Holotík, cu al cărui conținut s-a declarat de acord, și Iosif Kovács (Cluj) care, făcînd completări raportului lui L. Katus, a atras atenția că majoritatea conducătorilor politici ai românilor din Transilvania s-au opus pactului dualist austro-ungar și încorporării Transilvaniei la Ungaria.

Tot în cadrul problemei *Naționalitățile din Austro-Ungaria și pactul dualist*, joi dimineața, 31 august, au fost discutate rapoartele *Românii din Transilvania și Ausgleichul*, elaborat de Keith Hitchins (S.U.A.); *Românii din monarhia habsburgică și compromisul din 1867*, de Cornelia Bodea (București) și Josif Kovács (Cluj); *Lupta românilor din monarhia habsburgică împotriva dualismului (1869—1894)* de Șt. Pascu (Cluj) și Carol Göllner (Sibiu); *Asupra citorva condiții politice-istorice ale constituirii Ausgleichului croat-ungar din 1868*, de Vasilje Krestić (Belgrad).

Raportul lui Șt. Pascu și al lui Carol Göllner a fost pozitiv apreciat de Péter Sugar, care și-a exprimat dorința de a se arăta mai adînc cauzalitatea unora din evenimentele analizate. Autorii raportului au răspuns că n-au prezentat decît un rezumat al unei lucrări cuprinzătoare în care cauzalitatea este suficient conturată. Referindu-se la raportul lui Keith Hitchins, acad. A. Oțetea l-a apreciat elogios, în special pentru documentarea inedită utilizată (corespondența lui Ioan Rațiu) privind atitudinea românilor din Transilvania față de dualism. A atras atenția că atît pasiviștii cit și activiștii români, deși cu metode diferite, luptau au aceeași hotărîre pentru drepturile românilor.

În după-amiaza zilei de joi 31 august au fost discutate rapoartele privind *șansele federalismului și reflexiunile finale asupra compromisului austro-ungar din 1867*.

Primul raport din această serie a fost *Problematica federalismului în Austria*, elaborat de Hans Lentze (Viena). Într-o intervenție unilaterală că numai eșuarea

reformelor lui Leopold II ar fi zădărnicit în sec. al XVIII-lea formarea unei națiuni austriece de limbă germană. Comparația dintre Franța și Austria în sec. al XVIII-lea este forțată, căci națiunea franceză exista cu câteva secole înainte. Referatul are însă dreptate când afirmă că birocrația austriacă s-a opus cu îndrjire democrației și mișcărilor naționale. Hans Lentze consideră că în sec. al XIX-lea Imperiul habsburgic ar fi putut ajunge la o nouă structură fie printr-o revoluție de jos — ceea ce ar fi provocat însă dezintegrarea monarhiei —, fie printr-o lovitură de stat de sus — cum se pare că intenționa să facă Francisc Ferdinand. Istoria a demonstrat însă, adăugăm noi, că dezintegrarea Imperiului în urma înfringerii pe cimpul de luptă și prin revoluția internă era singura soluție.

Ferenc Pecze (Budapesta), în raportul său *Reacțiunea în Ungaria la aspirațiile federaliste în anii 1870*, prezintă diferitele proiecte de federalizare a țărilor dunărene sau numai a celor habsburgice (menționind și sistemul propus de N. Bălcescu în 1848 și pe cel din 1850 — pe cel din 1851 nu-l cunoaște —). Apreciază proiectul de federalizare a țărilor dunărene, elaborat în 1862 de Canini și de Klapka și acceptat de Kossuth pentru că „a fost mai pozitiv decât toate celelalte similare din acea vreme” și dă o caracterizare științifică a pactului dualist austro-ungar din 1867, scriind că „este un paradox istoric că monarhia habsburgică a fost reorganizată pe o bază dualistă aproape de loc justificată din punct de vedere teoretic. Compromisul austro-ungar — continuă raportorul — nu a întrunit aprobarea tuturor claselor sociale și a tuturor factorilor politici ai celor două națiuni direct interesate. Această soluție a fost contestată încă și mai mult de națiunile ale căror clase dominante se simțeau depose-date”. După niște aprecieri așa de corecte, ne surprinde faptul că în raport Adunarea de la 3/15—5/17 mai 1848 de la Blaj nu e indicată ca fiind a românilor și că Alexandru Mocioni (Sándor Moesonyi!) nu e arătat ca român atunci când acesta a făcut în dieta maghiară „o intervenție energică în favoarea independenței Cehiei!”

Ioachim Remak (S.U.A.) face în raportul său destul de prolix și confuz *Ausgleichul, dar ce altă soartă pentru Imperiul habsburgic?*, un elogiu al dublei monarhii. Ausgleichul este mai curind un pretext decât obiectul raportului, căci raportorul vrea să scoată în evidență eventualitatea supraviețuirii monarhiei habsburgice, după cum reiese din întrebările pe care le pune în următoarele cuvinte: „...dacă cele stabilite la 1867 au fost începutul sau accelerarea sfirșitului; sau dacă Imperiul habsburgic în esență a fost un stat foarte viabil care, dacă n-ar fi fost greșelile din 1914, ar fi supraviețuit încă, peste generații, tuturor acelor care li anticipaseră sfirșitul”.

St. Fischer-Galati, în *Creuzetul: dizolvare sau cristalizare?* pune în discuție problema coexistenței naționalităților în state multinaționale. Nu aprobă părerea că Imperiul habsburgic era condamnat destrămării „din cauza imposibilității fundamentale de a concilia interesele naționale în conflict”.

Zdeněk Šolle (Praga) prezintă atitudinea mișcării muncitorești din Cehia față de dualismul austro-ungar.

Jacques Droz (Paris) într-o scurtă dar remarcabilă intervenție face elogiu istoricului francez Louis Eisenmann și al operei sale fundamentale apărută în 1904, *Le Compromis austrohongrois de 1867. Etude sur le dualisme*, care merită să fie animată într-un congres unde se dezbate principalele probleme puse în ea cu mai mult de șase decenii în urmă.

Discuțiile au fost deschise de Mihail Dan (Cluj), care a făcut observații judicioase privind raportul lui Ferenc Pecze și a relevat ideile lui N. Bălcescu în problema federalizării națiunilor din bazinul Dunării. A conchis că planurile federaliste erau progresiste în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când popoarele din Europa centrală și sud-estică luptau pentru formarea sau desăvârșirea statelor naționale. În intervențiile lor J. Havránek (Praga) și Jiri Kotalka împărtășesc acest punct de vedere. Jiri Ko-

falka a criticat tezele rapoartelor făcute de Joachim Remak și de St. Fischer-Galati, ca unilaterale, deoarece ele scot în evidență numai latura pozitivă din istoria monarhiei dualiste. György Ránki (Budapesta) a criticat cu mai multă asprime raportul lui Joachim Remak. În intervenția sa, Fran Zwitter a atras atenția asupra rolului opresiv al monarhiei dualiste, în special al regatului Ungariei, în care nobilimea maghiară asupra pe slavi și pe români. În acest sens se pronunță și Cornelia Bodea, adăugând fapte noi care sînt primite cu interes. Raportul lui Zdeněk Šolle a fost completat de A. Deac (București), care arată opoziția mișcării socialiste românești față de dualismul austro-ungar.

Ședința de închidere a Congresului închinat dezbaterii problemelor puse de compromisul austro-ungar din 1867 a avut loc în dimineața zilei de vineri 1 septembrie sub președinția prof. Ľudovít Holotík, directorul Institutului de istorie al Academiei Slovace de Științe. Conchizînd asupra desfășurării lucrărilor, au luat cuvîntul Hans Lentze (Viena), Jiri Kofalka (Praga), György Ránki (Budapesta), Miron Constantinescu (București), Robert A. Kann (New Jersey, S.U.A.) și Fran Zwitter (Ljubljana).

Toți vorbitorii au apreciat pozitiv lucrările Congresului, considerîndu-le o etapă importantă a înțelegerii mai juste a problemelor economice și politice ale fostei monarhii austro-ungare. Miron Constantinescu, relevînd problemele esențiale din trecutul Austro-Ungariei, a mulțumit în numele istoricilor români pentru primirea cordială făcută congresiștilor și a exprimat o caldă apreciere pentru marile realizări economice și culturale ale Slovaciei socialiste. Robert A. Kann a criticat concluziile trase de György Ránki, care ar fi dat o interpretare personală unora din afirmațiile din raportul său. Nu e, de asemenea, de acord cu afirmația lui Ránki că avîntul economic al monarhiei austro-ungare s-ar fi datorat dualismului, căci fără compromis dezvoltarea economică în Imperiul habsburgic ar fi fost poate și mai mare. S-a referit și aici, ca și în timpul discuțiilor, la crunta exploatare a românilor din Austro-Ungaria. A propus, în finalul cuvîntării sale, pentru conferințele viitoare ale istoricilor ce se vor ocupa cu problema monarhiei austro-ungare teme mai limitate, cum sînt istoria învățămîntului, a unor curente de gîndire (liberalismul) sau formarea opiniei publice. Propune, de asemenea, ca la conferințele și congresele viitoare, rapoartele să fie însoțite de cîte un rezumat într-o altă limbă de mare circulație europeană și să fie trimise din timp pentru ca toți participanții să le poată discuta în cunoștință de cauză. Ultima cuvîntare a expus-o Fran Zwitter, care a făcut și o apreciere generală a lucrărilor Congresului.

Congresul ținut la Bratislava cu prilejul centenarului „Compromisului” austro-ungar din 1867 a contribuit, în mod evident, la clarificarea a numeroase aspecte ale acestui important eveniment istoric, în primul rînd a rolului său de frînă a dezvoltării națiunilor supuse din Imperiul habsburgic.

Vasile Maciu

CĂLĂTORII DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În cadrul planului de cercetare dintre Academia Republicii Socialiste România şi Academia de ştiinţe a U.R.S.S. am vizitat U.R.S.S. între 22 iunie şi 11 iulie 1967. Prin deplasare s-a urmărit efectuarea de cercetări în bibliotecile şi arhivele din Moscova şi Lenin-grad privind problemele economice ale relaţiilor româno-ruse în sec. XVIII şi XIX. Cu toate că problema relaţiilor româno-ruse în general preocupase pe mulţi istorici români şi sovietici şi fuseseră publicate în acest sens multe studii valoroase, totuşi aveam convingerea că arhivele şi bibliotecile din U.R.S.S. mai pot oferi cercetătorului posibilitatea descoperirii de noi materiale tot atât de importante ca şi cele cunoscute până acum.

La Moscova cercetările noastre s-au concentrat asupra fondului de tipărituri şi manuscrise aflat în Biblioteca de Stat „V. I. Lenin”, cea mai bogată şi mai mare bibliotecă din oraş şi chiar din toată Uniunea Sovietică. Relativ la această bibliotecă putem aminti că posedă un fond de peste 22 milioane volume, scrise în 160 limbi, 22 săli de lectură cu 2 500 locuri. Pentru cercetarea fondului de tipărituri am consultat catalogul sistematic şi diferitele inventare publicate în ultimii ani care ne-au permis să aflăm câteva lucrări importante pentru istoria medie a României. Ne referim la: „Jurnalul de călătorie şi de campanie al lui Maximilian Emanuel duce de Württemberg”, tipărit în 1739 la Frankfurt şi Leipzig care cuprinde date interesante despre lupta de la Poltava şi campania de la Prut, şi la „Însemnările zilnice ale generalului Patrik Gordon din anii 1661 — 1699”, tipărite în 1849 — 1852 la Moscova, care cuprind numeroase informaţii despre relaţiile principelui Transilvaniei Gheorghe II Rakoczi cu Polonia, Suedia şi Bogdan Hmelniţki, despre campania polonilor în Moldova în 1684, despre voluntarii români în armata rusă şi a cazacilor de la Nipru. În sfârşit o dare de seamă asupra situaţiei din Imperiul otoman alcătuită în 1765 — 1766 de H. Grenville, ambasadorul Angliei la Constantinopol şi publicată abia în 1965 la Michigan (S.U.A.) cuprinde importante relatări asupra relaţiilor ţărilor române cu Imperiul otoman în special asupra fixării şi percepţiei haraciului.

În fondul de manuscrise au fost consultate mai ales jurnalele de călătorie referitoare la Principatele române în sec. XVIII şi XIX. În acest sens au putut fi indentificate noi materiale care completează informaţiile noastre cu privire la unele probleme principale ale istoriei României în această perioadă. Astfel pentru sec. XVIII menţionăm: „Jurnalul capelanului Varlaam din 1711” relativ la călătoria sa de la vadul Huşilor la Constantinopol, „Însemnările lui P. O. Iakovlev din 1786 — 1794” referitoare la războiul ruso-turc din 1769 — 1774, „Jurnalul de campanie al generalului Prozorovski” din timpul aceluiaşi război, iar pentru sec. XIX: „Amintirile lui C. I. Bulgakov despre o călătorie de la Bucureşti la Şumla şi Constantinopol în 1812”, „Jurnalul de călătorie al lui D. A. Miliutin în 1840 — 1841 prin ţările române de la St. Petersburg la Constantinopol”, „Însemnările lui I. S. Vdovincenko şi P. Nikiforov din perioada războiului Crimeii” când aceştia au stat o vreme în diferite oraşe din cele două ţări române. Din perioada războiului de independenţă a României ne-au reţinut atenţia mai multe jurnale de călătorie ale unor militari şi oameni politici ruşi care au trecut prin ţara noastră ca de ex.: A. I. Vasilievici, K. A. Buh, M. A. Verjbolovici

D. M. Golițin, A. A. Kireev, A. F. Pliușcinski, F. V. Ciujov, D. A. Miliutin (al acestuia din urmă a fost publicat în 1949 la Moscova).

De o deosebită importanță ni s-au părut cîteva descrieri istorico-geografice ale Principatelor române. Cea mai veche, din 1723, este chiar manuscrisul original (cu semnătura autografă) al descrierii Olteniei de căpitanul austriac Schwantz. Urmează apoi trei descrieri ale Țării Românești și Moldovei din 1810 – 1811 cuprinzînd date interesante asupra bogățiilor minerale, rîurilor, drumurilor și potecilor. Una din ele relativă la Moldova posedă și date noi despre situația economică a acestei provincii, separat pentru cele 16 ținuturi și numărul de sate (în total 2106 sate). O alta din 1835, formată din 4 volume însumînd 550 file, este o „Recunoaștere militară a Țării Românești și Moldovei”, alcătuită cu prilejul ridicării hărții celor două țări române. Pe lângă descrierea geografică manuscrisul cuprinde unele date de ordin istoric de un interes deosebit, ca de ex.: construcția podului de peste Dunăre de la Drubeta de Apolodor din Damasc, existența unei companii maghiare de navigație pe Dunăre, construcția unui vas fluvial românesc în Anglia, încercări de navigație pe Olt de la Sibiu la Cozia, afluența negustorilor străini la Giurgiu după 1830, existența la Galați a unei asociații pentru exploatarea și exportarea lemnului din pădurile Moldovei, starea economică și demografică a unor orașe și țiguri (Rîmnicul Vlcea, Tîrgoviște, București, Brăila, Călărași, Cîmpina, Văleni, Botoșani, Iași etc.), luptele din 1821 de pe valea Prahovei lîngă m-reă Sinaia între turci și un detașament de răsculați etc.

La Leningrad, în timpul scurt pe care l-am avut la dispoziție, am putut efectua mai întîi cercetări la Biblioteca Filialei din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Științe a U. R. S. S. Aici am aflat printre cărțile tipărite o ediție în limba rusă a „Descrierii istorice și geografice a țărilor române” de generalul Baur tipărită la St. Petersburg în 1791. La Biblioteca Academiei de Științe a U. R. S. S. secția manuscrise am cercetat cîteva manuscrise slave cu caracter religios din sec. XVII și XVIII care cuprindeau însemnări din sec. XVIII în limba română. Dîntre toate vom semnală numai o însemnare din 1711 relativ la războiul ruso-turc care are următorul cuprins: „să-s știe de cînd au făcut spaimă mare în Iași de tătari mai într-o duminică sara, cînd îmbla văleatul 7219 în zilele lui Dumitrace voevoda snă staroce Cantemira, avînd creștinii mare zarvă în zilele lui. Iar pre turci i-au tăiat și i-au scos borfașii carii să făcea lefegii cu știrea lui vodă, zicîndu-le să să facă donții iar ei nu aveau nici sabie, nici beațe fără de cît luoa și-s prăda unul pre altul...”.

Cu prilejul călătoriei de studii în U.R.S.S. am putut vizita și o seamă de importante muzee și monumente istorice, la Moscova: Orujenia palata (Palatul armelor) și necropola țărilor pînă la Petru I de la Arhanghelski sobor, ambele situate în Kremlin, Muzeul Pokrovski, Muzeul istoric de stat, Galeria Tretiakov, Palatul de la Ostanokino, izba lui Kutuzov de la Fili; la Leningrad: Ermitajul, fortăreața Petropavlovsk, casa unde a locuit prima dată Petru I, Muzeul rus de stat, Muzeul de stat al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, Muzeul Isakievskii sobor, iar în cursul unei excursii muzeele din orașele Petrodvoreț (fostul Peterhof), Pușkin (fostul Țarskoe selo) și Pavlovsk din apropiere de Leningrad.

În cursul vizitei la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. s-a putut stabili de asemenea un util schimb de păreri cu colegii sovietici care se preocupă cu probleme similare. Călătoria de studii în U.R.S.S. ne-a permis astfel să îmbogățim baza de informare a istoricilor români în problemele istoriei României pentru sec. XVIII și XIX, să cunoaștem mai bine realizările istoriografiei sovietice, să ne lărgim cunoștințele în domeniul istoriei U.R.S.S. cît și să apreciem la adevărată lor valoare monumentele istorice vizitate.

Între 4 și 21 iulie 1967 am fost trimis de către Secția de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România într-o călătorie de studii în U.R.S.S. Primit cu amabilitate, am lucrat în diferitele biblioteci și arhive din Moscova și Leningrad. Astfel, din prima zi am cercetat fondul de carte românească veche aflat la Secția de carte rară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin” din Moscova. Ca o noutate de un interes mai mare semnaliez că am depistat *Psaltirea* slavonească și am reușit să fixăm, împreună cu Tatiana Nilovna Kameneva, specialistă în istoria cărții chirilice vechi, perioada de tipărire a cărții de către Coresi. Amintim aici faptul că tipăritura n-a fost văzută pînă acum de nici un specialist român și în *Bibliografia românească veche* a lui I. Bianu și N. Hodoș este doar semnalată după o scurtă notă a lui I. Karataev (vol. I, p. 102). În același fond am depistat un exemplar incomplet, necunoscut din *Tetraevangelul* slavon al lui Coresi și Mănăilă din 1583. În literatura noastră de specialitate această tipăritură este cunoscută, de asemenea, numai după descrieri străine. Nimeni dintre specialiștii români nu a descris după original *Tetraevangelul* aflat în discuție. Cît privește descrierile străine care sînt reproduse de către Bianu-Hodoș (vol. I, p. 99) ele sînt insuficiente și cu erori însemnate. Lucrînd la secția de carte rară a Bibliotecii publice „M. E. Saltîkov-Scedrin” din Leningrad, am găsit acolo un exemplar (tot deteriorat) din *Tetraevangelul* lui Coresi și Mănăilă din 1583. Astfel, chiar dacă exemplarul de la mănăstirea Hilandar, după care s-a făcut descrierea de către specialiștii străini, ne este azi inaccesibil, după cele două exemplare semnalate mai sus se poate înfățișa o imagine destul de completă despre această tipăritură atît de puțin cunoscută literaturii noastre de specialitate.

La aceeași bibliotecă din Leningrad am depistat prin bunăvoința Verei Ilincina Lukianenko o *Psaltire* slavonească tipărită de Coresi, necunoscută specialiștilor noștri. Ea nu este nici măcar semnalată în *Bibliografia românească veche*. Este vorba de o ediție făcută pe hîrtie fabricată la Brașov, ediție nouă a *Psaltirei* realizată de Coresi probabil în deceniul al optulea din secolul al XVI-lea. Această identificare completează cu o nouă tipăritură lista cărților imprimate de diaconul Coresi.

Microfilmele obținute, analiza detaliată a hîrtiei (fiind vorba de exemplare fără date) ne vor permite să prezentăm o descriere cît mai completă a celor trei tipărituri depistate, într-una din revistele noastre de specialitate.

Cercetînd fondurile foarte bogate în tipărituri chirilice vechi de la Biblioteca de Stat „V. I. Lenin” din Moscova, de la Muzeul istoric de stat din Moscova și Biblioteca publică din Leningrad am putut să desfășor, în condiții optime, un studiu comparativ poligrafic al tipăriturilor lui Macarie realizate între 1508—1512 cu tipăriturile chirilice de la Cracovia, Cetinje, Veneția, Praga și Vilno, ceea ce ne permite să înfățișăm într-un cadru mai larg fenomenul apariției tiparului românesc. Azi ne apare mai clar figura lui Macarie în contextul tiparului chirilic în general pe plan european. Consider că o datorie plăcută să aduc mulțumirile mele tuturor celor care lucrează la fondurile amintite mai sus atît pentru condițiile deosebit de prielnice de lucru cît și pentru faptul că am fost servit operativ cu microfilmele solicitate, aducînd în țară circa 70 de metri de microfilme pentru a continua studiile începute.

În scurta dare de seamă nu ne putem opri la toate aspectele muncii noastre de depistare în fondurile de arhive din U.R.S.S., extrem de bogate în ce privește documentele referitoare la țara noastră. Amintim aici un fond întreg de documente muntene aflat la Arhiva centrală istorică a actelor vechi din Moscova, unde într-un alt fond se păstrează și acte foarte importante din sec. al XVII-lea, provenite din Transilvania. Semnalăm de asemenea în această listă de proveniență mun-

teană sau moldoveană extrem de bogat, aflat la secția de manuscrise a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin” din Moscova.

Surpriza cea mai mare ne-a adus-o cu ocazia acestei călătorii Arhiva Filialei Institutului de istorie din Leningrad. În timpul vizitei făcute la această arhivă Lidia Georgievna Katuskina ne-a atras atenția asupra unui fond de acte moldovenești, care ne-a fost pus la dispoziție spre a le cerceta. Timpul extrem de scurt nu ne-a permis să începem imediat copierea documentelor extrem de valoroase și necunoscute nouă. Este vorba de colecția de documente moldovenești a Institutului de Arheologie rus din Constantinopol, care exista pînă la primul război mondial (în total 372 de documente din sec. XVI—XIX, dintre care 108 sînt din sec. XVI—XVII, 147 din sec. al XVIII-lea și restul din sec. al XIX-lea). În cea mai mare parte sînt acte de danii sau acte de vînzare-cumpărare. În ce privește limba, ele sînt în slavonă, română, greacă, turcă, italiană și franceză. Un interes deosebit prezintă actul de danie dat de Petru Rareș sau actele date de Petru Șchiopul. Printre acte se găsesc unele de la începutul sec. al XVII-lea scrise în limba română.

Prin bunăvoința lucrătorilor de la Arhiva amintită mi s-a pus la dispoziție o descriere detaliată a fiecărui act din care am putut constata că documentele nu sînt cunoscute specialiștilor noștri și că ele sînt inedite.

În încheiere țin să menționez că am avut condiții de lucru deosebit de bune. Am avut acces la arhive și fonduri de manuscrise solicitate, primind chiar și opisurile de fonduri și intrînd în depozite la două din arhivele cercetate. Am constatat dorința sinceră de colaborare. Am fost servit cu microfilme, aducînd în țară microfilmele cărților vechi românești din care la noi nu există niciun exemplar. Aduc mulțumirile mele și lui Emilianov Iurii Nikolaevici, care m-a ajutat mult în realizarea programului meu de cercetare.

L. Demény

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. UNGARĂ

Este incontestabil faptul că aprofundarea cercetărilor diferitelor probleme de istorie a țării noastre este în directă și strînsă legătură cu lărgirea bazei documentare, cu descoperirea și punerea în circuitul științific a unor date și materiale noi, provenind atît din arhivele din țară, cît și din străinătate. Pe aceste coordonate s-a înscris și călătoria de studii pe care am făcut-o în Ungaria între 11 iunie — 11 iulie a.c. în cadrul acordurilor de colaborare dintre Academia Republicii Socialiste România și Academia de Științe a R.P. Ungară.

După cum este știut, în Arhivele de Stat ale Ungariei de la Budapesta se păstrează și un număr foarte mare de documente medievale referitoare la istoria Transilvaniei. Dintre acestea, o parte au fost deja publicate în decursul timpului în diferite colecții de documente, dar o însemnată parte au rămas încă inedite. Principalul obiectiv de lucru pe care l-am urmărit în cadrul acestei deplasări a fost de a efectua cercetări aici pentru depistarea de materiale noi, referitoare în special la viața economică a Transilvaniei din sec. al XI-lea pînă la începutul sec. al XV-lea.

Cu toate că durata deplasării a fost limitată, prin bunăvoința conducerii Arhivelor de Stat ale Ungariei, căreia îi exprim și pe această cale cele mai calde mulțumiri pentru promptitudinea cu care mi-a pus la dispoziție materialele solicitate, am putut studia peste 700 de documente, cuprînd mai ales din fostele comitate: Alba, Cluj,

Doblea, Solnocul Interior, de Mijloc și Exterior, Turda etc. Între acestea, am avut satisfacția de a găsi și documente inedite referitoare la diferite probleme de istorie a Transilvaniei. După o parte din materialele cercetate am solicitat microfilme, pe care le-am primit de asemenea, fiind servit cu bunăvoință și promptitudine.

În afară de Arhivele de Stat ale Ungariei, în timpul deplasării am mai lucrat și la Biblioteca Universității din Budapesta, unde am studiat în special datele referitoare la teritoriul Transilvaniei din cuprinsul Codicelui Latin nr. 115 (în care sint menționate numeroasele posesiuni ale mănăstirilor călugărilor paulieni).

Deplasarea s-a dovedit a fi utilă și instructivă și prin faptul că mi-a înlesnit cunoașterea mai îndeaproape a realizărilor recente ale istoriografiei ungare în cercetarea unor probleme care prezintă interes și pentru istoriografia românească.

Pentru condițiile create, care mi-au permis îndeplinirea programului de cercetare, cit și pentru posibilitățile de a cunoaște diferite monumente istorice și de cultură din Budapesta, Esztergom și Vișegrad, aduc sincere mulțumiri conducerii Academiei de Științe a R.P.U., precum și colegilor Szász Zoltán și Stier Miklós de la Institutul de istorie din Budapesta.

E. Lazea

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA SIBIU

La sfârșitul lunii iunie 1967 a avut loc la Sibiu simpozionul de științe sociale organizat de secția de științe sociale Sibiu a filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. prof. univ. Raluca Ripan, președinta filialei, Nicolae Lupu — șeful secției de științe sociale Sibiu a filialei Cluj a Academiei — a prezentat referatul asupra activității secției pe perioada 1965 — 1967. În această perioadă — arăta referatul — a continuat cercetarea cetății dacice de la Tilișca, a necropolei de la Gușterița-Sibiu și prelucrarea a 170 documente privind anul revoluționar 1848 în Transilvania pe baza cercetării arhivelor din Brașov și Sibiu, s-au strîns materiale privind industria și meșteșugurile, documente privind istoria portului popular în sec. XVI — XVII, s-a lucrat la monografia etnografică a Țării Birsei; s-au strîns materiale privind teatrul popular și cult al lui Iosif Vulcan. Cercetătorii sibieni și-au adus contribuția la diferite manifestări internaționale (Congresul istoricilor de la Sofia, Viena etc), iar studiile unor cercetători sibieni au apărut în revista „Forschungen Zur Volks- und Landeskunde” și alte publicații științifice.

Problemele fundamentale ale istoriei României a fost titlul comunicărilor susținute de acad. prof. univ. Constantin Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” și acad. Emil Petrovici, director al Institutului de lingvistică și teorie literară Cluj. Autorii s-au referit la probleme privind originea poporului român, romanizarea provinciei Dacia și teritoriul în care s-a format poporul român și limba română.

Cu privire la legăturile economice dintre Transilvania și România în a doua jumătate a sec. al XIX-lea dr. docent Carol Göllner a scos în evidență unele probleme legate de convenția comercială dintre Austro-Ungaria și România din 12 iunie 1875 și consecințele ei: reducerea producției de postavuri, pălării, scăderea populației din jurul Brașovului, scaunului Săliște, Tg. Secuiesc ca urmare a emigrării populației.

În comunicarea *Populația scaunului Sibiu în prima treime a sec. al XVIII-lea* Haralambie Chircă, cercetător principal, a făcut un scurt istoric al investigațiilor demografice, după care

s-a ocupat de conscripțiile din 1721 — 1722 și 1760 — 1762 și prevederile lor folosind cifrele oferite de aceste două conscripții la explicarea structurii populației și creșterea ei în perioada 1721 — 1761.

Stadiul cercetărilor privind cultura Petrești prezentată de Iuliu Paul, șeful secției de istorie a Muzeului Brukenthal, a analizat cercetările arheologice privind această cultură a epocii neolitice.

Au mai fost prezentate două scurte comunicări: „*Uciderea pruncilor*” copie sau original de Peter Breugel de Th. Ionescu și *Din activitatea colectivului graiurilor săsești din Transilvania* de Anneliese Thudt.

I. Florea

CRONICĂ

În zilele de 11 — 12 septembrie 1967 s-au desfășurat la București lucrările coloquiului „Tradiții și inovații în cultura țărilor din sud-estul Europei” organizat de Consiliul internațional de filozofie și științe umane.

Lucrările au fost deschise de Sir Ronald Syme, secretar general al C.I.P.S.H. În continuare au prezentat rapoarte pe această temă prof. univ. Mihai Berza — România, prof. univ. M. Miliutin-Garașanin — Iugoslavia, prof. univ. D. Obolenski — Marea Britanie, prof. univ. Constantin Dimaras — Grecia, Virgil Cândea — România, prof. univ. André Mirabel — Franța, prof. univ. Alois Schmaus — R. F. a Germaniei, prof. univ. Virgil Vătășanu — România, prof. univ. M. Djurje - Boskovici — Iugoslavia, prof. univ. Georges Megeas — Grecia, criticii de artă români Dan Hăulică și Ion Frunzetti și prof. univ. Vladimir Georgiev — Bulgaria.

În ziua de 15 septembrie 1967 a început, la Casa oamenilor de știință din Capitală, cea de a V-a reuniune a Comitetului internațional al Asociației internaționale de studii sud-est europene. Au participat delegați din Albania, Anglia, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, R. D. Germană, R. F. a Germaniei, Grecia, Italia, Iugoslavia, Liban, România, S.U.A., Turcia, Ungaria și Uniunea Sovietică.

Din partea țării noastre a luat parte o delegație formată din acad. E. Condurachi, secretar general al asociației, prof. univ. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, și Virgil Cândea, director al Secretariatului Asociației.

Reuniunea a dezbătut temele celui de al doilea Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene, care va avea loc în 1969 la Atena, precum și programele Comisiilor de studii ale Asociației.

În zilele de 22—24 septembrie 1967 s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări științifice a cadrelor didactice de la catedrele de filozofie, sociologie și socialism științific din învățământul superior. **www.dacoromanica.ro**

În cadrul sesiunii desfășurată în decursul a trei zile, au fost prezentate peste o sută de comunicări urmate de fructuoase dezbateri. Sesiunea s-a desfășurat în ședințe plenare și pe secții de specialitate. În cadrul ședințelor plenare au prezentat comunicări prof. dr. Valter Roman — Revoluția științifică și tehnică contemporană și importanța ei istorică; prof. Tudor Bugnariu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România — Forțele motrice spirituale ale constituirii și consolidării comunităților etnice; prof. dr. doc. C. G. Dimitriu — Determinarea valorii cercetării științifice; conf. N. Kallos — Semnificația axiologică a politicului; lector N. Novac — Funcția gnoseologică a ideologiei; lectori A. Coșmatchi și Gh. Andreescu — Aspecte ale întăririi legăturii partidului cu masele în actuala etapă de dezvoltare a țării noastre etc. În încheiere, prof. dr. doc. Jean Livescu, adjunct al ministrului Învățământului, a subliniat utilitatea schimbului de opinii pentru dezvoltarea activității cadrelor de științe sociale în concordanță cu sarcinile trasate de partid.

ALEXANDRU ELIAN (red. resp.), CONSTANTIN BĂLAN, HARA-LAMBIE CHIRCA, OLIMPIA DIACONESCU, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I (1395—1800),

Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, 934 p.

Printre succesele repurtate de medievistica românească în ultimele decenii în domeniul lărgirii bazei de informare se înscrie și elaborarea unor temeinice instrumente de lucru de felul repertoriilor, cataloagelor de documente și manuscrise, bibliografiilor, indicilor, dicționarilor pe teme variate etc. a căror valoare este mult apreciată de cercetătorii de specialitate.

La toate acestea se poate adăuga impresionantul volum pe care-l recenzăm, rod al muncii unui colectiv de autori, care timp de aproape un deceniu (cu unele întreruperi) a căutat să adune, să transcrie și să identifice mii de inscripții pe diferite materiale și apoi să le prezinte potrivit unei judicioase clasificări, după criteriul topografic. Primul volum cu care se deschide seria acestui gen de publicații cuprinde numai materialul aflat pe teritoriul orașului București, din perioada 1395—1800; cele din perioada următoare a anilor 1800—1848 constituind obiectul unui alt volum.

Lucrarea în sine cuprinde un cuvânt înainte semnat de acad. A. Oțetea, o amplă introducere redactată de Al. Elian, redactorul responsabil al volumului, un repertoriu cronologic al tuturor inscripțiilor, textul inscripțiilor grupate sistematic în 119 grupe, urmat de o addenda et corrigenda, la care se adaugă mai multe anexe (glosar de cuvinte slave, abrevieri,

bibliografia, indice de nume și materii, lista ilustrațiilor).

Înainte de a trece la analiza cuprinsului textelor inscripțiilor considerăm că este necesar să ne oprim puțin asupra părții introductive care se impune prin problemele ridicate și aprecierile făcute asupra rezultatelor obținute de autori în munca de elaborare a acestui volum. Din aceasta se poate desprinde ideea că apariția primului volum a colecției *Inscripțiile medievale ale României* reprezintă în primul rând împlinirea unui vechi deziderat care dăinuia în istoriografia românească de mai bine de un secol. Cît privește valoarea lor ca izvor istoric se menționează particularitățile inscripțiilor medievale în raport cu cele care aparțin antichității clasice. De un deosebit interes ni se par informațiile cu privire la evoluția studiilor de epigrafie medievală care au trezit interes chiar la cronicarii autohtoni din sec. al XVII-lea, în cursul cărora s-a născut ideea alcătuirii unei anchete epigrafice pe plan național și ideea editării corpusului de inscripții medievale. Prezentate pe etape, această evoluție marchează momente bine conturate în a doua jumătate a sec. al XVII-lea (cînd inscripțiile sînt numai semnalate), în sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea (cînd inscripțiile sînt folosite ca izvor istoric), deceniul 4 alsec. al XIX-lea (cînd încep cercetările organizate în domeniul epigrafiei medievale românești), deceniul 5 al sec. al XIX-lea (cînd

se stabilesc criteriile științifice de culegere și interpretare), deceniul 7 al sec. al XIX-lea (cînd se desfășoară primele anchete epigrafice pe plan național). Nu lipsesc însă în același timp nici acele amănunte care ne permit să cunoaștem cauzele întîrzierii elaborării de către Academia Română a unui corpus al inscripțiilor medievale, deși această idee fusese înscrisă în programul editorial al „Magazinului istoric pentru Dacia” încă din 1845.

În afară de aceste informații ample de o deosebită valoare, în partea introductivă se stabilesc criteriile accepțiunii termenului de „inscripție”, se menționează caracterul selectiv al lucrării, se expune pe larg tehnica editării inscripțiilor incluse în volum, se amintesc freutățile împlinite și modul cum ele au fost rezolvate.

După repertoriul cronologic al inscripțiilor redactate în trei limbi (română, rusă și franceză) urmează textul lor integral. Cele 1253 inscripții provenite din 100 de biserici, un cimitir izraelit, cinci colecții particulare, zece muzee de stat etc. sînt scrise în limbile : română (majoritatea), slavă, greacă, armeană, ebraică, latină, germană, rusă, arabă, turcă. Fiecare text însoțit de o descriere a piesei respective este redat integral în limba și în scrierea sa originală (chirilică, greacă, latină, arabă, ebraică) însoțit la nevoie de o traducere în limba română, de o bibliografie în cazul cînd textul a mai fost publicat, de unele note explicative relativ la proveniență, la limbă, la identificare, la lexic etc. Ici și colo inscripțiile mai semnificative sînt ilustrate, în număr mult prea mic față de unele cerințe (numai 155 de ilustrații la 1 253 inscripții !).

Considerăm că este necesar să semnalăm nu numai valoarea acestei lucrări ca un foarte util instrument de lucru în cercetările viitoare ale istoricilor noștri, dar și că această lucrare este în același timp o prețioasă sursă de informații pentru cele mai variate aspecte ale istoriei medii a României cu privire specială la orașul București. Valoarea acestor știri este atît de mare încît utilizarea lor devine obligatorie pentru oricare cercetător al trecutului Capitalei țării noastre.

Pentru problemele economice aici pot fi întîlnite numele citorva sute de meșteșugari

de diferite profesii din orașe și sate, fie că sînt cei care au lucrat inscripțiile respective, fie că sînt ctitori de construcții civile și religioase. Se dau de asemenea indicații despre breslele meșteșugărești și negustorești, despre staroști și epitropi, despre obiectele lucrate de meșteșugari, despre bisericile de breaslă, despre ajutoarele primite de acestea din partea breslașilor. Tot așa este semnalată averea unui meșter boiangiu care în 1760 avea 7 prăvălii, cazan cu rachiu, 3 case, 2 căscioare, obiecte de argintărie sau activitatea de 30 de ani a unui negustor chiot anume Constantin Lisa. În același timp aflăm de proveniența unor clopote ale bisericilor bucureștene care au fost lucrate peste hotare în Austria la Viena și Graz, în Polonia la Gdansk etc.

Relativ la trecutul orașului București sînt menționate cronologic frecvențele sale incendii (1718, 1785 etc.), elementele topografice ale vetrei și moșiei orășenilor, traseul unor mahalale și uliți, construirea unor hanuri, case, fîntîni, poduri, biserici, schituri, mănăstiri, spitale, azile, modul de organizare administrativă, îmbunătățirile edilitare, efectele catastrofale ale unor epidemii, stratificarea socială a populației, pitorescul unor ceremonii publice, ca de exemplu alaiul domnesc de înmormîntare etc.

Un număr excesiv de mare de știri se referă la situația internă a Țării Românești și la unele evenimente politice cu caracter internațional strîns legate de București, ca de ex. lupta de lîngă biserica Slobozia dintre Leon vodă și boierii pribegi, răscoala populară a dorobanților și seimenilor din 1655, lupta antiotomană din vremea lui Neagoe Basarab (1516) și Mihai Viteazul (1595), războaiele austro-ruso-turce din sec. al XVIII-lea, pribegia unor domni români ca de ex. Alexandru Mircea (sec. al XVI-lea). Unele din aceste inscripții completează datele cunoscute pînă acum relativ la genealogiile unor familii domnitoare și boierești, Brîncoveanu, Cantacuzino, Crețulescu, Slătineanu, altele aduc o lumină nouă în cunoașterea organizării cancelariei diplomatice a lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu sau a reprezentanței noastre politice la Constantinopol în sec. XVII—XVIII.

De un deosebit interes ni se par indicațiile cu privire la meșteri din Transilvania (de la Sibiu, Brașov, Tg. Mureș), din Moldova, din peninsula Balcanică, care au lucrat diferite obiecte care azi se păstrează în muzeele din București. De asemenea aflăm despre prezența unor negustori străini în capitala Țării Românești veniți din Peninsula Balcanică, de la Vrața, Moscopole, din insula Chios, din Europa centrală, de la Augsburg etc.

În sfârșit în domeniul culturii sînt menționate informații relativ la dezvoltarea învățămîntului superior (Academia domnească de la Sf. Sava), la activitatea stolnicului C. Cantacuzino numit „bogatul întru minte” pe o lespede tombală de la m-reă Cotroceni și a unor dascăli ca popa Florea de la biserica Sf. Gheorghe-vechi, la arhitecturi laice și religioase, la prezența în București a unor medici străini etc.

Printre inscripțiile existente în acest volum sînt unele care provin din diferite părți ale țării noastre, ca de ex. din Moldova de la Iași, m-reă Slatina, m-reă Neamț, Hirlău, Baia, Cotnari, din Transilvania de la Tg. Mureș, Brașov etc. Acestea la rîndul lor ne oferă informații despre istoria acestor regiuni în perioada cuprinsă între 1395—1800.

Competența membrilor colectivului de autori care au elaborat primul volum din colecția *Inscripții medievale ale României* și grija lor permanentă, manifestată de-a lungul anilor, de a prezenta o ediție exhaustivă de astfel de materiale au contribuit în cea mai mare măsură la lichidarea lipsurilor inerente unei astfel de publicații. Cu excepția omiterii unei ediții în l. rusă din 1791 a lucrării lui Bauer (p. 24), a transcrierii eronate a cuvîntului Gherța în loc de *Ghearța* (p. 305), sau a omisiunii unor lucrări din bibliografie (ca ex. a lui Pappasoglu), considerăm că autorii s-au achitat în general de sarcinile ce le reveneau prin publicarea acestui volum.

Întrucît așa cum este amintit în partea introductivă urmează a fi publicat un al doilea volum (și nu partea a II-a cum este menționat) tot relativ la orașul București, ne permitem să facem unele sugestii.

În primul rînd ne referim la tehnica de editare care în prezentul volum revine

probleme rezolvate în bună parte de colectivul de autori. Faptul că textele inscripțiilor în limbile greacă, ebraică, slavă, armeană, latină și turcă au fost reproduse în scrierea lor originală este cît se poate de îmbucurător. Acest fapt permite oricărui cercetător să verifice nu numai traducerea, dar și unele particularități de limbă. Dar ne întrebăm, de ce nu s-a procedat la fel cu cele scrise în limba română cu scriere chirilică. O astfel de problemă s-a dezbătut și cu prilejul editării documentelor interne medievale românești și pînă la urmă s-a adoptat sistemul publicării și a textului în scrierea originală. Acest procedeu a fost practicat în unele lucrări mai vechi care cuprindeau textele unor inscripții prezente și în acest volum. Urmînd acest procedeu credem că prezenta ediție a inscripțiilor medievale ale României ar fi avut mult de cîștigat.

Din această cauză s-au ivit unele deficiențe de transcriere. De ex. unele cuvinte nu au fost întregite : Ca(n)tacuzino, Infrum(u)sețată, zidire(a) la nr. 140 ; Ciolac(u), Dositheos(u), la nr. 166. Tot la nr. 166 ultimul rînd este transcris „leat 1794 septemvrie 8 Grăjdan” în loc de „leat < loc gol > Grăjdan 1794 septemvrie 8”. De asemenea litera **h** este transcrisă în mai multe feluri, cînd **ă**, cînd **u**, cînd **i** (vezi nr. 51, 198, 356) sau cuvîntul *εθιμια* este transcris *Eftimie* în loc de *E(f)thimie* (vezi nr. 140). S-ar fi convenit de asemenea o consecvență în transcrierea numelor de profesii : lumînăraru (nr. 166) este scris cu **l** mic, dar postăvaru (nr. 15, 152) cu **p** mare. În fine se pune întrebarea dacă unele texte în limba germană (nr. 266, 366, 501) sînt scrise în alfabetul latin sau gotic, sau dacă traducerea lor trebuia făcută în subsol (nr. 266, 366) sau în text (nr. 501).

Cît privește ilustrațiile, cele cîte au fost incluse, marea lor majoritate sînt atît de bine executate încît inscripțiile se pot citi direct. Altele din ele însă sînt ilizibile (fig. 12, 28, 38, 55, 60, 64, 74, 89, 130, 131, 132, 136, 142, 144, 148), mai ales cele de pe țesături. Poate că pe viitor se vor găsi mijloace de reproducere a acestor inscripții pentru ca ele să poată fi utilizabile. Altfel ne întrebăm în ce scop mai

În al doilea rând ne referim la numărul lor : credem că numărul ilustrațiilor din prezentul volum este mult prea mic față de numărul inscripțiilor. Existența unui număr mai mare de ilustrații ajută pe cititor nu numai să verifice calitatea transcrierii, dar să aprecieze din punct de vedere estetic valoarea obiectului pe care se află inscripția. Și ne referim mai ales la accia cărora le lipsește posibilitatea cercetării directe a obiectelor cu astfel de inscripții, neaccesibile din anumite motive. De aceea nu am încercat în recenzia de față să facem astfel de aprecieri de natură artistică, deși materialul oferă mari posibilități. Pe de altă parte remarcăm inexistența reproducerii unor inscripții de pe clopote, deși în text sînt cîteva zeci.

O problemă de asemenea importantă ni se pare că o reprezintă alcătuirea glosarului. În prezentul volum s-a ales o cale de compromis. Pe lângă un glosar cu un conținut succint au fost incluse în aparatul critic un mare număr

de explicații de natură lingvistică. Pe de altă parte însă au rămas neexplicate o serie de cuvinte ca de ex. trisipostata (p. 199), proegumen (p. 202), prezvitera (p. 204), trudnic, gospodina (p. 206), diac (p. 210), răznerița (p. 215), eclesiarh (p. 232), chivernisi (p. 276), ohabnic (p. 286), asdruca (p. 288), pristavi (p. 299), grobnița (p. 310) referendar (p. 401), obstejită (p. 432), engolpion (p. 653), panaghiar (p. 665), discopotir (p. 675). Afară de acestea mai sînt unele care se referă la obiecte de cult religios, destul de rar menționate în dicționarele limbii române existente.

Cu excepția acestor lipsuri, inerente la astfel de publicații și care nu scad valoarea lucrării, considerăm că editarea primului volum din această nouă colecție satisface pe deplin cerințele istoriografiei actuale și va contribui cu succes la cercetările viitoare în domeniul medievisticii românești.

C. Șerban

M. KOGĂLNICEANU, *Scrisori* — Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop. *Note de călătorie* — Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Dan Simonescu, în colecția „Studii și documente”, E. P. L., București, 1967, 312 p. + 36 ilustrații

Viața și activitatea proeminentei personalități a secolului al XIX-lea din istoria poporului românesc a constituit un obiectiv de seamă pentru cercetătorii noștri istorici, literari, economiști, sociologi și biografi ai secolului al XX-lea, mai cu seamă după realizarea unității naționale și statale din anul 1918. Atenția este justificată, întrucît începînd cu anul 1837 — cînd prin publicarea a trei lucrări tratînd teme ale istoriei românești : *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains, Moldau und Wallachei, Românische oder Wallachische Sprache und Literatur* (ambele apărute în publicația germană a vremii „Magazin für die Literatur des Auslandes”) și *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdaniubiens*, punînd astfel în circulația științifică și culturală a Europei cunoștințe asupra vieții și istoriei

— biografia lui M. Kogălniceanu se înscrie în sfera evenimentelor importante, a acțiunilor culturale științifice, politico-sociale și economice desfășurate în perioada modernă a istoriei României. Se remarcă ca fruntaș și ades se află printre promotorii unor acțiuni revoluționare și patriotice de mare importanță pentru destinele poporului român, ca de pildă în revoluția de la 1848, în luptele anilor 1856—1859 pentru Unirea celor două țări române Moldova și Țara Românească; anul 1863 ni-l prezintă ca militant activ în lupta pentru secularizarea averilor închinete mănăstirilor de peste hotare; 1864 înseamnă împlinirea loviturii de stat din 2/14 mai, înfăptuirea reformei agrare, desființarea clăcășiei și improprietărirea celei mai mari părți a țărănimii. În calitate de ministru de externe participă în 1877—

războiului pentru dobândirea independenței României.

Printr-o analiză temeinică a faptelor din secolul trecut, istoriografia românească din ultimele decenii a pus în lumină rolul activ al lui M. Kogălniceanu, complexitatea activității sale, precum și profundul său spirit de abnegație pus în slujba idealurilor naționale românești. Numeroasele lucrări apărute în ultima vreme remarcă în linii esențiale biografia lui M. Kogălniceanu.

Cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu, naștere consacrată în *Condica vornicului Ilie Kogălniceanu, tatăl său, „la anul 1817, septembrie 6, gioie demeneața”* (dată pe stilul vechi iulian), profesorii Augustin Z.N. Pop și Dan Simonescu, cercetători perseverenți și buni cunosători ai istoriei culturii românești, au editat prezentul volum festiv în care se aduc noi contribuții la cunoașterea biografiei și a activității multilaterale a lui M. Kogălniceanu.

Volumul este alcătuit din două părți: „Scrisori” și „Note de călătorie”.

Prima parte cuprinde un număr de 142 materiale epistolare mai puțin cunoscute până acum, doar puține dintre ele au fost utilizate fragmentar în diferite cercetări monografice, studii de istorie literară ori publicații de specialitate. În succinta prezentare introductivă editorul primei părți, prof. Augustin Z.N. Pop — care în 1959 a întocmit și publicat utila lucrare *Catalogul corespondenței lui Mihai Kogălniceanu*, în care înregistrează peste 2200 de scrisori — subliniază valoarea documentară inedită a materialelor noi tipărite acum, informațiile lor coroborându-le cu cele cunoscute.

Ambii editori au selectat în baza unei competente cunoașteri și a unei investigații ample de arhivă materiale inedite, tipărirea lor fiind făcută la nivelul cerințelor științifice actuale.

Criteriile tipării textelor sînt expuse în „nota asupra ediției”, relevîndu-se totodată și elementele explicative auxiliare care li s-au alăturat. Este demn de menționat acribia cu care au fost întocmite notele ce însoțesc scrisorile și descrierile de călătorie, utile pentru cei interesați. Deoarece multe materiale sînt în limba franceză, editorii le-au tradus în limba română.

Corespondența părții „Scrisori” este corect partimentată în trei secțiuni: familială, către prieteni, oficială și protocolară, iar la sfîrșit anexele I—VII. În cadrul fiecărei secțiuni materialele sînt prezentate cronologic, fapt care înlesnește folosirea lor.

În secțiunea „Corespondența familială” sînt incluse 15 scrisori și telegrame ale lui M. Kogălniceanu adresate către părinți, frați, soție și copii, începînd cu perioada studiilor la Lunéville și Berlin, pînă în iulie 1891, cînd se afla la Paris pentru îngrijirea sănătății. Acestea conțin noi informații cu privire la familia sa, dar și numeroase date asupra evenimentelor petrecute în istoria țării și la care el a participat, sau care l-au preocupat în mod deosebit încă din timpul revoluției de la 1848 sau din vremea războiului româno-turc din 1877—1878.

Secțiunea a doua, mult mai amplă, cuprinde un număr de 42 scrisori și telegrame, sau concepte ale unor materiale epistolare, date din perioada anilor 1843 și 1891. Cele mai multe sînt adresate unor militanți ai luptei naționale românești: Ion Ghica, Costache Negri, Vasile Alecsandri.

Este de necontestat deosebitul interes documentar pe care-l prezintă acest sector al corespondenței lui Kogălniceanu, întru cît relevă în primul rînd știri cu privire la activitatea lui de militant revoluționar, lupta dusă pentru asigurarea apariției publicației progresiste „Propășirea” — în ciuda tuturor greutăților de ordin financiar și mai ales a cenzurii —, precum și activitatea lui ca profesor la Academia Mihăileană din Iași. În scrisorile din timpul călătoriei sale în Spania adresate lui Ion Ghica sînt făcute aprecieri asupra „asemănărilor dintre poporul român și poporul spaniol” (scrisoare de la Madrid, din 1/13 ian. 1847, p. 51), iar în alta adăuga: „O țară... care are multe asemănări cu a noastră în limbă, caracter, obicei și chiar faze istorice” (scrisoare trimisă din Paris la 29 martie 1847, p. 53). Tot din Spania, M. Kogălniceanu îi scria tot lui I. Ghica despre planurile pe care le-a conceput: „... În aceste de pe urmă timpuri, neavînd nici o ocupație la Madrid, m-am îndetălnit cu mai multe întreprinderi com-

fără a cere capitaluri mari, ar fi de mare avantaj și pentru țară și pentru întreprinzător”, situație care îl frământa întrucât „starea mea financiară este zdruncinată și nu aş putea-o îndrepta decât prin industrie” (scrisoare de la Madrid din 4 ianuarie 1847, p. 52).

Din corespondență se desprinde informația nouă că încă înainte de 1848 preocupările marelui patriot român s-au îndreptat nu numai spre îmbunătățirea situației lui materiale, dar mai ales spre dezvoltarea economiei românești, prin crearea unei industrii moderne, la nivelul cerințelor vremii. Mai târziu el va pune în practică planurile sale, prin înființarea fabricii de postav de la Tîrgul Neamț, „...ce m-a costat zece ani de viață și în care se găsesc investiții întreaga mea avere și dotele soției și surorii mele!” (scrisoare datînd din 28 august 1856, p. 68, adresată lui C. Negri). Din alte două scrisori adresate tot către C. Negri, aflat în acea perioadă la Constantinopol (14/26 sept. 1855, p. 59–60 și 10/22 oct. 1855, p. 62–64), îi „mulțumește anticipat pentru tot ce vei face pentru industria noastră începătoare”, în vederea plasării mărfurilor fabricii lui de postav în Turcia și anunțîndu-l totodată că „din martie ce vine fabrica mea va funcționa ca aburi, și prin urmare, voi putea să furnizez cel puțin opt la zece mii de coți pe lună cu începere din aprilie viitor”. Din amîndouă aceste scrisori desprindem importanța pe care-o acorda Kogălniceanu progresului tehnic în viața economică a țării.

Materialele epistolare cuprinse în secțiunea treia sînt în număr de 85. Ele cuprind informații despre perioada luptelor privind Unirea Moldovei cu Țara Românească, oglinzind și activitatea comitetelor unioniste; cea mai mare parte este însă formată din adrese oficiale, note, circulare, telegrame scrise mai ales de M. Kogălniceanu ca rezultat al unor măsuri și acțiuni inițiate în cadrul funcțiilor ce le-a deținut în guvernele românești sau în parlamentul țării în perioada anilor 1859–1888. Din cercetarea minuțioasă a acestei corespondențe ajungem să cunoaștem noi detalii informative asupra evenimentelor din vremea mai sus amintită. Menționăm însă că scrisoarea din 12 aprilie 1845 adresată lui I. Ghica (p. 45–47) este reprodusă și în recent

apăruta lucrare *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834–1849* (p. 272–276) în care Cornelia Bodea scrie numele Ioan Zott în forma Ioan Gott, și crede că acesta este pseudonimul lui I. Eliade Rădulescu semnat în „scrisorile” de defăimare a lui M. Kogălniceanu. De asemenea, scrisoarea de la p. 48, către I. Ghica, datată „Paris, 4/16 août 1845”, apare în lucrarea Cornелии Bodea (la p. 287), ca fiind scrisă în 1846.

Elemente informative, în genere de detaliu, vin să completeze pe cele cunoscute nouă, mai cu seamă la perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), precum și la războiul de independență. Este demn de re-markat deosebita strădanie depusă de M. Kogălniceanu în calitate de ministru de Externe în vederea obținerii de informații cu privire la exacta desfășurare a luptelor române – ne referim la perioada războiului de independență –, informații care erau apoi comunicate de urgență agenților diplomației ai țării acreditați la Paris, Viena, Berlin și Roma. Astfel de documente sînt reprezentate prin circularele din 2, 8, 15 și 16 august ale anului 1877. Menirea lor era ca să se aducă la cunoștință în mod oficial opiniei publice europene faptele de arme ale ostașilor români.

În „Anexe” sînt reproduse documente privind nașterea lui M. Kogălniceanu și decelul său; ultimele trei materiale se referă la bogata colecție muzeistică pe care și-a alcătuit-o și pe care în anul 1885 dorea s-o vîndă în mare parte statului român.

Partea a doua a volumului, intitulată „Note de călătorie”, cuprinde două memoriale întocmite de M. Kogălniceanu ca urmare a voiajurilor făcute, unul în perioada mai-iunie 1844 la Viena, împreună cu una dintre surorile sale, iar al doilea în perioada septembrie 1846 – februarie 1847 în Spania. Ambele texte au fost foarte puțin cercetate pînă în prezent din cauza dificultăților ce prezintă descifrarea scrierilor kogălnicene, unele pagini fiind integral scrise în grafie chirilică, iar altele în scrierea de tranziție. Prof. Dan Simonescu, prin îndelungata sa experiență, a reușit să reproducă textele în întregime, fiind însoțite de multiple note explicative. O calitate deosebită a acestor note de călătorie este

— așa cum remarcă de altfel și editorul în scurta sa prezentare introductivă — notația realistă a celor observate de M. Kogălniceanu. În analogiile pe care le-a făcut între situațiile întâlnite în alte țări și situația din Țara Românească se remarcă spiritul său critic, dar și patriotismul inflăcărat. Dacă jurnalul de călătorie de la Viena este redat într-o formă narativă scurtă și lapidară, uneori mărginindu-se doar la simple notații neprelucrate literar, în schimb notele din voiajul întreprins în Spania sînt cuprinzătoare ca orizont social-politic, cu bogate informații istorice despre trecutul poporului spaniol, descoperite acestea fiind explicate în contextul istoriei europene și a lumii arabe. Aprecierile asupra situației economice și structurii societății spaniole sînt emise în strînsă legătură cu situația pe care-o cunoștea din țările române de la mijlocul sec. al XIX-lea. Iar în „rechizitoriul” făcut claselor dominante spaniole, considerate vinovate de decăderea economică a țării, are întotdeauna în vedere (în mod comparativ) și rolul parazitărilor boierilor români. Dar leit-motivul notat cu predicție de istoricul M. Kogălniceanu în memorial este permanenta „asemănare a națiilor și începuturile Spaniei și României” (p. 236). Din notele de călătorie în Spania, M. Kogălniceanu ne apare ca un fin observator, emițînd aprecieri de valoare printr-o judicioasă analiză istorică.

Profesorii Dan Simonescu și Augustin Z. N. Pop au atașat volumului un indice crono-

logic al scrisorilor, precum și unul alfabetic de nume și de locuri pentru cele două părți ale lucrării „Scrisori” și „Note de călătorie”. Un număr de 36 ilustrații îmbogățesc volumul, ele reprezentînd în majoritate imaginea locurilor și clădirilor strîns legate de biografia lui M. Kogălniceanu.

Ar fi fost bine venit dacă toate scrisorile ar fi fost complinite atît cu localitatea de unde se emite, cît și cu precizarea dacă datarea este după stilul iulian ori după cel gregorian — bineînțeles acolo unde M. Kogălniceanu însuși n-a consemnat. De asemenea, s-ar fi putut ușura utilizarea scrisorilor dacă ele ar fi purtat un număr de ordine. Indicii de nume și locuri existenți se prezintă ca un instrument operativ de cercetare dar ei sînt insuficienți cînd este nevoie să se caute anume probleme sau aspecte legate de activitatea lui M. Kogălniceanu, instituții sociale, cultural-științifice etc. Dificultatea s-ar fi înlăturat prin întocmirea și a unui indice de materie.

Lucrarea este de reală importanță datorită textelor inedite ale scrierilor lui M. Kogălniceanu, reflectînd noi aspecte asupra bogatei activități a acestui cunoscut revoluționar și mare om de stat român. Întocmită conform exigențelor științifice actuale, cu date riguroase exacte și aprecieri valoroase, lucrarea întocmită de prof. D. Simonescu și prof. Augustin Z. N. Pop constituie o contribuție valoroasă în istoriografia românească.

Al. D. Vasile

STEFANOS I. PAPADOPOULOS 'Η κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν (1603—1625) (Mișcarea lui Carol Gonzaga, duce de Nevers, pentru eliberarea popoarelor balcanice)

Salonic, 1966, 291 p.

Monografia de față își propune să înfățișeze mișcarea antiotomană inițiată de Carol Gonzaga, duce de Nevers, în primele decenii ale secolului al XVII-lea din punctul de vedere al istoriei Greciei și a celorlalte popoare balcanice.

Așa cum arată Stefanos Papadopoulos în introducerea cărții sale, cîțiva istorici, îndeosebi cei francezi ca: Jules Berger de Xivrey (1841), Jean Alexandre Buchon și mai ales biograful său, Emil Baudson, s-au ocupat, în a doua jumătate a veacului al

XIX-lea, de personalitatea ducelui de Nevers. În rîndul lucrărilor speciale ce se ocupă de Carol Gonzaga, autorul prezintă în introducere și lucrările istoricului român Carol Göllner.

Stefanos Papadopoulos consideră că problema nu a fost îndeajuns cercetată, că nu există o monografie a mișcării conduse de Carol Gonzaga și îndeosebi a participării popoarelor balcanice la această proiectată expediție militară antiotomană.

Autorul afirmă că încearcă o cercetare exhaustivă, în măsura în care acest lucru este posibil, a documentelor și lucrărilor publicate, precum și a documentelor inedite din fondurile franceze și italiene ale Bibliotecii Naționale din Paris, din arhiva spaniolă de la Simancas, precum și din arhivele italiene din Mantua și Veneția.

Monografia lui Stefanos Papadopoulos cuprinde patru capitole ce urmăresc, în ordine cronologică, în diferitele ei faze, pregătirea diplomatică și militară a mișcării antiotomane în perioada 1603—1625, un epilog și o anexă.

La începutul primului capitol, intitulat *Primele planuri și acțiuni ale lui Carol Gonzaga pentru debarcarea în Dalmația (în 1603) și eliberarea Peloponezului (1608/9—1614)* (p. 13—69), autorul se oprește asupra personalității lui Carol Gonzaga, a originii sale (descendent al familiei imperiale bizantine a Paleologilor), fapte cunoscute din istoria Franței, dar pe care St. Papadopoulos vrea să le pună la îndemîna cititorilor din Grecia.

Folosit de Henric al IV-lea în cîteva misiuni diplomatice, ducele de Nevers știa că la curtea franceză se agita ideea creării unei „Uniuni europene” (*République Chrétienne*), formată din 15 state europene (fără Rusia, dar și fără Turcia, care trebuia izgonită din Europa). Acest plan era cunoscut sub numele de *Grand Dessein* de Henric IV. După ce regele Franței prezintă, în 1601, acest plan unor țări europene — ca Angliei, Sfîntului Scaun, electorului Brandenburgului, Coloniei, Palatinului, ducilor Veneției, Savoiei, regelui Poloniei, principilor Bosniei, Ungariei și Transilvaniei, prin mijlocirea ducelui de Nevers — în 1607—1608 Henric al IV-lea părăsește această idee, considerînd-o nerealizabilă. **www.dacoromanica.ro**

Dar Carol Gonzaga nu va renunța la organizarea unei mișcări antiotomane, pentru izgonirea turcilor din Europa și eliberarea Locurilor Sfinte. În acest scop intră în legătură cu reprezentanții unor popoare balcanice (cu grecii și sîrbii, de pildă).

Papadopoulos prezintă așa-zisul „plan în legătură cu orientul”, aparținînd lui Carol Emanuil I, duce de Savoia care voia cu ajutorul Spaniei să elibereze și apoi să se proclame rege al Albaniei și Macedoniei. De asemenea, Carol Emanuil, înrudit cu familia Paleologilor, se întîlnește cu Hrisostom, episcopul Nicosiei, cu care discută problema eliberării Ciprului. Apoi sînt prezentate pozițiile ducilor de Toscana și Mantua în legătură cu organizarea unei expediții antiotomane, precum și încercările grecilor din Peloponez de a-i determina pe aceștia să participe la eliberarea țării lor.

În aceste împrejurări se produc primele contacte ale grecilor din orașul Mani (Peloponez) cu ducele de Nevers, care au loc, după părerea lui St. Papadopoulos, în anul 1608 la Roma, unde Carol Gonzaga sosise ca membru al unei numeroase reprezentanțe diplomatice a lui Henric al IV-lea la papa Paul al V-lea Borghese. Cu acest prilej ducele Nevers cunoaște o serie de greci, mai ales prin intermediul consulului francez la Sfîntul Scaun, Francis Sávary (fost ambasador al Franței la Constantinopol între 1591—1606), dintre care autorul remarcă pe învățătorul grec Leonardo Filară.

Prin Giovanni Fantini Minutto, cretan de origine, i se cere lui Henric al IV-lea sprijinul pentru eliberarea unei părți a Imperiului otoman și în primul rînd a Peloponezului.

Din discuțiile dintre ducele de Nevers cu mitropolitul și doi episcopi din Mani, autorul ne redă amănunte legate de numărul de oameni ce trebuiau mobilizați, asupra planului de luptă și a faptului că Peloponezul trebuia să rămînă sub conducerea ducelui de Nevers, despre organizarea administrativ-politică a Peloponezului după eliberare etc. Aceste informații privind relațiile cu grecii din Mani, autorul le prezintă folosind îndeosebi memoriul inedit al lui Carol Gonzaga către Filip al

Despre planurile lui Carol Gonzaga în legătură cu eliberarea Peloponezului aflăm amănunte noi din documentele inedite existente în arhivele din Simancas, îndeosebi din corespondența cardinalului Roberto Ubaldini cu cardinalul Borghese, precum și din rapoartele consulului spaniol la Paris, Corderas către guvernul său. Astfel, dintr-o scrisoare a lui Carol Gonzaga adresată cardinalului Ubaldini, aflăm că data începerii expediției era fixată la 14 aprilie 1611 și că a fost aminată din cauza împotrivirii Consiliului de stat spaniol. Această corespondență inedită, ca și discuțiile din cadrul guvernului spaniol, legate de expediția ducelui de Nevers, sînt pe larg comentate de St. Papadopoulos.

În ultima parte a primului capitol sînt înfățișate străduințele lui Carol Gonzaga pentru organizarea expediției antiotomane în Peloponez între anii 1612—1614. Ducele de Nevers încearcă să ajungă la o înțelegere, prin intermediul cardinalului Ubaldini, cu ducii Toscani și Savoiei, pentru debarcarea simultană, în trei locuri stabilite ale Greciei, a cîte 8—10 000 de oameni. În acest sens au loc întîlniri între Carol Gonzaga, Cosimo al II-lea și Carol Emanuil.

Sînt pe larg prezentate și pozițiile Franței, Spaniei și ale Sfîntului Scaun în legătură cu organizarea expediției antiotomane.

Discuțiile ce se poartă în același timp la Roma între ducele de Nevers sau oamenii săi și greci ca mitropolitul Hrisant Lascaris, episcopul Neofit și alte notabilități din Peloponez, sînt pe larg comentate de St. Papadopoulos. În acest sens autorul citează documentele inedite din arhiva Simancăi, din care reiese că ducele Carol își trimisese de asemenea reprezentanți în Peloponez. Din corespondența inedită a consulului Spaniei la Roma aflăm că grecii din Peloponez se obligau să predea trei cetăți și să pună la dispoziția ducelui de Nevers patru vase, precum și 10 000 de oameni înarmați și 30 000 neînarmați.

Cu toate strădaniile ducelui de Nevers, care desfășoară o vie activitate diplomatică la Roma, Florența și Mantua, iar în Franța reușește să atragă de partea sa o seamă de nobili francezi — după cum aflăm din rapoartele consulului Spaniei la Paris Gonzaga —

pregătirile expediției ce trebuia să elibereze Peloponezul sînt întrerupte de izbucnirea războiului civil din Franța. Acest prim capitol al monografiei lui St. Papadopoulos ni se pare foarte interesant prin numărul mare de documente inedite pe care autorul ni le prezintă.

Al doilea capitol, intitulat *Planurile ducelui de Nevers pentru înfăptuirea războaielor pan-balcanice (1614—1616)* (p. 70—96) se referă la a doua perioadă a pregătirii expediției antiotomane. În prima parte a capitolului, St. Papadopoulos se oprește asupra consfătuirii notabililor sîrbi și albanezi din regiunea ocupată de tribul Kuci din nordul Albaniei.

În legătură cu această consfătuire, în rîndul istoricilor se s-au ocupat de mișcarea organizată de Carol Gonzaga există două păreri. Cea a istoricilor francezi, albanezi și a istoricilor sîrbi contemporani, care susțin că această consfătuire a avut loc și la ea au participat membrii clerului și nobilii din Albania, Bosnia, Macedonia, Bulgaria, Serbia, Herțegovina și Dalmația. Participanții la adunare au hotărît să trimită pe Ioan Renesi, căpitan albanez, ca reprezentant al lor la Sfîntul Scaun. Ioan Renesi urma să-i prezinte papei Paul al V-lea hotărîrile „adunării” asupra modului în care ar urma să se desfășoare lupta popoarelor balcanice împotriva ocupației otomane.

Prin mijlocirea arhiepiscopului Dionisie Ralli Paleologul se prevedea și participarea creștinilor din Moldova și Țara Românească la expediția antiotomană.

O altă părere este aceea a istoricului sîrb J. Tomić, care susținea, la începutul veacului al XX-lea, că această consfătuire a fost o plăsmuire a lui Ioan Renesi, ce voia să capete în acest fel bani de la diverși principii europeni.

St. Papadopoulos arată că adunarea de la Kuçi a avut loc, dar la consfătuire au participat numai sîrbi și albanezi, care l-au împuternicit verbal pe Renesi să trateze cu papa și cu principii italieni. Adăugarea numelor unor personalități ca patriarhul Serbiei, de pildă, precum și exagerarea numărului popoarelor participante ar fi o plăsmuire a lui Renesi, care a avut în vedere interesele imperiale apuse.

În orice caz, din documentele studiate de autor reiese că planul inițial al ducelui de Nevers avea în vedere eliberarea Peloponezului și dacă condițiile o permiteau, eliberarea întregii Elade. Pentru prima oară vorbește ducele Carol Gonzaga despre celelalte popoare balcanice în memoriul său către Filip al III-lea, regele Spaniei, din 24 septembrie 1615.

În partea a doua a capitolului, St. Papadopoulos se oprește asupra legăturilor ducelui de Nevers cu „sultanul” Iahja (fiul nelegitim al sultanului Mehmet al III-lea 1595—1603). Iahja colinda pe la curțile europene (ducatele italiene, Olanda, Franța), pentru a obține arme și alte ajutoare necesare eliberării de sub dominația otomană.

Din corespondența inedită a lui Iahja cu ducele de Mantua, din cursul anului 1615, aflăm despre întâlnirea dintre acesta și ducele de Nevers, la Paris, în august 1615. Din această corespondență reiese că ducele Carol Gonzaga arătase mult interes pentru planurile lui Iahja.

Folosind documentele arhivei spaniole amintite, St. Papadopoulos prezintă intensă activitate diplomatică a ducelui de Nevers, desfășurată în cursul anului 1615 pentru atragerea țărilor din Europa centrală la expediția antiotomană proiectată, oprindu-se mai pe larg asupra memoriului lui Carol Gonzaga din 25 septembrie 1615 către regele Spaniei.

Père Joseph de Paris și cruciada din 1616—1618 se intitulează capitolul al treilea al monografiei lui St. Papadopoulos. Autorul dă la începutul capitolului unele date biografice asupra părintelui Joseph, omul de încredere al cardinalului Richelieu, oprindu-se mai stăruitor asupra culturii sale remarcabile, asupra studiilor sale clasice etc. Ţelul vieții părintelui Joseph era eliberarea Locurilor Sfinte și răspîndirea catolicismului.

Apoi sînt prezentate momentele întâlniri părintelui Joseph cu ducele de Nevers (martie 1616) și vizita sa la papa Paul al V-lea. Papa promite părintelui Joseph că va lua legătura cu diferiți consuli acreditați la Roma, de la care va încerca să afle : care este părerea monarhilor europeni asupra expediției, situația Imperiului otoman și pe cîntă vreme se poate face o expediție în Asia și Africa, în cazul unei expediții anti-

otomane. Din momentul apariției părintelui Joseph, mișcarea ia aspectul unei cruciade împotriva păgînilor. În acest scop, părintele Joseph ia legătura cu ducele Toscanei, primește prin Valeriano Magni știri din Polonia asupra formării unui detașament creștin compus din nobili polonezi, unguri, transilvăneni, munteni, moldoveni, care intenționau să pornească prin Țara Românească și Bulgaria spre Adrianopol—Constantinopol. Joseph primește asigurări că va fi sprijinit de șahul Persiei.

În continuare, autorul se oprește asupra rezultatelor diverselor misiuni în Italia, Grecia, Germania, Polonia și Spania în vederea pregătirii răscoalei, între anii 1617—1618. Amintim de misiunea lui Philippe de Lange Châteaurenault în Italia și a aceluiași împreună cu Petro de Medici în Peloponez (decembrie 1617 — august 1618). Se insistă deosebi asupra misiunii în Peloponez, de unde se întorc la Paris cu scrisori ale clericilor greci către Ludovic al XIII-lea și Carol Gonzaga, precum și a celor trei memorii, ce cuprindeau date asupra topografiei, situației economice și strategice a Peloponezului, precum și asupra pozițiilor strategice ale turcilor în Peloponez și Balcani. Interesant ni se pare deosebi cel de-al treilea memoriu prezentat de autor, care este un fel de catagrafie a Peloponezului (se dau : numărul satelor, al familiilor, descrierea orașului Mani etc.).

St. Papadopoulos insistă, de asemenea, asupra călătoriei părintelui Joseph la Madrid din toamna lui 1618 (cu încredințarea lui Ludovic al XIII-lea). Ca reprezentant al papei, Père Joseph prezintă regelui Spaniei memoriul ducelui de Nevers în care erau expuse : istoricul și cauzele cruciadei, mijloacele și modul îndeplinirii planurilor stabilite în acest scop, motivul pentru care cere sprijinul Spaniei (al flotei spaniole etc.). Consiliul de stat spaniol cercetează la 24 octombrie 1617 memoriul ducelui de Nevers și hotărăște, iar Filip al III-lea aprobă, că planurile sale sînt himerice și că Spania este ocupată cu chestiuni mai serioase. Toate aceste discuții și întrevederi sînt prezentate de St. Papadopoulos în partea pe baza documentelor

inedite ce se găsesc mai ales în arhiva din Simancas.

Ultimul capitol al monografiei se intitulază *Delaşamentul de cavaleri al Armatei Creştine şi străduinţele pentru înfăptuirea expediţiei şi nereuşita ei 1616—1618* (p. 148—196).

Sînt prezentate eforturile depuse de Carol Gonzaga şi Père Joseph pentru crearea armatei creştine, între anii 1616—1618, al cărei nucleu era alcătuit din cavalerii Sfîntului Mormînt şi cavalerii din Malta. Foarte interesant ni se pare a fi regestul ordinului Armatei Creştine (codicele 1054 inedit din noile achiziţii ale Bibliotecii Naţionale din Paris), unde sînt enumerate contribuţiile băneşti ale participanţilor la cruciadă.

Autorul prezintă apoi momentul înfiinţării la Olmütz (Moravia), la 5—6 noiembrie 1618, a Armatei Creştine, dînd şi unele amănunte asupra structurii sale organizatorice. Cu acest prilej foloseşte pe larg lucrările istoricilor români: N. Iorga, C. Göllner şi T. Holban, precum şi colecţia de documente Hurmuzachi. De asemenea autorul se opreşte asupra legăturilor lui Radu Şerban şi Nicolae Pătraşcu cu Armata Creştină, precum şi asupra relaţiilor dintre ducele de Nevers şi Gaspar Graţiani, folosindu-se de lucrările româneşti mai sus citate.

St. Papadopoulos reliefează, în continuare, eforturile depuse în perioada 1619—mai 1621 pentru înfăptuirea expediţiei. Sînt prezentate poziţiile Angliei, Spaniei, Franţei şi Veneţiei faţă de cruciadă, precum şi conjunctura diplomatică internaţională nefavorabilă declanşării ei. În această perioadă, remarcă autorul, planurile lui Carol de Nevers se refereau numai la eliberarea Greciei sau cel mult a Albaniei şi a coastei Dalmaţiei.

La începutul lui ianuarie 1621 mişcarea antiotomană este pe punctul de a se declanşa, dar este oprită din ordinul lui Ludovic al XIII-lea, prin care se cerea ca vasele de război ale Armatei Creştine să fie predate guvernului francez. O ultimă încercare de a obţine ajutorul Spaniei se face, fără succes, în 1622. Între 1623—1624 Carol Gonzaga conlucrează cu reprezentanţii unor popoare din Balcani pentru eliberarea lor. După distrugerea flotei

Armatei Creştine din ianuarie 1625, papa decide amnarea expediţiei, hotărîre luată şi ca urmare a desfăşurării războiului de 30 de ani.

Într-un paragraf al capitolului patru, St. Papadopoulos se ocupă de răsunetul pe care l-a avut mişcarea antiotomană iniţiată de Carol Gonzaga în poezia epocii (1617—1625). La Lyon, în 1617, un poet anonim, într-un lung poem de 42 de pagini, face apel la nobiliimea franceză să organizeze cruciada antiotomană. Autorul dramatic Claude Sillard face apel la popoarele Europei şi la suveranii lor să organizeze şi să finanţeze cruciada.

Se remarcă, însă, prin cultura sa vastă, Père Joseph, atît prin poeziile scrise (1617), cît şi prin cele cinci cărţi, cuprinzînd 4637 versuri ale „Turciadei”. Părintele Joseph evocă Grecia ca centru de cultură al imperiului bizantin, invocă exemplul luptei lui Carol Martel împotriva necredincioşilor arabi etc. şi cere cu insistenţă eliberarea Eladei şi a Locurilor Sfinte de sub dominaţia otomană. St. Papadopoulos îl consideră pe Joseph de Paris ca pe unul dintre primii mari filoceleni.

În epilog autorul aminteşte de ultimele documente din deceniul trei al secolului al XVII-lea, care se referă la Armata Creştină. Dintre acestea, semnalăm scrisoarea patentă (tradusă în spaniolă) a împăratului Ferdinand al II-lea, adresată oştenilor Imperiului său pentru ajutorarea Armatei Creştine (arhiva din Simancas). De asemenea, amintim de scrisoarea inedită a lui Filip al IV-lea, adresată consulului spaniol (în aprilie 1626) la Viena, prin care se face cunoscut că se interzice staţionarea Armatei Creştine pe teritoriul Imperiului spaniol. Din corespondenţa inedită, ce se află în arhivele din Mantua, dintre Carol Gonzaga şi învăţatul german Carol Scioppio, din anul 1636, aflăm de ultimele încercări ale ducelui de Nevers şi ale oamenilor săi pentru organizarea unei expediţii antiotomane.

Într-un adaos la capitolele amintite, St. Papadopoulos prezintă: arborele genealogic al ducelui Carol Gonzaga, precum şi trei note biografice asupra mitropolitului Tirnovei, Dionisie Rali, a căpitanului albanez Ioan

Renesi și a așa-zisului „sultan” Iahja. Aceste „mici monografii” sînt expuneri sistematizate ce se bazează pe materialul cuprins în cele patru capitole ale monografiei.

În anexă sînt editate 20 de documente inedite în limba latină, spaniolă, italiană, greacă și franceză, pe care autorul le-a considerat ca fiind mai importante. Amintim cîteva din arhiva de la Simancas: raportul consulului spaniol la Paris către Filip al III-lea din 25 martie 1611; discuțiile din consiliul de stat al Spaniei (martie 1611); raportul consulului spaniol la Roma etc. Din arhiva Bibliotecii Naționale din Paris: două scrisori ale cardinalului Ubal dini, nuntial papal la Paris, către cardinalul Scipio Borghese; scrisoarea arhiepiscopului Dionisie Rali Paleologul către ducele de Nevers (1608) etc. Din arhivele din Mantua: două scrisori ale sultanului Iahja către Ferdinand Gonzaga, duce al Mantuei etc.

Remarcăm cu acest prilej că scrisoarea lui Gaspar Grațiani, duce de Naxos, către Carol Gonzaga din 5 octombrie 1618, publicată de autor ca inedită la p. 258—259, a fost editată de Elvira Georgescu în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, t. 11 (București, 1934), p. 340—341 în studiul *Trois princes roumains et le projet de croisade du duc de Nevers*, pe care St. Papadopoulos îl citează în lista bibliografică de la sfîrșitul lucrării sale.

Monografia se încheie cu o bibliografie, o listă a hîrților și a ilustrațiilor și cu un indice alfabetic.

Cartea lui St. Papadopoulos prezintă interes deoarece este prima monografie care descrie mișcarea antiotomană inițiată de Carol Gonzaga, duce de Nevers, în cadrul general și complex al evenimentelor politice de la începutul secolului al XVII-lea din Europa, și îndeosebi prin capitolele ce se referă la popoarele balcanice (și în primul rînd la Grecia), cu care prilej autorul folosește și un bogat material inedit. Nararea evenimentelor se face sistematic și în ordine cronologică. Însă autorul, din dorința de a reda cît mai multe fapte, nu subliniază îndeajuns ideile principale ce se degajă din complexitatea evenimentelor ce se succed.

Puținele pagini ce se referă la istoria țărilor române nu aduc nimic nou, nici sub aspect documentar și nici ca interpretare, autorul folosind colecții de documente sau lucrări de interpretare cunoscute (Hurmuzachi, N. Iorga, C. Gölner, T. Holban etc.).

Prin bogăția materialului edit și inedit folosit, precum și prin interpretarea nouă a unor evenimente prilejuate de pregătirea mișcării antiotomane conduse de Carol Gonzaga, monografia lui St. Papadopoulos constituie o contribuție a istoriografiei grecești la cunoașterea istoriei Europei de la începutul secolului al XVII-lea.

Olga Cicanci

* * * *Mélanges Pierre Renouvin, Etudes d'histoire des relations internationales*

Paris, P.U.F., 1966, p. 240.

Volumul care face obiectul prezentării de față este destinat să omagieze personalitatea și opera lui Pierre Renouvin, remarcabilă figură a istoriografiei franceze contemporane. Bibliografia lucrărilor sale, aflată în fruntea volumului, numără peste 200 titluri și este mărturia elocventă a activității fecunde des-

fășurate de istoricul francez de-a lungul unei jumătăți de secol. Concepția istorică a lui P. Renouvin este analizată de unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai săi, J.B. Duroselle, într-un articol al cărui titlu fixează de fapt locul operei lui P. Renouvin în ansamblul istoriografiei franceze: *De la „istoria*

diplomatică" la istoria relațiilor internaționale.

Duroselle subliniază că spre deosebire de un Albert Sorel sau Emile Bourgeois, care au făcut o istorie diplomatică evenimentială cantonată strict în limitele înguste ale negocierilor dintre cancelariile diplomatice, P. Renouvin a lărgit orizontul de investigație și a încercat să stabilească „forțele profunde” — expresia îi aparține — materiale și morale care orientează cursul acțiunilor diplomatice.

Concepția lui Renouvin e într-un anumit fel o sinteză a celor două școli amintite. În *Introducerea la istoria relațiilor internaționale*¹, prima parte a lucrării, întocmită de P. Renouvin, este consacrată așa numitelor „forțe profunde” în cadrul cărora se disting două grupe: unele materiale, altele psihologice. Cele dintii îi aparțin: factorii geografici, condițiile demografice, forțele economice — concurențe, conflicte, înțelegeri — și probleme financiare; în grupa a doua se integrează sentimentul național, exaltarea acestuia — naționalismul — și sentimentul pacifist. P. Renouvin subliniază că opinia publică și situația armamentului nu pot fi incluse în cadrul „forțelor profunde”, deoarece cea dintii nu este decât reflexul sau rezultatul acțiunii convergente a forțelor enumerate mai sus, iar ultimul nu poate exercita o influență autonomă.

Explicind și dezvoltând concepția lui P. Renouvin despre „forțele profunde”, Duroselle analizează conceptul însuși. Primul termen — „forțe” — desemnează ansamblul de factori care au capacitatea de a orienta sau limita acțiunile oamenilor de stat; atributul de „profunde” rezultă din caracterul colectiv și din durabilitate. Distincția încercată de autor între micro și macro-fenomene nu este suficient de clară; astfel cucerirea Tunisiei de către Franța sau intrarea Statelor Unite în primul război mondial, în măsura în care au fost rezultatul presiunilor micilor societăți capitaliste — în primul caz, sau a câtorva mari bănci și „negustori de tunuri” într-al doilea — sînt micro-fenomene.

Numai dacă societățile private sînt foarte importante și ele își unesc eforturile, se trece de la micro la macro-fenomene. Distincția rămîne astfel neclară și ambiguitatea pe care autorul vrea să o înlăture persistă. Adept al lui Renouvin, Duroselle respinge concepția marxistă despre rolul determinant al factorului economic — ca unilaterală. În concepția lor, între forțele profunde nu există nici un fel de ierarhie: „forțe profunde” materiale sau spirituale, și oamenii de stat, influențează și decid în egală măsură, în funcție de împrejurări, evoluția evenimentelor internaționale.

Încercarea de a realiza o sinteză între istoria evenimentelor și cea structurală rămîne astfel neizbutită. „Forțele profunde” sînt analizate izolat, raporturile de determinare sau interdependență rămîn în obscuritate, economicul este opus politicului, iar statul apare ca o entitate situată deasupra claselor, ghidat de o triadă — securitate, prestigiu, putere — căruia i se refuză analiza istorică².

Din concluziile lui Duroselle se pot desprinde următoarele:

a) istoria diplomatică este insuficientă; diplomația nu poate fi explicată tot prin diplomație. „Forțele profunde” enumerate mai sus trebuie luate în considerare în revelarea raporturilor cauzale; b) este necesar să se studieze relațiile reciproce dintre activitatea omului de stat și acțiunea „forțelor profunde”, precum și raporturile dintre aceste „forțe profunde”; c) în sfîrșit, trebuie cunoscut raportul dintre transformările lente, pașnice și cele bruște, declanșate de război, dintre evoluție și revoluție.

Firește că problemele enunțate sînt vrednice de tot interesul, dar ele denunță de fapt și carențele metodologice ale noii concepții. Rolul determinant al condițiilor economice și sociale în constituirea mentalităților colective nu poate fi pus la îndoială. De asemenea, raportul dialectic dintre evoluție și revoluție nu prezintă nici un fel de obscurități pentru istoricul marxist.

¹ Renouvin P., Jean Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, ed. II, Paris, Armand Collin, 1966.

² cf. I. Chiper, *Forțele profunde ale relațiilor internaționale*, în „Lupta de clasă”, XLII (1967), nr. 7, 118—123.

Concepția lui Renouvin-Duroselle este valoroasă, în măsura în care îndreaptă cercetările de istorie a relațiilor internaționale spre cunoașterea rolului jucat de structurile socio-economice și de sentimentele colective, în sfera diplomatică. Cel puțin două obiecții pot fi aduse noii modalități de studiu, așa cum apare ea în cele 8 volume ale *Istoriei relațiilor internaționale*: factorii socio-economici nu sînt urmăriți în dinamica lor și mai ales raporturile dintre economic și politic rămîn necercetate. După ce au înfățișat într-un paragraf introductiv situația economică, autorii caută explicațiile aproape exclusiv în sfera politicului.

Cea de a doua obiecție a fost formulată de reputatul specialist italian Mario Toscano și sună astfel: „Incontestabil, istoria diplomatică este, în primul rînd, istoria raporturilor între state la nivelul guvernelor. Dar aceasta nu înseamnă că ea trebuie să facă abstracție de acești factori [e vorba de „forțele profunde” — n.n.] care influențează asupra desfășurării politicii externe și, în genere, asupra relațiilor între state. Aceasta înseamnă că, după ce a identificat acești factori, ea [istoria diplomatică — n.n.]. li vede « filtrați » prin acțiunea concretă desfășurată de diversele guverne și reprezentanți diplomați”.

Nu-l putem, desigur, urma mai departe pe Mario Toscano, care face din personalitate un factor istoric decisiv, dar credem că, în pasajul citat mai sus, el a surprins cu justete o deficiență a concepției discutate. Analiza „forțelor profunde” trebuie întreprinsă în și prin faptul de istorie diplomatică. Nu e așa dar imperios necesar ca o istorie a relațiilor internaționale să abunde în date despre producția de cărbune sau oțel, dar se impune cu necesitate ca istoricul să urmărească în ce chip faptele de istorie economică și-au pus amprenta asupra celor de istorie a relațiilor internaționale.

Cea mai mare parte a studiilor cuprinse în volum tratează probleme de istorie modernă și contemporană și ilustrează concepția idealistă a unor istorici francezi. Sugestiv în această privință este articolul lui Victor L. Tapié, *Metode și probleme ale istoriei* (p. 42). În

trale. Definind aria teritorială a Europei Centrale autorul arată că, în mare, ea coincide cu teritoriile stăpînite de Casa de Habsburg, avînd drept principale centre Viena, Praga și Buda. Caracterul convențional al acestei delimitări este evident. Tapié se străduiește, în încercarea sa de a stabili problemele istorice ale acestui spațiu geopolitic, să elimine unele clișee și prejudecăți rămase, după părerea sa, de la istoriografia liberală din secolul trecut. Este însă lesne de înțeles că în absența unei înțelegeri științifice autentice a procesului de formare a națiunii și a esenței luptei de emancipare națională, autorul nu a putut pătrunde în toată profunzimea ei complexitatea problemei naționale din Imperiul habsburgic. Unele dintre constatările sale prezintă însă un deosebit interes. Astfel, istoricul francez subliniază cu dreptate caracterul diferit al revendicărilor naționale, în funcție de clasa sau starea socială care le prezintă: față de statul centralizator modern, revendicarea dreptului de stat — satisfăcută pentru Ungaria în 1867 — este expresia intereselor nobilimii, care încearcă să-și asigure privilegiile la adăpostul autonomiei teritoriale, în timp ce clasele mijlocii cer, în primul rînd, garanții pentru limba națională. Pentru burghezia sec. al XIX-lea unitatea de limbă apărea drept condiția indispensabilă a unității de stat, astfel că din această concepție au decurs eforturile de „maghiarizare” sau „cehizare” din care pricină limba ereditară rămîne în uz în viața privată, dar limba de stat e obligatorie în viața publică.

Discuția întreprinsă de autor asupra particularităților regimului seniorial și în genere a structurilor agrare în Europa Centrală utilizează rezultatele cele mai noi ale istoriografiei maghiare și cehoslovace. Mult controversata „a doua iobăgie” este considerată de Tapié drept o ipoteză pentru a cărei confirmare mai sînt de adus contribuții. Distincția pe care o încearcă autorul între o societate împărțită în clase sociale și o societate împărțită în stări sociale nu clarifică problemele de istorie central-europeană. După istoricul francez „în structura societății împărțită în stări sociale face să intervină un factor: pămîntul, care nu se reintîlnește în societatea epocii industriale” (p. 42). În

realitate, persistența regimului senioral și reacțiunea nobiliară, care se conturează în faza finală a societății medievale au făcut ca asuprirea feudală să se conjuge cu cea națională, ceea ce a imprimat un aspect specific mișcărilor țărănești din Imperiul habsburgic. Autorul are dreptate însă atunci când subliniază că pentru a înțelege succesul politicii luministe a Mariei Thereza și a lui Iosif al II-lea este necesar să se studieze mai profund rolul marii nobilimi, ceea ce necesită investigarea sistematică a arhivelor senioriale. Una dintre problemele fundamentale ale istoriei centrale europene, care nu a reținut însă atenția autorului, este apariția relațiilor capitaliste și constituirea claselor societății capitaliste: burghezia și proletariatul. De fapt, numai studiul diverselor aspecte și consecințe ale acestui proces istoric poate oferi răspunsuri satisfăcătoare la numeroasele probleme enumerate de istoricul francez în articolul său.

M. Reinhard prezintă și comentează în articolul *Aspirațiile burgheziei franceze la hegemonie* un program thermidorian de pacificare generală, un interesant memoriu redactat în prima jumătate a lunii noiembrie din anul 1794 și atribuit de autor viitorului rezident francez în țările române Ch. F. Reinhard. Documentul reflectă noua orientare a politicii externe la începutul fazei de reacție thermidoriană. Oricît ar părea de surprinzător se constată că nu există a cerură în politica externă a Franței între etapa dictaturii iacobine și aceea a reacțiunii thermidoriene. Declarația lui Robespierre din noiembrie 1793 marcase abandonarea definitivă a politicii de propagare a revoluției pe calea armelor și acceptarea principiului negocierilor directe cu regalitățile europene. Ideea avea să fie reluată de Tallien care substituia însă rațiunii, timpul; în sfîrșit Merlin de Douai aprecia drept „o opinie mizerabilă” ideea că Franța nu trebuie să negocieze decît cu republicanii. Memoriul atribuit lui Reinhard nu numai că ia drept premisă aceste principii, dar le și justifică: este în interesul Franței ca regii să se mai mențină un timp pe tronurile lor; cum ar fi altfel cu puțință toate rectificările de frontieră revendicate de Franța, dacă în

fața ei s-ar afla republici însuflețite de acel patriotism înflăcărat? Odată înmormîntat principiul războiului revoluționar, elaborarea politicii de „coexistență” impunea găsirea soluțiilor politice și economice care să satisfacă, în noile împrejurări, aspirațiile la hegemonie ale burgheziei franceze. Memoriul stăruie asupra necesității de a asigura frontiere strategice, a reinvierii Poloniei, a dificultății de a se ajunge la o conciliere cu Marea Britanie și în sfîrșit asupra relațiilor economice. În privința comerțului exterior este semnificativ de relevant adaptarea principiului libertății totale la exigențele realităților economice. Nota caracteristică a memoriului este convingerea că Franța este națiunea-pilot a lumii, că ea își poate permite să dicteze condițiile păcii tuturor națiunilor. Măreția franceză își află fundamentul în economie, iar puterea este pusă în slujba acestei economii. Autorul desprinde concluzia că proiectul analizat, fără a fi devenit în întregime o realitate, „capătă valoarea unui manifest al burgheziei franceze liberale, capitaliste și convinsă de ajungerea ei la hegemonia mondială” (p. 95).

Jacques Droz încearcă să-și illustreze teza sa potrivit căreia uneori „ideologia politică a fost un factor determinant pentru opinia publică și pentru guverne în atitudinea pe care au adoptat-o față de problemele politicii internaționale”, prin studiul neutralității prusiene între 1795 și 1806. Autorul consideră că refuzul Prusiei după pacea de la Basel de a se alătura coalițiilor antifranceze a fost rezultatul unei presiuni ideologice exercitate de o însemnată parte a opiniei publice care milita pentru o colaborare franco-prusiană, întemeiată pe comunitatea de concepții luministe și îndreptată împotriva puterilor „reacționare”. Pentru cea mai mare parte a opiniei publice prusiene, arată Droz, statul prusian — exceptînd perioada de reacțiune din timpul lui Frederick Wilhelm II — rămăsese liberal în esență, absolutismul regal fiind limitat de rațiune. Revoluția franceză apăsese acolo în Prusia ca ridicarea legitimă a unui popor, care tindea să instaureze în țara sa un regim similar celui pe care marele Frederic îl dăduse Prusiei. După pacea de la Basel, o bogată literatură consacrată relațiilor franco-prusiene

își face apariția. Încă din 1794 Andreas Riem scria un mic tratat în care cerea o răsturnare a alianțelor și preconiza un fel de „condominium franco-prusian” în Europa. După luarea puterii de Napoleon, partizanii colaborării cu Franța încearcă să demonstreze că politica de dominație continentală a lui Bonaparte nu contravenea intereselor Prusiei, care avea aceiași dușmani: Austria, Rusia și Anglia. Pe măsură ce împăratul francez — prin semnarea concordatului, ruptura cu republicanii, proclamarea imperiului ereditar — se îndepărta de aspirațiile revoluționare, cercurile progresiste din Prusia încercau deziluzii amare. Totuși, nici contele Schlabrendorf, nici compozitorul Friederich Reichardt, nici Max Klinger nu formulează în lucrările lor o concluzie de politică externă. Singurul care s-a pronunțat pentru lichidarea despotismului bonapartist a fost Friedrich von Gentz, dar el o făcea în numele intereselor Austriei, în al cărui serviciu se afla. Convingerea filo-francezilor prusieni că instituțiile politice și sociale ale Prusiei lui Friederich al II-lea erau perfecte, i-a împiedicat să înțeleagă esența exemplului pe care Franța îl oferea Europei. Catastrofa de la Jena își află originile și în această miopie națională.

Constatăm că autorul nu a stăruit asupra contextului social-politic în care au apărut scrierile prezentate. Faptul că între partizanii colaborării cu Franța alături de viitorul feld-mareșal von Knessebeck îl întâlnim pe compozitorul Reichardt, necesită o analiză mai amănunțită a forțelor sociale interesate într-o politică de neutralitate. Autorul s-a mărginit la o analiză în sfera ideologicului, dar nu a dezvăluit rădăcinile social-economice ale acestor concepții.

Istoricul italian Franco Valsecchi se ocupă de *Politica lui Napoleon al III-lea și războiul din 1859 în interpretarea lui Marx, Engels și Lassalle*. Valoarea studiului rezidă tocmai în această confruntare, textele lui Marx și Engels privind amintita problemă fiind de mult cunoscute. Pentru Lassalle, războiul franco-italo-austriac din 1859 era prilejul binevenit de a lovi în Austria, de a doborî Imperiul habsburgic în numele unității germane și al revoluției. Austria era un bastion al reacțiunii,

după a cărei înlăturare revoluția avea să triumfe în Europa. Marx și Engels au analizat dialectic raporturile dintre mișcarea națională și lupta socială. Dacă la Lassalle cei doi termeni sîrșeau prin a se contopi într-o viziune unică, Marx și Engels au subliniat că, în funcție de condițiile istorice, mișcarea națională poate deveni și instrumentul unor scopuri conservatoare. Ei considerau că soluția lui Lassalle are un caracter limitat german. Din perspectiva revoluției europene, principalul adversar nu era Austria ci Rusia. A lovi în Austria însemna a servi interesele rusești. Pentru Marx regimul napoleonic era expresia politică a unui anumit stadiu de dezvoltare a capitalismului industrial și bancar, „o formă mai modernă și mai evoluată a reacțiunii” (p. 144). Intervenția lui Napoleon al III-lea în Italia amenința să aibă drept rezultat integrarea peninsulei în sistemul bonapartist, astfel că soluția cea mai indicată era neutralitatea statelor germane. Revoluția, conchidea Marx, nu avea să se nască din lupta dintre două imperii, ci din lupta popoarelor.

Surprinzătoare ni se pare contribuția din acest volum a lui Maurice Baumont. Cunoscutul istoric francez schițează de astă dată portretul diplomatului german de origine polonă prințul de Radolin. E un articol în spiritul și stilul articolelor din „Revue des deux Mondes” neașteptat din partea autorului lui *La faillite de la paix*. Prezentarea lui Baumont se oprește mai mult asupra personalității ambasadorului german la Paris, decît a activității sale diplomatice atît de importante în diversele episoade ale relațiilor franco-germane privind criza marocană, acordul economic franco-german din 1909 etc. Înrudit cu aproape toate familiile din marea nobilime franceză — între altele chiar cu familia Talleyrand-Périgord — prințul de Radolin e răsfățatul ziarului „Figaro”, iar recepțiile sale se bucură de o participare-record (3500 invitați în 1903). Reprezentantul german se pronunță, după demisia lui Delcassé, pentru o politică de conciliere față de Franța. În 1909, după semnarea acordului economic amintit, el primește Legiunea de onoare. În anul următor, Radolin este rechemat fără a se cunoaște prea bine motivele acestei măsuri.

Perioadei cuprinse între cele două războaie mondiale li sînt consacrate cîteva studii. Cel dintîi, semnat de J.M. d'Hoop se intitulază *Mareşalul Foch şi negocierea acordului militar franco-belgian din 1920*. Pe o bază documentară foarte îngustă arhivele franceze au suferit, după cum se ştie, în timpul celui de al doilea război mondial însemnate pierderi — autorul încearcă să descopere intenţiile lui Foch, al cărui rol în încheierea acordului a fost capital. Perioada în care acordul a fost negociat — ianuarie-iunie 1920 — coincide cu începutul punerii în aplicare a tratatului de la Versailles. Foch se temea de o reacţie germană. După calculele statului major francez, germanii ar fi putut alinia în cazul unei rezistenţe armate 75 divizii, din care 40—60 la frontiera de vest. Franţa dispunea de 64 divizii cărora, în decurs de o lună, urmau să li se adauge alte 20. Concursul Belgiei devenea astfel indispensabil pentru desfăşurarea unei ofensive pe teritoriul german. Colaborarea belgiană avea nu numai o valoare militară, ci şi una psihologico-politică; ea trebuia să demonstreze Germaniei hotărîrea foştilor aliaţi din timpul războiului de a păstra raporturile de colaborare şi după încheierea păcii.

La negocierile preliminare de la Ypres, partea belgiană a prezentat două revendicări prealabile: asocierea Angliei şi reglementarea problemei Luxemburgului. Foch a refuzat să includă ultima problemă pe ordinea de zi şi a făgăduit invitarea Angliei. Guvernul belgian a depus eforturi pentru a restrînge obligaţiile fixate de proiectul francez, care ar fi adus Belgia într-o situaţie de strînsă dependenţă faţă de Franţa. Astfel, belgienii au reuşit să elimine din textul definitiv al tratatului menţionarea „rezistenţei germane faţă de tratat” şi obligaţia celor două părţi contractante de „a-şi uni forţele lor naţionale”. În forma sa finală textul a devenit un „acord militar defensiv franco-belgian în cazul unei agresiuni germane neprovocate”.

Credem că autorul a izbit să discearnă intenţiile reale ale mareşalului Foch, dar unul din argumentele sale nu ni se pare îndeajuns de convingător. Istoricul francez afirmă că incidentele de la Frankfurt oferiseră o dovadă a eficacităţii colaborării dintre foştii aliaţi

faţă de rezistenţa germană. După cum se ştie, după eşuarea loviturii lui Kapp, guvernul german a ordonat unor unităţi militare să intre în regiunea Ruhr. Franţa şi Belgia au protestat împotriva acestei violări a tratatului de la Versailles, dar faţă de atitudinea rezervată a Angliei guvernul belgian a început să şovăie, astfel că numai francezii singuri au intrat în regiunile Frankfurt şi Darmstadt. În Germania, acest fapt a fost înţeles ca manifestarea unei divergenţe între aliaţi, ceea ce a incitat la rezistenţă şi a dus la incidente sîngeroase la Frankfurt. În cele din urmă, sub presiunea franceză, Belgia a trimis un batalion şi situaţia s-a calmat. Autorul explică potolirea agitaţiei prin teama germanilor în faţa frontului refăcut al aliaţilor. Nu credem însă că la Berlin sau Frankfurt prezenţa unui batalion belgian putea suplini concursul britanic sau acoperi nemulţumirea guvernului englez faţă de măsurile dure ale Franţei. Doar o colaborare anglo-franco-belgiană sau măcar anglo-franceză putea impresiona cu adevărat opinia publică germană. Dar chiar dacă lucrurile s-au petrecut aşa cum le înfăţişează autorul, ele nu pot sluji drept argument, deoarece evenimentele amintite s-au petrecut în aprilie 1920, iar negocierea acordului militar franco-belgian a început în ianuarie 1920; incidentele de la Frankfurt nu au putut juca un rol în geneza acestui proiect, ci au grăbit cel mult decizia mareşalului Foch de a semna acordul cu Belgia.

Deosebit de interesant prin problemele dezbătute şi metoda de cercetare utilizată ni se pare a fi articolul lui René Rémond, *Politica externă şi politica internă a Franţei la sfîrşitul Republicii a III-a*. Autorul discută abitudinile mentale ale electorului francez în ceea ce priveşte raporturile dintre politica internă şi cea externă şi justetea axiomei, îndeobşte admisă, că cetăţeanul francez îşi fixează opţiunile sale politice în funcţie de considerente de ordin ideologic sau de politică internă. Remarca lui Guizot că „politica externă nu preocupă de loc Franţa” ar fi confirmată, după părerea autorului, de reacţiile diferite ale opiniei publice din Anglia şi Franţa faţă de evenimentele internaţionale: în 1935 după

acordul Hoare-Lavall, care după cum se știe a stîrnit un val de proteste publice, în timp ce sir Samuel Hoare este silit să demisioneze, Lavall continuă să rămînă la putere și este pus în minoritate într-o dezbatere de politică economică; în 1957 după eșecul aventurii de la Suez, Anthony Eden se retrage, în timp ce Guy Mollet rămîne prim ministru încă 7 luni.

Rémond constată că istoricii celei de a treia republici au considerat că între cele două războaie mondiale opinia publică franceză a fost mai sensibilă, cel puțin în anumite împrejurări, față de problemele situației internaționale. Metoda întrebuintată de autor pentru a analiza temeinicia acestor observații este aceea a paralelismelor: alianța franco-rusă din 1893 și pactul franco-sovietic din 1935; „saltul Pantherei” la Agadir și remilitarizarea Rhenaniei, a doua criză marocană și conferința de la München. Istoricul francez analizează apoi cauzele care au dus la răsturnarea în parlament a guvernelor și constată că dintre cele 40 de cabinete cit a avut Franța între 1919–1939 doar cinci au fost puse în minoritate din pricina problemelor de politică externă. În sfîrșit, autorul atrage atenția asupra valorii documentelor electorale, a programelor și profesiunilor de credință politică ale diverșilor candidați în materie de politică externă. Concluzia sa, formulată de altminteri cu multă prudență și rezervă, este că nimic nu îngăduie să se vorbească de o răsturnare de tendințe în obișnuințele politice ale cetățeanului francez în perioada de după primul război mondial. Autorul se grăbește însă să atragă atenția că „preferințele de politică internă se proiectează asupra dezbaterilor de politică externă și reciproc datele externe nu sînt absente din controversile interne” (p. 184). Interesante sînt și observațiile autorului privind ceea ce el numește „geografia afectivă” ce se conturează în viața politică franceză. Stînga simpatizează cu Marea Britanie (de amintit că pentru Rémond acest fapt explică politica de neintervenție a Franței în războiul

civil din Spania din 1936–1939), în timp ce dreapta și-a îndreptat simpatiile spre Spania lui Primo de Rivera și mai ales Italia lui Mussolini. În ciuda numeroaselor rezerve sau obiecții de detaliu, credem că încheierea autorului trebuie reținută, anume că studiul politicii externe nu poate fi întreprins izolat de cel al politicii interne: „La un anumit grad de profunzime, care trebuie să se regăsească în explicație (cele două sectoare) se văd a comunica întocmai ca acei copaci ale căror rădăcini se întîlesc și care n-ar putea fi smulse unul fără a-l scoate și pe celălalt, intratît sînt de legați” (p. 189).

Articolul lui Max Beloff despre proiectul de uniune franco-britanică din iunie 1940 aduce un șir de precizări față de contribuția mai veche a lui Leon Noël în aceeași problemă. Autorul atrage atenția asupra existenței unor instituții și sectoare în care încă de la începutul războiului cele două țări s-au aflat asociate (consiliul suprem de război, comitetul anglo-francez de coordonare, consiliul industrial anglo-francez etc.) și a diverselor proiecte de uniune franco-britanică formulate încă la începutul anului 1940. Urmează o relatare amănunțită a discuțiilor din iunie, întemeiată nu numai pe memoriile protagoniștilor acestui episod (De Gaulle, Churchill, Reynaud), ci și pe informațiile furnizate autorului de diverse personalități britanice.

Volumul mai cuprinde o prezentare a istoriografiei contemporane a catolicismului în Franța datorită lui G. Lebras, noua versiune a concluziei părții a doua a cărții lui Braudel despre Marea Mediterană în sec. al XVI-lea, un articol despre criza Berlinului în 1961, întemeiat aproape în întregime pe relatările presei și declarațiile oficiale și altele.

În ansamblu volumul cuprinde un mănunchi de contribuții interesante, care omagiază în măsura cuvenită pe istoricul de largi orizonturi, care este P. Renouvin.

Beatrice Marinescu

„Kwartalnik Historyczny” (Revistă trimestrială de istorie)

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, nr. 1—4, 1050 p.

Ca și în anii trecuți, revista Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe publică în 1966 articole de istorie polonă veche, medie și contemporană, precum și studii de istorie universală. Pe lângă aceasta, cele patru numere ale revistei conțin, ca de obicei, rubrici de discuții și de prezentare a realizărilor obținute în domeniul cercetării istorice, cît și un mare număr de recenzii. În plus, revista a creat o nouă rubrică dedicată cercetărilor asupra contemporaneității.

Din domeniul istoriei vechi poloneze semnalăm articolul semnat de J. Tyszkiewicz *Declinul păgînismului pe teritoriile polone în secolele IX—X* (nr. 3). Autorul își propune să studieze mai deaproape cultul păgîn (doctrina, organizarea ceremoniilor, centrele de cult) în timpul declinului acestuia, adică în sec. al IX-lea și al X-lea. El ajunge la concluzia că lipsa de organizare a acestui cult și multiplicitatea centrelor au împiedicat păgînismul să devină în Polonia o ideologie politică, așa cum acest rol și-l va asuma creștinismul. Baza socială a păgînismului de pe teritoriile polone a fost formată în general din masele populare, cu o structură socială și teritorială deosebită. Suita militară a principelui și cavaleria în formare erau mai puțin impregnate de păgînism. Sistemul credințelor se lega de concepțiile religioase, de riturile și de instituțiile vieții private și publice. Cultul strămoșilor și sărbătorile periodice păgîne nu erau decît de natură religioasă. Ele prezentau totuși unele aspecte

ale vieții sociale prin faptul că dădeau ocazia la jocuri, la manifestări comune, la schimburi sub diferite forme și mai ales la propagarea tradițiilor. Sistemul sărbătorilor păgîne era întemeiat pe un calendar natural, întocmit pe baza observațiilor naturii de mai multe generații. Creștinismul a dezintegrat culturile anterioare. Persistența păgînismului după creștinarea lui Mieszko I (966) se explică prin faptul că în cadrul culturii tradiționale continuau să funcționeze elementele nedoctrinare ale păgînismului, făcînd corp comun cu civilizația spirituală și materială a epocii. Revoltelor populare din sec. al XI-lea n-au fost numai rezultatul conflictelor sociale, ci și cel al introducerii prestațiilor obligatorii în favoarea bisericii, al caracterului străin al acestei biserici și al lipsei de încredere în noua religie. Creștinismul n-a fost accesibil țărănimii polone decît după ce a fost integrat în structura tradițională a vechii culturi.

Din domeniul istoriei medii polone se remarcă studiul lui T. Lalik, *Mărcile din Polonia sec. al XII-lea* (nr. 4). Se arată că administrația statului polon din perioada anterioară fărîmîțării sale feudale (care a început la mijlocul sec. al XII-lea) era de două grade. Gradul inferior era constituit de circumscripțiile castelelor, administrate de stăpînii acestora, numiți în sec. al XII-lea castelani, iar gradul superior, de provinciile administrate de conți, care aveau dreptul la titlul ducal. La sfîrșitul sec. al XI-lea existau mai mult de 100 de castelanate și

circa 8 provincii. În continuare, autorul se ocupă de mărcile Głopów și Gdańsk, înființate probabil în deceniul al treilea al sec. al XII-lea și care cuprindeau teritorii de mare importanță strategică și politică pentru statul polon. Ca și provinciile, aceste mărci depindeau direct de suveran, iar teritoriul le era împărțit în mai multe castelanate. La jumătatea secolului amintit, aceste două mărci au fost transformate în provincii ducale.

Alt articol de istorie medie, ce se recomandă cu deosebire cercetătorilor noștri, aparține lui J. Reyhman și poartă titlul *Între Varșovia și Stambul. Contactele și repercusiunile insurecției lui Kościuszko în Europa de sud-est* (nr. 2). Studiul se bazează pe documente extrase din arhivele din Varșovia, Viena, Paris și Veneția. Autorul arată că pentru insurecția poloneză din 1794 de sub conducerea lui Kościuszko era foarte important ca să se intre în contact cu guvernul Franței revoluționare. Singura cale necontrolată de austriaci era cea ce trecea prin Constantinopol. Turcia era favorabilă Poloniei, la fel și ambasadorul Franței la Poartă. Guvernul turc dispunea de o rețea de informații politice în Polonia. El folosea în acest scop pe agenții lui Mihai Suțu, domnul Moldovei, care au trimis primele informații despre începuturile insurecției. Dintre acești agenți cel care a rămas cel mai mult timp în acest serviciu a fost un oarecare Lochman, german din Moldova. Rapoartele sale le adresa grecului Kodrikas, secretarului domnului moldovean, prieten al Poloniei și partizan al revoluției franceze. Dar guvernul polon al insurecției ținea să informeze direct Stambulul asupra desfășurării ei. Aceasta a făcut-o printr-un albanez ce se afla la Varșovia, care a fost trimis la Constantinopol prin Moldova, unde a fost primit bine la curtea domnului, simpatizant al Franței și Poloniei. La Constantinopol el a dezvoltat o acțiune energetică în favoarea insurecției polone. După eșecul acesteia, el a ajutat pe refugiații poloni, care și-au căutat azilul în Turcia. Dintre refugiați au fost recrutate apoi cadrele pentru legiunile polone din Italia.

Alt articol, de astă dată de istorie medie culturală, este semnat de J. Tazbir și intitulat

Arianii în beletristica poloneză (nr. 3). Autorul încearcă să reconstituie evoluția imaginii arianilor în literatura polonă din ultimii 130 de ani (1835—1965), legînd-o de dezvoltarea istoriografiei polone privitoare la socialism. Se arată că socinianii, numiți în Polonia ariani sau „frați poloni”, au fost exilați din această țară în 1658. Pentru generațiile care au urmat, ei nu erau decît niște eretici, nevoiți să-și părăsească țara din cauza credinței pe care o profesau. Dar, sub influența ideilor luminismului, opiniile despre ei s-au modificat: pe de o parte s-a explicat exilul lor prin considerații religioase (în 1655—1657 arianii s-au unit cu suedezii care invadaseră Polonia), iar pe de altă s-a scos în evidență contribuția lor la cultura țării. Numai romanul polon din sec. al XIX-lea i-a prezentat ca trădători, care s-au aliat cu dușmanul. Studiile istorice sistematice asupra arianismului dezvoltate către sfîrșitul sec. al XIX-lea au avut repercusiuni în beletristica polonă. Ideologia socială și politică a „fraților poloni” a fost aprobată de marele scriitor St. Żeromski. Arianii au fost reprezentați apoi pînă astăzi într-o lumină favorabilă. Romanul polon de după cel de-al doilea război mondial i-a idealizat chiar pentru toleranța și concepția lor rațională asupra credinței.

Un spațiu deosebit de amplu îl rezervă revista, în toate cele patru numere ale sale, problemelor de istorie polonă contemporană. Astfel R. Wapiński publică un articol sub titlul *Unele probleme ale evoluției ideologice și politice a Partidului Național Democrat, numit „Democrația Națională” în anii 1919—1939* (nr. 4). Se arată că acest partid ocupa atunci unul din principalele locuri printre forțele politice ale Poloniei și exercita o influență considerabilă asupra orientării politice a acestei țări. Această constatare privește mai ales perioada de dinaintea loviturii de stat, efectuată de Pilsudski în mai 1926, în timpul căreia „Democrația Națională” constituia forța politică cea mai reprezentativă a claselor stăpînitoare din Polonia. Autorul examinează principalele organizații politice care au făcut parte din așa-numitul lagăr național. În primii ani de independență a

Poloniei de după primul război mondial, „Democrația Națională” era reprezentată de un partid conservator, a cărui activitate se concentra în fracțiunea sa parlamentară. Această fracțiune a condus de fapt partidul, înființat în 1919 și numit „Uniunea Populară și Națională”. Naționalismul pe care-l reprezenta cerea o limitare politică și economică a minorităților naționale, mai ales a populației evreiești. Idealul politic al acestui partid era o republică burgheză a cărei legislație trebuia să asigure preponderența claselor stăpînitoare în guvern. Orientarea spre fascism s-a produs după luna mai 1926, iar principalul ei inițiator a fost R. Dmowski. Din inițiativa acestuia a fost creat în decembrie același an „Lagărul Poloniei Mari”, organizație politică ale cărei principii au fost împrumutate de la partidul fascist italian. Această dată marchează începuturile evoluției programului și tacticii „Democrației Naționale”, evoluție ce se va termina în linii mari în 1934—1935. Ca rezultat, „Democrația Națională” a devenit o grupare apropiată tipului partidului fascist. Victoria partidului hitlerist în Germania și politica acestuia față de populația evreiască au exercitat o influență considerabilă asupra evoluției programului „Democrației Naționale” și mai ales asupra întăririi antisemitismului ei. Baza socială a „Democrației Naționale” s-a modificat și ea după luna mai 1926. Pierderile suferite de acest partid, ca urmare a îndepărtării din el a unei părți însemnate de mari proprietari de pământ și de reprezentanți ai marii burghezii, au fost compensate prin lărgirea influenței sale asupra micii burghezii și a populației rurale.

Alt articol de istorie polonă contemporană este semnat de B. Drukier sub titlul *Problema polonă în momentul înființării Comitetului Polon de Eliberare Națională (22 iulie — 1 august 1944)* (nr. 2). Se arată că observatorii atenți din țările anglo-saxone n-au fost surprinși de înființarea acestui Comitet și că ei și-au dat seama de importanța lui și de urmările ce le antrena. Presa din țările menționate înțelegea că formarea acestui Comitet era dictată de necesitățile războiului. Ea găsea o analogie între acest Comitet și Comitetul francez de eliberare națională.

Această presă vedea chiar posibilitatea de a se ajunge la un acord între guvernul polon în exil și Comitetul polon de eliberare națională. Dar guvernul polon de la Londra a protestat energic împotriva creării acestui Comitet. El a fost nevoit să trimită la Moscova pe președintele său, Mikołajczyk, pentru negocieri. Cercurile guvernamentale polone din capitala Marii Britanii se gîdeau să declanșeze o insurecție la Varșovia pentru a pune mîna pe putere. Comandantul „Armatei Țării” credea posibilă organizarea unei scurte răscoale în Varșovia în momentul cînd germanii ar fi părăsit orașul și înainte de intrarea în el a trupelor sovietice. În felul acesta, acțiunea, dirijată din punct de vedere militar împotriva germanilor, era din punct de vedere politic îndreptată împotriva U. R. S. S., constituind în același timp o ripostă la crearea Comitetului polon de eliberare națională. Insurecția, sincronizată cu șederea lui Mikołajczyk la Moscova, trebuia să întărească poziția acestuia în negocierile sale cu guvernul sovietic. Cercurile oficiale britanice, care pînă atunci se opuneau proiectului insurecției, au lăsat acum partenerilor poloni libertatea de a decide. În tot cazul, ele n-au făcut nimic pentru a împiedeca insurecția, care le-ar fi furnizat un ascendent în politica lor față de Uniunea Sovietică.

În sfîrșit, tot din domeniul istoriei polone contemporane semnalăm articolul lui Z. Landau despre *Lupta pentru echilibrarea bugetului anului 1945* (nr. 4). Autorul arată că în perioada imediat următoare războiului, statul polon a fost amenințat de inflație. Principala cauză a acesteia au constituit-o deficitele bugetare pricinuite de veniturile nesatisfăcătoare și de cheltuielile mult mai mari decît cele din timpurile normale. Pentru a împiedeca inflația, guvernul a luat o serie de măsuri în vederea restabilirii echilibrului bugetar. Autorul examinează aceste măsuri, care pe de o parte au tîns să reducă cheltuielile iar pe de alta să sporească veniturile. Cu toate eforturile depuse, echilibrul bugetar n-a fost realizat în 1945 și aceasta din cauza imenselor distrugerii și necesității reconstrucției rapide a țării.

Din domeniul istoriei universale se remarcă articolul lui H. Zins, *Compania Moscovei și problema Narvei în comerțul englez din Marea Baltică la începutul jumătății a doua a sec. al XVI-lea* (nr. 4). Se arată că expediția maritimă engleză din Marea Albă din 1553 de sub comanda lui Chancellor a deschis căi noi pentru comerțul britanic, în căutarea de noi piețe de schimb a postavurilor cu materii prime ieftine pentru construcția de vase. Prin crearea, în 1555, a Companiei Moscovei, negustorii englezi bogați, mai ales cei din Londra, își vedeau realizate tendințele de a monopoliza comerțul cu Moscova prin intermediul unei societăți anonime engleze. Cucerirea Narvei de ruși în 1558 a deschis Mării Britanii drumul de comerț cu Moscova pe Marea Baltică. Autorul examinează aspectele juridice ale navigației pe Narva, mai ales din punctul de vedere al monopolului Companiei Moscovei, care folosea calea nordică de navigație. Se analizează și încercările altor negustori englezi din afara companiei de a face comerț cu Narva. Apreciind dimensiunile comerțului englez cu Moscova pe drumul nordic și pe Narva, autorul ajunge la concluzia că la acea epocă acest comerț nu constituia încă o concurență serioasă pentru schimburile dintre Anglia și Polonia pe Marea Baltică.

Alt studiu de istorie universală este cel semnat de K. Kersten, *Transferurile internaționale de populație din secolul al XX-lea* (nr. 1). Ocupându-se de migrațiile populației din Polonia în perioada de după cel de-al doilea război mondial, autoarea studiază, într-un larg context istoric, transferurile internaționale de populație organizate și caracterul lor. Ea constată, că după cel de-al doilea război mondial, transferurile de populație s-au intensificat simțitor, ca rezultat al modificării frontierelor numeroaselor state din Europa centrală și al altor schimbări de acest gen. Se arată că transferurile în masă de minorități naționale sau religioase au fost considerate și de fosta Societate a Națiunilor drept mijloc de tranșare a conflictelor acute naționale. De îndată ce, după primul război mondial, principiul protecției minorităților coexistente într-un organism de stat a fost

recunoscut ca determinant, acordurile încheiate de unele state balcanice și de Turcia privind schimbul de minorități au obținut sancțiunea Societății Națiunilor. În perioada celui de-al doilea război mondial, acordurile pentru transferul de minorități germane a fost consecința acțiunii germane „înapoi la Reich”. Ca urmare a deciziilor luate apoi la Potsdam, transmigrațiile populației germane s-au cifrat la peste 6 milioane de persoane. Schimburi importante de populație s-au făcut și între India și Pakistan. Autoarea arată, în sfârșit, că transmigrațiile contemporane nu se deosebesc de cele istorice, precedente, decît prin amploarea lor și prin sancțiunea conferită lor de organizațiile internaționale.

După cum am arătat, revista deschide o nouă rubrică, consacrată cercetărilor asupra contemporaneității. În ea se inserează un schimb de păreri asupra rolului festivităților „mileniului polon” în viața Poloniei contemporane. Printre materialele publicate se remarcă, în primul rând, cel semnat de Fr. Persowski în legătură cu rolul „mileniului polon” în creșterea interesului pentru istoria polonă provincială. Autorul arată că diferitele forme de sărbătorire a mileniului au animat interesul pentru trecutul istoric al diferitelor regiuni, că cercetările s-au deplasat din marile centre științifice pe teren, fapt ce a stimulat elanul creator local pentru cultivarea monumentelor trecutului și a tradițiilor regionale și locale (nr. 3). Altă contribuție de acest gen este cea semnată de K. Koźniewski, care arată că rezultatele reale ale manifestărilor prilejuite de sărbătorirea mileniului s-au concretizat în construcția de școli, în restaurarea de opere de artă și în tipărirea de cărți (nr. 3).

Dar rubrica ce dă multă viață revistei este cea destinată discuțiilor și polemicilor științifice. Dintre materialele inserate în ea semnalăm pe cel semnat de J. Zathey, *Cum să privim pe Callimachus* (nr. 1), în care se arată că figura acestui umanist de la curtea regală polonă a constituit adeseori obiectul cercetărilor istoricilor poloni. Autorul se ocupă îndeosebi de persoanele (italieni și poloni) în anturajul cărora a trăit și a scris acest autor al unor interesante lucrări ce

privesc și istoria noastră din veacul al XV-lea. I. Kaniewska în contribuția sa intitulată *În legătură cu proveniența studenților de la Cracovia din sec. al XVI-lea* (nr. 1) aduce completări la altă lucrare a sa, *Tineretul de la Universitatea din Cracovia din anii 1510—1560*. W. Czapliński prezintă, sub titlul *O nouă sinteză a istoriei Republicii nobiliare polone* (nr. 2), considerații critice în legătură cu lucrarea lui A. Wyczański, *Polonia, republică nobiliară*, apărută la Varșovia în 1965.

În sfârșit, A. Wyczański își publică considerațiile critice asupra lucrării lui J. Topolski, *Începuturile capitalismului în Europa secolelor XIV—XVII* (nr. 3), apărută la Varșovia în 1965. Iată, în rezumat, concluziile la care ajunge Topolski, precum și observațiile ridicate de Wyczański. Topolski consideră sec. XIV, XV și XVI drept o perioadă de dezvoltare economică. El respinge opinia despre o criză economică în sec. al XVII-lea; dimpotrivă el găsește și în acest secol o dezvoltare continuă economică. După el, în sec. al XVII-lea se dezvoltă foarte dinamic economia Angliei și Olandei, mai încet cea a Franței, țărilor scandinave, Germaniei, Cehiei și Rusiei, iar un evident regres economic îl înregistrează mai ales Spania, Portugalia, Italia, Polonia și Turcia. Despre economia țărilor române nu întâlnim din păcate în această lucrare nici o mențiune. La rîndul său, Wyczański afirmă că nu se poate vorbi de un capitalism timpuriu sau de începuturile capitalismului și de o criză evidentă a feudalismului în sec. XV—XVII. El arată că în domeniul relațiilor de producție au apărut desigur atunci forme capitaliste (manufacturile, investițiile, acumularea primitivă). Tot atunci a avut loc o creștere a importanței orașenești și a burgheziei. El atrage însă atenția că nu trebuie să uităm caracterul limitat, cantitativ și teritorial al acestor fenomene și nici faptul că în producția de atunci au continuat să domine meșteșugăritul, iar la sate mica producție țărănească producătoare de mărfuri și eventual „folwark”-ul cultivat cu forță de muncă clăcașă. De asemenea, nu trebuie uitat, după autor, că însemnătatea orașeni-

mii a fost determinată mai curînd de capitalul comercial decît de organizarea producției și că pe atunci nu existau mase de muncitori care să formeze o nouă clasă.

Tot în această rubrică se publică rezultatul discuțiilor desfășurate la 13 aprilie 1965 în Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe asupra operei lui M. Żywieżyński, *Istoria universală 1789—1870*, apărută la Varșovia în 1964 (nr. 1). Această carte, care a fost întîmpinată cu mare interes de cititori, constituie primul dintre cele 5 tomuri proiectate ale primei istorii universale scrise de istoricii marxiști poloni. Scopul schimbului de păreri a fost examinarea felului cum a prezentat autorul evenimentele și problemele, precum și a sferii cărții și a modului în care a fost concepută. În general, istoricii poloni sînt de acord că istoria universală nu trebuie să fie numai o prezentare a rezumatelor istoriilor naționale. La discuții au luat parte între alții și prof. H. Batowski, care a făcut mai multe observații și rectificări în legătură cu felul în care este prezentată istoria statelor din sud-estul european, între care și cea a României.

Altă rubrică este dedicată revistei cercetărilor recente. Dintre materialele publicate o deosebită mențiune merită cel semnat de R. Chomać, *Din studiile asupra structurii agrare a teritoriilor polone în secolele XIX și XX* (nr. 4). Autorul analizează lucrările apărute în ultimul deceniu în Polonia și care înfățișează transformările capitaliste produse în agricultură în perioada de după împroprietărirea țăranilor. Se examinează îndeosebi problema fărîmîțării și concentrării din agricultura polonă din perioada capitalistă.

Alt articol publicat în această rubrică aparține istoricului ceh Fr. Matějka și este intitulat *Satul ceh și slovac în feudalismul timpuriu* (nr. 1). Autorul trece în revistă cercetările efectuate după război în Cehoslovacia asupra dezvoltării marelui domeniu feudal și a populației sătești, precum și asupra relațiilor lor reciproce, începînd din sec. al XVI-lea cînd, după opinia împărtășită de

istoricii cehoslovaci, au avut loc schimbările care au dus la așa-numita iobăgie a doua, și pînă la lichidarea acesteia în 1848. Interesantă pentru noi este prezentarea lucrărilor în legătură cu colonizarea cu români a regiunilor de la frontieră și din Carpați, problemă care a atras încă de mult timp atenția istoricilor din diferite țări. În Cehoslovacia, M. Šmerda a căutat să lămurească importanța economică a coloniilor de păstori români în sec. al XVII-lea din partea de sud a regiunii Těšín și raportul lor față de colonizarea românilor pe terenurile defrișate din regiunile păduroase. Pe de altă parte, prof. J. Macůrek a studiat amănunțit colonizarea românească din Carpații apuseni, începînd cu sec. al XV-lea pînă la începutul sec. al XVIII-lea. Acest cunoscut istoric ceh a înmănușat rezultatele contribuțiilor sale mărunte într-o operă mai vastă, despre care autorul articolului de care ne ocupăm spune că este cea mai bună prezentare a dezvoltării colonizării românești din această regiune. După prof. Macůrek, această colonizare s-a desfășurat în valuri succesive, în care, la elementul inițial românesc s-au adăugat din ce în ce mai numeroși coloniști ucrainieni, slovaci, poloni etc. Tot prof. Macůrek a relevat și influența marelui domeniu feudal asupra colonizării cu români și a scos în evidență însemnătatea acesteia din urmă pentru economia forestieră. În sfîrșit, alt istoric, F. Dostál, a lămurit, în cadrul luptei de clasă a țăranilor, cauzele și desfășurarea răscoalelor populației românești din Moravia răsăriteană din timpul războiului de 30 de ani.

Ultima rubrică este consacrată cronicii vieții științifice interne și externe. Semnalăm înainte de toate analiza machetei părții a doua a volumului al III-lea din *Istoria Poloniei (1900—1914)*, analiză care s-a desfășurat în zilele de 21 și 22 octombrie 1965 la Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe. Macheta conține 2140 de pagini (nr. 2). În aceeași rubrică se inserază și rezultatul discuțiilor care au avut loc din inițiativa redacției revistei „Kwartalnik His-

toryczny” la 14 martie 1966 asupra tomului I al Bibliografiei colective a istoriei Poloniei (nr. 3). Tot în această rubrică se anunță că între 22 și 24 noiembrie 1965 a avut loc la Institutul de istorie a mișcării populare o sesiune, în care s-a urmărit să se atragă atenția centrelor științifice polone asupra problematicii istoriei mișcării populare și să se traseze liniile viitoare ale cercetărilor în acest domeniu, toate acestea pentru a se pregăti baza documentară în vederea elaborării istoriei contemporane a Poloniei. Discuțiile s-au purtat în două secții. În prima s-au dezbătut problemele mișcării populare de la începuturile ei pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. În secția a doua, discuțiile s-au concentrat în jurul problematicii fundamentale a mișcării populare din timpul ocupației hitleriste și din primii ani ai puterii populare. S-a constatat că în actualul stadiu al cercetărilor nu se poate încă trece la elaborarea unei sinteze (nr. 2). În sfîrșit, se publică numeroase dări de seamă făcute de istoricii poloni asupra celui de-al XII-lea congres internațional de istorie ce s-a ținut la Viena în 1965. „Kwartalnik Historyczny” a discutat problemele puse de acest congres mai ales prin prisma necesității unei pregătiri judicioase a istoricilor poloni pentru viitorul congres. Dintre dările de seamă mai importante merită să fie semnalate cele făcute cu această ocazie de Al. Gieysztor (*Despre cele 12 congrese științifice istorice ținute în ultimii 65 de ani*), J. Pietrzak — Pawłowska (*Despre unele tendințe ale istoriografiei actuale în lumina congreselor internaționale*), J. Wolski (*Istoria antică la congresul de la Viena*) etc.

În sfîrșit, spațiul deosebit de amplu dedicat recenziilor în fiecare din cele 4 numere face ca și în anul 1966 revista să constituie o tribună vie de critică, informare și luare de atitudine cu privire la tot ce apare mai important în câmpul istoriografiei polone și străine. Din păcate numai publicațiile românești nu se bucură de asemenea favoare.

I. Corfus

„Studime Historike” (Studii de istorie), Tirana, Universitatea de stat din Tirana. Institutul de istorie și lingvistică, an. XIX (II), nr. 1—4, 1965, 746 p.; an. XX (III), nr. 1—4, 1966, 752 p.

Revistă trimestrială de istorie, „Studime historike” oglindește în paginile ei principalele probleme spre care și-au îndreptat atenția istoricii albanezi în ultimii ani. În mod deosebit se remarcă studiile de istorie modernă și contemporană, mai ales cele legate de clarificarea unor evenimente fundamentale care au marcat evoluția Albaniei în sec. XIX și XX. În prim plan se situează tratarea mișcării de eliberare națională de sub jugul dominației otomane, problemele revoluției burghezo-democratice din 1924, lupta anti-zoghistă și antifascistă a poporului albanez în preajma și în timpul celui de al doilea război mondial. Nu lipsesc desigur nici cercetările de istorie veche ce aduc date noi despre vechimea ilirilor și formarea poporului albanez sau legate de stăpânirea romană în Iliria, precum și studii care dezbat problemele evului mediu în strinsă legătură cu situația generală a Peninsulei Balcanice în vremea aceea.

Majoritatea cercetărilor de istorie veche și-au îndreptat atenția spre studierea vechimii și originii poporului albanez. În baza descoperirilor arheologice, numeroase în ultimii ani, se atestă, din studiul materialelor, existența continuă și persistentă a elementului autohton, a unei culturi materiale băștinașe, care permite concluzia că vechii locuitori ai Albaniei au fost ilirii și că albanezii sînt urmașii acestora. Aleksandra Mano în articolul *Date despre ceramica masivă din Apollonia folosită ca material de construcție* (1965, nr. 1) arată că printre feluritele materiale descoperite în Apollonia, această „magna urbs” a antichității, abundența ceramicii reține atenția, mai ales folosirea ei în construcția orașului și la necropole, procesul prelucrării ei constituind un meșteșug local, legat de nevoile zilnice și că în privința olanelor și astăzi în partea locului se întîlnesc forme asemănătoare, ceea ce atestă păstrarea tradițiilor antice. În același număr, Burhan Dautaj publică articolul *Descoperirea cetății iliriene Dimal*, arătînd legăturile acestor orașe

centre ilire și elenistice, făcute prin Apollonia. Cu toate că materialele găsite pînă acum nu permit o datare sigură, autorul, prin analogie cu alte așezări vecine, crede că cetatea a fost fondată în prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. O descriere amănunțită a unor obiecte arată că aici a fost un centru de producție artizanală, cu o dezvoltare economică și culturală înfloritoare.

Un interesant studiu este cel al lui Osman Myderrizi, intitulat: *Despre cîteva probleme din istoria antică a țării noastre* (1966, nr. 1), unde aduce cîteva critici vol. I al tratatului de istorie a Albaniei, pentru că, după părerea lui, nu s-a acordat suficientă importanță celui de al treilea război dintre romani și ardieni și mai ales stării create de el în Iliria și Epir. Legat de acest eveniment, sînt aduse în discuție o serie de probleme referitoare la rezistența ilirilor față de încercările Romei de a-i supune, la organizarea administrativă a Iliriei nordice, transformată în provincie romană, arătîndu-se că romanii au adus coloni pe care i-au așezat în orașele de pe malul mării, ceea ce a dus la o oarecare răspîndire a limbii latine. Astfel civilizația iliră n-a fost produsul unei vieți izolate, ci a unei vieți mereu în evoluție, în contact continuu cu lumea civilizată a timpului. Autorul consideră că cele două secole și jumătate, cît a durat dominația romană în Iliria, n-au fost suficiente pentru a fi romanizați toți ilirii. Cu privire la originea limbii albaneze, ca o continuatoare a ilirei, se arată că albaneza actuală provine din dialectele vorbite în Iliria meridională, în Epir și regiunile limitrofe. De asemenea este abordată și problema răspîndirii creștinismului în Iliria.

Un alt studiu interesant este cel semnat de Hasan Ceka, *Două tezaure de drahme ilire și de dinari romani descoperite la Tirana* (1966, nr. 1) unde se arată că, în anul 1963, la sud-est de Tirana au fost date la iveală două vechi tezaure mixte, formate din

drahme iliriene și dinari romani, cărora li se face o prezentare amănunțită, subliniindu-se importanța lor istorică și numismatică, deoarece sînt primele de acest gen în Albania și foarte frecvente în nordul Balcanilor, în special în regiunile geto-dace de pe teritoriul actual al României. Din același număr mai semnalăm articolul *Ceramica iliră de la cetatea Gajtán*, semnat de Bep Rebani, asupra căreia se fac o serie de observații cu privire la tehnica de fabricație, la aspectele specifice ale acestei ceramici ilire în comparație cu alte centre.

Contrar părerilor exprimate de unii savanți străini că vechii locuitori ai Albaniei au fost asimilați de romani și că albanezii au venit pe pămîntul lor la începutul evului mediu, istoricii albanezi argumentează — așa cum am mai arătat — o legătură organică și o dezvoltare continuă a culturii autohtone. Ilirii au participat activ la viața economică, politică și culturală a timpului, au făcut comerț și au întreținut relații cu vecinii. O altă constatare a istoriografiei albaneze este și aceea că romanii s-au izbit în fața ilirilor nu numai de apărarea lor armată, ci și de rezistența împotriva tentativelor de a-i supune și asimila. Deși după sec. al VI-lea izvoarele scrise nu mai relatează nimic despre iliri, ei au continuat să trăiască păstrîndu-și limba și cultura lor antică. Că albanezii de azi sînt urmașii ilirilor este de necontestat. În ultimii ani dovezile lingvistice au fost îmbogățite cu argumentele cercetării arheologice.

Existența unei culturi medievale timpurii este atestată de descoperirile arheologice din Albania de nord (Kruia — cetatea Dalmației și mai recent Bukli-Mirdita), în baza cărora Skënder Anamali în articolul *Legăturile civilizației medievale albaneze cu civilizațiile vecine* (1965, nr. 2) susține teza culturii autohtone, demonstrînd că purtătorii culturii materiale a necropolelor de aici au fost urmașii albanilor iliri, arbănașii neromanizați și necontopiți cu popoarele migratoare. Cu toate influențele culturii romane și a unor împrumuturi bizantine, elementul de bază a rămas cel ilir, fără a-și pierde trăsăturile sale distincte, care nu se mai găsesc în alte părți.

Articolele de istorie medie merg în general pe linia punerii în valoare a unor texte vechi, materiale inedite de arhivă, care scot în evidență eroismul poporului albanez în lupta pentru păstrarea ființei sale naționale, rezistența împotriva turcilor, aspecte social-economice din vremea ocupației otomane, cultura albaneză.

Osman Myderrizi, în comunicarea *Vechiul nume al Albaniei în textele vechi albaneze scrise cu caractere latine și arabe* (1965, nr. 1), în baza studierii unor texte albaneze din sec. XVI, XVII, prezintă în mod evolutiv diferitele forme ale cuvîntului sub care apare denumirea țării sale.

Figura și eroismul legendar al lui Gheorghe Castriotul-Scanderbeg, de la moartea căruia în ianuarie 1968 se împlinesc 500 de ani, ocupă un loc important în studiul *Despre lupta de partizani a lui Skanderbeg* (1965, nr. 4), semnat de Dilaver Radëshi. Bazat în mare parte pe scrierile lui Barletius, autorul analizează concepțiile strategice și tactice ale acestui mare conducător de oști, care, folosind în mod original avantajele terenului, participarea masivă a maselor, a știut să organizeze rezistența și lupta în campaniile militare contra turcilor.

Sub titlul *Cel mai vechi statut de breaslă din regiunea Balcanilor de sub dominația turcească* (1965, nr. 2), cercetătorul Zija Shkodra, cunoscut specialiștilor din țara noastră, publică la rubrica „Documente și materiale”, fotocopia după originalul¹ în limba turcă a statutului breslei tăbăcarilor din Elbasan (datat 14 mai 1657), însoțită de traducerea în limba albaneză și de un comentariu asupra semnificației și importanței acestui document. Citind numeroase lucrări ale istoricilor din Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, precum și cele ale lui Ștefan Olteanu, Lia Lehr și E. Pavelescu, din țara noastră, autorul conchide că acest statut poate fi considerat ca fiind cel mai vechi act de acest fel nu numai din Albania, dar și din celelalte regiuni ale sud-estului european. Pornind de la premisa că studierea problemelor regimului feudal-militar otoman, instaurat pe teritoriile albaneze începînd cu sec. al XV-lea, prezintă un interes deosebit pentru istoria

națională a acestei țări, Zija Shkodra, după ce trece în revistă statutele breslelor tăbăcarilor din Scodra și Peia, face o analiză aprofundată a situației social-economice a timpului în care a fost elaborat acest act juridic corporativ al celei mai importante și puternice bresle, cea a tăbăcarilor din Elbasan, care ajunsese din punct de vedere organizatoric și tehnic-profesional la o înaltă dezvoltare. Fără îndoială că importanța acestui document medieval este mare, pentru că aruncă o lumină puternică asupra structurii și organizării breslelor mai ales a celor de tip oriental-musulman. Statutul tăbăcarilor din Elbasan a fost scris de șeful comunității musulmane Mustafa Suleiman la 14 mai 1657, la una din tăbăcăriile din acest oraș. După părerea lui Z. Shkodra, conținutul acestui document nu se deosebește mult de cele ale organizațiilor musulmane de același fel, din celelalte regiuni ale imperiului, deoarece aveau o platformă comună, de inspirație religioasă, a dervișilor „ahî-cadiri”, care aveau ca bază proiectul lui Evren Veliu și normele lui Abdül Kadir Gheilanî. Din prezentarea conținutului, aflăm numeroase date despre felul în care era organizată și condusă această breaslă a tăbăcarilor din Elbasan, oraș care ajunsese la o dezvoltare înfloritoare în sec. al XVII-lea, aici activând aproape 30 de bresle diferite. Fiind singurul exemplar de acest gen cunoscut pînă în prezent, acest statut poate servi și altor cercetători din Balcani la aprofundarea problemei breslelor în cadrul dominației otomane.

În aceeași rubrică se află inserat un alt act medieval, *Un document de timar al spahiului Ali (1645)*, copie după originalul în limba turcă și traducerea lui în albaneză, prezentat și comentat de Abdulah I. Keta (1965, nr. 2). Documentul amintește de un spahiu, cu numele Ali, care stăpînea ca timar satul Küperli (autorul, folosind tradiția orală, identifică acest sat ca fiind însăși localitatea Sf. Gheorghe unde s-a găsit actul) într-o vreme în care timarii deveniseră atît de puternici încît acaparaseră veniturile bisericești și chiar și pe cele ce aparțineau sultanului.

Datorită importanței acordate de istoricii albanezi problemelor mișcării de eliberare națională, vom prezenta materiale de istorie modernă cu o scurtă expunere asupra articolelor care au adus noi date privitoare la această temă. Cea mai mare parte au fost susținute în cadrul unei sesiuni științifice speciale, organizată de Institutul de istorie și lingvistică, în noiembrie 1964, la Tirana și publicate la rubrica „Discuții” a revistei, începînd cu numărul 1 din 1965. Unul din referatele care a stîrnit numeroase controverse, a fost cel al lui Ligor Mile, intitulat *Despre mișcarea de eliberare națională albaneză în timpul dominației turcești* (1965, nr. 1) în care sînt abordate și examinate din punct de vedere teoretic probleme legate de periodizare, hegemonie, forțe motrice și de conținutul acestei mișcări considerată de el „problemă cheie a istoriei Albaniei”. Obiectînd autorilor tratatului de istorie a Albaniei că au atribuit mișcării termenul de „eliberare națională” începînd numai din sec. al XIX-lea¹, stabilește în procesul de formare a statului albanez mai multe etape: 1) principatele albaneze (sec. XIII—XIV); 2) statul centralizat sub Skanderbeg (sec. XV); 3) statele sau pașalicurile autonome albaneze ale lui Bushatî și Ali Pașa Tepelena (a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea; 4) liga din Prizrend (1878—1881); 5) statul albanez independent (1912); 6) statul albanez de democrație populară (1944). Tezele și concluziile lui Mile au fost viu dezbătute de specialiști. Stefanaq Pollo în articolul *Probleme ale mișcării naționale albaneze* (1965, nr. 1) și Stavri N. Naçi în *Unele considerații asupra tratării teoretice a problemei mișcării naționale* (1965, nr. 1) combat unele aspecte teoretice susținute de acesta, în timp ce Injak Zamputi în *Considerații asupra unor aspecte ale mișcării albaneze de eliberare în timpul dominației turcești* (1965, nr. 1) împărtășește unele păreri ale lui Mile, și sugerează o dezbateră asupra problemei în discuție care „ar ușura mult

¹ O mare parte a istoricilor consideră că lupta poporului albanez în sec. XV—XVIII este o luptă de eliberare, rezervînd numele de națională atînci cînd el se formează ca națiune, al XIX-lea.

sarcina istoricilor în tratarea acestei probleme”.

Contribuții valoroase la aceeași temă aduce profesorul universitar Alcks Buda, în studiul *Date despre mișcarea națională albaneză în anii 1859—1861* (1965, nr. 2), unde se ocupă de continuitatea mișcării și de clarificarea unor curente divergente din sinul ei. În baza unor semnalări mai vechi ale albanologului C. Meyer și ale unor istorici din Atena, autorul a luat cunoștință de activitatea ziarului „Pellagos”, editat la Lamia, în Grecia, între anii 1860—1861, de către A. Byku ce era în legături strinse cu Vanghele Zaapa, cunoscut bogătaș din România, care colabora la acest ziar și-l susținea materialicește. Studiind conținutul articolelor publicate de această gazetă, autorul ajunge la concluzia că „Pellagos” poate fi considerat ca „...cel dintîi ziar albanez, deoarece ziarul lui De Rada „L'albanese d'Italia”, cu tot numele său, judecînd cel puțin după primele numere pe care le cunoaștem, nu se poate spune că trata chestiuni albaneze”. În articol se găsesc mai multe referiri la țara noastră, legate de lupta lui Naum Vechilhargi și de faptul că România, prin ospitalitatea acordată patrioților albanezi, a dat un sprijin substanțial mișcării de renaștere națională și a ajutat-o de multe ori și material². A. Buda exprimă părerea că în lupta pentru susținerea intereselor naționale ale poporului albanez, presa a jucat un rol important, acest ziar prezentînd un interes deosebit pentru studierea începuturilor presei albaneze.

Articolul lui Petraq Pepo, *Date despre colaborarea militară albanogreacă în primul răzăr al sec. al XIX-lea* (1966, nr. 1), reliefează lupta comună a celor două popoare în timpul mișcării eteriste, desfășurată în parte și pe teritoriul patriei noastre, subliniindu-se faptul că această prietenie își are rădăcinile în lupta de veacuri pentru scuturarea jugului turcesc, în legăturile multilaterale culturale și politice, în vecinătatea lor străveche. Autorul evocă participarea

albanezilor la mișcarea revoluționară grecească, folosindu-se de un bogat material folcloric și, în parte, bazat și pe scrierile istorice despre luptele purtate pe teritoriul țărilor române și al Greciei. Meritul principal al autorului constă în aceea că, selectînd un bogat material folcloric, scoate în evidență prețuirea pe care masele populare o acordau eroilor ce luptau pentru scuturarea jugului străin, în același timp contribuind la cunoașterea relațiilor interbalcanice.

Numeroase și variate, temele de istorie contemporană ocupă un loc însemnat în economia revistei. De remarcat că un număr întreg (nr. 4, 1966) este închinat aniversării a 25 de ani de la crearea Partidului Muncii din Albania. Cu această ocazie sînt publicate mai multe studii referitoare la activitatea comuniștilor albanezi în timpul celui de-al doilea război mondial și în perioada construcției socialiste. În articolul *Politica Partidului Muncii din Albania stă la baza marilor cuceriri ale poporului albanez* Ndreçi Plasari trece în revistă principalele înfăptuiri din ultimii 25 de ani, scoțînd în evidență etapele istorice parcurse și felul în care au fost rezolvate sarcinile trasate de congresele partidului. Pe aceeași linie se înscrie și studiul lui Hamit Beqja, *Partidul Muncii din Albania și revoluția ideologică și culturală*.

Xhemil Frashëri, într-un articol intitulat *Problema puterii populare în Albania în timpul perioadei noiembrie 1941 — septembrie 1942*, aduce date interesante privitoare la alianța dintre clasa muncitoare și țărănime, care a constituit baza unirii poporului albanez în Frontul de eliberare națională, oprindu-se mai mult asupra Conferinței de la Peza (16 septembrie 1942) și a importanței acesteia pentru organizarea puterii populare în Albania și a transformărilor democratice de mai târziu.

Bazat în mare parte pe documente de arhivă, studiul lui Shyqyri Ballvora, *Colaborarea poporului albanez cu popoarele balcanice în timpul luptei de eliberare națională*, analizează cîteva aspecte ale luptei contra fascismului în perioada anilor 1940—1944. În fața inamicului comun, reprezentat de Italia fascistă și Germania hitleristă, soli-

² Vezi și studiul lui N. Ciachir și G. Maksutovici, în „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1967, p. 103; vezi și recenzia asupra tratatului de *Istoria Albaniei*, în „Studii”, nr. 5, 1966, p. 1 002.

daritatea și lupta poporului albanez cu cea a popoarelor vecine se impunea ca o necesitate de prim ordin. Aceste două tendințe contradictorii din istoria statelor balcanice de atunci sînt definite astfel: a) șovinismul ca expresie a politicii reacționare a claselor dominante, iar b) solidaritatea și colaborarea balcanică ca năzuință a forțelor democratice. Din același număr mai semnalăm articolul *Operațiunile militare ale primei divizii de șoc ale armatei de eliberare națională în Albania centrală și de nord*, semnat de Gjysho Muka și *Aspectele demonstrațiilor antifasciste ale poporului albanez oglindite în documentele inamicului de Medihë Shuteriqi*. Referitor la perioada celui de-al doilea război mondial mai semnalăm articolul *Cea de-a doua fază a operațiunilor armatei albaneze de eliberare națională în regiunile Kosovo și Sangeac (noiembrie-decembrie 1944)* (1966, nr. 2) de Sali Merkaç pentru unele aspecte inedite ale luptei antifasciste.

Independenței Albaniei, cucerită în noiembrie 1912 și mai ales luptei pentru recunoașterea și consolidarea noului stat îi sînt dedicate mai multe studii, dintre care cităm pe cele ale lui Arben Puto, *Problemele juridice ale independenței albaneze* (1965, nr. 1) și *Problema statutului internațional al Albaniei înaintea Societății Națiunilor și a Conferinței Ambasadorilor în 1920—1921* (1965, nr. 3).

Articole ca: *Revoluția din iunie 1924 — un eveniment marcant pentru Albania și Balcani* (1966, nr. 3) de Mentar Belegu, *Politica internă a guvernului democratic din 1924* (1965, nr. 3) de Hilmi Verteniku, *Gazeta „Libertatea națională” tribună a ideilor revoluției democratice din Albania (1925—1935)* (1965, nr. 1) de Viron Koka, precum și *Politica financiară antipopulară a regimului zoghist* (1966, nr. 1) de Aleko Haxhi sau *Despre*

dezvoltarea forțelor de producție din industrie în anii 1920—1940 (1965, nr. 4) de Theodhor Kareco, ne introduc în atmosfera societății albaneze dintre cele două războaie mondiale și mai ales contribuie la clarificarea unor probleme legate de evenimentele din iunie 1924 și de lupta maselor populare împotriva regimului zoghist instaurat după înfrîngerea revoluției.

De la rubrica „Viața științifică” semnalăm informațiile privitoare la hotărîrea Consiliului de Miniștri al R. P. Albania pentru organizarea manifestărilor închinute comemorării a 500 de ani de la moartea lui Skanderbeg (1966, nr. 3), știrea despre *Expoziția etnografică albaneză de la București* (1966, nr. 3) și *Reuniunea consacrată memoriei lui Fan S. Noli* (1965, nr. 2).

Parcurend conținutul materialelor publicate în coloanele celor opt numere ale revistei „Studime Historike” din anii 1965 și 1966 constatăm o mare varietate de teme ce cuprind aspecte din toate perioadele istoriei Albaniei, în special a acelor probleme pe care vechea istoriografie le-a trecut cu vederea sau le-a tratat incomplet. Elucidarea unor teme de mare importanță pentru istoria modernă și contemporană a acestei țări au stat în mod deosebit în atenția cercetătorilor albanezi. Exigența științifică, seriozitatea informării, analiza și interpretarea în spirit marxist a documentelor sînt calități incontestabile ce caracterizează conținutul materialelor, dînd prestigiu și valoare acestei publicații de istorie, editată sub egida Universității de Stat din Tirana, Institutul de istorie și lingvistică.

Menționăm faptul că cercetătorii albanezi cunosc și citează lucrări ale istoricilor noștri.

G. Maksutovici

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * STEPHAN LUDWIG ROTH — *viața și opera*. Ediție bilingvă. Studiu introductiv și alegerea textelor de Carol Göllner. Prefață de Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, București, Edit. Științifică, 1966, 239 p.

Volumul *Stephan Ludwig Roth — Viața și opera* se înscrie printre lucrările de seamă ale istoriografiei noastre marxiste privind reconsiderarea tradițiilor înaintate din trecutul patriei. Autorul ediției, profesorul Carol Göllner din Sibiu, prezintă o selecție de texte din cele mai reprezentative scrieri ale umanistului și înflăcăratului luptător pentru dreptate socială și națională Stephan Ludwig Roth. Materialele grupate în cinci secțiuni: probleme economice; probleme sociale; reflecții cu privire la probleme politice; probleme școlare; scrisori, sînt rînduite în succesiunea lor pe principalele idei ce l-au călăuzit pe acest gînditor de la mijlocul sec. al XIX-lea în lupta sa plină de abnegație împotriva absolutismului și aristocrației.

Lucrarea este precedată de un amplu studiu introductiv, o analiză a împrejurărilor și mediului în care Stephan Ludwig Roth s-a format ca om de o întinsă și temeinică cultură umanistă, desprinzînd din bogata sa operă principalele direcții ale gîndirii și acțiunilor sale politice, pentru progresul social.

O prefață semnată de prof. univ. V. Maciu punctează laturile esențiale ale operei lui St. L. Roth încadrată în epoca istorică dată cu

părțile sale luminoase și limitele de gîndire pe care le-a avut acest remarcabil reprezentant al populației săsești din Transilvania.

Gîndirea înaintată a revoluționarului transilvănean de la 1848/1849 a făcut obiectul unor preocupări pentru istoriografia noastră marxistă în lucrările de sinteză *Istoria României*¹, *Din istoria Transilvaniei*², *Istoria filozofiei în România*³, apoi în revistele „Contemporanul”⁴, „Tribuna”⁵, „Vorschungen zur Volks- und Landeskunde”⁶. La baza acestor studii stă un bogat material documentar publicat de istoriografia mai veche⁷.

Reînvierea memoriei lui Stephan Ludwig Roth prin ediția de față îi dă posibilitatea prof.

¹ Vol. III, București, 1964, p. 1025—1030.

² Vol. II, București, 1962, p. 114—128.

³ București, 1964, p. 213—215.

⁴ Maciu Vasile, *St. L. Roth un luptător pentru progres*, nr. 20 din 15 mai 1964.

⁵ C. Mureșan — Cseléngi B., *Stephan Ludwig Roth*, nr. 20 din 14 mai 1965.

⁶ Carl Göllner, *Wellanschauliche Fragen in St. L. Roths Schriften*, VII/2, 1964, p. 89—130.

⁷ Otto Folberth, *Stephan Ludwig Roth, Gesammelte Schriften und Briefe*, Berlin-Leipzig-Kronstadt, 1927—1965, 7 vol.; *idem*, *Liebesbriefe St. L. Roths*, Medias, 1924; N. Iorga, *Un cugetător ales al sașilor din Transilvania—St. L. Roth*, în „Neamul românesc”, București, an. XX, 20, II, 1925, nr. 40; I. Lupăș, *Un martir al Transilvaniei: preotul St. L. Roth, 1796—1849*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, III, Sibiu, 1941, p. 247—254; cf. „Revue de Transylvanie” (1939), p. 224—230. O bibliografie amplă asupra scrierilor despre St. L. Roth dă C. Göllner în lucrare p. 168—170.

C. Göllner să proiecteze noi lumini asupra operei plină de sensuri a umanistului transilvănean, nelindeajuns de adâncită şi cunoscută de publicul larg.

În selectarea textelor, C. Göllner a căutat părţile cele mai semnificative ale operei lui Roth în ceea ce priveşte ideile novatoare şi critica pe care acesta o face sistemului politic din Transilvania şi consecinţelor sale în toate domeniile vieţii sociale. Sînt relevante însuşirile remarcabile ale lui Roth de observator minuţios al realităţilor timpului său pornind de la viaţa individului, viaţa de familie şi spirituală pînă la complicate aspecte ale problemelor de stil şi de filozofie. Volumul pune pe prim plan notele de aspră critică la adresa rînduielilor timpului ca reflex al revoltei permanente împotriva nedreptăţilor sociale faţă de care s-a declarat duşman deschis şi permanent.

Autorul ediţiei scoate în relief calea şi metodele practice preconizate de St. Ludwig Roth pentru îndreptarea societăţii timpului său, prin şcoală şi educaţie, prin crearea în Transilvania a unor instituţii pestalozziene.

Dar domeniile în care St. Ludwig Roth a desfăşurat o activitate de mare răsunset au fost istoria şi viaţa politică. Însemnările sale făcute pe baza numeroaselor izvoare pentru o istorie a Transilvaniei pe care intenţiona s-o scrie sînt mărturia convingerilor sale asupra situaţiei politice şi demografice din această provincie. El sublinia că „populaţia rurală adică cea mare parte a unei naţiuni ce şi-a pierdut cu timpul caracterul ei adevărat, rămîne permanent elementul dominant al acestei istorii” (p. 27). Pornind de la această idee St. L. Roth a militat tot timpul vieţii pentru dreptatea celor de jos, aşa cum înţelegea el s-o facă, sub puternica influenţă a ideilor lui J. J. Rousseau, I. H. Pestalozzi şi a altor gînditori ai timpului. Sărăcia ţăranilor şi consecinţele iobăgiei, starea meşteşugarilor constituie baza de plecare pentru o serie de interesante studii cu caracter agrar şi economic ca: *Cercetări cu privire la agricultură şi viaţa nomadă, Criza bănească, Breslele*, şi alte aspecte. De la zugrăvirea realităţii Roth trece fără ocolişuri la satira aspră a „societăţii distinsă” din timpul său şi a abuzurilor, conside-

rînd că noţiunea de umanitate este incompatibilă cu starea de iobăgie din Transilvania. Nobilimea este în concepţia lui Roth „o specie care nu produce nimic şi care numai consumă”, ea se sprijină pe principiul „jefuirii”. În privinţa raporturilor dintre clase el zugrăveşte un sugestiv tablou al societăţii subliniind că „mina ce reprezintă datoria a luat proporţii uriaşe, în timp ce cealaltă mină, reprezentînd drepturile — fiind foarte rar întrebuintată — s-a pipernicit şi s-a sgîrcit, rămînînd doar un pumnuleţ ce se încheştează uneori furios pe ascuns” (p. 48—49).

Supunînd unei analize marxiste ideile şi ţelurile scrierilor lui St. Ludwig Roth, C. Göllner găseşte aprecierea cea mai potrivită a concepţiei politice care străbate întreaga sa operă: „El este — subliniază autorul ediţiei — numai un curajos denunţător al inechităţilor sociale, ceea ce înseamnă foarte mult pentru acele timpuri, dar care nu avea viziunea exactă a schimbărilor sociale” (p. 48).

Scrierea cu cel mai ascutit caracter politic şi care i-a adus umanistului oprobiul atît al aristocraţiei săseşti, cît şi al celei maghiare a fost *Lupta pentru limbă* din 1842. În competiţia care se disputa între aristocraţia maghiară şi germană asupra înţietăţii limbii de stat, St. Ludwig Roth găseşte prilejul să-şi exprime convingerile sale bazate pe studiul realităţii din Transilvania, înfierînd şovinismul şi tendinţele de maghiarizare care se întîleşc în anii premergători revoluţiei de la 1848. Memorabila sa pledoarie pentru drepturile fireşti ale românilor din Transilvania rămîne o pagină luminoasă în istoria noastră, o punte de legătură între români, maghiari şi germani. „Nu vîd nevoia de a se impune o limbă oficială ţării — spunea St. L. Roth în 1842 —, căci noi avem deja o limbă a ţării. Nu este nici limba germană, nici cea maghiară, ci e limba română. Oricît ne-am suci şi ne-am învîrti noi, naţiunile reprezentate în dietă, nu putem schimba nimic. Asta este realitatea. Căci eu şi tu şi el şi la fel voi şi ei, toţi au această convingere... De îndată ce se întîlnesc doi cetăţeni de naţionalităţi diferite şi nici unul din ei nu cunosc limba celuilalt, numai decît limba română le slujeşte de tîlmaci. Căci limba română o cunoaşte oricine” (p. 106).

Ideea de pornire în susținerile sale era că românii alcătuiau majoritatea absolută în Transilvania, ca și convingerea că toate eforturile de maghiarizare erau sortite eșecului.

În toiul evenimentelor de la 1848, St. L. Roth se situează de partea elementelor progresiste luptând pentru idealurile revoluției. Convins de justetea revendicărilor poporului român, el participă la adunarea de la Blaj din 3/15 mai. Impresionat adânc de modul în care se manifesta poporul român ca naționalitate pe Cîmpia Libertății, revoluționarul scria în acele mărețe zile: „Marea mulțime care s-a adunat acolo avea ce-i drept, mai mult dorința să afle în sfârșit eliberarea de robotă, dar fiecărui om care a umblat cît de cît într-o școală i-a încolțit îndată și nădejdea că naționalitatea proclamată să fie trainică; pînă la urmă, ideea de naționalitate era atît de adînc înrădăcinată în inimile tuturor încît ea nu va mai putea fi vreodată stîrpită” (p. 113). Ideea exprimată de St. L. Roth ca participant și martor ocular al evenimentelor are o valoare deosebită pentru aprecierea caracterului revoluției de la 1848. „Mulțimea — continua el — îmbrățișa acest crez al naționalității atît de călduros stringîndu-l la inima ei entuziastă, ca și steagul rănit pe cîmpul de luptă, drapelul său” (p. 113). Referindu-se la răsunetul larg al adunării de la Blaj la românii de pretutindeni Roth scria: „Filiiul culorilor naționale românești aici la noi trebuie să fi făcut inimile din Iași și București să bată la unison” (p. 113).

St. L. Roth a luptat din răspuțeri pentru înțelegerea între popoare și s-a declarat împotriva „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria hotărîtă la 30 mai 1848 de către dieta de la Cluj împotriva voinței majorității populației din această provincie. Activitatea desfășurată în timpul revoluției dar mai ales principiile înaintate pentru care a militat neabătut în toiul evenimentelor au constituit argumentul pentru care „tribunalul de singe” de la Cluj al nobilimii l-a condamnat pe St. L. Roth la moarte.

Alături de atîtea jertfe ale revoluției, personalitatea lui St. L. Roth se impune cu vigoare, iar scrisul său plin de originalitate și curaj rămîne o operă durabilă pentru

Ediția lui C. Göllner, bine alcătuită și proporționată, cu interpretări și comentarii științifice temeinice aduce o contribuție reală științei istorice, punînd la îndemîna cititorilor cele mai de seamă pagini care l-au ridicat pe umanismul transilvănean pe piedestalul nemuririi.

G. V.

MARIN BUCUR, C. A. Rosetti la ziarul „Românul”, în „Revista de istorie și teorie literară”, an. 16 (1967), nr. 2, p. 205—219.

A evoca pe C. A. Rosetti ca ziarist și îndeosebi activitatea sa la „Românul” — condus de fruntașul liberal-radical timp de aproape trei decenii — este deosebit de greu. „Românul” este o oglindă complexă a epocii și tribuna de la înălțimea căreia C. A. Rosetti și-a profesat principiile și a îndrumat practic acțiunile celor cu vederi similare alor sale. „Românul” are un bogat conținut, însumînd nu numai o uriașă cantitate de pagini, dar mai ales dezbătînd larg — teoretic și practic — problemele formării statului modern, unitar și independent al României. Nici un alt periodic nu-l întrece în epocă în această privință și nu trebuie, de asemenea, uitată îndelungata sa apariție neîntreruptă (peste un sfert de veac, numai în timpul aflării la conducerea sa a lui C. A. Rosetti). De aceea, sarcina pe care și-a asumat-o autorul de a trata, în numărul de pagini dat, o problematică variată și în mod firesc încărcată cerea o adîncire a subiectului pînă a-i da putința de reală sintetizare și nu aceea de spicuire, deseori „pe deasupra”, a subiectului ce și l-a propus.

Articolul conține teze și aprecieri interesante. Într-adevăr, „Românul” este „urmasul, crescut în format și în siguranță al «Pruncului Român» de la 1848” (p. 206), iar C. A. Rosetti „este ziaristul nostru modern care știe să alcătuiască un jurnal de la editorialul și comentariul extern informat, în contextul căruia apreciază oscilația politică internă, pînă la apropierea unor colaboratori de prestigiu” (p. 207). Tot C. A. Rosetti este — cum

bătăliei pentru Unire și „un antifeudal, partizan violent al unei alte alcătuiți” (p. 208) și în 1885 el era, într-adevăr, „un întârziat visător, un luptător al vechilor elanuri” (p. 219).

Dar aprecieri de acest fel nu constituie nota dominantă a articolului lui Marin Bucur. Dimpotrivă, citindu-l nu poți să nu resimți amărăciunea lipsei de înțelegere pentru suflul mare de patriot și umanist al lui C. A. Rosetti, pentru ridicularizarea, deseori cu argumentele adversarilor conservatori, a acestei mari figuri a României moderne.

Despre C. A. Rosetti nu se poate susține că a fișă prin „Românul”, în vara anului 1857, „un program de compromis formal” și că pentru aceasta „puse în acțiune trompeta verbală” (p. 205)! Se crează o viziune falsă și denigratoare asupra unuia din cei mai de seamă făuritori ai Unirii, ca și asupra celui mai important periodic înaintat al epocii. Nu este de acceptat nici concesiile pe care o face autorul că C. A. Rosetti avea în acel moment „un stil teatral, *adică nesincer*” (p. 206), întrucât stilul său teatral a fost totdeauna sincer; de altfel, însuși autorul recunoaște ceva mai departe că „stilul afectat și delirant democratic, adevărat, caragialesc în parte, dar e al epocii, nu l-a creat el” (p. 206).

Evocarea ridiculizantă a lui „Berlicoco, dandystul din tinerețe, scandalagiul care călătorea pe podul Mogoșoaiei călare și cu spatele înainte” nu-și are rostul în context. De asemenea, nu doar „o perioadă de timp” Rosetti „teoretiză ideea de libertate absolută”, *adică libertatea omului emanând de la puterea poporului*” (p. 210), întrucât el a „teoretizat” acest crez întreaga sa viață. În afară de aceasta, în C. A. Rosetti nu trebuie văzut doar un teoretizant de idei înaintate difuzate prin „Românul” (p. 211), ci în primul rând omul de acțiune, conducătorul grupării liberal-radicală.

Autorul nu prinde în complexitatea ei evoluția politicii interne din Principatele Unite începând din ianuarie 1862 și nu ține seama de trecerea puterii de la conservatori — Apostol Arsache — la liberalii moderați — Nicolae Kretzulescu (p. 212). Guvernul la care se referă citatul reproduș și care oglindește o poziție conciliantă — la p. 212 —

tocmai la acest din urmă cabinet ministerial și nu la cel conservator.

Activitatea politică a lui C. A. Rosetti începând din 1866 nu este apreciată într-o lumină potrivită. Se exprimă opinia că el trecuse „pe poziția monarhismului”, că „lovea în însăși crezurile sale revoluționare”, că „suflul sincer al pașoptismului se uscase” și că „funcțiile îl fac un om al oficialității” (p. 214). Credem că aceste aserțiuni sînt profund nejuste. C. A. Rosetti a fost toată viața un republican, dar un republican realist. „Voim Republica — scria el în 1863 —. Dar, fiindcă a voi republica, cînd toată Europa este în monarhie constituțională, este a fi smintit sau slugă și sigur [ajutor !] al inamicilor națiunii române, am fost și sîntem și vom fi pentru guvernămîntul constituțional, pînă ce Franța, Germania, Austria vor fi republice”¹. La crezurile sale din tinerețe, C. A. Rosetti n-a renunțat vreodată și aceasta l-a făcut pînă la urmă să se despartă de I. C. Brătianu și niciodată „funcțiile” nu l-au făcut „om al oficialității”; de altfel, funcții ocupase și înainte de 1866.

Aprecierile pe care le face autorul privindul pe C. A. Rosetti în 1877 sînt, de asemenea, cu totul nedrepte. Se poate oare spune că C. A. Rosetti, care a avut un rol atît de însemnat în procesul de cucerire al Independenței, era „peste tot, cumular de funcții, băgăcios” (p. 215), pentru că era primar și totodată deputat (căci funcția de președinte al Adunării deputaților decurgea din aceasta) și această imputare să fie făcută unuia dintre oamenii politici cei mai dezinteresați ai epocii, care a trăit și a murit sărac?

Nu ne putem însuși nici teza lui M. Eminescu — acceptată de autor — că realitatea era în România „spoiala de civilizație” (p. 215); desigur că civilizația nu era în România la nivelul țărilor celor mai înaintate, dar este cert că se înregistraseră progrese simțitoare, care nu îngăduie aruncarea calificativului amintit.

A atribui lui C. A. Rosetti o „locvorie cațavenciană” (p. 216) este profund nedrept, după cum nu este îndrituit a se susține că în 1881

¹ „Românul”, nr. din 16 noiembrie 1863,

activitatea „Românului” era „deviată completamente spre opoziție de partid de guvernământ, de propagandă liberală clamorosoasă” (p. 216). Oare liberalii nu dețineau puterea de o jumătate de deceniu și oare „Românul” nu acționase de pe aceleași poziții liberale încă de la înființarea sa? Trecerea datorilor la proprietari, ale țăranilor în contul statului favoriza doar pe cei dinți sau era menită a sprijini și pe țărani? Și atunci poate fi acceptată aprecierea că legiuirea susținută de C. A. Rosetti avea numai țelul de a pune „la adăpost de orice pagubă”, „pe boierii cei huliți de el pînă atunci”? De altfel, dacă ar fi fost așa C. A. Rosetti n-ar fi fost „veșnicul cal de bătaie al conservatorilor” (p. 217).

Toată viața C. A. Rosetti a îmbinat principiile cu practica politică curentă și de aceea este nepotrivit să se spună că în 1884 articolele sale legate de „practica politică curentă, nu mai au valoarea principiilor” (p. 218).

Aprecierii din final: „Trăise în ultimii ani într-un cult fanatic al liberalilor, deși el repeta mereu că nu slujise nici unui partid ci patriei” (p. 219) nu este justă. C. A. Rosetti a avut cultul liberalilor întreaga viață dar tocmai în ultimii ani nu se poate să nu se țină în seamă de conflictul său cu I. C. Brătianu, și totodată acest final pare a nega una din trăsăturile dominante ale lui Rosetti: *patriotismul*.

Studiul mai conține o serie de erori de fapte:

— în 1857 nu exista o locotenentă domnească — această instituție a înființat în 1848 și în 1866 —, ci o căimăcămie.

— „Românul” n-a dus vreo campanie „cu un rar zel patriotic” în favoarea alegerii lui Al. I. Cuza (p. 209), deoarece pînă în seara zilei lui 23 ianuarie Cuza nu era candidatul grupării liberal-radicală, ci N. Goleșcu.

— C. A. Rosetti n-a fost însărcinat de Adunare să-l înlăture pe noul domnitor doar „la hotarul dintre cele două provincii” (p. 210), întrucît el a fost trimis în acest scop la Iași.

— În vara anului 1861 primul ministru al Țării Românești era Ștefan Goleșcu, iar, mai înainte, postul fusese ocupat de *Barbu*, nu de Lascăr Catargiu (p. 212).

— „Românul” a fost suprimat în iulie 1864, două luni după dizolvarea Adunării, deci nu se poate scrie „Kogălniceanu cu încă un inamic în contra sa, cînd mai avea și *Camera*, suprimă ziarul”.

— se poate susține că „deosebiri de principii” dintre liberali și conservatori „nu se prea clarificaseră pînă la 1877” (p. 214)?

— necrologul lui Eminescu a apărut patru ani după moartea lui C. A. Rosetti, deci nu se poate afirma, în baza acestui articol, că Rosetti „îl respecta pe poet”.

Nu credem că prin publicarea acestui studiu s-a acordat prețuirea cuvenită unuia dintre marii făuritori ai statului român modern și nici că s-a cunoscut, respectat și înțeles realitatea istorică a momentului tratat.

D. B.

ISTORIA UNIVERSALĂ

A. IA. AVREH, *Царизм и третьеиюньская система* „Наука”, Moscova, 1966, 181 p.

Autorul lucrării *Țarismul și sistemul din 3 iunie* și-a propus să analizeze, pe baza unui vast material documentar, problema — puțin studiată pînă în prezent în istoriografia sovietică — a politicii interne a guvernului rus în

perioada 1907–1914. Această perioadă cu prinde două etape distincte și totodată strîns legate între ele: prima etapă, începînd de la lovitură de stat din 3 iunie 1907 — cînd a fost creată cea de-a III-a Dumă ca întruchipare a alianței dintre țarism și marea burghezie — și pînă la 1912, etapă cunoscută în istoriografie sub denumirea „reacțiunea lui Stolîpin”; a doua etapă, din 1912 și pînă la izbucnirea

primului război mondial, etapa noului avânt revoluționar.

Autorul arată că formarea „sistemului din 3 iunie”, caracterizat pe plan economic prin înfăptuirea unei noi politici agrare, iar pe plan politic prin realizarea unei alianțe între țarism și marea burghezie, a devenit posibilă datorită faptului că guvernul țarist a înțeles necesitatea stringentă a transformărilor burgheze în Rusia, pentru a preîntâmpina izbucnirea unei noi revoluții, iar burghezia rusă, tot de teama maselor revoluționare, a preferat să se coalizeze cu moșierimea reacționară și cu țarismul. Contrarevoluționarismul țarismului și al burgheziei a stat astfel la baza acestei alianțe. Și totuși eforturile celei de a III-a Dume de a rezolva pe calea reformelor problemele ce au stat în fața dezvoltării economice și politice a Rusiei s-au încheiat cu un eșec total. Concluzia principală la care ajunge autorul este aceea că insuccesul eforturilor celei de-a III-a Dume a fost determinat de contradicțiile interne ale sistemului creat la 3 iunie.

Plină nu de mult istoricii sovietici au acordat prea puțină atenție acestor contradicții, unii au negat chiar însăși existența lor. Țarismul și burghezia rusă au fost tratate nenuanțat, luându-se în considerare numai calitatea lor de componente ale lagărului contrarevoluționar, opus celui democrat-revoluționar. Astfel, ideile lui Lenin privind existența celor trei tabere în revoluția burghezo-democratică au fost înlocuite cu teoria celor două tabere. În această ordine de idei insuccesul sforțărilor reformiste ale Dumei a fost deseori explicat prin lipsa de dorință sinceră a țarismului și a burgheziei de a înfăptui unele reforme, iar diferitele propuneri și dezbateri asupra acestor reforme în Dumă au fost prezentate ca fiind menite să înșele masele largi populare etc.

Autorul lucrării pe care o prezentăm studiază minuțios componența și programele celor două mari partide burgheze din Rusia (octombriștii și cadeții), analizează raportul de forțe în Dumă și ajunge la concluzia că alianța țarismului și a burgheziei fiind o alianță între două forțe sociale diferite, interesele lor nu coincideau întotdeauna, ceea ce ducea inevitabil la divergențe și la conflicte. Deși pe aceleași poziții contrarevoluționare, burghezia

și țarismul veneau în contradicție în privința volumului reformelor, a tacticii și termenelor înfăptuirii lor etc. Dacă tactica principală a țarismului era : „Mai întâi liniștire, apoi reforme”, burghezia rusă considera că numai cu ajutorul unui minimum de reforme se poate ajunge la „liniștirea” maselor populare. De aceea, ineficacitatea Dumei este explicată nu prin lipsa de interes real pentru reforme din partea ambilor aliați, ci prin imposibilitatea obiectivă a noului regim, format la 3 iunie 1907, de a lua măsuri pentru propria sa salvare. Iar această incapacitate a Dumei n-a contribuit decât la agravarea crizei de putere, deci la dezvoltarea unuia din cele trei elemente principale ale situației revoluționare.

A. L.

* „Архив на Г. С. Раковски (Arhiva Gheorghe Sava Rakovski), издательство на Българската академия на науките, т. III, София, 1966, p. 961. Sub redacția lui Nikola Traikov. Pregătit pentru tipar și comentat de Veselin N. Traikov.

Primul volum din această voluminoasă și interesantă publicație a apărut în 1953 sub redacția lui Gh. Dimov și conține scrisori și manuscrise, aparținând lui Rakovski (*Архив на Г. С. Раковски*, t. I, 1953, Sofia, p. 636). Cu vol. II — redactat de Veselin Traikov — se trece la publicarea vastei corespondențe dintre G. S. Rakovski și numeroase personalități străine pe de o parte, și compatrioți de-ai săi, pe de altă parte. Volumul cuprinde 1 127 scrisori, (*ibidem*, t. II, Sofia, 1957, p. 907). În sfârșit, în volumul pe care îl semnalăm aici sînt date publicității 419 scrisori, pe care revoluționarul bulgar le-a primit în cursul anului 1861, pe cînd se afla la Belgrad. Bogăția acestei corespondențe constituie o mărturie nelîndoielnică nu numai despre marea personalitate a lui G. S. Rakovski, ci și despre întinsele relații politice pe care le avea în orașele din centrul și sud-estul Europei.

Aproape toată corespondența din acest volum se referă la activitatea publicistică, des-

făsurată de G. S. Rakovski în coloanele ziarului său, „Lebăda Dunării”. Ne aflăm numai la câțiva ani după Congresul de la Paris, cînd lupta pentru eliberarea popoarelor din Balcani se amplifică și îmbracă forme foarte variate : de la răscoale cu vechi tradiții revoluționare pînă la încercările de a se realiza alianțe între popoarele din această parte a Europei, ca cea mai înaltă formă de luptă antiotomană. Încă din timpul războiului Crimeei, G. S. Rakovski lansase deja deviza „prin scris și sabie”, care exprima voința neclintită de a lupta împotriva turcilor pe două fronturi, cu mîntea și brațul. De aceea, el va desfășura, atît în Serbia, cit și în Țara Românească, o neobosită activitate publicistică menită să informeze opinia publică și cabinetele europene despre situația socială, politică și economică din Bulgaria, pe de o parte, iar pe de alta să-și lămurească conaționalii asupra țelurilor, urmările de mișcarea de eliberare a popoarelor creștine din Imperiul otoman. Ziarul „Lebăda Dunării”, scos de G. S. Rakovski la Belgrad, se situează pe această linie și reprezintă pentru poporul bulgar cea mai importantă tribună publică dinainte de eliberarea de sub turci, în care s-au dezbătut cu competență și convingere problemele care frământau popoarele din Balcani în această perioadă.

Astfel, din cuprinsul acestor scrisori se desprinde, mai întîi, problema bisericii naționale bulgare, a luptei împotriva clerului fanariot, problemă ce a căpătat o soluționare prin înființarea exarhatului bulgar din 1870. Adversitățile religioase dintre greci și bulgari au avut darul să împiedice orice colaborare în domeniul politic. Ne referim la încercarea de a se realiza o apropiere greco-bulgară, inițiată de G. S. Rakovski în 1863, în urma unei vizite făcută la Atena. Unii dintre corespondenții ziarului vorbesc despre frământările religioase și manifestațiile din rîndurile maselor populare, care cereau recunoașterea bisericii naționale. G. S. Rakovski luptă în coloanele ziarului său pentru înfăptuirea acestui postulat cu aceeași energie și combativitate cu care luptă împotriva strămutării țăranilor bulgari în Rusia de Sud. Corespondenții din Țara Românească și Moldova semnalează lui G. S. Rakovski momente tragice din exodul acestor bulgari

pe care politica țaristă li „ajuta” să emigreze în sudul Rusiei. G. S. Rakovski critică cu asprime această emigrare deghizată, pusă la cale de propaganda țaristă și denunță primejdia depopulării ținuturilor din vestul Bulgariei.

Redacția ziarului centralizează materialele și corespondența privitoare la situația politică a Bulgariei și publică numai ceea ce i se pare mai pregnant și mai convingător. Nu lipsesc nici știrile despre viața și frământările bulgarilor din Trakia, Macedonia, Moesia, Țara Românească, Constantinopol și nici cele privitoare la adevărata situație economică a Imperiului otoman. Începînd cu data de 7 ianuarie 1861, ziarul lui G. S. Rakovski apare cu un supliment în limba franceză. Pe această cale, problema bulgară pătrunde în sfera opiniei publice europene, care începe să manifeste interes față de postulatele naționale ale popoarelor din Peninsula Balcanică. Nu întîmplător o seamă de intelectuali bulgari difuzează „Lebăda Dunării” peste hotare, folosind cele mai variate procedee, printre care și acela al reproducerii unor știri și articole în ziarele europene de mare circulație. Însuși Ubicini, care primea cu regularitate „Lebăda Dunării”, publică extrase în diferite ziare din Franța și în alte părți, cu care avea relații de colaborare sau amicale (vezi scrisoarea către G. S. Rakovski din 29 oct. 1861, p. 864).

Una din marile calități ale lui G. S. Rakovski era și aceea de bun organizator. Datorită culturii personale, temperamentului său de vajnic luptător pentru cauza poporului bulgar și mai ales fermității cu care discuta problemele legate de mișcarea de eliberare, G. S. Rakovski își crease simpatii și cunoștințe în numeroase orașe și centre europene. La aceștia apelează el pentru a îndeplini sarcina de corespondenți, sarcină gratuită care cerea abnegație și devotament. Numai astfel se explică faptul că „Lebăda Dunării” avea reprezentanți la Paris, Petersburg, Viena, Praga, Constantinopol — deci în marile orașe unde se puneau la cale soarta popoarelor din Balcani. Aria de răspîndire își avea însă centrul în Peninsula Balcanică și Țara Românească. Intelectuali sau negustori bulgari din București, Brăila, Galați, Giurgiu, Ploiești, Craiova, Gruia, Cernavodă, Tulcea și Iași informează pe G.S.

Rakovski despre cele mai importante evenimente politice și în general despre soarta compatrioților din Principate. În același timp, corespondenții se îngrijesc și de răspindirea ziarului printre bulgari, de stringerea abonamentelor și de expedierea „galbenilor împărătești” la Belgrad. În legătură cu acestea, trebuie menționat faptul că de obicei știrile și informațiile provenite din Rusia și Constantinopol ajungeau la Belgrad, trecând prin câteva centre din Principate. Se înțelege că volumul cuprinde numeroase alte probleme care frământau cercurile politice din cursul anului 1861.

Din punct de vedere tehnic, volumul III din arhiva lui G. S. Rakovski se prezintă în condiții excelente, iar comentariile și documentația științifică, alături de indicele toponomastic și de lucruri, sporesc valoarea acestui volum.

Tr. I.-N.

* * * *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, Akademie Verlag, Berlin, 1966, 816 p.

Cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la nașterea cunoscutului istoric Eduard Winter, prietenii și elevii săi au alcătuit un volum omagial, cuprinzând o listă bibliografică completă a scrierilor sale, din 1924 pînă în 1965, precum și 78 de articole scrise de autori din foarte multe țări. Tematica acestor articole este extrem de bogată. Ca timp ea se întinde de la feudalismul timpuriu pînă în zilele noastre. Predomină studiile consacrate unor aspecte particulare ale relațiilor lumii slave cu Europa neslavă. În cadrul acestor articole se pot stabili de asemenea serii de studii înrudite prin conținut, ca suita de articole tratînd aspectul spiritual, cultural al relațiilor slavo-germane în timpul Reformei și al iluminismului; raporturile dintre mișcarea muncitorească din mediul slav cu lumea germană ș.a. Articolele sînt scrise în majoritatea cazurilor în germană, două în limba rusă și cîte unul în limba engleză și franceză.

Vom încerca să prezentăm în continuare principalele studii ce interesează și istoria țării noastre în mod nemijlocit. Astfel V. T. Pașuto în *Polovečkie episkopstvo* atribuie sec. al XI-lea acest text cunoscut dintr-o copie a veacului al XVI-lea sau al XVII-lea. Ca conținut, se încadrează perfect în seria cunoscuteleor texte medievale despre legenda celor trei imperii, datorate misticului italian Ioachim de Flore. În acest text slav apar înșirate popoarele lumii sub denumiri de animale. Între aceste popoare distincte apar și românii sub denumirea de *pisică*, iar în ceea ce privește confesiunea, într-una din variante apar ca ortodocși, într-alta nu. Studiarea amănunțită a textului pentru istoria românilor se impune ca o necesitate. Ar fi o altă dovadă a prezenței poporului român în lumea sudeuropeană a veacului al XI-lea.

Profesorul sibian M. Șesan, în *Über die Bemühungen um die Einführung der Volkssprache in die rumänische Kirche* prezintă diferitele teorii despre data și împrejurările introducerii limbii române în biserica ortodoxă din țara noastră. Expune apoi cu argumente noi teoria sa după care introducerea limbii române, ca limbă oficială religioasă, este un rezultat al unui proces intens și îndelungat, și nicidecum al unei intervenții artificiale externe sau interne. Articolul se bazează pe o vastă bibliografie și este clar și precis în expunerea convingătoare a argumentelor.

Prețioase indicații și explicații pentru raporturile bisericii ortodoxe cu „biserica latină” se găsesc în studiul lui A. M. Sacharov : *Über den Kampf gegen das „Lateinertum” in Russland am Ende des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts* (p. 92—105).

Cu toate că studiul lui A. Angyal *Martin Szentiványi* (p. 152—163) tratează doar raporturile acestuia cu lumea slavă, el este important și pentru istoria țării noastre, căci conține prețioase informații despre viața acestui savant maghiar din sec. al XVIII-lea care a scris numeroase opere în care apar și românii și despre realitățile din spațiul românesc ¹.

¹ Cf. A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, București, 1931, nr. 239, 252, 256, 257, 258, 265, 278.

În alte studii se găsesc referiri izolate, dar foarte importante, despre țările române: J. Minárik, *Die slowakische Literatur in der zweiten Hälfte des 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts* (p. 180—193), în care sînt analizați o serie de autori slovaci în ale căror opere se găsesc și știri despre români, unele din ele fiind în manuscris (ex. o istorie a răscoalei lui F. Rákóczi II, scrisă pe baza unor însemnări zilnice aparținînd unui participant).

Volumul omagial închinat lui E. Winter reflectă vasta activitate științifică a istoricului german și, prin conținutul său, se încadrează în preocupările acestuia.

A. A.

* * * *Americans in the Greek Revolution: Samuel G. Howe. An Historical Sketch of the Greek Revolution. Part I — Book I—IV. Revised Edition With Introduction and Notes by George Georgiades Arnakis, Austin, Texas, 1966, 254 p.*

Autorul acestei ediții ne este cunoscut prin cercetările sale originale privitoare la politica Statelor Unite ale Americii față de mișcarea revoluționară a poporului grec în lupta acestuia pentru independența sa națională. George Georgiades Arnakis este profesor de istorie bizantină și neogreacă la Universitatea din Texas, unde a fondat în 1965 un Centru de studii neogrecești pentru a promova în America cercetările istorice referitoare la civilizația postbizantină; în lucrarea de față el prezintă ca editor și ca istoric critic *Schița istorică a revoluției grecești*, redactată de americanul Samuel G. Howe în anii 1824—1825.

Doctor în medicină de la Universitatea din Harvard, Samuel G. Howe a venit în Grecia în al cincilea an al revoluției poporului grec pentru eliberarea sa de sub dominația otomană. Americanul s-a angajat să lupte ca voluntar alături de revoluționarii greci împotriva turcilor. Ca și lordul Byron, pe care l-a considerat inspiratorul său, Samuel Howe a înțeles că luptă în revoluția greacă pentru cauza generală a eliberării popoarelor subjugate

În memoriile sale, pe care le-a intitulat *An Historical Sketch of the Greek Revolution*, Samuel Howe descrie în culori vii evenimentele la care a luat parte și pe oamenii pe care i-a cunoscut. Opera sa a fost publicată la New-York în 1828. Numeroase fragmente au fost reproduse în diferite reviste americane și europene. Dar un studiu istoric aprofundat cu privire la personalitatea autorului și la faptele pe care le prezintă nu se elaborase pînă la prezenta lucrare a profesorului George Arnakis. În ediția sa, acesta a luat ca bază textul lui Howe publicat în 1828, dar a introdus numeroase rectificări, corectînd erorile autorului în redarea numelor de persoane și de locuri, precum și în prezentarea și interpretarea unor fapte. Editorul a supus deci opera lui Howe unei verificări istorice bazate pe cercetările sale proprii și a propus unele importante interpretări opuse opiniilor autorului.

Cu privire la legătura dintre revoluția greacă și mișcarea revoluționară românească de conducerea lui Tudor Vladimirescu, Samuel Howe nu a putut avea știri decît din cercurile grecești. Referindu-se la Alexandru Ipsilanti, el apreciază just că speranțele acestuia de a obține ajutorul decisiv al Rusiei au fost spulberate prin declarația de la Laibach a țarului Alexandru, care a dezavuat mișcarea revoluționară îndreptată împotriva unui „guvern legal” (p. 74). Howe știe că măsurile lui Ipsilanti se caracterizau prin „nehotărîre” și că înțelegerea dintre acesta și Tudor Vladimirescu a fost „nesinceră”. Numai că luptătorul american credea că și Tudor Vladimirescu era „un șef grec”, eroare pe care o rectifică editorul. Justă este însă știrea pe care o avea Howe, cum că Tudor a fost trimis la moarte de către ofițerii lui Ipsilanti „fără judecată” (p. 75).

Studiul introductiv și notele editorului au caracterul cercetărilor de erudiție. Lipsesc însă referințele la ultimele studii istorice românești privitoare la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu și legăturile acesteia cu Eteria. Cartea cuprinde 15 ilustrații: hărți și figuri istorice, între care și „Harta provinciilor dunărene” publicată de

rilor și pozițiilor lui Alexandru Ipsilanti în Moldova și Țara Românească. Lucrarea se încheie cu un glosar și un indice de locuri.

Gh. C.

LUCIEN MUSSET, *Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe — XIe siècles)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 298 p. (*Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes*, N° 12 bis).

Cel de al doilea volum al lucrării lui Lucien Musset, consacrată mării migrații a popoarelor, continuă expunerea din volumul precedent¹, tratând desfășurarea migrațiilor în sec. VII—XI.

Ampla informație a autorului se oglindește sintetic în cartea întâia, menită prezentării sistematice a „Instrumentelor de cercetare și documentării”. Complexitatea temei impune documentarea prin izvoare și lucrări în variate limbi, ceea ce, desigur, depășește puterile unui singur cercetător; de altfel autorul mărturisește că nu a putut folosi decât izvoarele și lucrările în limbi clasice, occidentale și scandinave, ceea ce l-a lipsit de posibilitatea de a cerceta izvoarele în limbile slave și arabă și de a cunoaște realizările, fundamentale și de dată mai recentă, ale istoriografiei din țările socialiste (cu excepția unor lucrări elaborate în limbi occidentale).

În cartea a doua, intitulată sugestiv „Cunoștințele noastre”, autorul înfățișează, după o scurtă „introducere”, desfășurarea migrațiilor din Europa în sec. VII—XI. În capitolul I intitulat „Lumea stepelor în secolele VII—XI”, este tratată migrația popoarelor nomade, bulgarii și cazarii, ungurii, pecenegii și cumanii. Referindu-se la cel de al doilea imperiu bulgar, autorul menționează constituirea sa în 1185 „din ele mente slave și valahe” (p.57).

În cel de al doilea capitol, consacrat slavilor, autorul consideră just că migrația lor este „un eveniment istoric de primă importanță, la fel

de însemnat, prin urmările sale pentru viitorul Europei, ca și invaziile germanice” (p. 75). Aria expansiunii slave pe la anul 900 este, în ansamblu, judicios trasată (p. 80—81 și harta de la p. 82—83); harta indică, pentru această epocă, și continuitatea elementelor romanice, care ocupă întreaga regiune carpatică și subcarpatică, leagănul poporului român și unele ținuturi din Peninsula Balcanică.

Considerăm însă că, în ceea ce privește structura lucrării, era preferabilă plasarea capitolului despre slavi înaintea capitolului referitor la lumea stepelor, deoarece migrația slavă precede pe cea a bulgarilor, ungurilor, pecenegilor și cumanilor.

„Scandinavii: vikingi și varegi” este titlul capitolului III în care autorul, specializat în problemele scandinave, face o sinteză clară și sistematică a expansiunii normande. El stabilește direcțiile sale principale, în raport cu popoarele care le-au efectuat (danezii în Anglia și pe țărmurile Germaniei și Franței, norvegienii în Scoția, Irlanda, Islanda, Groenlanda, America de Nord, suedezii în Rusia) și etapele mai însemnate (expansiunea maximă situată între sfârșitul sec. al VIII-lea și cca. 930, acalmia relativă deplină la sfârșitul sec. al X-lea, reluarea expansiunii de la sfârșitul sec. al X-lea până pe la 1030 și declinul ei).

În capitolul IV: „Sarazinii” autorul schițează cele două etape ale expansiunii arabe în Europa, cea a cuceririlor teritoriale (prima jumătate a sec. al VIII-lea) și cea a atacurilor combinate, pe mare și pe uscat, din sec. IX—X.

Capitolul V este consacrat „Urmărilor invaziilor asupra Occidentului post-carolingian”. Ocupându-se de urmările invaziilor normande, ungare și sarazine numai pentru Europa apuseană, autorul subliniază caracterul lor negativ, manifestat prin dezorganizarea economiei și slăbirea autorităților statului, datorită cărora „au fost create condițiile favorabile formării societății feudale, care nu este fiica invaziilor, dar care, fără ele, n-ar fi deținut un astfel de loc în istoria Occidentului” (p. 180).

Cartea a treia este consacrată, ca și primul volum, „Problemelor în discuție și direcțiilor de cercetare”.

¹ Prezentat la rubrica „Inseamnă”, a revistei „Studii”, tom. 20, 1967, nr. 1, p. 269.

În „Cuvînt înainte” autorul schițează sarcinile de rezolvat în privința editării izvoarelor. Se pare însă că opinia autorului, care consideră stadiul actual al editării lor drept nemulțumitor, este prea pesimistă, cu atât mai mult cu cît el nu ia deloc în discuție realizările obținute pînă acum în domeniul editării izvoarelor slave și arabe.

În „Transformările din Europa răsăriteană”, denumirea capitolului VI. autorul ia în discuție cîteva probleme importante, aproape însă numai pe baza literaturii occidentale sau în limbi occidentale, ca : raporturile Bizanțului cu slavii, trăsăturile generale și aspectele particulare ale civilizației popoarelor slave, colonizarea slavă în Peninsula Balcanică, raporturile slavilor cu germanii. Referindu-se la „romanitatea orientală” autorul caracterizează populația romanică de pe teritoriul României din ultimele secole ale mileniului I drept „viguroasă și menită unei strălucite renașteri”. Și deși — influențat de părerile lui Ferdinand Lot — consideră că legătura dintre români și romanitatea antică este „o enigmă și un miracol istoric”, autorul remarcă romanizarea Daciei sub stăpînirea romană și continuitatea pe teritoriul României, după retragerea aureliană, a populației romanizate, ocupată cu agricultura și păstoritul.

Capitolele VII și VIII sînt consacrate vikingilor, autorul tratînd „Problemele de ansamblu” și „Problemele locale” ale istoriei lor.

Autorul ia în discuție unele „probleme de ansamblu” insuficient elucidate referitoare la cauzele expansiunii normande, insistînd și asupra celor de natură socială, la aspectele militare și nautice, la cronologia migrațiilor, la urmările lor sociale, economice și politice și cîteva „probleme locale”, ca relațiile anglo-daneze în sec. IX—XI, ducatul Normandiei, relațiile varego-ruse, combătînd parțial teoria „normanistă”, care considera pe varegi drept întemeietori ai vechiului stat rus, relațiile normando-musulmane.

Ultimul capitol, al optulea, consacrat „Problemelor ungare și sarazine” (p. 269—277), este mai redus. Printre alte probleme, referindu-se la relațiile dintre unguri și popu-

lațiile pe care le-au găsit la venirea lor în Europa, autorul menționează „elementele slave și române” din Transilvania, care au fost supuse prin luptă de unguri (p. 272).

În scurtele sale „Concluzii generale” (p. 278—279) autorul subliniază că în urma migrațiilor din sec. VII—XI au apărut în Europa o serie de popoare și state noi : țările slave, scandinave și Ungaria și s-a accelerat formarea societății feudale. Considerăm însă că tratarea problemelor care fac obiectul „cărții a treia” ar fi putut găsi loc în cadrul sau la sfîrșitul capitolelor respective ale „cărții a doua”, evitîndu-se repunerea în discuție a unor teme cu conținut, în linii mari, asemănător.

Ca și primul volum, și cel de față reprezintă o contribuție sistematică și clară, cu puncte de vedere noi și interesante, oglindind stadiul de cercetare în acest domeniu îndeosebi al istoriografiei occidentale.

R. M.

HENRY GRENVILLE, *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman*, Edited by Andrew S. Ehrenkreutz, The University of Michigan Press, [1965], XXIV + 110 p.

Profesorul Andrew S. Ehrenkreutz a descoperit în biblioteca William S. Clement a Universității din Michigan copia manuscrisă a unui memoriu asupra Imperiului otoman alcătuit între anii 1765—1766 de ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol, Sir Henry Grenville. Memoriul redactat în l. franceză și intitulat *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* a fost elaborat de acest diplomat în urma dispozițiilor oficiale primite de la secretarul de stat britanic, contele Halifax, la 26 martie 1765. Cercetătorul american și-a propus să editeze integral textul inedit în l. originală și cu un rezumat în engleză al acestui însemnat memoriu, însoțindu-l de o scurtă introducere (p. VII—XVII), trei anexe documentare (p. XXI—XXIV) și aparatul critic necesar.

Sir Henry Grenville, care a ocupat pentru scurtă vreme postul de ambasador al Marii

Britanii pe lângă Înalta Poartă (1762—1765), s-a achitat în mod conștiincios de îndatoririle sale, alcătuiind un amplu raport divizat în 4 capitole și 9 secțiuni cu privire la situația militară, finanțele, comerțul, manufacturile și populația din Imperiul otoman, bazându-se pe datele procurate de dragomanii ambasadei sau de diferiți dregători ai Porții, pe unele statistici și extrase din documentele oficiale (în special referitoare la comerț), precum și pe scrierile unor autori mai vechi ca Rycaut, Marsigli etc. Diplomatul britanic nu și-a încheiat memoriul la expirarea ambasadei sale în Turcia (3 noiembrie 1765), ci după înapoierea în Anglia, înaintându-l noului secretar de stat, lord Richmond, la 12 iunie 1766.

Memoriul lui Sir Henry Grenville începe cu o descriere generală a situației militare a Imperiului otoman. Astfel se dau amănunte cu privire la sistemul de fortificații al cetăților de la granițele imperiului, la flotă, la forțele terestre și strategia folosită de oastea turcească pe câmpurile de luptă.

Al doilea mare capitol al memoriului lui Grenville tratează despre finanțele imperiului. El este precedat de o sumară enumerare a celor mai de seamă monede turcești și străine cu putere de circulație în statul otoman; se insistă apoi asupra veniturilor statului rezultând din arendarea vămlor și încasărilor percepute în bani sau în produse; un paragraf se ocupă de principalele impozite (*haraci* și *avariz*), precum și de tributul plătit de Moldova și Țara Românească; o oarecare atenție este acordată și administrației visteriei personale a sultanului; capitolul se încheie cu considerații generale privind organizarea financiară a imperiului și modul de percepere a impozitelor.

Al treilea și foarte important capitol al memoriului ambasadorului englez este dedicat comerțului. El debutează printr-o privire de ansamblu asupra comerțului levantin practicat de toate țările europene; se constată în general declinul său provocat de starea de insecuritate permanentă din imperiu datorată deselor schimbări de guvernatori și dregători, ce duceau la nerespectarea privilegiilor stabilite prin capitulații și la impunerea

de taxe arbitrare; o altă cauză o constituia rapacitatea intermediarilor greci, armeni și evrei între negustorii străini și localnici și în sfârșit scăderea puterii de consum a populației sărăcite din pricina frecventelor războaie, molimilor și altor calamități naturale. Se trece apoi la o prezentare generală a comerțului desfășurat de turci în Marea Neagră, Egipt, Siria și arhipelagul grecesc. Grenville face apoi o analiză amănunțită a comerțului practicat în Levant de englezi, francezi, olandezi, venețieni și toscani, înșirând produsele desfăcute și cele achiziționate pe piața imperiului; pentru comerțul englez și francez se dau chiar cifre statistice, indicându-se media anuală a sumelor rezultând din import și export. Un alt paragraf al acestui capitol furnizează indicații privind dezvoltarea manufacturilor din Turcia, în special a celor de postavuri din Chios, de abale din Izmir, de ghermesuturi și pinzeturi din Alep, de cameloturi din Angora și de mătase din Brussa.

Ultimul capitol al memoriului diploma-tului britanic se referă la populația imperiului, care înregistrase o scădere la mijlocul sec. al XVIII-lea, din pricina intensificării regimului de exploatare la care era supusă de dregătorii Porții, foametei și sărăciei provocate de războaie, ca și a flagelului ce îl constituiau epidemiile de ciumă, devenite endemice. Memoriul menționează apoi dintre locuitorii nemusulmani ai imperiului, pe greci, armeni și evrei, priviți, în general, în mod defavorabil.

Asupra țărilor române găsim mai multe mențiuni în raportul lui Grenville, dintre care mai interesante ni s-au părut cele referitoare la recrutarea de ostași pentru Poartă și la plata haraciului. Astfel, la capitolul privind organizarea militară a imperiului se menționează: „Prinții sau domnii Țării Românești și ai Moldovei procură fiecare câte 6000 de călăreți în chip de tribut; turcii fac foarte puțin caz de dinșii și nu pe degeaba; sint cazuri atât de numeroase cînd, în toiul bătăliei, ei au trecut de partea dușmanului, încît ajutorul lor devine foarte periculos, < turcii > fiind obligați să-i supravegheze îndeaproape; de aceea ei sint luați la armată

mai mult în chip de ostateci decât ca auxiliari, mai ales când Poarta se află în război cu rușii sau cu polonii” (p. 28).

Privitor la tribut, se spune printre altele : „Moldova plătește în fiecare an, în chip de haraci, 120 de pungi bani peșin și un număr foarte mare de produse; mai plătește, în afară de acestea, 120 de pungi ca dar de marele Bairam. Țara Românească plătește în fiecare an în chip de haraci 620 de pungi și 120 la fiecare Bairam; dat fiind că această provincie avea o situație mai puțin favorabilă din punct de vedere al navigației, ea trimite mai puține produse ca tribut. Fiecare din aceste principate mai plătește în afară de acestea cîte 120 de pungi la numirea domnilor; ...la început cînd s-au constituit tributare, principatele nu plăteau decât 50 de pungi pe an; cu toată modicitatea tributului lor, nu există în toate posesiunile sultanului provincii mai apăsate și nici locuitori mai nefericiți și mai de plîns... iar vina este numai a < domnilor > greci”; textul continuă apoi cu înșirarea extorsionilor și samavolnicilor fiscale ale regimului fanariot, cunoscute și din alte izvoare.

Profesorul Andrew S. Ehrenkreutz a editat cu multă scrupulozitate științifică textul

memoriului lui Sir Henry Grenville, întregindu-l cu identificările și explicațiile adecvate; regretăm însă faptul că în comentariul său omite dintre numeroșii autori care s-au ocupat cu istoria Imperiului otoman în sec. al XVIII-lea pe Dimitrie Cantemir, a cărui primă ediție a apărut tocmai la Londra în 2 volume în 1734—1735, traducerea în l. engleză datorîndu-se orientalistului N. Tindal.

Era de asemenea foarte utilă recurgerea la excelenta lucrare a lui Robert Mantran¹ pentru ansamblul situației Imperiului otoman de la începutul sec. al XVIII-lea, ca și compararea datelor privitoare la comerțul levantin furnizate de Grenville cu acelea indicate în lucrările contemporanilor săi Jean Claude Flachet² și Charles de Peyssonnel³.

Cu toate deficiențele minore ale comentariului, editarea memoriului lui Sir Henry Grenville de către profesorul Andrew S. Ehrenkreutz se dovedește a fi foarte utilă pentru istoria Imperiului otoman și a sud-estului european în general la mijlocul sec. al XVIII-lea, prin datele interesante ce le cuprinde, dintre care nu puține se referă și la țara noastră.

P. C.

BIZANTINOLOGIE

M. G. NYSTAZOPULU, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία, ἀπὸ τοῦ ἐγ' μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος (Orașul Sougdea din Chersonesul Tauric din sec. al XIII-lea și pînă în sec. al XV-lea). Publicațiile buletinului arheologic nr. 7, Atena, 1965, p. 189 + 4 pl.

Istoria orașelor grecești de pe țărmul Mării Negre prezintă un interes deosebit și pentru noi. Se cunosc destul de puține date despre orașele dobrogene în evul mediu pînă la jumătatea sec. al XIV-lea. Acestea au reușit să-și păstreze o relativă autonomie și viață prosperă economică în ciuda condițiilor adeseori foarte grele. Călătorul arab Ibn Battuta, care a trecut prin această regiune în august 1334, arată că fortăreața Mahtuli la nord de brațele Dunării era condusă de un Kepale, Nicula (*The travels of Ibn Battuta*, edit. Gibb, vol. II, p. 500 și urm.). Cînd imperiul era în măsură să asigure dominația asupra acestor orașe, o făcea, orășenii bucurîndu-se de sprijinul forțelor militare bizantine în schimbul îngrădirii unor libertăți orășenești. Așa se întîmplă în vremea lui Manuil Comnen cu orașele din nordul Mării Negre sau în vremea lui Mihail Paleolog cu cele de la gurile Dunării. (V. Laurent în *La domination byzantine aux bouches du*

1 Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale, Paris, 1962.

2 Observations sur le commerce et les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes orientales, Lyon, 1766, 2 vol.

3 Traité sur le commerce de la Mer Noire,

Danube sous Michel VIII Paléologue „Revue historique du Sud-est européen”, XXII, 1945, p. 184—198).

Studiul istoriei altor orașe grecești din această zonă geografică ar putea ajuta într-o oarecare măsură și la înțelegerea unor stări de lucruri din orașele dobrogene. De aceea, publicarea tezei de doctorat a Mariei Nystazopolu merită o semnalare.

Autoarea a folosit ca principal izvor pentru istoria orașului Sougdea un sinaxar din sec. al XI-lea scris la Constantinopol și ajuns la Sougdea, probabil, la mănăstirea Skoutariotissa în veacul următor. Succesiv, pînă la începutul secolului al XV-lea călugării au făcut însemnări pe marginea sinaxarului, majoritatea privind istoria orașului Sougdea între anii 1184—1418, o adevărată cronică scurtă a acestui oraș tauric. Manuscrisul a aparținut ulterior mănăstirii din Chalki (codex 75), de unde și denumirea de Codex Chalcensis. În prezent se găsește în biblioteca patriarhală din Constantinopol.

Notele însoțite de o traducere în limba rusă au fost publicate pentru prima dată de arhimandritul Antonin la Odessa în anul 1863. Nystazopolu publică din nou aceste note într-o bună ediție critică însoțite de un bogat comentariu în partea ultimă a volumului.

Autoarea își începe studiul printr-o succintă prezentare a situației geografice, economice și culturale a orașului Sougdea în perioada cercetată și face un examen al diferitelor izvoare și studii moderne. În continuare, autoarea se ocupă de istoria politică și de organizarea internă a Sougdeii. Orașul a fost întemeiat probabil de alani la începutul sec. al III-lea, apoi a aparținut Bizanțului. Ultimele mărturii certe despre dominația bizantină sînt de la mijlocul sec. al XI-lea. Atunci intră el în sfera de influență a puterii cumane.

În întreaga perioadă de dominație bizantină, Sougdea a fost al doilea centru ca importanță economică, politică și religioasă după Cherson din Taurida. Așezat la frontiera de răsărit a posesiunilor bizantine din regiune, „viața” sfîntului Ștefan din Sougdea îl descrie ca un oraș bine fortificat și bogat, iar descoperirile arheologice îl prezintă ca un important centru comercial. La sfîrșitul sec. al XI-lea, orașul a fost cucerit de genovezi, al

șuluia contribuit pelingă așezarea sa geografică faptul că celelalte orașe din răsăritul Tauridei pînă la Bosfor fuseseră distruse de diferite năvăliri venite din nord și est, numai Sougdea rezistase.

Pe la sfîrșitul sec. al XI-lea orașul este centrul activității comerciale a cumanilor, ceea ce îi aduce o și mai mare dezvoltare economică. În primul sfert al sec. al XIII-lea orașul suportă două atacuri succesive ale tătarilor și în cele din urmă trebuie să se recunoască tributar acestora. Apariția republicilor comerciale italiene în bazinul Mării Negre duce la o înviorare a comerțului, care suferea din cauza cuceririlor tătare. Venețienii își fac un comptoar la Sougdea și pînă în primii ani ai sec. al XIV-lea, cînd orașul devine obiectul atacurilor tătarilor nogai, cunoaște o mare dezvoltare economică. Prin Sougdea treceau drumurile comerciale înspre Rusia, regiunile tătarăști și cele înspre Asia Centrală. După ocuparea și distrugerea în parte a orașului de tătari, venețienii compensează această pierdere prin noua colonie Tana. Sougdea cunoaște o rapidă decădere de care profită Caffa. Din anul 1365 Sougdea devine o colonie genoveză administrată de un consul. Apropierea Caffei nu-i permite să se redreseze economic și dintr-un important centru comercial Sougdea devine un centru bazat în special pe viticultură. Zadarnic spre sfîrșitul primei jumătăți a sec. al XV-lea Banca San Giorgio, care preia administrarea coloniilor genoveze din Marea Neagră, încearcă să prevină cucerirea turcă prin repararea zidurilor și alianța cu chaganul tătar, deoarece curînd, după Caffa, turcii ocupă și Sougdea.

În partea a doua a volumului, autoarea caută să stabilească cifra populației orașului ajungînd la concluzia că spre mijlocul sec. al XIII-lea ea atingea 8 300 de locuitori, număr care a crescut o dată cu prosperitatea economică a orașului spre sfîrșitul acestui veac. Principalii locuitori erau grecii, care au condus orașul pînă la ocuparea lui de genovezi și reprezentau pătura înstărită de comercianți și meșteșugari. Atrăși de prosperitatea orașului, Sougdea se populează cu tătari, armeni, ruși și în cele din urmă cu genovezi, al căror număr crește

neconținut la sfârșitul sec. al XIII-lea și în cel următor.

În ce privește administrarea orașului, G. de Rubrouck, care l-a vizitat în anul 1253, scrie despre „capitanei civitatis”. Aceștia duceau tributul tătarilor. Autoarea îi identifică cu arhonții pomeniți de sinaxar în citeva rinduri, primul fiind menționat în anul 1249 un oarecare Zacharias. Mai des sinaxarul vorbește de sebastoi. Nu există nici o indicație despre atribuțiile acestor căpetenii orășenești. Sebastos nu poate fi considerată însă, cum crede autoarea, ca funcție cu aceleași atribuții ca cea a Dalmației și Bulgariei. Aceștia din urmă erau în realitate demnitari bizantini (H. Ahrweiler, *Le sébaste, chef de groupes ethniques*, în *Polychronion* Heidelberg, 1966, p. 34—38). Sougdea era însă un oraș autonom. Bizantinologul rus Vasilievski credea că arhonții erau demnitari locali, în vreme ce sebastoi erau reprezentanții

împăratului Trapezuntului. Autoarea nu este de această părere, deoarece respinge ideea unei stăpîniri a Trapezuntului asupra Sougdei. Se cunosc numele mai multor sebastoi, care au guvernat orașul între anii 1249—1380.

În ultimul capitol este cercetată organizarea bisericească a orașului. Din sec. al XIII-lea orașul este reședința unui arhiepiscop dependent direct de patriarhia din Constantinopol. Spre sfârșitul aceluiași secol orașul devine sediul unei mitropolii. Biserica ortodoxă are de luptat un timp împotriva persecuțiilor tătarilor, apoi cu tendințele de dominare ale bisericii latine, susținută de noii stăpîni ai orașului, genovezii. După cucerirea turcă, biserica locală devine dependentă de cea din Caffa. Capitolul cuprinde și listele arhiepiscopilor, mitropoliților și clericilor mai importanți ai bisericilor și mănăstirilor din Sougdea.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

MIHAIL GUBOGLU ȘI MUSTAFA MEH-MET, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*. Vol. I. Sec. XV — mijlocul sec. XVII, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 562 p. Colecția *Izvoare orientale privind istoria României*, I.

După publicarea în ultimii ani a cataloagelor de documente turcești istoriografia românească se îmbogățește cu o nouă categorie de izvoare orientale privind istoria României și anume extrasele din cronicile otomane. Prezentul volum, rod al muncii autorilor timp de aproape un deceniu, face parte dintr-o lucrare proiectată în trei tomuri, care va cuprinde știri relativ la istoria țărilor române din sec. al XV—XVIII-lea. Valoarea acestei lucrări este cu atât mai mare cu cât alcătuirea ei a fost încredințată unor specialiști cunoscuți pentru activitatea lor nu numai în țara noastră dar și peste hotare.

El cuprinde o introducere generală, destul de succintă, valabilă pentru întreaga serie, și textul, în extrase, din opera unui număr

de 24 de cronici otomane privind țările române din sec. al XV-lea pînă la mijlocul sec. al XVII-lea.

În „Introducere” autorii prezintă mai întîi o scurtă privire de ansamblu asupra evoluției statului otoman pînă în sec. al XVIII-lea și apoi originea, fazele și trăsăturile caracteristice ale istoriografiei turcești în general și ale operelor cronicarilor otomani în special. Potrivit cercetărilor autorilor, istoriografia otomană își are izvorul în tradiția poezilor și rapsozilor de la curțile turcilor selgiuchizi din Anatolia care începe să evolueze la sfârșitul sec. al XIV-lea cu operele lui Iahsi Fakih și Ahmedi și se încheie în sec. al XIX-lea cu opera lui Abdurrahman Seref, ultimul istoriograf oficial turc. În cursul expunerii se face o încercare de periodizare a istoriografiei otomane arătîndu-se nu numai principalele etape de dezvoltare, dar și trăsăturile ei caracteristice. Astfel aflăm că literatura istorică otomană a îmbrăcat forma cronicilor în tot cursul evului mediu. Pe de altă parte cronicile turcești reflectă

tot limpul procesul de creștere și descreștere al puterii otomane prin modul de expunere al evenimentelor și chiar prin evoluția limbii autorilor lor.

De asemenea, autorii mai arată în introducerea valoarea știrilor cuprinse în aceste extrase și greutatea împlinite cu prilejul publicării lor : traducerea de pe texte originale sau copii, identificarea toponimicelor, transformarea datelor Hegirei în anii erei noastre, transcrierea elementelor onomastice etc.

Textul extraselor provenite din opera unui număr de 24 cronicari otomani este precedat fiecare de cîte o scurtă prezentare a vieții și operei acestora. Primul dintre ei este Halil ibn-i şeyh Bedreddin Mahmud ibn-i Simavi, iar ultimul Kara-Celebi-Zade Abdul-Aziz efendi. Ca și „Introducerea”, fiecare astfel de prezentare este însoțită de cîte o amplă bibliografie. Textul extraselor cuprinde de cele mai multe ori numai acele materiale care se referă direct sau indirect la Țara Românească, Moldova, Transilvania și Dobrogea.

Deși în titlul volumului se arată că aceste informații se referă la perioade cuprinse din sec. al XV-lea pînă la mijlocul sec. al XVII-lea, totuși unele din ele aparțin chiar sec. al XIV-lea. Nu mai departe ne referim la expediția emirului Umur-bei la gurile Dunării, la hotarele Țării Românești în deceniul patru al sec. al XIV-lea (vezi Enveri : Düsturname) sau luptele lui Mircea cel Bătrîn cu sultanul Baiazid de la sfîrșitul sec. al XIV-lea (vezi Orudj bin Adil : Tevarih-i al-i Osman).

În marea lor majoritate însă extrasele incluse în prezentul volum oglindesc în primul rînd lupta continuă timp de cîteva secole a poporului român, singur sau în alianță cu popoarele din sud-estul Europei, împotriva expansiunii otomane la nord de Dunăre iar în sec. al XVI-lea pentru eliberarea de sub dominația turcească. Știrile provenite din cronicile otomane ne permit să cunoaștem condițiile în care s-au pregătit campaniile armatei otomane împotriva țărilor române, obiectivele urmărite, aprecierile făcute asupra poporului român și a conducătorilor săi care cu arma în mînă își apărau

cronicile sînt scrise de pe pozițiile clasei dominante otomane, totuși în numeroase cazuri constatăm aprecieri obiective asupra valorii militare a lui Mîrcea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ioan de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul. Astfel, Mircea cel Bătrîn este denumit uneori „un bei ghiaur foarte viteaz”. De multe ori însă, vitejiile domnilor români li umpleau pe cronicari de o ură așa de mare, încît ei nu ezitau să acorde acestora epitete necorespunzătoare realității, ca de ex. Iancu de Hunedoara este denumit adesea „afurisitul”, Vlad Țepeș „tiran sîngeros și ghiaur fără de îndurare”, Ștefan cel Mare „afurisitul de ghiaur”, Mihai Viteazul „rătăcitul”.

În majoritatea cazurilor cronicarii turci sînt fanatici în prezentarea faptelor istorice. Ei consideră ca legale toate expedițiile de cîmpire întreprinse de sultanii și marii viziri împotriva popoarelor din sud-estul Europei, inclusiv țările române și orice încercare a acestora de a-și apăra libertatea și independența o calificau drept răscoală împotriva stăpînirii otomane. Adesea sînt minimalizate unele mari victorii ale poporului român în lupta împotriva turcilor, cum ar fi bătălia de la Rovine, Cîmpul Plinii, Vaslui sau Călugăreni. Alteori se încearcă stabilirea unor motive obiective pentru neșansele turcilor, de ex. înfringerea armatei turcești la Vaslui este pusă pe seama frigului și a oboselii. „Era o iarnă aspră cu zile foarte geroase. Oastea turcească era și obosită, căci îndurase tocmai greutatea expediției împotriva Iskenderiei. De aceea, neputînd ține piept oștii Moldovei, oastea musulmană a fost înfrîntă și nimicită” (vezi Omudj bin Adil, *op. cit.*).

De cele mai multe ori se exagerează prezentarea victoriilor armatei otomane, puse nu altm pe seama numărului mare de oști ci a vitejiei trupelor de ieniceri și spahii. Din context reiese apoi sălbăticia cu care erau jefuite și distruse teritoriile cucerite, de unde se lua un mare număr de robi și cruzimea cu care erau uciși cei ce se împotriveau cîmpitorilor.

Cu toată importanța unor informații interesante referitoare la tehnica de luptă a armatei otomane, a modului de pregătire

a campaniilor, a numărului de robi luați din țările române, a politicii externe a Imperiului otoman, totuși informațiile cuprinse în aceste extrase trebuie utilizate cu multă grijă și coroborate cu alte categorii de izvoare. O particularitate a cronicilor din care s-au publicat extrasele din volumul de față este repetarea unui număr mare de informații de la cronicar la cronicar, datorită faptului că fiecăre căuta să înceapă opera sa de la cele mai vechi știri, adică din sec. al XIV-lea. În acest sens el reproducea într-o formă personală știrile mai vechi, dându-le un caracter original numai acelor evenimente contemporane lui. Prin acest procedeu putem urmări însă îmbogățirea pe parcurs (în cazul când cronicarul respectiv utilizează izvoare documentare) cu elemente noi, a unor știri lacunare la primii cronicari. De aceea cu tot caracterul lor general de repetabilitate, totuși în fiecare cronică vom găsi întotdeauna informații noi. În același timp ni se vor părea mai valoroase cronicile din sec. XVI și XVII atât de acele din sec. al XV-lea.

Publicarea în continuare a încă două volume ne determină să facem unele propuneri cu privire la conținutul unei astfel de publicații. Astfel, în primul rând considerăm că era util ca prezentul volum să fie însoțit de un indice general și de un glosar (notele din aparatul critic sînt insuficiente și greu utilizabile). Textul prezentării fiecărui cronicar ar fi de dorit să fie însoțit de subtitluri pentru a demarca *viața* autorului de *opera* sa. În același timp marcarea cronologiei erei noastre la fiecare extras de cronică să se facă marginal pe fiecare pagină și nu în subsol. De asemenea ar fi fost cazul să se facă aprecieri mai bogate în subsol, cu privire la valoarea istorică a unor texte.

Cu aceste puține observații considerăm că prezentul volum cu extrase din cronicile turcești din sec. al XV-lea — mijlocul sec. al XVII-lea, reprezintă o importantă contribuție la îmbogățirea istoriografiei românești cu noi lucrări care largesc baza de informare a medievistilor noștri.

C. Ș.

Rubrica *Insemnări* a fost alcătuită de: V. Curticăpeanu, D. Berindei, Alvina Lazea, Tr. Ionescu-Nișcov, A. Anghel, R. Manolescu, P. Cernovodeanu, E. Frances și C. Șerban.

S T U D I I

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

TOMUL 20, 1967

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	Nr.	Pag.
CRONȚ, GH., SACHELARIE, O., Cercetările lui Nicolae Iorga privitoare la istoria statului și dreptului	2	313
DONAT, I., Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie	6	1145
SURPAT, GH., Ideile <i>Capitalului</i> în presa muncitorească și socialistă din România (sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) . . .	4	653
ȘTEFĂNESCU, ȘT., Istorie și demografie	5	933

Istorie medie

CAMARIANO, N., Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu	6	1163
CAZACU, MATEI, Documente inedite din secolele al XVI—XVII-lea	2	307
CÂNDEA, V., Stolnicul Constantin Cantacuzino omul politic-umanistul (II) . .	1	45
CORFUS, I., Dreptul de strămutare al sătenilor din Țara Românească sub Regulamentul organic până la 1848	5	971
GONȚA, I. AL., Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467) . . .	6	1127
GEORGESCU, AL. V., Contribuții la studiul luminismului în Țara Românească și Moldova. I. Locul gândirii lui Beccaria în cultura juridică românească și în dezvoltarea dreptului penal, până la mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu	5	947
GIURESCU, C. DINU, Un act inedit de la Ion Eraclid Despot	1	63
GÜNDISCH, G. și BINDER, P., Frământări în Transilvania în preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuiul	2	289
HOLBAN, MARIA, Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată”	1	3
IANCOVICI, I., Iancu Jianu și Nikola Abraș	4	681
MUSTAFA, A., MEHMET, O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792. (O carte de lege — Kanunname — în limba turcă)	4	691

	Nr.	Pag.
OȚETEA, Acad. A., Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu : răscoală sau revoluție?	4	667
ROMANO, R. și TENENTI, A., Intelectualul în societatea italiană din Cinquecento și Seicento	3	497
STAN, APOSTOL, Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice	6	1177

Istorie modernă

ADĂNILOAIE, N., Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență	3	439
CĂZĂNIȘTEANU, C., Date noi cu privire la lupta din Dealul Spirii de la 13 septembrie 1848	1	67
CÎNCEA, P., Din istoricul radicalismului liberal burghez : activitatea parlamentară a lui Gh. Panu (1888—1894)	1	81
CIACHIR, N., Unele materiale inedite privind participarea României la războiul din 1877—1878	3	469
CORBU, C., Frământări țărănești în România în preajma războiului de independență	3	457
CRISTEA, GH., Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie—mai 1866)	6	1073
CUPȘA, col. I., TUȚU, col. D. și ILIE, lt. col. P., Cincizeci de ani de la luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz	4	619
GEORGESCU, TITU și ILINCIOIU, I., Nicolae Iorga și răscoala țăranilor din 1907	2	261
HUREZEANU, D., FOTINO, CORALIA, IORDACHE, AN., Etapele și desfășurarea mării răscoale a țăranilor din 1907 în Moldova, Muntenia și Oltenia	2	221
IONESCU, MATEI, Momente din lupta iredentei române transilvane în anii 1884—1887	3	511
IOSA, M., Poziția studenților față de răscoala țăranilor din 1907	2	247
LUNGU, TR., Consecințele politice ale mării răscoale țărănești din 1907 asupra claselor dominante	2	277
MACIU, VASILE, Premisele proclamării independenței României	3	411
NETEA, VASILE, Înființarea agenției diplomatice române de la Viena și recunoașterea independenței României de către Austro-Ungaria	3	475
NEAMȚU, GELU, Mihail Kogălniceanu și Transilvania	5	915
OȚETEA, Acad. A., Un făuritor al României moderne: Mihail Kogălniceanu	5	905
POPESCU, ELENA și CĂZĂNIȘTEANU, C., Documente privitoare la unele forme de rezistență ale maselor populare din teritoriul vremelnice ocupat (1916—1918)	4	641
PIPPIDI, ANDREI, Un cronicar întârziat : Manolachi Drăghici	1	99

Istorie contemporană

BABICI, I., Manifestări de simpatie și solidaritate ale maselor populare din România cu poporul cehoslovac (septembrie 1938 — martie 1939) . . .	3	523
BARBU, C. și IONESCU V. GH., Contribuția comitetelor de Front unic muncitoresc în anii 1944—1947 la realizarea unității clasei muncitoare din România	1	123

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
BĂNYAI, L., Contribuții privind misiunea contelui Bánffy Miklós la București în iunie 1943	4	709
CIMPONERIU, ECATERINA, Contribuții la cunoașterea acțiunilor de solidaritate ale oamenilor muncii din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1918—1920)	5	881
GANCEA, I., Din istoricul uzinelor „23 August”	4	743
LIVEANU, V., „Pravda” despre mișcarea revoluționară din România (1917—1921)	5	891
MATICHESCU, O., Acțiunile revoluționare din Iași desfășurate în cursul lunii mai 1917	5	863
IONIȚĂ, I. GH., Uniunea democratică	4	725
POPESCU, EUFROSINA și RUSENESCU, M., Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române	6	1115
SAVU, GH. AL., Carol al II-lea și partidele burghezo-moșierești (1930—1937)	2	325
SCURTU, I., Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937	1	145
TUȚUI, GH., Înfrișgerea de către forțele revoluționare a acțiunilor antidemocratice și antiguvernamentale întreprinse de partidele politice reacționare și de monarhie (august 1945 — ianuarie 1946)	6	1093
UNC, GH., Participarea unităților militare revoluționare române la lupta pentru apărarea Revoluției din Octombrie	5	845

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CHIPER, I. și CONSTANTINIU, FL., Probleme ale documentării în istoriografie (Premise pentru o discuție)	3	539
GEORGESCU, VLAD, Probleme ale gândirii social-politice din epoca luminilor în discuția istoriografiei contemporane	5	989
MACIU, VASILE, Compromisul Austro-Ungar din 1867 în discuția Congresului internațional de la Bratislava (28 august — 1 septembrie 1967)	6	1199
RUSENESCU, M. și VASILE, AL. D., Istoriografia și memorialistica luptelor de la Mărăști, Mărășești, Oituz (iulie—august 1917)	4	765

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

BĂLAȘA, D. Localizarea „Mănăstirii” Drăgășanilor în legătură cu lupta dintre panduri și turci de la 29 mai 1821	2	352
BERINDEI, D., Sesiunea consacrată lui A. D. Xenopol la împlinirea a 120 de ani de la nașterea sa (Iași)	5	1007
BERINDEI, DAN și MUTAȘCU TR., Cum s-a desfășurat prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821) (Răspuns unei critici)	2	357
CHIRIȚĂ, GR., Aniversarea luptelor de la Mărăști, Mărășești și Oituz. . . .	4	783
CAMPUS, ELIZA, Colocviul internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial, Budapesta (13—15 octombrie 1966)	2	350
FLOREA, I., Sesiunea științifică de la Sibiu	6	1213
FOTINO, CORALIA, Sesiunea științifică de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”, 15—16 iunie 1967	4	787

	Nr.	Pag.
FOTINO, N., A V-a reuniune a Biroului A.I.E.S.E.E. și a reuniunii Comisiei A.I.E.S.E.E. pentru arhivele otomane din Turcia și alte țări	3	555
FOTINO, N., Al VIII-lea Congres Internațional de istorie maritimă. Beirut (5—10 septembrie 1966)	1	163
IONESCU-NIȘCOV, TR., Cel de al XI-lea centenar chirilo-metodian de la Salonic	1	167
IORDACHE, AN., Sesiunea de comunicări științifice consacrată aniversării a 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României (12 mai 1967)	3	547
LAZEA, E., Călătorie de studii în R. P. Ungară	6	1212
MOCANU, C., Conferința internațională a istoricilor închinată împlinirii a 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie	5	997
NEAGOE, M., Sesiunea de comunicări de artă veche românească	4	792
OPRESCU, P., Adunarea generală a Academiei Republicii Socialiste România	3	550
OTETE, Acad. A., Sesiunea Comitetului Internațional de istorie de la Roma (3 iunie 1967)	5	1001
PETREANU, N., Sesiunea științifică a Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.	3	552
RUSENESCU, M., 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu	5	999
STAN, A., Sesiunea științifică de comunicări cu prilejul aniversării a 60 de ani de la răscoalele țărănești din 1907	2	347
ȘERBAN, C. și DEMENY, L., Călătorie de studii în U.R.S.S.	6	1209
* * * Cronică	1	168
* * * Cronică	2	347
* * * Cronică	4	794
* * * Cronică	5	1009
* * * Cronică	6	1214
TEZE DE DOCTORAT	4	794
TEZE DE DOCTORAT	5	1009

RECENZII

AHRWEILER, H., Byzance et la mer, Paris, P.U.F., 1966, 503 p. (E. Francez)	2	374
KEMAL ATATÜRK, Избранные речи и выступление, Moscova 1966, Edit. „Progres”, 439 p. (Al. Vianu)	4	807
BARTMUSS, JOACHIM, HANS, Die Geburt des ersten deutschen Staates. Ein Beitrag zur Diskussion der Deutschen Geschichtswissenschaft um den Übergang vom ostfränkischen zum mittelalterlichen deutschen Reich, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1966, 294 p. (A. Armbruster)	4	811
CÂNDEA, V., GIURESCU, D., MALIȚA, M., Pagini din trecutul diplomației românești, București, Edit. politică, 1966, 231 p. (F. Hera)	4	803
DVOICENKO-MARKOVA, E. M., Русско-румынские литературные связи в первой половине XIX века, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de literatură universală „A. M. Gorki”, Moscova, 1966, 278 p. (S. Iancovici)	5	1027
ELIAN, AL., (red. resp.), BALAN, CONSTANTIN, CHIRCA, HARALAMBIE, DIACONESCU, OLIMPIA, Inscriptiile medievale ale României, Orașul București, vol. I., (1395—1800), Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, 934 p. (C. Șerban)	6	1217
GIURESCU, CONSTANTIN, C., Viața și opera lui Cuza Vodă, București, Edit. științifică, 1965, 477 p. www.dacoromanica.ro	1	174

Nr. Pag.

- GORODEŢKI, E. N., Рождение Советского государства 1917—1918, Moscova „Наука” 1965, 532 p. (*Alvina Lazea*) 5 1023
- KOGĂLNICEANU, M., *Scrisori*—Texte îngrijite, adnotate şi prezentate de Augustin Z. N. Pop. *Note de călătorie* — Texte îngrijite, adnotate şi prezentate de Dan Simonescu, în colecţia „Studii şi documente”, E.P.L., Bucureşti, 1967, 312 p. + 36 ilustraţii. (*Al. D. Vasile*) 6 1220
- NETEA, VASILE, George Bariţiu, viaţa şi activitatea sa, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1966, 364 p. (*I. D. Suciu*) 4 797
- OPREA, M., ION, Nicolae Titulescu, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1966, 406 p. + 21 ilustr. (*Acad. P. Constantinescu-Iaşi*). 3 563
- OSTROGORSKI, GEORGIJE, Сербска област после Душанове смърти (Principatul de Serez după moartea lui Dušan), Beograd, Posebna izdanja Vizantološkog Instituta. Knjiga 9 Edit. „Naučno delo”, 1965, 171 p + 1 h. (*S. Iancovici*) 1 177
- PAPADOPOULUS, I., STEFANOS, Ἡ κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν (1603—1625) (Mişcarea lui Carol Gonzaga, duce de Nevers, pentru eliberarea popoarelor balcanice (1603—1625), Salonic, 1966, 291 p. (*Olga Cicanci*) 6 1223
- PASCU, ŞTEFAN, IONAŞCU, ION, CIHODARU, CONSTANTIN, GEORGESCU, GHEORGHE-BUZAU, Istoria medie a României. Partea întâi (secolul al X-lea — sfîrşitul secolului al XVI-lea), Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1966, 405 p. + 3 h. (*C. Şerban*) 2 363
- PONTEIL, FÉLIX, Les institutions de la France de 1814 à 1870, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, VIII + 489 p. (Histoire des institutions) (*S. Columbeanu*) 1 182
- PUŞKAŞ, A. I., Венгрия в годы второй мировой войны, Moscova, 1966, 527 p. (*Alvina Lazea*) 3 575
- ŞTEFĂNESCU, ŞTEFAN, Bănia în Tara Românească, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, 247 p. + 1 h. (*Eugen Stănescu*) 1 171
- * * * Bibliografie analitică a periodicelor româneşti, vol. I, 1790-1850. Întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano şi Ovidiu Papadima, Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1966, XX + 1250 pag. 3 tomuri (p. I, II, III) (*G. Zane*) 5 1013
- * * * Documente privind Istoria României, Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, serie nouă, vol. III: Solidaritatea românilor din Transilvania cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Documente culese şi publicate de acad. A. Ōţetea, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1967, 688 p. (*Armbruster A.*) 5 1019
- * * * Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, sub redacţia lui V. Mihordea (redactor responsabil), Ioana Constantinescu şi Corneliu Istrate, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, 794 p. (Institutul de istorie „N. Iorga” din Bucureşti şi Institutul de istorie şi arheologie din Iaşi) (*Gh. Platon*) 3 567
- * * * Documents diplomatiques français 1932—1939, 2e série (1936—1939), t. I (1er janvier—31 mars 1936), t. II (1er avril—18 juillet 1936), Paris, Imprimerie Nationale, 1963—1964, 756 p. + 764 p. (*I. Chipar*) 3 579
- * * * Mélanges Pierre Renouvin, Etudes d'histoire des relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, p. 240 (*Beatrice Marinescu*) 6 1228
- * * * Pagini din lupta poporului român pentru independenţa naţională 1877—1878 (Documente şi texte), Bucureşti,

Nr. Pag.

1967, 420 p. Lucrarea a apărut sub îngrijirea prof. Adăniloae N., Ionescu Matei, Lungu Traian (<i>Gh. Cazan</i>)	3	559
* * * Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864 (Schiță asupra istoriei armatei și artei militare polone pînă în anul 1864), Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, t. I (pînă la 1648), 1965, 501 p., t. II (1648—1864), 1966, 667 p. (<i>I. Corfus</i>)	2	368

REVISTA REVISTELOR

CHIRIȚĂ, GR., „Revista arhivelor” organ al Direcției Generale a Arhivelor Statului, București, an. VIII (1965) nr. 1—2, 698 p., an IX (1966), nr. 1—2, 740 p.	2	379
COLUMBEANU, S., „The English Historical Review”, Londra, Edit. Longmans, vol. LXXXI, 1966, nr. 319—321	4	821
CORFUS, I., „Kwartalnik Historyczny” (Revista trimestrială de istorie), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, nr. 1—4, 1 050 p. . . .	6	1235
IONESCU-NIȘCOV, Tr., „Československý časopis historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Československé nakladatelství akademie věd, Praga, 1966, nr. 1—6, 931 p.	4	817
MAKSUTOVICI, G., „Studime Historike” (Studii de istorie), Tirana, Universitatea de stat din Tirana. Institutul de istorie și lingvistică, an. XIX(II), nr. 1—4, 1965, 746 p.; an. XX(III), nr. 1—4, 1966, 752 p.	6	1241
MARCU, L. P., „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XIV, 1966, nr. 1—8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1516 p.	5	1036
MARINESCU, BEATRICE, „Revue d'Histoire Diplomatique”, Paris, Editions A. Pedone, 1965, nr. 1—4, 383 p.; 1966, nr. 1—3, 288 p.	3	591
SIMIONESCU, P., „Revue historique”, Paris, Presses Universitaires, LXXXVIII—LXXXIX (1964—1965), 2317 p.	1	195
TODERAȘCU, I., „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (Seria nouă), Secțiunea a III-a Istorie, t. X(1964), t. XI (1965), t. XII (1966)	3	587
VELICHI, C. N., Исторически Преглед, Sofia, 1965, nr. 1—6; 1966, nr. 1—5, 1616 p.	1	187
VIANU, S., История СССР, Институт Истории Академии СССР, Moscova, X (1966), nr. 1—6, 1440 p.	5	1031
ZBUCHEA, GH., „Revue des études byzantines”, Paris, Institut français d'études byzantines, t. XXII, 1964, 323 p. t. XXIII, 1965, 327 p.	2	383

ÎNSEMĂRI

Istoria României

ADĂNILOAIE, N., CUPȘA, GH. I., Războiul pentru independența națională a României 1877—1878, Edit. politică, București, 1967, 108 p. (<i>Gh. Cazan</i>)	3	597
BERINDEI, DAN, Din începuturile diplomației românești moderne, București, Edit. politică, 1965, 182 p. (<i>D. Vîlcu</i>)	3	599

	Nr.	Pag.
BERINDEI, DAN, Nicolae Bălcesco, Bucurest, Editions Meridiane, 1966, 78 p. (A. Stan)	4	827
BUCUR, MARIN, C. A. Rosetti la ziarul „Românul”, în „Revista de istorie și teorie literară”, 16 (1967), nr. 2 p. 205—219 (D. Berindei)	6	1249
CORFUS, ILIE, Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu, 1802—1830, București, 1966, p. 309—403 (Extras din Studii și articole de istorie, vol. VIII, ed. de Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România”) (Al. Porțeanu)	4	828
CEAUȘESCU, ILIE, Maior, Căpitanul de panduri Simion Mehedințeanu, București, Edit. militară, 1966, 81 p. (C. Șerban)	1	203
GIURESCU, C. CONSTANTIN, Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne, București (1966), 64 p. + 2 h. (T. Mateescu)	2	392
POPEANGĂ, VASILE, Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918, București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, 322 p. (Al. Porțeanu)	1	201
TUDORAN, GEORGETA, 13 iunie 1916, București, Edit. politică, 1966, 106 p. (I. Apostol)	3	600
* * * Acta Musei Napocensis, vol. I, 1964, 492 p.; vol. II, 1965, 741 p. (Al. Porțeanu)	2	389
* * * Dicționar enciclopedic român, vol. IV Q—Z, București, Edit. politică, 1966, 959 p. + 48 pl. (Gr. Chirifă)	5	1043
* * * Stephan Ludwig Roth — viața și opera. Ediție bilingvă. Studiu introductiv și alegerea textelor de Carol Göllner. Prefață de Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, Edit. științifică, București, 1966, 239 p. (V. Curticăpeanu)	6	1247
* * * Studii și articole de istorie, vol. VIII, Societatea de științe Istorice și Filologice din R.S.R., București, 1967 (Al. Porțeanu)	5	1044

Istorie universală

AVREN, A.IA., Царизм и третьейюньская система, Moscova, „Наука”, 1966, 181 p. (Alvina Lazea)	6	1251
BASTID, PAUL, Benjamin Constant et sa doctrine, Tome I—II, Paris, A. Colin (1966), 111 p. (S. Columbeanu)	5	1054
CARTER, CHARLES, HOWARD, The Secret Diplomacy of the Habsburgs 1598—1625, New York and London, 1964, 321 p. (S. Columbeanu)	3	608
DAVIS, B., DAVID, The Problem of Slavery in Western Culture, New York, Cornell University Press, 1966, 480 p. (C. Jiga)	3	610
DAVID, MALAND, Europe in the seventeenth century, New York, St. Martin's Press, 1966, XIII + 466 p. (P. Simionescu)	4	834
DONTAS, N., DONNA, Greece and the Great Powers 1863—1875, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1966 VI + 223, p. (S. Columbeanu)	1	208
FOHLEN, CLAUDE, L'Amérique anglo-saxonne de 1815 à nos jours, Paris, P.U.F. 1965, 374 p. (M. Popa)	2	400
GRENVILLE, HENRY, Observations sur l'état actuel de l'empire Ottoman, Edited by Andrew S. Ehrenkreutz, The University of Michigan Press, 1965, XXIV + 110 p. (P. Cernovodeanu)	6	1257
GRZYBOWSKI, KONSTANTY, Mille ans. I. Les Débuts (extras din „Perspectives polonaises”, 1966, nr. 3—5, Varșovia, 31 p + 5 clișee (D. Lăzărescu)	3	605

	Nr.	Pağ.
IGNATIEV, A. V., Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции (февраль-октябрь 1917) Moscova, „Наука” 1966, 400 p. (<i>Alvina Lazea</i>)	5	1049
KINDER, HERMAN, și WERNER, HILGEMANN, Atlas zur Weltgeschichte. Karten und chronologischer Abriss. Bd. 1. Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, ed. a 2-a, 1965, 293 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	2	397
KUROCIKIN, V. M., Русские корреспонденты К. Маркса (А. А. Серно-Соловьевич и Н. И. Умин), Москва, „Мысль” 1965, 173, p. (<i>Alvina Lazea</i>)	2	393
LEROY, ALFRED, Histoire de la civilisation anglaise. L'Angleterre des origines à nos jours, Paris, Didier, 1965, 439 p. (<i>P. Simionescu</i>)	1	210
MAÇUREK, JOSEF, K dejinam cesko-rumunských vstahu u narodne osvobozen-ském hnutí 19 století (Contribuție la istoria relațiilor ceho-române în perioada mișcării de reînălțare națională în secolul al XIX-lea), în „Slovanské historické studie”, Praga, 1966, VI, p. 187—205 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	3	602
MUSSET, LUCIEN, Les invasions : les vagues germaniques, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 329 p. Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes, nr. 12 (<i>R. Manolescu</i>)	1	209
MUSSET, LUCIEN, Les invasions : le second assaut contre l'Europe Chrétienne (VII ^e —XI ^e siècles), Paris, Presses Universitaires de France 1965, 298 p. (Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes, nr. 12 bis) (<i>R. Manolescu</i>) . . .	6	1256
OLDEBERG, A., Metallteknik under vikingatid och medeltid (Tehnica metalului în epoca vikingă și evul mediu) Stockholm, Victor Petterssons bokindustri, 1966, 296 p. + 730 fig. și 4 pl. în culori ; (<i>V. Spinei</i>)	5	1056
POPOV, V. I., Дипломатические отношения между СССР и Англией (1929—1939 гг). Moscova, 1965, 516 p. (<i>Alvina Lazea</i>)	3	606
RAWSKI, T., STAPOR, Z., ZAMOJSKI, J., Wojna wyzwolenca narodu polskiego w latach 1939—1945 (Războiul de eliberare al poporului polonez din anii 1939—1945, Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, 1966, 881 p. (<i>I. Corfus</i>)	2	396
RIVEREND, JULIO, LE, La Republica. Dependencia y Revolucion. La Habana, Editora Universitaria, 1966, 12/+377 p., cu ilustr. + 4 f. (Colección Historia) (<i>I. Neacșu</i>)	4	835
ROZNER, I. G., Казачество в крестьянской войне 1775 гг, Издательство Львовского Университета, 1966, 200 p. + 4 pl.	5	1047
Idem, Лик перед бурей, Издательство, „Мысль” Moscova, 1966, 206 p. + 1 pl. (<i>Lidia Demény</i>)	5	1047
SENKEVICI, G. I., Албания в период Восточного кризиса (1875—1881), Академия Наук СССР, Институт истории, Москва, 1965, 231 (<i>S. Iancovici</i>)	4	830
SMIRNOV, I. I., MANKOV, A. G., PODIAPOLSKAIA E., P., și MAVRODIN, V., Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв, Moscova—Leningrad, 1966, 327 p. + 4 h. (<i>C. Șerban</i>)	3	604
SOBOUL, ALBERT, Le procès de Louis XVI, Paris, 1966, 271 p. + 8 pl. (Collection Archives Julliard 19) (<i>C. Șerban</i>)	4	833
STOYE JOHN, The siege of Vienna, New York, Chicago, San-Francisco, Holt, Reinhart and Winston, 1966, 300 p.	4	831

	Nr.	Pag.
SVORNOS, NICOLAS, Histoires de la Grèce Moderne, Paris, P.U.F., 1964, 128 p. (<i>S. Brezeanu</i>)	2	399
VARŠIK, BRANISLAV, Husitské revolucni hnutí a Slovensko (Mișcarea revoluționară husită și Slovacia), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied, 1965, 371 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	1	206
VÍGODSKI, S. IU., У истоков советской дипломатии, Москва, Госполитиздат, 1965, 352 p. (<i>Alvina Lazea</i>)	1	206
* * * Americans in the Greek Revolution: Samuel G. Howe. An Historical Sketch of the Greek Revolution. Part I, Book I—IV. Revised Edition, With Introduction and Notes by George Georgiades Arnakis, Austin Texas, 1966, 254 p. (<i>Gh. Cronț</i>)	6	1255
* * * Архив Г. С. Раковски (Arhiva Gheorghe Sava Rakovski), Издательство на Българската академия на науките, т. III. Sofia, 1966, p. 961. Sub redacția lui <u>Nikola Traikov</u> . Pregătît pentru tipar și comentat de Veselin N. Traikov (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	6	1252
* * * Cultus Pacis, Études et documents du „Symposium Pragense Cultus Pacis 1464—1964”. Commemoratio pacis generalis ante quingentos annos a Giorgio Bohemiae rege propositae. Publicate de Vaclav Vanecek. Editions de l'Académie tchécoslovaque des sciences, Praga, 1966, p. 197 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	5	1052
* * * Документи за историята на българското книжовно дружество, 1878—1911 (Documente privitoare la istoria Societății literare bulgare), vol. II, Sofia, Edit. Academiei de științe bulgare, 1966, p. 356 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	4	829
* * * Einführung in das Studium der Geschichte. Herausgegeben von Walter Eckermann und Hubert Mohr. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1966, 536, p. (<i>A. Armbruster</i>)	5	1053
* * * Iobbagytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből (Sesia iobăgească și gospodăria țărănească în perioada legării de glie a țăranilor. Studii cu privire la istoria agrară a comitatului Zemplén în secolele XVI—XVII). Redactare și studiu introductiv de László Makkai; autori István N. Kiss, Éva Veress, Kirily Zsigmondné și Iános Roman, Budapest, Akadémiai Kiado, 1966, 638 p. (<i>L. Demény</i>)	1	204
* * * Magnae Moraviae Fontes Historici. I. Annales et chronicae, Praga—Brno, Statni pedagogické nakladatelství, 1966, 385 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	2	394
* * * Ost und Vest in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zu m 70. Geburtstag, Berlin, Akademie Verlag, 1966, 816, p. (<i>A. Armbruster</i>)	6	1254

Bizantologie

ADONTZ, N., Etudes arménobyzantines, Lisabona, 1965, 440 p. (<i>E. Francez</i>)	3	612
ANTONIADIS-BIBICOU H., Études d'histoire maritime de Byzance. A propos du „Thème des caravisiens”, Paris, S.E.V.P.E.N. 1966, 220 p. (<i>E. Francez</i>)	1	211
DIMITRIOS, S. GHINIS, Περίγραμμα ιστορίας μεταβυζαντινοῦ δικαίου (Cadru pentru istoria dreptului postbizantin), Atena, Edit. publicațiilor Academiei, 1966, 419 p. (<i>Gh. Cronț</i>)	2	403

GUBOGLU, MIHAIL, Catalogul documentelor turcești, vol. II (1455—1829), București, 1965, XLVII + 655 p. + 17 pl. (Direcția generală a Arhivelor statului din Republica Socialistă România). (C. Șerban)	2	405
GUBOGLU, MIHAIL și MUSTAFA MEHMET, Cronici turcești privind Țările române. Extrase vol. I. sec. al XV-lea mijlocul sec. al XVII-lea, Edit. Academiei R. S. România, București, 1966, 562 p. Izvoare orientale privind istoria României, I (C. Șerban)	6	1261
MANDROU, ROBERT, De la culture populaire aux XVII ^e et XVIII ^e siècles, Paris, Stock, 1964, 222 p. (Al. Duțu)	2	407
POPA, RADU, ZDROBA, MIRCEA, Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din secolul al XIV-lea, Baia Mare, Muzeul Regional Maramureș, 1966, 58 p. (C. Șerban)	5	1062
SASHEGYI, OSZKÁR, Az abszolútizmuskori levéltár (Arhiva perioadei absolutismului), Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1965, 552 p. + 1 pl. (L. Demény)	3	614
STOICESCU, NICOLAE, Bibliografie monumentelor feudale din Țara Românească, Craiova, 1966, 525 p. (extras din „Mitropolia Olteniei”, 1964—1966) (Ioana Constantinescu)	1	215
ȘERBAN, ANDRONESCU, Cadmos. Scurtă istorie a scrisului, București, Edit. științifică, 1966, 360 p. (Gh. Cronț)	4	839
TROCSANYI, ZSOLT, Az északi Partium 1820—ban (Partium-ul de Nord în 1820), Budapesta, 1966, 293 p. + 1 h. (L. Demény)	5	1063
* * Bibliografia Historii Polski, t. I, Do roku 1795, sub redacția lui Heleny Madurowicz-Urbanskiej, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965; partea I: pină la 1454, XX + 759 p; partea a II-a 1454—1795, 399 p; partea a III-a, indice, 269 p. + erata (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk). (Ș. Șerban)	3	613

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
* * * Cuadernos bibliograficos de la Guerra de España (1936—1939), (Caietele bibliografice ale războiului din Spania 1936—1939), Madrid, Universitatea din Madrid, 1966, 257 p. (<i>Ester-Uribes</i>)	1	216
* * * Monumenta Ucrainae Historica, collegit, metropolita Andreas Septycky, I (1075—1623), XXIV + 350 p. II (1624—1648) XX + 358 p.; III (1650—1670) XXIV + 350 p., Roma, Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum Sancti Clementis popae, 1964—1966 (<i>R. Constantinescu</i>)	4	844
IOAN LUPAȘ (<i>Vasile Netea</i>)	5	1067

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscisele, scimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 150 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * Din Istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, *La romanité du roumain*, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, *Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILOIE ȘI DAN BERINDEI, *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application*, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPESCU-PUTURI, AUGUSTIN DEAC, *La première Internationale et la Roumanie*, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, *L'union des Principautés Roumaines*, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, *Sur quelques problèmes d'histoire*, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- * * * *La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest*, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographie 1”, 1965, 291 p., 12 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire*, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, Bucarest, 1965, 508 p., 29 lei.
- * * * *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- * * * *Brève histoire de la Transylvanie*, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies III”, 1965, 468 p., 38 lei.
- * * * *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București, 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- D. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- * * * *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, sec. XV—mijlocul sec. XVII, „Arhive orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, *Istoria*, vol. II, 1966, 541 p., 11 pl., 58 lei.
- D. BERCIU, *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- * * * *Arheologia Moldovei*, vol. IV, 1966, 374 p., 3 pl., 39 lei.
- ALEXANDRU VULPE, *Necropola hallstattiană de la Ferișle. Monografie arheologică*, „Biblioteca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei.
- CORNELIA BODEA, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- * * * *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, 1967, 970 p., 51 lei.
- * * * *Cronici și povestiri românești verificate (sec. XVII—XVIII)*, „Cronicile medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.